

SVR - Studie

2013 / 1

Steden binnenstebuiten!

Analyses op de Stadsmonitor 2011

Luk Bral & Hilde Schelfaut (red.)

Studiedienst van de Vlaamse Regering

Vlaamse overheid

Steden binnenstebuiten!

Analyses op de Stadsmonitor 2011

SAMENSTELLING

Studiedienst van de Vlaamse Regering in overleg met
het team Stedenbeleid van het Agentschap Binnenlands
Bestuur

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Josée Lemaître
Administrateur-generaal
Boudewijnlaan 30 bus 23
1000 Brussel

LAY-OUT COVER

Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid
Communicatie
Patricia Van Dichel

LAY-OUT

Perplex | Aalst

DRUK

Drukkerij Room, Sint-Niklaas

DEPOTNUMMER

D/2013/3241/050

ISBN

9789040303364

EAN

9789040303364

BESTELLINGEN

<http://publicaties.vlaanderen.be>

*Delen uit deze uitgave mogen worden verveelvoudigd en
openbaar gemaakt indien de auteur van de bijdrage en
de titel van deze studie uitdrukkelijk als bron worden
vermeld.*

*Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van
haar of zijn deel.*

Vlaamse overheid

Inhoud

Voorwoord	5
In vogelvlucht	7
HOOFDSTUK 1	
Verkleuring in de centrumsteden	
Een analyse van gegevens uit het Rijksregister	15
<i>Edith Lodewijckx</i>	
HOOFDSTUK 2	
Stadsvlucht bekeken vanuit cohorteperspectief	41
<i>Jan Pickery</i>	
HOOFDSTUK 3	
En we woonden nog lang en gelukkig... in de stad of daarbuiten?	
Verhuisintenties in de centrumsteden geanalyseerd	65
<i>Hilde Schelfaut</i>	
HOOFDSTUK 4	
Maakt de buurt het verschil?	
Sociale cohesie en de buurt	91
<i>Luk Bral, Guy Pauwels</i>	
HOOFDSTUK 5	
Een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden: versie 2.0	119
<i>Jo Noppe, Marie-Anne Moreas, Hilde Schelfaut</i>	
HOOFDSTUK 6	
Leven met een functiebeperking in de stad: positionering en kijk op de wereld	143
<i>Dries Verlet, Dirk Moons, Karolien Weekers</i>	
HOOFDSTUK 7	
Duurzame en leefbare steden, ook voor kinderen?	167
<i>Karen Stuyck, Annelies Jacques</i>	
HOOFDSTUK 8	
Ecologie in de stad: nieuwe concepten, nieuwe inzichten ?	203
<i>Annelies Jacques, Thomas Block, Veerle Beyst, Peter De Smedt, Karen Stuyck</i>	
HOOFDSTUK 9	
Het STOP-principe in (en buiten) de stad: realiteit of droom?	
Modale keuze voor woon-werkverkeer doorgelicht	231
<i>Veerle Beyst, Pieter De Maesschalck, Guy Pauwels</i>	

HOOFDSTUK 10

Dwarsdoorsnede van de quartaire sector(en) in de 13 centrumsteden

251

Myriam Vanweddingen, Michaël Goethals, Thierry Vergeynst

HOOFDSTUK 11

**Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur:
afhaken of aanhaken?**

281

Dries Verlet, Ann Carton

Afzonderlijke hoofdstukken en extra bijlages met gegevens per stad te downloaden op
<http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Monitoring/pages/2008-06-stadsmonitor.aspx>

Voorwoord

'Steden binnenstebuiten!' is een aanvulling op de Stadsmonitor 2011. De Stadsmonitor is een instrument van het Vlaamse stedenbeleid dat zowel de Vlaamse overheid als de stadsbesturen toelaat aan de hand van indicatoren na te gaan of de steden in een meer leefbare en duurzame richting evolueren.

Het beschrijven van ontwikkelingen in de steden roept veel vragen op. Lopen deze ontwikkelingen parallel met wat elders in Vlaanderen wordt vastgesteld? Zijn er verklaringen te geven voor de vastgestelde stedelijke ontwikkelingen? Kunnen we wel spreken over 'de stad', zijn de verschillen binnen de steden niet groter dan deze tussen de steden? Daarbij wordt er telkens van uit gegaan dat de plek waar iemand woont er toe doet. Maar zijn het niet eerder de bewoners die de buurt, de stad of de regio kleuren?

Zoals bij een analoge publicatie 'De stad maakt het verschil!' (SVR-studie 2010/1) worden in deze studie een aantal thema's uitgediept en wordt gezocht naar mogelijke verklaringen voor een aantal ontwikkelingen die in de Stadsmonitor 2011 werden vastgesteld. Vanuit verschillende thematieken en invalshoeken worden steden 'binnenstebuiten' gekeerd. Zowel demografische, economische, maatschappelijke als ruimtelijk georiënteerde vraagstukken komen aan bod. In de bijdragen worden allerhande analysetechnieken toegepast op de enquêteresultaten en worden subjectieve variabelen afgezet ten opzichte van objectief geregistreerde gegevens. Hiervoor werd de databank van de Stadsmonitor gekoppeld aan andere databanken en werd de survey van de Stadsmonitor 2011 vergeleken met de SCV-survey, een jaarlijkse bevraging van de Studiedienst van de Vlaamse Regering bij een representatieve steekproef van de Vlaamse bevolking.

De studie 'Steden binnenstebuiten!' maakt duidelijk hoe complex het stedelijk gebeuren wel is. De besluiten die uit de analyses kunnen getrokken worden, zijn niet steeds eenduidig. Toch laat het vele materiaal toe een aantal grote lijnen te trekken. Gezien de grote verschillen tussen de steden en de rest van Vlaanderen, blijft een stedelijke invalshoek voor het beleid belangrijk. De grote verschillen tussen de steden onderling sterken ons in de overtuiging dat maatwerk noodzakelijk is. Dit geldt trouwens ook binnen de steden zelf. Het is niet steeds de buurt waar men woont die de grootste verklaringskracht heeft voor verschillen in houdingen en gedragingen. Dit geeft aan dat heel wat stedelijke ontwikkelingen vooral gekleurd worden door hun bewoners. Voor het beleid is dit een signaal dat geslaagde gebiedsgerichte werking niet kan zonder koppeling aan een doelgroepenbeleid.

De analyses die hier worden weergegeven zijn gegroeid uit een samenwerking tussen de Studiedienst van de Vlaamse Regering en het team Stedenbeleid van het Agentschap Binnenlands Bestuur. Verschillende leden van de Stedenstuurgroep van de Stadsmonitor, bestaande uit vertegenwoordigers van de 13 centrumsteden en een aantal externe onderzoekers stonden bovendien in voor de review van de teksten. Ze leverden kritische maar constructieve commentaar die de kwaliteit van de bijdragen heeft verhoogd. We willen hen hiervoor hartelijk danken!

Josée LEMAÎTRE

Administrateur-generaal

Studiedienst van de Vlaamse Regering

Guido DECOSTER

Administrateur-generaal

Agentschap Binnenlands Bestuur

In vogelvlucht

'Steden binnenstebuiten!' We geven grif toe dat het een wat ambitieuze titel is voor een verzameling analyses naar aanleiding van de Stadsmonitor 2011. Zoals bij vorige editie 'De stad maakt het verschil!' (SVR-studie 2010/1) zijn we op zoek gegaan naar verdiepingen en waar mogelijk ook naar verklaringen voor een aantal ontwikkelingen die in de Stadsmonitor 2011 werden vastgesteld.

Een greep uit de onderzoeksvragen: In welke mate speelt verkleuring in Vlaanderen en in de centrumsteden? Is er sprake van stadsvlucht vanuit cohorteperspectief? Hoe is het gesteld met de leefsituatie van de stedelingen? Welke stadsbewoners hebben verhuisplannen en wie is de stadsverlater? Op welke (duurzame) manier verplaatst de stadsbewoner zich? Hoe is het gesteld met de sociale cohesie en de buurt? Hoe wordt vertrouwen in het stadsbestuur verklaard? Wat doen we met de hernieuwde aandacht voor de ecologische dimensie in de stadsmonitor? Brengt de huidige set van indicatoren de kindvriendelijke stad voldoende in beeld?

In de verschillende bijdragen wordt telkens onderzocht of onze steden afwijken van wat we elders in Vlaanderen vaststellen. Hebben mogelijke verschillen wel te maken met het stad zijn op zich of zijn er andere verklaringen te geven? Vanuit diverse invalshoeken en thematieken wordt nagegaan in welke mate de stad er toe doet. Telkens wordt daarbij de vraag gesteld of de plek waar je woont mogelijke verschillen verklaart of dat het niet eerder andere elementen zijn, zoals persoons- of gezinskenmerken, die opinies, houdingen en gedragingen verklaren.

Bronnen en structuur

Vrijwel alle analyses in deze publicatie zijn uitgevoerd op de data van de Stadsmonitor 2011. De Stadsmonitor vertrekt van een visie op een leefbare en duurzame stad. Deze visie werd omgezet in bekommernissen en intenties en werd vertaald in indicatoren die de ontwikkelingen in de centrumsteden op willen volgen. Die centrumsteden zijn de grootsteden Antwerpen en Gent en de regionale steden Aalst, Brugge, Genk, Hasselt, Leuven, Kortrijk, Mechelen, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout. Drie soorten datasets voeden de indicatoren: centrale databanken beschikbaar in federale of Vlaamse instellingen, decentrale data die de steden zelf hebben verzameld en een grootschalige survey in de 13 steden. Meer dan 18.000 respondenten werden daarin naar hun meningen en gedragingen gevraagd en dit over diverse aspecten die met de leefbaarheid van de stad te maken hebben. Uit elke centrumstad ontvingen we minimaal 700 kwaliteitsvolle schriftelijke enquêtes, waardoor de resultaten minstens representatief zijn op stadsniveau. Voor Aalst, Antwerpen, Genk en Turnhout zijn er bijkomende respondenten bevroegd zodat voor deze steden uitspraken op stadsdeel- of districtsniveau (Antwerpen) mogelijk zijn.

De meeste analyses in deze SVR-studie maken gebruik van het surveymateriaal van de Stadsmonitor 2011. Deze survey laat toe verschillen tussen de steden onderling te onderzoeken. Om de steden met de rest van Vlaanderen te vergelijken, werd een beroep gedaan op de survey Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen (SCV-survey), een jaarlijkse enquête van de Studiedienst van de Vlaamse Regering naar gedragingen, waarden en opinies van de Vlaamse bevolking. De SCV-survey laat toe verschillen na te gaan volgens verstedelijkingsgraad. Daarbij wordt een

onderscheid gemaakt tussen grootsteden, regionale steden, stedelijke rand, kleinere steden, gemeenten in het overgangsgebied en plattelandsgemeenten. In de SCV-survey 2011 zijn identieke vraagmodules als in de survey van de Stadsmonitor 2011 opgenomen. De surveys verschillen wel in gehanteerde methodiek – schriftelijke enquête voor de Stadsmonitor en face-to-face enquête voor de SCV-survey – wat impact heeft op de vergelijkbaarheid van de resultaten. Naast het surveymateriaal is in de analyses ook gebruik gemaakt van bevolkings-, rijksregistergegevens en andere registratiebronnen.

Steden verkleuren!

Deze vaststelling doet **Edith LODEWIJCKX** op basis van een vergelijkende analyse op rijksregistergegevens. Om de verkleuring in beeld te brengen gaat haar interesse niet uit naar de huidige nationaliteit maar wel naar de herkomst van de bevolking. De voorbije 20 jaar nam in elke stad de groep personen van vreemde herkomst in omvang toe én veranderde de samenstelling van de bevolking van vreemde herkomst. Het aantal personen van niet-westerse herkomst groeide daarbij sneller dan het aantal personen van westerse herkomst. Deze toename doet zich in gans Vlaanderen voor, maar meer uitgesproken in de meeste steden. Haar analyses tonen aan dat de steden onderling verschillen zowel in de graad van de verkleuring als in het type van verkleuring. De sterke geografische concentratie van personen van vreemde herkomst houdt verband met de (arbeids)migratiegeschiedenis en een voortdurend nieuwe instroom. Naast immigratie speelt ook bevolkingsaan groei door geboortes een rol in de verkleuring van de steden. Bij personen van niet-westerse herkomst is het geboorteoverschot groter dan bij de autochtonen. Dit komt doordat niet-westerse herkomstgroepen een relatief groot aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd kennen en bovendien een nog steeds bovengemiddeld aantal kinderen hebben. Steden blijven bovendien aantrekkingspolen voor nieuwkomers. Er zijn echter nog andere factoren die de verkleuring van de steden veroorzaken, onder andere de stadsvlucht van de Belgen. Sommige Belgen trekken de stad uit en verhuizen naar de omliggende suburbane gemeenten waardoor het aandeel personen van vreemde herkomst in de stad toeneemt.

Stadsvlucht

Jan PICKERY gaat verder in op de stadsvlucht. Hij stapt af van het traditioneel onderzoek op basis van (leeftijdsspecifieke) migratiesaldi om de ‘selectieve’ stadsvlucht indicatief te meten. De klassieke methode brengt immers niet in beeld in welke mate de stad erin slaagt om de positieve saldi van jonge bevolkingsgroepen na verloop van tijd en na hun gezinsvorming te behouden. Met behulp van cohorte-onderzoek tracht hij dit te verifiëren. Concreet onderzoekt hij welk aandeel van de stedelijke bevolking reeds geruime tijd in de stad woont en in welke mate mensen die zich vestigen in de stad, daar ook gedurende lange tijd blijven wonen. Voor zijn analyse maakt hij gebruik van de bevolkingsregisters van de steden. Hij doet een aantal opmerkelijke vaststellingen. Naast grote verschillen tussen de steden onderling, plaatst hij enkele kanttekeningen bij het problematiseren van de stadsvlucht en het bestempelen van de jonge gezinnen als belangrijkste focusgroep. Zo verlaten jongvolwassenen in veel grotere mate de stad. Bovendien lijkt het huwelijk een rem op het verlaten van de stad. De resultaten bevestigen eerder onderzoek en geven aan dat leeftijdsspecifieke migratiesaldi onvoldoende onnauwkeurig zijn om de migratiedynamiek op huishoudniveau te vatten. Hij houdt dan ook een pleidooi voor bijkomende

of aanvullende indicatoren om de stadsvlucht te meten. De blijf kansen van jonge cohortes zouden het plaatje kunnen nuanceren.

Deze kanttekeningen nemen volgens hem niet weg dat er stadsvlucht bestaat en ook problematische kanten kan hebben, bijvoorbeeld door een samenhang met het socio-economisch profiel van de vertrekkers.

Verhuisintenties in de steden

Dit brengt ons naadloos bij het artikel van **Hilde SCHELFAUT** die haar onderzoek toespitst op de verhuisintenties en -motieven van de stadsbewoners. Zijn mensen van plan om binnen de vijf jaar van woonplaats te veranderen? Willen ze binnen de stad zelf verhuizen of daarbuiten? Welke motieven spelen hierbij een rol?

Iets meer dan een kwart van de stadsbewoners geeft aan binnen de vijf jaar te willen verhuizen, 2 op de 3 denkt vooral aan een verhuis binnen de stad, slechts een derde wil de stad verlaten.

Inwoners jonger dan 35 jaar (al dan niet thuiswonend), huurders, hoger opgeleiden, bewoners van een appartement, een woning zonder tuin of een woning in een minder goede staat en ontevredenen over woning, buurt en stad maken meer kans op een verhuisintentie. Verhuisintenties lopen voor een groot deel parallel met levensloofasen los van de stad waar je woont.

Naast demografische motieven, is de wens om eigenaar te worden een belangrijke drijfveer. Ontevredenheid over de woning, maar vooral over de buurt en de stad, spelen bij 'stadsverlaters' een dominante rol. Bovendien verlaten veelal sterke socio-economische profielen (hogere inkomens en opleiding) de stad. Persoonlijke determinanten zijn moeilijk te beïnvloeden door overheden, maar voor zij die twijfelen of niet echt hun gading vinden in de stad, kan een verhoogde ambitie vanuit het beleid met betrekking tot de stedelijke woonkwaliteit een mogelijkheid zijn. Het belang van de kwaliteit van de ruime woonomgeving blijft een heel belangrijke randvoorwaarde bij het realiseren van aantrekkelijke woonsteden.

Samenleven

Hebben de verkleuring en de selectieve stadsvlucht een effect op het samenleven in de steden?

Luk BRAL en **Guy PAUWELS** gaan er in hun bijdrage niet rechtstreeks op in. Wel gaan ze na welke factoren het samenleven in buurten en wijken al dan niet beïnvloeden. Ze focussen enerzijds op de mate waarin bewoners op hun buurt betrokken zijn en zich in hun buurt integreren en anderzijds op de openheid ten opzichte van andere culturen. Ze stellen zich in eerste instantie de vraag of verstedelijking een effect heeft op dit samenleven om daarna te kijken of er zich binnen de steden zelf grote verschillen voordoen. Ze stellen vast dat verstedelijking wel degelijk een rol speelt, maar dan in een tegengestelde richting: hoe landelijker, hoe hoger de buurtintegratie maar hoe stedelijker, hoe hoger de tolerantie en de openheid ten opzichte van andere culturen. Of de stadsbuurt waar men woont er toe doet, is minder eenduidig. Dit heeft vooral met methodologische beperkingen en gebrek aan relevante data te maken. Het wijst op een niet te onderschatten statistisch deficit voor wie onderzoek wil doen op buurt- en wijkniveau. Toch menen ze te kunnen stellen dat zowel voor buurtintegratie als voor openheid de buurt er wel toe doet. Voor buurtintegratie doet de stad waar men woont er op zich niet toe, voor tolerantie wel. Zowel voor buurtintegratie als voor tolerantie spelen echter persoons- en gezinskenmerken een belangrijkere rol dan het stadsdeel of de stad waar men woont.

Niettegenstaande de beperkingen bij de analyse, geven de resultaten wel aan dat inzetten op de buurt en de wijk, zeker in meer verstedelijkte gebieden, belangrijk blijft. In homogene autochtone buurten ligt de buurtintegratie opmerkelijk hoger maar de openheid voor andere culturen dan weer lager. Met een toenemende verkleuring, stelt dit de steden voor enorme uitdagingen. Het blijft daarbij zoeken naar een gezonde en leefbare mix van diverse bevolkingsgroepen waarbij naast herkomst ook de kwaliteit van de woonomgeving maar zeker ook van de leefsituatie, de sociaaleconomische positie van de bewoners en de kwaliteit van de woonomgeving een cruciale rol spelen.

Leefsituatie

In verschillende bijdragen wordt aangetoond dat de leefsituatie van stedelingen enorm bepalend is voor houdingen en gedragingen. In de vorige editie is een aanzet gegeven om de leefsituatie in één cijfer of index te vatten. Vandaag ligt een nieuwe oefening voor waarbij **Jo NOPPE**, **Marie-Anne MOREAS** en **Hilde SCHELFAUT** een aantal bijkomende aspecten van de leefsituatie hebben opgenomen in de leefsituatie-index. Het gaat onder meer om de kwaliteit van de woning, de beschikbare vrije tijd, de veiligheids- en de mobiliteitssituatie. Dat maakt de index inhoudelijk sterker. Daarnaast worden een aantal manieren verkend om de bruikbaarheid van de leefsituatie-index voor het stedelijke beleid te vergroten. Dat gebeurt door in te zoomen op de verschillende subdimensies die achter de leefsituatie-index verborgen zitten en door op zoek te gaan naar een aantal clusters of groepen inwoners met vergelijkbare leefsituatiekenmerken. Deze bijkomende analyses geven de steden een beter zicht op de positie van hun inwoners op de verschillende levensdomeinen die in de leefsituatie-index zijn opgenomen.

Uit de analyses blijkt dat de inwoners van de grootsteden minder goed scoren inzake materieel welzijn (betaalbaarheid, woonzekerheid, toegang voorzieningen) dan gemiddeld. Wat sport-, culturele en (in)formele participatie betreft zijn er minder grote verschillen tussen de steden. De verschillen tussen de steden zijn het grootst inzake kwaliteit van de leefomgeving (woonomgeving, veiligheid en mobiliteit). Op het vlak van de kwaliteit van de leefomgeving speelt de stad waar je woont een grote rol, los van wie je bent. De analyses maken duidelijk op welke domeinen en aspecten van de leefsituatie er nog werk aan de winkel is. De stadsbesturen krijgen op die manier heel wat interessante informatie voor de onderbouwing van hun beleid.

Stedelingen met een handicap of beperking

De leefsituatie-index geeft aan dat aandacht hebben voor specifieke doelgroepen ook in een stedelijke context belang heeft. In hun bijdrage gaan **Dries VERLET**, **Dirk MOONS** en **Karolien WEEKERS** na of de prevalentie van mensen met een handicap of beperking verschilt naargelang de verstedelijkingsgraad en schetsen ze een profiel van personen met een handicap of beperking. Grote verschillen in prevalentie hebben ze niet vastgesteld.

Vrouwen, ouderen, laaggeschoolden, mensen zonder een betaalde job en mensen met een lager inkomen komen relatief meer voor onder stedelingen met een handicap of beperking. Tevens wordt vastgesteld dat de sociale positie van deze groep mensen erg precair is. Mensen met een handicap of beperking hebben minder contacten met familie en vrienden, hebben een negatiever beeld van hun burens en buurt en participeren er minder. Ook op het vlak van politieke en

maatschappelijke participatie is de situatie voor mensen met een functiebeperking minder rooskleurig. Ze zijn tevens minder tevreden over allerlei voorzieningen.

Kind en de stad

De aandacht voor de positie van kinderen in de steden, is niet nieuw. De stad leefbaar en aantrekkelijk maken voor kinderen staat daarbij voorop. Binnen de Stadsmonitor ontbreekt tot op heden echter een expliciete visie op de positie van het kind in de stad. De focus lag in eerste instantie op leefbare en duurzame steden die jonge gezinnen in de stad kunnen houden of aantrekken. Vermits investeren in kindvriendelijke steden het jongste decennium aan kracht heeft gewonnen maar steden nog zoeken naar een optimale invulling van een kindvriendelijk beleid, willen **Karen STUYCK** en **Annelies JACQUES** een aantal aanzetten geven. Hun bijdrage is vooral van conceptuele aard.

Via literatuuronderzoek gaan ze na hoe de kindvriendelijke stad inhoudelijk vorm krijgt en geoperationaliseerd wordt. Op basis daarvan doen ze concrete voorstellen om zowel de visie van de Stadsmonitor als de set van indicatoren uit te breiden. Hun bijdrage moet dan ook eerder gezien worden als een startpunt van een participatief traject met vertegenwoordigers uit de steden, het middenveld en het beleid om hun suggesties en voorstellen verder te onderzoeken en uit te werken.

Ecologische invalshoek

De visie van de Stadsmonitor bestaat uit vier dimensies: de ecologische, de sociale, de economische en de institutionele dimensie. Naar aanleiding van vorige edities van de Stadsmonitor werd er wel eens op gewezen dat de ecologische dimensie wel dominant aanwezig is in de visie op een duurzame en leefbare stad maar dat de operationalisering ervan in de indicatorenset niet echt voldeed. Deze bekommernis is de directe aanleiding voor een dubbele oefening. In eerste instantie vragen **Annelies JACQUES**, **Thomas BLOCK**, **Veerle BEYST**, **Karen STUYCK** en **Peter DE SMEDT** zich af of de oorspronkelijke concepten, milieugebruiksruimte en het ecopolisconcept, dienen aangevuld te worden met nieuwe ecologische concepten en inzichten zoals 'veerkracht' en 'ecosysteemdiensten'. Veerkracht zegt iets over de mate waarin een systeem zich kan aanpassen aan plotse gebeurtenissen. Een voorbeeld hiervan is klimaatverandering. Steden spelen hierop in door hun CO₂ – uitstoot drastisch te verminderen of door in te zetten op duurzaam bouwen. Ecosysteemdiensten zijn alle goederen en diensten die ecosystemen aan de maatschappij leveren. Stadsgroen is bijvoorbeeld niet enkel belangrijk voor het in stand houden van het ecosysteem, maar speelt ook een belangrijke rol bij luchtfiltratie, infiltratie van regenwater, recreatie, het welbevinden van stadsbewoners, ... De vergelijking tussen de concepten toont dat zowel de oude als nieuwe concepten inhoudelijk grote overeenkomsten tonen. Er worden echter een aantal belangrijke aanvullingen voorgesteld. Ten tweede toetsen ze de huidige indicatorenset aan de reeds bestaande visie en de voorgestelde aanvullingen. Ze stellen enkele leemtes vast en doen voorstellen voor nieuwe indicatoren. Net als het artikel over de 'kindvriendelijke stad' is deze bijdrage vooral bedoeld als aanzet voor een nieuw participatief traject met de steden waarbij zowel de visie als de indicatorenset onder de loep genomen worden.

Woon-werkverkeer

Veerle BEYST, **Pieter DE MAESSCHALCK** en **Guy PAUWELS** onderzoeken of stedelingen in hun modale keuze voor het woon-werkverkeer meer rekening houden met ecologische principes dan niet-stedelingen. De invalshoek voor hun analyse is het STOP-principe. STOP staat daarbij voor de prioriteit die wordt gegeven aan Stappers, Trappers, Openbaar/collectief vervoer en ten slotte het Privaat gemotoriseerd vervoer. In de grootsteden wordt de Pact 2020 – doelstelling voor woon-werkverkeer met collectief vervoer, te voet of per fiets van 40% gehaald. De 11 overige centrumsteden halen dit streefdoel niet. Uit hun analyse blijkt dat stedelingen meer dan niet-stedelingen gebruik maken van het zacht of openbaar vervoer voor hun woon-werkverplaatsingen. Tussen de steden zijn er evenwel opmerkelijke verschillen. De stad waar je woont is dan ook een duidelijke factor bij het verklaren van de modale keuze van het woon-werkverkeer. Uit de analyses blijkt dat Antwerpen het meest duurzaam georiënteerde woon-werkverkeer heeft met een groot aandeel inwoners dat de modi openbaar vervoer, fiets en te voet gebruikt. In Aalst, Mechelen en Leuven scoort het gebruik van openbaar vervoer en te voet hoog en Turnhout profileert zich als fietsstad voor de woon-werkverplaatsingen. In Genk domineert de auto in het woon-werkverkeer. Hun analyse toont alvast aan dat stedelingen – alvast op het vlak van mobiliteit – ecologischer en duurzamer handelen dan niet-stedelingen.

Van dienstensector naar dienstverlening

De voorbije jaren werd de non-profit of quataire sector als de sterkhouder van de Vlaamse werkgelegenheid naar voor geschoven. Daarmee verwijst men naar het toenemend aantal banen in dienstverleningssectoren (zorg, gezondheid, cultuur en vrije tijd, onderwijs, overheid, ...) en dit zowel door private als publieke instellingen. **Myriam VANWEDDINGEN**, **Michaël GOETHALS** en **Thierry VERGEYNST** gaan na hoe sterk deze sector de jongste jaren is geëvolueerd en in welke mate steden zich onderscheiden van de rest van Vlaanderen. Waar in Vlaanderen de quataire goed is voor een derde van de tewerkstelling, loopt dit in de steden tot bijna 40% op. Gezien de centrumfunctie van de steden, lijkt dit niet meer dan logisch. Opvallend is dat de gezondheidssector en het onderwijs in de centrumsteden naar verhouding sterker vertegenwoordigd zijn dan in de grootsteden. Een andere opmerkelijke vaststelling is dat de quataire sector buiten de steden de jongste jaren sneller groeit. Dit wijst op een snellere uitbouw van vele dienstverleningspakketten buiten de steden en op minder dynamiek binnen de steden. Geeft dit aan dat de centrumfunctie van de steden voor een aantal voorzieningen minder belangrijk wordt? Of is er eerder sprake van een gevestigd basisaanbod dat meer en meer aangevuld wordt door dienstverlening in kleinere steden en gemeenten? De beschikbare data laten niet toe hierop een sluitend antwoord te geven. Wel is duidelijk dat heel wat burgers voor hun voorzieningen in de eigen omgeving terecht kunnen en minder aangewezen zijn op de stad.

Vooralsnog zijn de voorzieningen beter uitgebouwd in de steden dan daarbuiten. **Dries VERLET** en **Ann CARTON** gaan in hun bijdrage na hoe tevreden stedelingen zijn over hun stad en vooral ook de voorzieningen die binnen de stad worden aangeboden. Ze koppelen deze tevredenheid aan het vertrouwen in het stadsbestuur. Een belangrijke vaststelling is dat negatieve appreciatie van voorzieningen het oordeel over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur meer bepaalt dan positieve appreciaties. De stad wordt dus vooral beoordeeld op grond van de facetten waarover de burger globaal genomen het minst tevreden is. Het feit dat de bevoegdheden m.b.t. een

aantal van deze beleidsaspecten zich op andere beleidsniveaus bevinden, neemt niet weg dat de burger ze in rekening brengt bij de evaluatie van het beleid van zijn stad.

Hun zoektocht naar verklaringen geeft aan dat de beoordeling van de stad waar men woont en het vertrouwen dat men heeft in het stadsbestuur samenhangt met een diverse mix aan factoren. De appreciatie van de beschikbare voorzieningen spelen daarbij een rol, maar evengoed de sociaal-demografische achtergrond, de deelname aan en de betrokkenheid bij het sociale leven in de stad en maatschappelijke attitudes zoals het vertrouwen dat men heeft in zijn of haar medemens of de mate waarin men zich veilig voelt in de stad. Wil de overheid de tevredenheid en het vertrouwen van burgers beïnvloeden, dan zal ze een diversiteit aan paden moeten bewandelen, zo luidt hun conclusie.

Verkleuring in de centrumsteden

Een analyse van gegevens uit het Rijksregister

Edith Lodewijckx

Studiedienst van de Vlaamse Regering

Diversiteit is een dagelijkse realiteit geworden in Vlaanderen en in de centrumsteden. Tijdens de voorbije 20 jaar nam in elke stad de groep personen van vreemde herkomst in omvang toe én veranderde de samenstelling van de bevolking van vreemde herkomst. Overal nam het aantal personen van niet-westerse herkomst veel sterker toe dan het aantal personen van westerse herkomst. De toenemende diversiteit beïnvloedt het samenleven, biedt opportuniteiten maar creëert ook problemen en plaatst het beleid voor grote uitdagingen. Het is duidelijk dat in 2011 de ene stad de andere niet is; er bestaat een aanzienlijke variatie tussen de steden in de graad en het type van verkleuring. De verkleuring is niet even groot in alle leeftijdssegmenten van de bevolking en verschilt ook enigszins tussen mannen en vrouwen. De onderscheiden herkomstgroepen verschillen inzake hun duur van verblijf in België. Voorts tonen ze verschillen in de structuur van hun huishoudens.

Inleiding

De Vlaamse samenleving is de jongste decennia grondig veranderd. Diversiteit is een dagelijkse realiteit geworden. Dat is een gevolg van de verschillende migratiegolven die ons land de voorbije decennia gekend heeft en nog steeds kent. Tussen de 2 wereldoorlogen werden buitenlandse arbeiders, vooral uit Italië en Oost-Europa, geworven voor de opkomende mijnbouw in Limburg. Arbeidsmigratie op grote schaal kwam pas op gang in de periode van naoorlogse wederopbouw. In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog ging het vooral om Italianen en Polen die kwamen werken in de steenkoolmijnen. Vanaf halverwege de jaren 1950 werden die groepen aangevuld met personen uit Spanje, Griekenland, Turkije, Marokko en Tunesië. In 1974 werd een immigratiestop voor buitenlandse werknemers ingesteld. De immigratie uit alle wervingslanden nam sterk af. Veel gastarbeiders keerden bovendien terug naar hun land van herkomst. Mede door de gunstige economische situatie in Spanje en in Italië in de vroege jaren zeventig keerden heel wat Italiaanse en Spaanse gastarbeiders terug naar het land van herkomst. De terugkeer van Turken en Marokkanen bleef beperkt omdat er in het herkomstland te weinig vrije arbeidsplaatsen waren. Veel Turken en Marokkanen besloten over te gaan tot gezinshereniging in het gastland omwille van economische redenen (verdienmogelijkheden van de echtgenote, kosten van dubbele huishoudens) en sociale redenen (problemen van een gescheiden gezinsleven, opvoeding

van de kinderen) (Lesthaeghe, 1996; Schoorl, 2011). De immigratiestop is officieel nog steeds van kracht. Ze is echter niet van toepassing op een aantal groepen. Zo genieten EU-burgers vrij verkeer binnen de Europese Unie. Daarnaast is nog immigratie mogelijk vanuit landen van buiten de EU in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming. Hoewel immigratiehuwelijken bij de tweede generatie migranten sterk afnemen (Verhaeghe e.a., 2012), zoeken toch nog heel wat in België geboren kinderen van de oorspronkelijke arbeidsmigranten hun huwelijkspartner in het herkomstland van hun ouders (Lodewyckx e.a., 2011). De immigratiestop is ook niet van toepassing op asielzoekers die op basis van de bepalingen van het Verdrag van Genève als vluchteling erkend worden. Ten slotte kunnen buitenlandse studenten via een systeem van specifieke verblijfsvergunningen tijdelijk in ons land verblijven. Sommigen blijven na hun studies in België werken of blijven er wonen omdat ze een relatie hebben met een Belgische partner (Eurostat, 2011; CGKR, 2012). De instroom van al deze groepen en hun nakomelingen zorgen voor een toenemende verkleuring van de Vlaamse samenleving.

Cijfermateriaal over iemands huidige nationaliteit is algemeen beschikbaar maar dekt onvoldoende het fenomeen van de verkleuring van de maatschappij. Heel wat personen met een oorspronkelijk vreemde nationaliteit hebben immers in de voorbije decennia de Belgische nationaliteit verworven. De kinderen van deze personen beschikken van bij hun geboorte automatisch over de Belgische nationaliteit. Ook een kind van ouders met een vreemde nationaliteit dat in België geboren wordt, kan onder bepaalde voorwaarden automatisch of na een nationaliteitsverklaring de Belgische nationaliteit verwerven. Bij de operationalisering van iemands herkomst wordt in deze bijdrage rekening gehouden met de historiek van de nationaliteit. We kiezen te werken met 'herkomst' omdat met de verwerving van de Belgische nationaliteit de bestaande maatschappelijke achterstelling niet automatisch verdwijnt (Lamberts, 2011).

In deze bijdrage geven we voor elke centrumstad en voor het Vlaamse Gewest een antwoord op de volgende vragen:

- Hoe evolueerde de verkleuring tijdens de voorbije 20 jaar?
- Hoeveel personen van vreemde herkomst leven er momenteel in elke centrumstad?
- Van waar komen ze?
- Is de verkleuring even sterk in de verschillende leeftijdsgroepen en bestaan er verschillen tussen mannen en vrouwen?
- Hoe lang wonen de personen van vreemde herkomst al in België?
- Hoe is de structuur van hun huishoudens? Is de leefvorm van de personen van vreemde herkomst dezelfde als die van de Belgen?

1. Gegevensbronnen en definities

Onze gegevensbron is het Rijksregister. We beschikken over informatie van alle personen die zijn ingeschreven in het bevolkingsregister (Belgen en vreemdelingen met een permanente verblijfsvergunning) en in het vreemdelingenregister (vreemdelingen met een tijdelijke verblijfsvergunning). Over de personen opgenomen in het wachtregister (asielzoekers waarvan de procedure loopt) hebben we geen gegevens. Zij zijn dus evenals de onwettig in België verblijvende personen, niet opgenomen in de hier gepresenteerde cijfers. Begin 2010 lag het aantal personen in het wachtregister met woonplaats in het Vlaamse Gewest op ruim 23.000. Over de tweede

groep (de zogenaamde ‘illegalen’) zijn geen Vlaamse cijfers beschikbaar. Schattingen voor geheel België spreken van 100.000 tot 110.000 personen (Van Meeteren e.a., 2007).

We analyseren hier rijksregistergegevens van alle personen die wonen in het Vlaamse Gewest op 1 januari 2011 en van alle inwoners op 1 januari 2004. Voorts maken we gebruik van gegevens uit de volkstelling van 1991¹.

De herkomst van een persoon wordt bepaald aan de hand van zijn/haar nationaliteit bij de eerste vestiging in België of, indien de persoon in België is geboren, aan de hand van zijn/haar nationaliteit bij de geboorte. Voor de personen die nog inwonen bij hun ouders wordt nog een stap verder gegaan. Bij hen wordt gekeken naar de nationaliteit bij geboorte van de moeder (of van de vader indien de persoon woont bij een alleenstaande vader). Voor de berekening van de herkomstvariabele wordt vertrokken van de situatie in 2011. Maar omdat de Studiedienst van de Vlaamse Regering ook beschikt over vergelijkbare gegevens van 2004, kan voor diegenen die sinds 2004 het ouderlijk huis hebben verlaten toch nog de link worden gelegd met de ouders. Ook voor deze groep wordt de herkomst bepaald op basis de nationaliteit bij geboorte van de moeder (of van de vader voor kinderen bij een alleenstaande vader). Meer detail over de berekeningswijze is terug te vinden bij Noppe & Lodewijckx (2012).

De totale groep personen van vreemde herkomst wordt afhankelijk van het land van herkomst verder opgesplitst in verschillende landengroepen. Turkije en Marokko worden als een aparte groep weerhouden gezien hun grote vertegenwoordiging in het Vlaamse Gewest. We onderscheiden de volgende groepen:

- West- en Noord-Europa, inclusief de Verenigde Staten en Canada: Nederland, Ierland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland, Luxemburg, Oostenrijk, Zwitserland, Liechtenstein, Denemarken, Zweden, Finland, Noorwegen, IJsland;
- Zuid-Europa: Italië, Spanje, Portugal, Griekenland, Malta, Cyprus, Andorra, Monaco, San Marino;
- Oost-Europa: Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië, Bulgarije, Roemenië, Albanië, Belarus, Servië, Kosovo, Moldavië, Rusland, Kroatië, Macedonië, Bosnië, Montenegro, Oekraïne, voormalig Joegoslavië, voormalige Sovjet-Unie;
- Marokko;
- Turkije;
- Azië: alle Aziatische landen (uitgezonderd Turkije);
- Afrika: alle Afrikaanse landen (uitgezonderd Marokko);
- Rest: Zuid- en Midden-Amerika, Oceanië, vaderlandslozen, onbekend.

Voorts onderscheiden we een westerse en een niet-westerse herkomst. Personen met een westerse herkomst zijn afkomstig uit West-, Noord- of Zuid-Europa, uit de Verenigde Staten of uit Canada.

Een opsplitsing van de groep personen van vreemde herkomst in EU- en niet-EU-burgers is ook interessant omdat EU-burgers zich vrij mogen bewegen binnen de Europese grenzen. In het artikel wordt deze laatste indeling niet weerhouden, maar we geven wel aantallen EU- en niet-EU-burgers in de fiches met gedetailleerd cijfermateriaal die zijn terug te vinden op de website

1 Met dank aan D. Willaert (VUB) voor de analyse van de volkstellingsgegevens.

van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (<http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Monitoring/Pages/2008-06-stadsmonitor.aspx>).

In deze bijdrage wordt omwille van de leesbaarheid vaak ‘Turken, West-Europeanen...’ als synoniem voor ‘personen van Turkse, West-Europese... herkomst’ gebruikt. Er wordt altijd gerefereerd naar de herkomst en niet naar de huidige nationaliteit. Als we in deze bijdrage spreken over ‘Belgen’ dan bedoelen we daarmee de ‘autochtone Belgen’. Een analyse op basis van de huidige nationaliteit zou er heel anders uit zien. Er wonen immers in het Vlaamse Gewest in 2011 924.000 personen van vreemde herkomst. Meer dan de helft van hen (54%) heeft momenteel de Belgische nationaliteit. Vooral personen met een Turkse, Marokkaanse of een andere niet-Europese herkomst bezitten de Belgische nationaliteit (Noppe & Lodewijckx, 2012).

2. Voortschrijdende verkleuring (1991-2011)

De verkleuring van het Vlaamse Gewest wordt geïllustreerd in de eerste cijferkolom van tabel 1. De totale bevolking nam toe van 5.769.000 in 1991 tot 6.305.000 in 2011, een groei van 9% (paneel A). De autochtone bevolking steeg tussen 1991 en 2004 om nadien in omvang af te nemen, zodat het aantal Belgen in 2011 vergelijkbaar is met het aantal in 1991 (paneel B). Het aantal personen van vreemde herkomst daarentegen nam zeer sterk toe van 375.000 in 1991 tot 924.000 in 2011, een groei-index van 246 (paneel C). De groei van de totale bevolking van het Vlaamse Gewest is dus te wijten aan de groei van de bevolking van vreemde herkomst, vooral van de bevolking van niet-westerse herkomst (vergelijk de groei-index in paneel D met die in paneel E).

TABEL 1 Personen naar herkomst, aantal en in % van de bevolking, Vlaams Gewest en centrumsteden, 1991, 2004 en 2011

	VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
A Alle personen (aantal x1.000):														
1991	5.769	468	230	61	75	85	38	68	67	69	76	76	117	53
2004	6.016	455	229	64	77	90	39	69	69	68	74	77	117	55
2011	6.305	493	247	65	82	97	41	72	74	70	75	81	117	58
groei 1991-2011 (1991=100)	109	105	107	106	109	114	109	106	111	102	98	106	100	110
B Autochtone Belgen (aantal x1.000):														
1991	5.394	397	210	36	68	79	36	64	63	66	73	74	113	52
2004	5.414	339	192	35	64	76	35	62	63	63	69	73	111	53
2011	5.381	307	184	34	61	74	33	60	64	61	65	71	108	54
groei 1991-2011 (1991=100)	100	77	88	92	90	93	93	94	101	92	89	96	96	104
C Personen van vreemde herkomst (aantal x1.000):														
1991	375	70	20	25	7	6	2	4	4	3	3	2	4	1
2004	602	116	37	29	13	13	5	7	6	5	5	4	6	2
2011	924	186	63	31	21	23	8	12	10	9	10	10	9	4
groei 1991-2011 (1991=100)	246	264	308	125	292	385	347	298	279	305	348	474	226	385

Verkleuring in de centrumsteden. Een analyse van gegevens uit het Rijksregister.

	VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
D Personen van westerse herkomst (aantal x1.000):														
1991	222	27	6	14	2	3	2	1	2	2	1	1	3	1
2004	287	29	7	14	2	5	2	2	2	3	2	1	3	1
2011	347	39	9	13	3	7	3	2	3	3	2	2	3	1
groei 1991-2011 (1991=100)	156	142	148	93	139	258	189	144	167	125	142	152	118	135
E Personen van niet-westerse herkomst (aantal x1.000):														
1991	153	43	14	11	5	3	1	3	2	1	1	1	1	0
2004	315	87	30	15	11	9	2	5	4	3	4	3	3	1
2011	577	147	54	18	18	16	5	10	7	6	8	8	6	3
groei 1991-2011 (1991=100)	377	342	376	170	350	499	737	383	404	739	582	809	472	803
F Personen van vreemde herkomst (in % van de bevolking):														
1991	6,5	15,1	8,9	40,7	9,4	7,1	6,2	6,0	5,5	4,4	3,7	2,8	3,3	2,0
2004	10,0	25,5	16,1	45,3	17,5	14,9	11,5	10,4	9,0	7,5	7,4	5,5	4,9	3,2
2011	14,6	37,7	25,4	48,2	25,2	24,1	19,6	16,8	13,7	13,1	12,9	12,5	7,4	7,0
G Personen van westerse herkomst (in % van de bevolking):														
1991	3,8	5,9	2,6	23,5	2,6	3,4	4,4	2,1	2,9	3,1	1,9	1,4	2,3	1,2
2004	4,8	6,4	3,0	21,6	3,0	5,4	6,2	2,4	3,5	3,7	2,4	1,5	2,4	1,2
2011	5,5	7,9	3,6	20,7	3,3	7,6	7,6	2,9	4,3	3,8	2,8	2,0	2,7	1,5
H Personen van niet-westerse herkomst (in % van de bevolking):														
1991	2,6	9,2	6,2	17,1	6,8	3,8	1,8	3,8	2,6	1,3	1,7	1,4	1,0	0,7
2004	5,2	19,1	13,1	23,7	14,5	9,6	5,4	8,0	5,4	3,9	5,0	4,1	2,4	2,0
2011	9,1	29,8	21,8	27,5	21,9	16,5	12,1	13,9	9,4	9,3	10,1	10,4	4,7	5,4

VG = Vlaams Gewest; An = Antwerpen; Gt = Gent; Gk = Genk; M = Mechelen; L = Leuven; T = Turnhout; S = Sint-Niklaas; H = Hasselt; O = Oostende; K = Kortrijk; Aa = Aalst; B = Brugge; R = Roeselare.

Bron: Volkstelling 1991; Rijksregister 2004 en 2011, SVR-bewerking.

Anders bekeken, in 1991 had ruim 6% van de bevolking van het Vlaamse Gewest een vreemde herkomst (paneel F). In 2004 was het al 10% en in 2011 gaat het om bijna 15%. In 1991 had bijna 4% van de bevolking een westerse herkomst (paneel G) en bijna 3% een niet-westerse herkomst (paneel H). In 2011 ligt de verhouding westerse versus niet-westerse herkomst anders: bijna 6% van de bevolking heeft dan een westerse herkomst en ruim 9% heeft een niet-westerse herkomst.

In alle centrumsteden is de voortschrijdende verkleuring een feit maar de snelheid waarmee de verkleuring zich voordoet, is niet overal even groot (tabel 1)². In de centrumsteden met uitzondering van Hasselt en Roeselare krimpt de autochtone bevolking tussen 1991 en 2011. In Antwerpen is de krimp het grootst (index 77, paneel B). Overal neemt het aantal personen van vreemde herkomst toe. Enkel in Genk is de groei van de bevolking van vreemde herkomst lager dan in het Vlaamse Gewest (groei-index 125 versus 246, paneel C). In Aalst, Roeselare en in Leuven groeit de bevolking van vreemde herkomst verhoudingsgewijs het sterkst (index >350).

² In alle tabellen en figuren zijn de steden gerangschikt als volgt: de 2 grootsteden (Antwerpen, Gent) en vervolgens de overige 11 centrumsteden die gerangschikt zijn in aflopende volgorde volgens het aandeel personen van vreemde herkomst in 2011 (tabel 1, paneel F).

Zoals in het Vlaamse Gewest nam in alle centrumsteden het aantal personen van niet-westerse herkomst veel sterker toe dan het aantal personen van westerse herkomst (panelen D en E). Aalst, Roeselare, Oostende en Turnhout kenden een zeer sterke toename van het aantal personen van niet-westerse herkomst (index >700). In Genk nam het aantal personen van westerse herkomst af in de voorbije 20 jaar.

Samengevat, in elk stad nam de groep personen van vreemde herkomst in omvang toe en veranderde de samenstelling van de bevolking van vreemde herkomst³. In de volgende paragraaf beschrijven we in detail de huidige samenstelling van de groep personen van vreemde herkomst.

3. Verkleuring verschillend in de centrumsteden, anno 2011

Personen van vreemde herkomst wonen niet gelijkmatig verspreid over het Vlaamse grondgebied (Lodewijckx, 2007; Noppe & Lodewijckx, 2012; http://economie.fgov.be/nl/modules/publications/statistiques/bevolking/population_etrangere). In 2011 woont 35% van alle personen van niet-westerse herkomst in de 2 grootsteden en de overige centrumsteden herbergen nog eens 18% van deze groep. Personen van westerse herkomst leven minder geconcentreerd in de centrumsteden: 14% van hen leeft in Antwerpen of Gent en 12% in de andere centrumsteden.

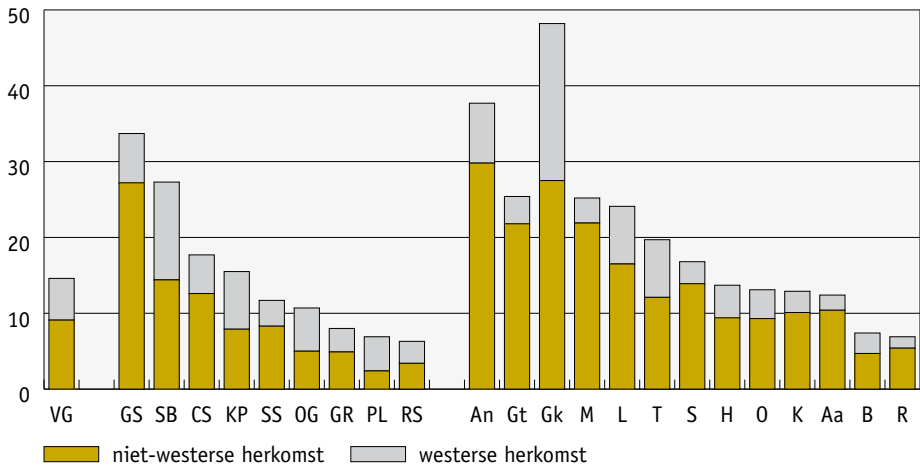
Als we het Vlaamse Gewest opsplitsen naar urbanisatiegraad vinden we dan ook duidelijke verschillen in het niveau van de verkleuring (figuur 1, middelste blok). De grootsteden en het stedelijke gebied rond Brussel scoren het hoogst: respectievelijk 34% en 27% van alle inwoners heeft een vreemde herkomst. In de grootsteden zijn het vooral personen met een niet-westerse herkomst (81 op 100 personen met een vreemde herkomst). In het stedelijke gebied rond Brussel is de westerse en de niet-westerse herkomstgroep ongeveer even sterk vertegenwoordigd. De centrumsteden zijn de volgende in de rij met 18% inwoners van vreemde herkomst. 71 op 100 personen van vreemde herkomst hebben er een niet-westerse herkomst.

Het rechterblok van figuur 1 illustreert de variatie in de *graad van de verkleuring* tussen de 13 centrumsteden (de cijfers staan in tabel 1, paneel F). Uitgesproken het hoogst scoort Genk, gevolgd door Antwerpen. Brugge en Roeselare sluiten de rij met 7% inwoners van vreemde herkomst, een aandeel dat beduidend lager is dan het aandeel in het Vlaamse Gewest (linkerblok van figuur 1).

Figuur 1 geeft al een aanduiding van de verschillen tussen de centrumsteden inzake het *type van verkleuring*. Overal zijn de personen met een niet-westerse herkomst talrijker dan de personen met een westerse herkomst. Maar in Genk, Turnhout en in Brugge zijn er circa 60 personen met een niet-westerse herkomst op 100 personen van vreemde herkomst, terwijl in de andere centrumsteden die verhouding groter is. Ze is het grootst in Gent en in Mechelen (86 op 100).

3 Gedetailleerd cijfermateriaal per stad is terug te vinden op de website van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (<http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Monitoring/Pages/2008-06-stadsmonitor.aspx>).

FIGUUR 1 Personen van vreemde herkomst in het Vlaamse Gewest (links), per urbanisatiegraad (midden) en per centrumstad (rechts), in % van de bevolking, 2011

VG = Vlaams Gewest; GS = grootsteden; SB = stedelijk gebied rond Brussel; CS = centrumsteden; KP = kleinstedelijk provinciaal; SS = structuur ondersteunende steden; OG = overgangsgebied; GR = grootstedelijke rand; PL = platteland; RS = regionaal stedelijke rand. An = Antwerpen; Gt = Gent; Gk = Genk; M = Mechelen; L = Leuven; T = Turnhout; S = Sint-Niklaas; H = Hasselt; O = Oostende; K = Kortrijk; Aa = Aalst; B = Brugge; R = Roeselare.

Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

Tabel 2 geeft meer detail over het type van verkleuring. Voor elke centrumstad zijn de 3 omvangrijkste herkomstgroepen gemarkeerd. Elke centrumstad heeft haar eigen profiel inzake de samenstelling van de groep personen van vreemde herkomst.

Zo zijn in het Vlaamse Gewest de West-Europeanen het talrijkst. Dit geldt ook voor Turnhout, Hasselt en Brugge. In het Vlaamse Gewest gaat het om 258.400 personen; ze maken 28% van alle personen van vreemde herkomst uit. In Turnhout gaat het om 2.800 West-Europeanen of 35% van de bevolking van vreemde herkomst, in Brugge zijn de respectievelijke cijfers 2.700 en 31%, en in Hasselt 1.900 en 19%.

Marokkanen zijn in het Vlaamse Gewest de tweede omvangrijkste herkomstgroep. In Antwerpen, Mechelen, Sint-Niklaas en in Kortrijk komen ze op de eerste plaats. In Mechelen is bijna de helft van de bevolking van vreemde herkomst afkomstig uit Marokko. In Antwerpen en in Sint-Niklaas geldt dit voor 29%.

Oost-Europeanen bezetten de derde plaats in de top-3 van de herkomstgroepen in het Vlaamse Gewest. In de meeste centrumsteden zijn de Oost-Europeanen de tweede of zelfs de omvangrijkste herkomstgroep. Enkel in Genk komen ze niet voor in de top-3. In Roeselare is meer dan een derde (36%) en in Oostende is 30% van de bevolking van vreemde herkomst afkomstig uit een Oost-Europees land.

Genk is de enige stad die onder haar inwoners van vreemde herkomst een groot aandeel personen uit Zuid-Europa (35%) telt. Zuid-Europeanen maken in Genk de omvangrijkste herkomstgroep uit met 11.000 vertegenwoordigers.

Turken zijn in Genk in bijna even grote getale aanwezig als de Zuid-Europeanen. In Gent zijn de Turken de belangrijkste herkomstgroep; bijna een derde van alle personen van vreemde herkomst heeft er Turkse roots. In Sint-Niklaas delen de Turken de tweede plaats in de top-3 met de Oost-Europeanen.

In Leuven zijn de Aziaten (exclusief Turken) de omvangrijkste herkomstgroep, in Roeselare bezetten de Aziaten de tweede plaats in de top-3 van de herkomstgroepen, en in Antwerpen, Oostende en in Brugge nemen ze de derde plaats in. In Leuven is een kwart van alle personen van vreemde herkomst afkomstig uit Azië, in Oostende gaat het om 22%.

Enkel in Aalst en in Gent verschijnen de Afrikanen in de top-3. In Aalst is bijna drie op tien personen van vreemde herkomst afkomstig uit Afrika (exclusief Marokko); het gaat om 2.800 personen. In Gent zijn de Afrikanen de derde belangrijkste herkomstgroep (7.700 personen); ze vertegenwoordigen er 12% van alle personen van vreemde herkomst.

TABEL 2 Personen van vreemde herkomst per herkomstgroep, aantal en in % van de bevolking van vreemde herkomst, en top-3 van de herkomstgroepen, Vlaams Gewest en centrumsteden, 2011

	VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
Aantal (x 100)														
West-Europa	2.584	300	68	25	20	52	28	18	19	21	18	11	27	6
Zuid-Europa	887	89	22	110	7	22	3	3	13	5	3	6	5	2
Oost-Europa	1.398	300	146	25	25	36	15	23	18	28	20	17	20	15
Marokko	1.417	546	44	32	99	20	12	35	16	3	23	14	3	3
Turkije	1.115	183	202	108	19	8	1	23	14	1	2	12	1	1
Azië	806	212	52	3	16	58	8	9	13	20	12	10	16	7
Afrika	765	171	77	3	16	28	11	7	5	11	16	28	10	5
Rest	264	59	19	7	4	10	3	4	2	3	2	3	4	1
Totaal	9.236	1.861	629	313	206	234	81	121	101	91	97	101	86	40
In % van de bevolking van vreemde herkomst														
West-Europa	28	16	11	8	10	22	35	15	19	24	18	11	31	16
Zuid-Europa	10	5	3	35	4	10	4	3	13	6	3	6	5	6
Oost-Europa	15	16	23	8	12	15	18	19	18	30	21	17	23	36
Marokko	15	29	7	10	48	8	15	29	16	3	24	14	4	8
Turkije	12	10	32	34	9	4	2	19	14	1	2	12	2	2
Azië	9	11	8	1	8	25	10	7	13	22	13	10	19	17
Afrika	8	9	12	1	8	12	14	6	5	12	17	28	12	13
Rest	3	3	3	2	2	4	3	3	2	3	2	3	4	3
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

■ Omvangrijkste herkomstgroep ■ 2e omvangrijkste ■ 3e omvangrijkste

VG = Vlaams Gewest; An = Antwerpen; Gt = Gent; Gk = Genk; M = Mechelen; L = Leuven; T = Turnhout; S = Sint-Niklaas; H = Hasselt; O = Oostende; K = Kortrijk; Aa = Aalst; B = Brugge; R = Roeselare.

Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

Tabel 3 geeft nog extra informatie over de variatie tussen de steden inzake hun bevolking van vreemde herkomst. De tabel geeft de 3 belangrijkste herkomstlanden binnen elke herkomstgroep. Marokkanen en Turken zijn eveneens in de tabel opgenomen zodat het in een oogopslag duidelijk wordt welke de voornaamste herkomstlanden zijn.

Het is duidelijk dat de samenstelling van de herkomstgroepen niet in alle steden dezelfde is. Zo zijn in het Vlaamse Gewest de Nederlanders uitgesproken het sterkst vertegenwoordigd in de groep 'West-Europeanen': 162.100 personen. Frankrijk en Duitsland zijn na Nederland de belangrijkste West-Europese herkomstlanden in het Vlaamse Gewest. In Kortrijk, Oostende en in Roeselare wonen er meer Fransen dan Nederlanders. In sommige steden zoals Antwerpen, Oostende, Aalst en Brugge verschijnen de Britten in de top-3 van de West-Europese herkomstlanden.

Zuid-Europeanen zijn in het Vlaamse Gewest overwegend van Italiaanse herkomst. In Antwerpen zijn er meer Spanjaarden en meer Portugezen dan Italianen. Enkel in Genk en in Hasselt zijn de Grieken in de top-3 van de Zuid-Europese herkomstlanden aanwezig.

Oost-Europeanen komen vooral uit de voormalige U.S.S.R., uit Polen en uit het voormalige Joegoslavië. In Gent is Bulgarije uitgesproken het belangrijkste Oost-Europese herkomstland (5.600 personen); personen uit het voormalige Tsjechoslowakije nemen er de derde positie in. Dit laatste geldt ook voor Leuven. In Turnhout nemen de Roemenen (500 personen) de eerste plaats in binnen de groep Oost-Europeanen.

Aziaten komen op het niveau van het Vlaamse Gewest vooral uit Indië, de Filippijnen en uit China. In de centrumsteden staan vaak andere herkomstlanden in de top-3 van de Aziatische landen, zoals Pakistan, Afghanistan, Syrië, Iran, Nepal... In Antwerpen neemt Israël de tweede positie in.

Op gewestniveau bekeken komen de Afrikanen vooral uit Congo, in mindere mate uit Tunesië en uit Ghana. In de centrumsteden gaat het vaak om Algerije en Nigeria. In Aalst is bijna de helft van de Afrikanen afkomstig uit Congo (1.300 personen) en komt 11% uit Rwanda (300 personen).

Samengevat, de steden verschillen onderling in hun niveau van verkleuring én in de samenstelling van hun bevolking van vreemde herkomst. In de volgende paragraaf wijzen we op de verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen de leeftijdsgroepen.

TABEL 3 Top-3 van herkomstlanden, per herkomstgroep, Vlaams Gewest en centrumsteden, 2011

VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
West-Europa	Nederl. (1.621)	Nederl. (33)	Nederl. (15)	Nederl. (11)	Nederl. (23)	Nederl. (25)	Nederl. (12)	Nederl. (13)	Frankrijk (7)	Frankrijk (12)	Nederl. (5)	Nederl. (11)	Frankrijk (3)
	Frankrijk (368)	Frankrijk (14)	Duitsland (7)	Frankrijk (3)	Duitsland (7)	Duitsland (1)	Frankrijk (2)	Duitsland (3)	Nederl. (6)	Nederl. (3)	Frankrijk (2)	Frankrijk (6)	Nederl. (2)
	Duitsland (223)	Frankrijk (8)	Frankrijk (1)	Duitsland (2)	Duitsland (6)	Frankrijk (1)	Frankrijk (1)	Frankrijk (1)	V.K. (4)	Duitsland (1)	V.K. (1)	V.K. (4)	Duitsland (1)
Zuid-Europa	Italië (481)	Spanje (8)	Italië (88)	Spanje (3)	Italië (9)	Italië (2)	Italië (1)	Italië (7)	Italië (2)	Italië (2)	Italië (2)	Italië (2)	Italië (1)
	Spanje (197)	Portugal (8)	Italië (12)	Griekenl. (3)	Italië (8)	Portugal (1)	Spanje (1)	Spanje (4)	Portugal (1)	Spanje (1)	Spanje (2)	Spanje (1)	Portugal (1)
	Portugal (128)	Italië (20)	Portugal (7)	Portugal (1)	Portugal (3)	Portugal (0.3)	Portugal (1)	Griekenl. (1)	Spanje (1)	Portugal (1)	Portugal (1)	Portugal (1)	Spanje (0.3)
Oost-Europa	U.S.S.R. (353)	Polen (88)	Polen (14)	U.S.S.R. (15)	Polen (10)	Roemenië (5)	Joegosl. (11)	U.S.S.R. (7)	U.S.S.R. (15)	U.S.S.R. (12)	U.S.S.R. (5)	Joegosl. (7)	U.S.S.R. (7)
	Polen (328)	Joegosl. (87)	Joegosl. (3)	Joegosl. (4)	U.S.S.R. (8)	U.S.S.R. (4)	U.S.S.R. (5)	Polen (4)	Joegosl. (6)	Joegosl. (2)	Joegosl. (4)	U.S.S.R. (6)	Joegosl. (3)
	Joegosl. (294)	U.S.S.R. (67)	Tsjechosl. (3)	Polen (2)	Tsjechosl. (5)	Polen (2)	Polen (3)	Joegosl. (3)	Polen (2)	Polen (2)	Polen (3)	Polen (2)	Polen (2)
Marokko	Marokko (1.417)	Marokko (44)	Marokko (32)	Marokko (99)	Marokko (20)	Marokko (12)	Marokko (35)	Marokko (16)	Marokko (3)	Marokko (23)	Marokko (14)	Marokko (3)	Marokko (3)
	Turkije (1.115)	Turkije (202)	Turkije (108)	Turkije (19)	Turkije (8)	Turkije (1)	Turkije (23)	Turkije (14)	Turkije (1)	Turkije (2)	Turkije (12)	Turkije (1)	Turkije (1)
Azië	India (102)	India (7)	Filipijnen (1)	Syrië (2)	China (14)	Pakistan (1)	Syrië (1)	India (4)	Afghanistan (4)	Pakistan (3)	Filipijnen (2)	Filipijnen (2)	Iran (2)
	Filipijnen (89)	China (26)	Thailand (1)	Irak (2)	Nepal (8)	Filipijnen (1)	Filipijnen (1)	Pakistan (2)	Pakistan (3)	Afghani. (2)	Syrië (2)	Nepal (2)	Filipijnen (1)
	China (88)	China (22)	Afghani. (0.4)	Filipijnen (2)	India (7)	India (1)	Pakistan (1)	Thailand (1)	Filipijnen (2)	Iran (1)	China (1)	China (2)	Irak (1)

Verkleuring in de centrumsteden. Een analyse van gegevens uit het Rijksregister.

VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
Afrika	Congo (181)	Tunesië (14)	Algerije (1)	Congo (4)	Congo (3)	Ghana (4)	Congo (1)	Algerije (1)	Algerije (2)	Algerije (3)	Congo (13)	Algerije (2)	Algerije (1)
	Tunesië (71)	Ghana (14)	Tunesië (0,2)	Ghana (3)	Ethiopië (3)	Nigeria (1)	Nigeria (1)	Nigeria (1)	Congo (1)	Congo (2)	Rwanda (3)	Congo (1)	Tunesië (1)
	Ghana (67)	Nigeria (15)	Nigeria (0,2)	Nigeria (1)	Ghana (3)	Togo (1)	Tunesië (1)	Congo (1)	Nigeria (1)	Tunesië (2)	Angola (2)	Tunesië (1)	Congo (0,3)
Rest	Brazilië (40)	Chili (8)	Dom. Rep. (3)	Argentinië (0,2)	Colombia (2)	Brazilië (1)	Chili (0,6)	Brazilië (0,4)	Brazilië (0,4)	Brazilië (0,4)	Brazilië (0,4)	Brazilië (1)	Dom.Rep. (0,2)
	Chili (19)	Ecuador (7)	Brazilië (3)	Cuba (0,1)	Colombia (1)	Brazilië (1)	Colombia (0,4)	Cuba (0,2)	Dom.Rep. (0,4)	Cuba (0,2)	Colombia (0,3)	Dom.Rep. (0)	Colombia (0,2)
	Ecuador (18)	Brazilië (7)	Colombia (2)	Peru (0,5)	Mexico (1)	Dom.Rep. (0)	Brazilië (0,3)	Mexico (0,2)	Ecuador (0,2)	Mexico (0,2)	Ecuador (0,3)	Peru (0,4)	Mexico (0,1)

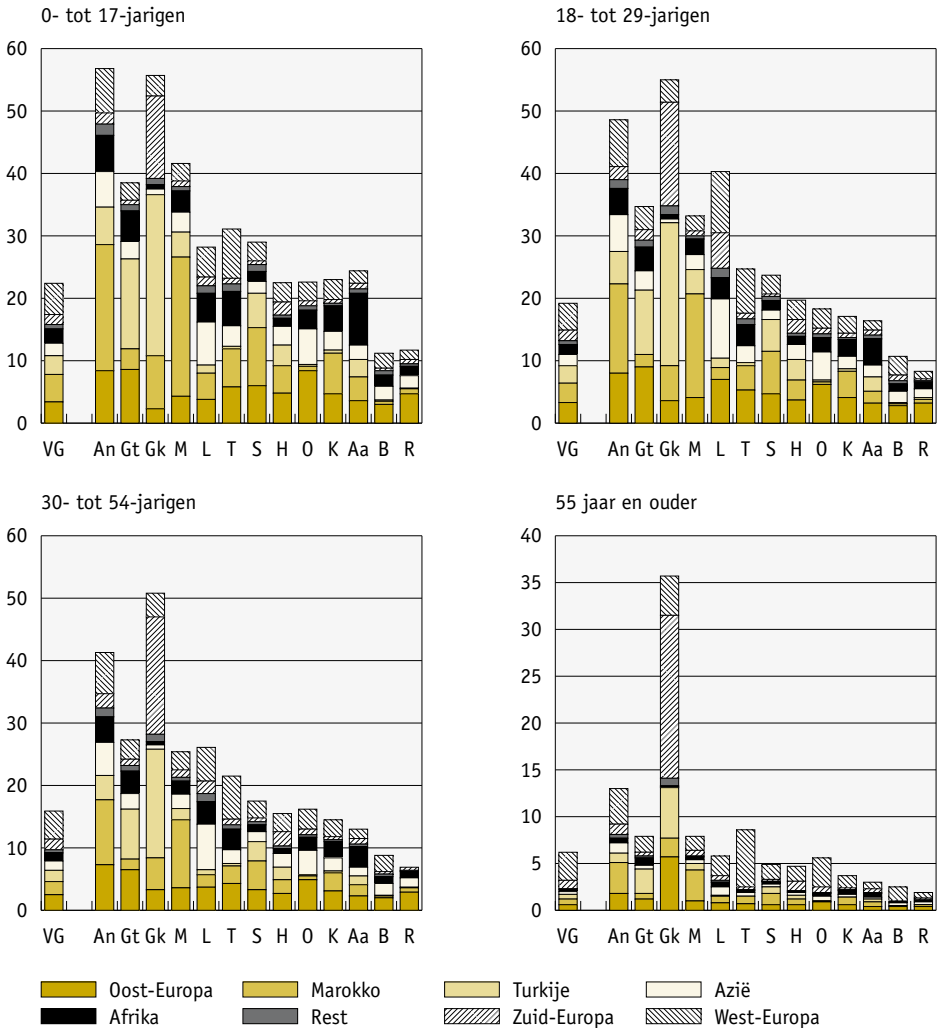
(cijfer) = aantal personen x 100.

VG = Vlaams Gewest; An = Antwerpen; Gt = Gent; Gk = Genk; M = Mechelen; L = Leuven; T = Turnhout; S = Sint-Niklaas; H = Hasselt; O = Oostende; K = Kortrijk; Aa = Aalst; B = Brugge; R = Roeselare.
Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

4. De verkleuring varieert naar leeftijd en geslacht

Figuur 2 toont voor het Vlaamse Gewest en voor elke centrumstad de verkleuring binnen 4 leeftijdsgroepen. De percentages personen van vreemde herkomst zijn uitgedrukt ten opzichte van alle inwoners in de betreffende leeftijdsgroep. Ingekleurde categorieën wijzen op een niet-westerse herkomst, gearceerde categorieën geven een westerse herkomst aan. Let op de andere schaalverdeling bij de 55-plussers.

FIGUUR 2 Personen naar herkomstgroep, in % van alle personen, per leeftijdsgroep, Vlaams Gewest en centrumsteden, 2011

VG = Vlaams Gewest; An = Antwerpen; Gt = Gent; Gk = Genk; M = Mechelen; L = Leuven; T = Turnhout; S = Sint-Niklaas; H = Hasselt; O = Oostende; K = Kortrijk; Aa = Aalst; B = Brugge; R = Roeselare

Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

De graad van verkleuring is niet even sterk in alle leeftijdsgroepen. Algemeen geldt dat de verkleuring het sterkst is onder de kinderen (0- tot 17-jarigen) en het zwakst is onder de ouderen (55 jaar en ouder). Zo heeft 22% van de kinderen in het Vlaamse Gewest een vreemde herkomst, 19% van de jongvolwassenen (18- tot 29-jarigen), 16% van de middenleeftijdsgroep (30- tot 54-jarigen) en 6% van de ouderen (figuur 2). Die verschillende graad van verkleuring tussen de leeftijdsgroepen houdt verband met de migratiegeschiedenis. Personen die immigrerden als (jonge) werkmigrant in de jaren '50, '60 en '70 van de voorbije eeuw en hun echtgenotes die kwamen in het kader van gezinshereniging, behoren thans tot de oudste leeftijdsgroep. Hun zonen en dochters zitten in de middenleeftijdsgroep (of hebben intussen de kaap van 55 jaar overschreden) en hebben zelf kinderen. Bovendien komen er elk jaar nieuwe immigranten naar België/Vlaanderen in het kader van gezinsvorming en gezinshereniging of via werkmigratie, asielmigratie, studentenmigratie en migratie om medische redenen (Timmerman e.a., 2011; Hanseeuw, 2012). Het merendeel van de nieuwe immigranten is tussen 18 en 49 jaar oud. Circa een vijfde arriveert als kind, minder dan 1 op 10 komt op oudere leeftijd (Lodewijckx, 2013). De sterke verkleuring van de kinderen en de jongvolwassenen wordt eveneens bepaald door het feit dat niet-westerse herkomstgroepen een relatief groot aandeel vrouwen in de vruchtbare leeftijd tellen die meer kinderen krijgen dan de autochtone Belgen (Van Bavel & Bastiaenssen, 2007; Van Peer e.a., 2010).

De afnemende graad van verkleuring met de leeftijd vinden we in alle steden. Enkel Leuven heeft een afwijkend patroon met het hoogste percentage personen van vreemde herkomst bij de jongvolwassenen. Het gaat naar alle waarschijnlijkheid om (ex)studenten met een vreemde herkomst. Ook in Genk is de verkleuring het laagst in de oudste leeftijdsgroep maar Genk heeft wel in vergelijking met de andere steden een aanzienlijk aandeel ouderen met een vreemde herkomst (36%; figuur 2, rechts onder).

De leeftijdsgroepen verschillen niet enkel in de graad van de verkleuring maar evenzeer in het type van verkleuring. Een eerste aanduiding hiervan vinden we in de verhouding van de personen met een westerse versus een niet-westerse herkomst (figuur 2). Algemeen geldt dat jongeren van vreemde herkomst vaker dan ouderen van vreemde herkomst afkomstig zijn uit een niet-westers land. Er wonen in het Vlaamse Gewest 276.300 kinderen van vreemde herkomst waarvan er 194.700 een niet-westerse herkomst hebben, met andere woorden 70 kinderen met een niet-westerse herkomst per 100 kinderen met een vreemde herkomst (tabel 4, paneel A). Er zijn 118.500 55-plussers van vreemde herkomst waarvan 43.500 personen afkomstig zijn uit een niet-westers land, of anders uitgedrukt 37 55-plussers met een niet-westerse herkomst per 100 55-plussers van vreemde herkomst (tabel 4, paneel D, mannen en vrouwen samen). In Turnhout bijvoorbeeld zijn er 72 kinderen van niet-westerse herkomst per 100 kinderen van vreemde herkomst (tabel 4, paneel A). Bij de jongvolwassenen gaat het om 68 per 100 (paneel B), bij de middenleeftijdsgroep om 64 per 100 (paneel C) en bij de ouderen om 24 per 100 (paneel D).

Voorts blijkt uit figuur 2 dat voor elke leeftijdsgroep de steden onderling verschillen in de samenstelling van hun populatie van vreemde herkomst naar herkomstland⁴. In Genk en in Antwerpen bijvoorbeeld heeft meer dan de helft van alle kinderen een vreemde herkomst maar de regio/land van herkomst verschilt sterk tussen die 2 steden (figuur 2, links boven). In Genk zijn de kinderen

4 Gedetailleerd cijfermateriaal per stad is terug te vinden op de website van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (<http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Monitoring/Pages/2008-06-stadsmonitor.aspx>).

vooral van Turkse herkomst (26% van alle kinderen) en heeft 13% een Zuid-Europese en 9% een Marokkaanse herkomst. In Antwerpen daarentegen heeft 20% van alle kinderen een Marokkaanse herkomst en zijn alle andere herkomstgroepen – uitgezonderd de Zuid-Europese en de restgroep – ongeveer even sterk vertegenwoordigd (6 à 8%). Een ander voorbeeld zijn de jongvolwassenen in Mechelen en in Gent (figuur 2, rechts boven). In beide steden hebben ruim 3 op 10 jongvolwassenen een vreemde herkomst. In Mechelen hebben ze vooral een Marokkaanse herkomst (17%), terwijl het in Gent vooral gaat om Turken (10%) en Oost-Europeanen (9%).

Tabel 4 toont de graad van verkleuring van mannen en vrouwen per leeftijdsgroep. Er zijn nauwelijks verschillen tussen jongens en meisjes zodat de 0- tot 17-jarigen niet worden opgesplitst naar geslacht in de tabel (paneel A). Het aandeel personen van vreemde herkomst is onder de jongvolwassen vrouwen lichtjes hoger dan onder de jongvolwassen mannen (tabel 4, paneel B). Zo hebben in Antwerpen 50% van de 18- tot 29-jarige vrouwen en 47% van de mannen van die leeftijd een vreemde herkomst. Het gaat om 20.400 vrouwen en 18.900 mannen. Een verklarelement is het feit dat er onder de jonge recente immigranten meer vrouwen dan mannen zijn; er immigreren meer jonge vrouwen dan mannen in het kader van een huwelijk (Lodewyckx e.a., 2011; Lodewijckx, 2013).

Als er in de middenleeftijdsgroep sprake is van een geslachtsverschil inzake de graad van verkleuring, dan geldt meestal het omgekeerde. Onder de 30- tot 54-jarige mannen is het aandeel personen met een vreemde herkomst doorgaans iets hoger dan onder de vrouwen van die leeftijd (tabel 4, paneel C). Voor de 55-plussers geldt hetzelfde (tabel 4, paneel D). In het Vlaamse Gewest en in de meeste centrumsteden wonen er meer oude mannen van vreemde herkomst dan oude vrouwen. Enkel in Gent zijn er meer 55+jarige vrouwen van vreemde herkomst dan mannen (3.500 versus 3.100). De geslachtsverschillen hangen samen met de reden voor de immigratie. Arbeidsmigratie was en is meer een mannelijke aangelegenheid (Lesthaeghe, 2000; Corluy e.a., 2001) en niet alle arbeidsmigranten lieten of laten een echtgenote overkomen. Ook erkende vluchtelingen zijn vaker mannen dan vrouwen (Geets e.a., 2006). Recente immigranten die op hogere leeftijd naar België komen in het kader van gezinshereniging zijn dan weer vaker vrouwen (Berdai e.a., 2011).

Verschillen tussen mannen en vrouwen van eenzelfde leeftijd in de verhouding westerse versus niet-westerse herkomst zijn het grootst bij de 55-plussers. De verhouding 'aantal personen met niet-westerse herkomst per 100 personen met vreemde herkomst' is hoger bij de vrouwen dan bij de mannen. In Hasselt bijvoorbeeld komt de helft van de oudere vrouwen van vreemde herkomst uit een niet-westers land (51 per 100) tegenover 38 per 100 bij oudere mannen (tabel 4, paneel D).

Samengevat, de verkleuring is niet gelijk in alle leeftijdssegmenten van de bevolking en verschilt ook enigszins tussen mannen en vrouwen. Voor elke leeftijdsgroep geldt dat de steden variëren inzake de graad en de aard van de verkleuring. Weten hoeveel personen van vreemde herkomst (per leeftijdsgroep) er in de stad wonen en vanwaar ze afkomstig zijn, is interessant voor het beleid. Maar eveneens belangrijk en misschien zelfs belangrijker is de informatie hoelang deze personen al in België wonen (in welke mate kunnen ze al geïntegreerd zijn). In de volgende paragraaf bekijken we wie in België is geboren en opgegroeid, wie al geruime tijd in België verblijft en wie recent is gearriveerd.

TABEL 4 Mannen en vrouwen van vreemde herkomst, per leeftijdsgroep, Vlaams Gewest en centrumsteden, 2011

	VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
A 0-17 jarigen:														
Totaal aantal (x 100)	12.319	1.044	472	135	175	168	75	146	122	106	143	150	204	114
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	2.763	591	182	75	73	47	23	42	27	24	33	37	23	13
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	1.947	498	166	53	66	37	17	37	21	20	27	32	17	11
% van vreemde herkomst	22,4	56,6	38,5	55,8	41,7	28,2	31,2	29,1	22,5	22,6	23,0	24,5	11,2	11,8
% van niet-westerse herkomst	15,8	47,7	35,1	39,2	37,9	22,0	22,4	25,5	17,3	18,9	19,2	21,6	8,4	9,5
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	70	84	91	70	91	78	72	88	77	84	84	88	75	81
B 18-29 jarige mannen:														
Totaal aantal (x 100)	4.594	399	222	52	64	103	32	54	56	45	58	57	85	44
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	838	189	74	28	21	40	8	12	11	8	9	9	9	3
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	576	154	64	17	19	25	5	11	8	6	7	8	5	3
% van vreemde herkomst	18,2	47,3	33,4	53,8	33,0	38,8	24,2	22,8	18,9	17,6	16,2	15,3	10,0	7,8
% van niet-westerse herkomst	12,5	38,5	28,8	33,6	29,7	24,4	16,8	19,7	13,9	13,5	12,6	13,2	6,3	6,3
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	69	81	86	63	90	63	70	87	74	77	78	87	63	80
18-29 jarige vrouwen:														
Totaal aantal (x 100)	4.493	411	226	51	67	102	32	52	54	43	57	58	81	43
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	904	204	81	28	23	43	8	13	11	8	10	10	9	4
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	626	162	67	18	20	26	5	11	8	6	8	9	6	3
% van vreemde herkomst	20,1	49,7	35,7	56,1	33,6	41,7	25,0	24,4	20,6	18,8	17,9	17,5	11,5	8,9
% van niet-westerse herkomst	13,9	39,4	29,6	35,9	30,4	25,2	16,4	20,6	14,9	14,9	14,7	15,1	7,4	7,3
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	69	79	83	64	91	60	66	84	72	79	82	86	64	82
C 30-54 jarige mannen:														
Totaal aantal (x 100)	11.227	882	455	115	143	181	75	121	135	112	126	150	196	103
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	1.787	372	127	60	36	49	17	22	21	18	19	19	17	8
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	1.085	289	107	33	30	35	11	18	14	13	14	15	11	7
% van vreemde herkomst	15,9	42,2	27,8	52,0	25,3	27,2	22,4	18,3	15,5	16,2	14,8	12,8	8,9	8,0
% van niet-westerse herkomst	9,7	32,7	23,5	28,4	21,1	19,2	14,3	14,8	10,1	11,9	11,4	10,3	5,4	6,4
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	61	78	85	55	83	71	64	81	65	74	77	81	61	80

	VG	An	Gt	Gk	M	L	T	S	H	O	K	Aa	B	R
30-54 jarige vrouwen:														
Totaal aantal (x 100)	10.961	800	419	113	139	161	71	121	130	107	120	143	199	99
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	1.758	323	112	56	35	40	14	20	20	17	17	19	18	8
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	1.096	256	96	32	30	29	9	17	14	13	13	16	12	6
% van vreemde herkomst	16,0	40,3	26,7	49,5	25,3	24,7	20,2	16,9	15,5	16,1	14,0	13,3	9,0	8,2
% van niet-westerse herkomst	10,0	32,0	22,8	27,9	21,4	17,9	12,9	13,8	10,6	12,4	10,9	11,1	6,3	6,3
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	62	79	86	56	85	72	64	81	68	77	78	84	70	77
D 55+ jarige mannen:														
Totaal aantal (x 100)	9.004	624	301	84	103	112	59	104	110	126	109	114	181	81
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	627	98	28	31	9	8	6	6	6	8	5	4	6	2
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	213	57	20	11	6	4	1	3	2	3	3	2	2	1
% van vreemde herkomst	7,0	15,7	9,3	36,7	8,8	7,1	10,0	5,3	5,4	6,0	4,6	3,4	3,1	2,6
% van niet-westerse herkomst	2,4	9,1	6,7	13,6	6,2	3,8	2,1	3,3	2,1	2,1	2,6	1,9	0,9	1,4
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	34	58	72	37	70	53	21	63	38	35	56	57	30	53
55+ jarige vrouwen:														
Totaal aantal (x 100)	10.448	771	379	101	127	142	69	124	132	159	136	140	223	98
Aantal (x 100) van vreemde herkomst	558	84	26	35	9	7	5	6	5	8	4	4	5	1
Aantal (x 100) van niet-westerse herkomst	222	56	20	15	7	4	1	4	3	3	2	3	2	1
% van vreemde herkomst	5,3	10,9	6,9	34,9	7,2	4,9	7,2	4,6	3,9	5,3	2,9	2,7	2,2	1,4
% van niet-westerse herkomst	2,1	7,2	5,2	14,5	5,5	2,9	2,0	2,9	2,0	1,8	1,8	1,8	0,9	0,9
<i>Aantal personen van niet-westerse herkomst per 100 personen van vreemde herkomst</i>														
	40	66	76	42	76	59	28	64	51	35	60	69	42	66

VG = Vlaams gewest; An = Antwerpen; Gt = Gent; Gk = Genk; M = Mechelen; L = Leuven; T = Turnhout; S = Sint-Niklaas; H = Hasselt; O = Oostende; K = Kortrijk; Aa = Aalst; B = Brugge; R = Roeselare.

Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

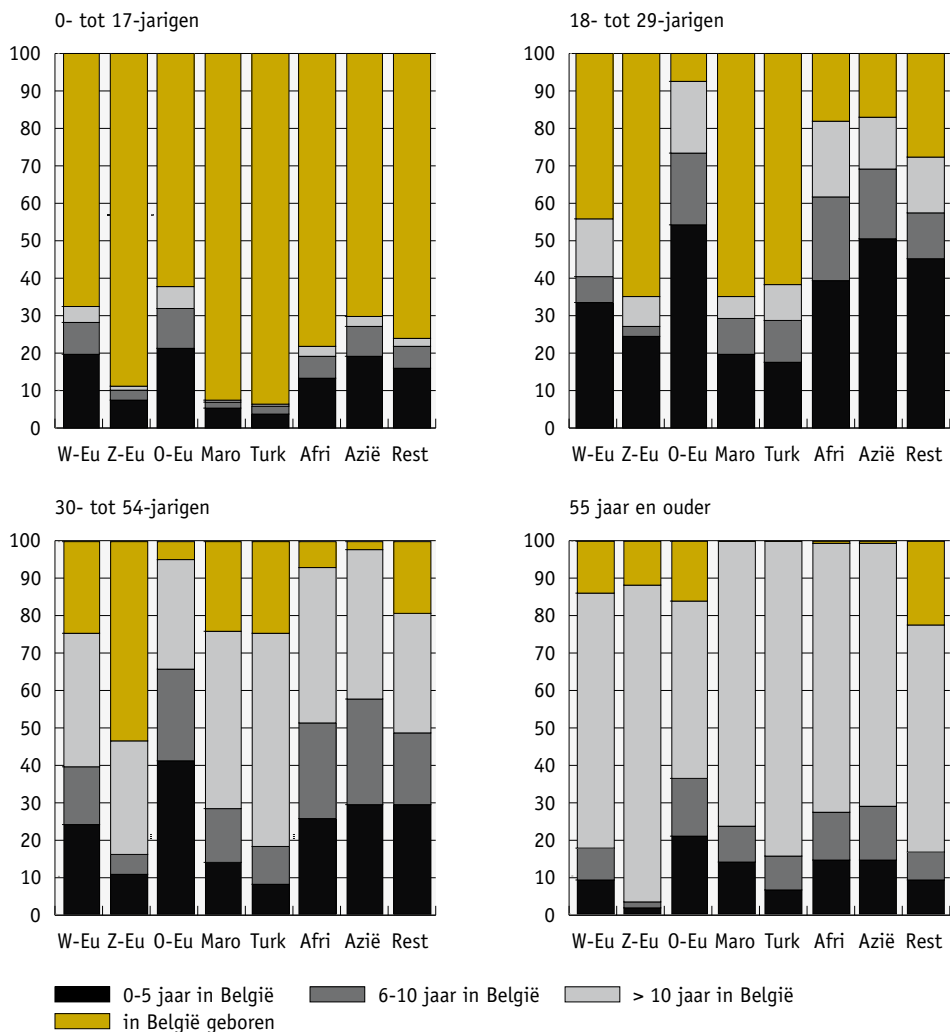
5. Verschillen in verblijfsduur in België

De herkomstgroepen verschillen inzake de duur van verblijf in België. Ruim de helft van alle Zuid-Europeanen, Turken en Marokkanen die in het Vlaamse Gewest wonen, is in België geboren en circa 30% woont er al langer dan 10 jaar. Ongeveer 10% van de Turken, Marokkanen en Zuid-Europeanen is een recente immigrant, waaronder we verstaan dat hij of zij maximaal 5 jaar geleden voor de eerste keer werd ingeschreven in de registers⁵. Ruim een derde van de West-Europeanen is in België geboren en een ander derde verblijft al langer dan 10 jaar in het land. 21% van de West-Europeanen is recent toegekomen. Het hoogste aandeel recente immigranten vinden we onder de Oost-Europeanen (36%). Zij zijn verhoudingsgewijs het minst in België geboren (24%). 22% van de Oost-Europeanen woont langer dan 10 jaar in België. 30% van de Aziaten is recent gearriveerd, ruim een kwart (26%) is in België geboren en een ander kwart heeft een verblijfsduur van meer dan 10 jaar. Voor de Afrikanen geldt dat 23% recent is toegekomen, 35% in België is geboren en 25% er langer dan 10 jaar woont.

De duur van het verblijf in België verschilt niet enkel naar herkomstgroep maar evenzeer naar leeftijd. Kinderen zijn vaker dan de andere leeftijdsgroepen in België geboren. Ruim 90% van de kinderen van Turkse en Marokkaanse herkomst versus 62% van de Oost-Europese kinderen is in België geboren (figuur 3, links boven). Circa 20% van de Oost-Europese, de West-Europese en de Aziatische kinderen en 13% van de Afrikaanse kinderen woont maximaal 5 jaar in België.

5 We weten niet hoe lang sommige personen al in België verbleven vooraleer ze in het bevolkings- of het vreemdelingenregister werden ingeschreven. Voor EU15-burgers, arbeidsmigranten, studenten en huwelijksmigranten valt de registratie in de registers waarschijnlijk samen met het moment waarop ze daadwerkelijk België binnenkomen. Maar erkende vluchtelingen zijn ingeschreven geweest in het wachtregister (waarover we geen gegevens hebben) en geregulariseerden hebben een tijdlang zonder wettig verblijf in België gewoond.

FIGUUR 3 Personen van vreemde herkomst naar duur van verblijf in België, in %, per leeftijds- en herkomstgroep, Vlaams Gewest, 2011

W-Eu = West-Europa; Z-Eu = Zuid-Europa; O-Eu = Oost-Europa; Maro = Marokko; Turk = Turkije; Afri = Afrika.

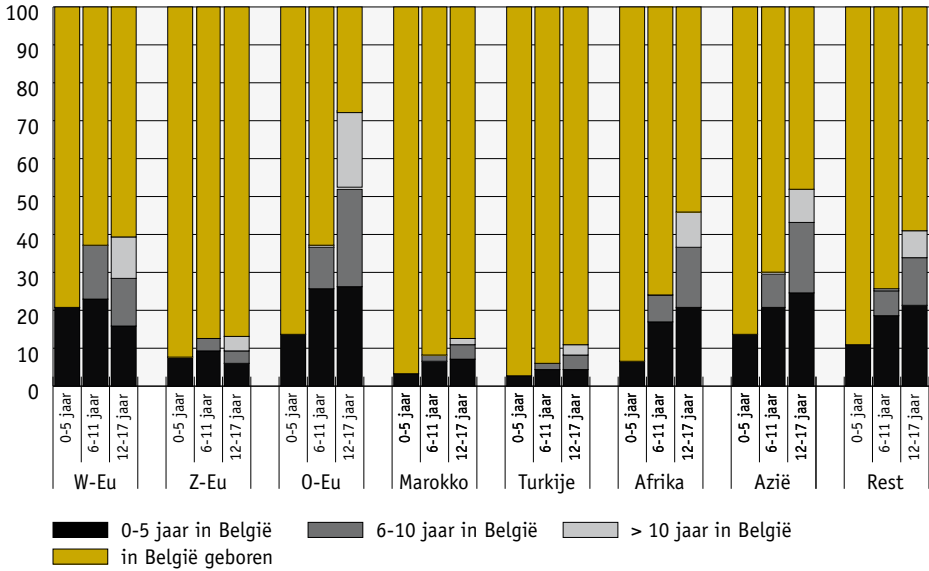
Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

Figuur 4 geeft meer detail voor de schoolpopulaties. Een kwart van de Oost-Europese kinderen van lagere en middelbare schoolleeftijd is een recente immigrant⁶. 86% van de 0- tot 5-jarigen uit Oost-Europa is in België geboren. Dit aandeel daalt tot 63% van de 6- tot 11-jarigen en tot 28% van de 12- tot 17-jarigen. Een dergelijk verschil tussen de leeftijdsgroepen vinden we veel

6 Omdat de recente immigranten een kwetsbaardere positie in de maatschappij hebben dan personen van vreemde herkomst die al lang in België wonen, geven we voor elke centrumstad het aantal recente immigranten naar leeftijd, geslacht en herkomst; zie website van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (<http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Monitoring/Pages/2008-06-stadsmonitor.aspx>).

minder bij de kinderen van Zuid-Europese, Turkse en Marokkaanse herkomst. Zij zijn bijna allemaal in België geboren.

FIGUUR 4 Kinderen van vreemde herkomst naar duur van verblijf in België, in %, per leeftijds- en herkomstgroep, Vlaams Gewest, 2011

W-Eu = West-Europa; Z-Eu = Zuid-Europa; O-Eu = Oost-Europa.

Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

Jongvolwassenen zijn vaker dan de andere leeftijdsgroepen recent gearriveerd (figuur 3, rechts boven). Ruim de helft van de Oost-Europese 18- tot 29-jarigen is een recente immigrant, gevolgd door de Aziaten (51%) en de Afrikanen (40%). Ruim 60% van de jongvolwassenen van reeds lang in België gevestigde migrantengemeenschappen zoals de Zuid-Europeanen, de Turken en de Marokkanen is in België geboren. De West-Europese jongvolwassenen nemen een middenpositie in.

Recente immigranten komen ook vaak voor onder de personen van middelbare leeftijd uit Oost-Europa (41%), uit Azië (29%) en uit Afrika (25%) (figuur 3, links onder). Meer dan de helft van de 30- tot 54-jarige Zuid-Europeanen is in België geboren. Dit geldt ook voor een kwart van de personen van middelbare leeftijd uit West-Europa, Marokko en Turkije. Aziaten, Oost-Europeanen en Afrikanen van middelbare leeftijd zijn zelden in België geboren (respectievelijk 2%, 5% en 7%).

55-plussers zijn in vergelijking met de jongere leeftijdsgroepen minder vaak in België geboren (figuur 3, rechts onder). Uitzondering zijn de Oost-Europese ouderen: 16% heeft als geboorteland België tegenover 5% van de 30- tot 54-jarige en 7% van de 18- tot 29-jarige Oost-Europeanen. Dit hangt samen met het feit dat heel wat Oost-Europese immigranten (vooral Polen) arriveerden na WOII. Een deel van hun kinderen die hier werden geboren, zijn thans 55 jaar of ouder. Recent is er opnieuw sprake van een Oost-Europese immigratiegolf (Lodewijckx, 2013). Ook in

Nederland worden de laatste 2 decennia een groeiend aantal Oost-Europese immigranten getoed. De val van de Berlijnse Muur in 1989 luidde het begin ervan in. Daarna leidden andere historische gebeurtenissen – het uitbreken van de oorlog in het voormalige Joegoslavië in 1991 en in Tsjetsjenië in 1999 en de uitbreiding van de Europese Unie in 2004 met 10 voornamelijk Oost-Europese landen – tot een verdere immigratie van Oost-Europeanen (Nicolaas & Harmsen, 2009).

Circa 14% van de Marokkaanse, Afrikaanse en Aziatische 55-plussers en 21% van de Oost-Europese ouderen zijn recent in België gearriveerd. Recente immigranten komen minder vaak voor onder de ouderen uit West-Europa (9%), uit Turkije (6%) en uit Zuid-Europa (2%). Deze recente immigranten zijn vaak de (hoog)bejaarde ouders van eerste generatie migranten die in België wonen en die hun ouders in het kader van gezinshereniging naar België laten overkomen nadat ze niet langer zelfstandig kunnen wonen (Lodewijckx, 2013).

De verschillen in verblijfsduur tussen de herkomst- en de leeftijdsgroepen zoals beschreven voor het Vlaamse Gewest, treffen we aan in de meeste steden, met lichte variaties in het aandeel van elke verblijfsduurcategorie. Twee steden wijken sterk af van het algemene patroon: Leuven en Genk. In Leuven is het aandeel jongvolwassenen dat recent in België arriveerde in alle herkomstgroepen (behalve bij de Marokkanen) veel hoger dan in het Vlaamse Gewest. Vermoedelijk gaat het (vooral?) om buitenlandse studenten. Een hoger aandeel recente immigranten vinden we ook bij de 30- tot 54-jarigen in Leuven. Voor de andere studentensteden komen we tot een zelfde, zij het minder uitgesproken vaststelling.

In Genk zijn in vergelijking met het Vlaamse Gewest de personen van vreemde herkomst vaker in België geboren of verblijven ze vaker al geruime tijd in het land. Dit geldt vooral voor de Oosten en de Zuid-Europeanen; het geldt niet voor de Aziaten. De langere verblijfsduur in Genk houdt verband met het mijnverleden van de stad. Na WO I trokken de mijnbazen voornamelijk Polen, Tsjechen, Joegoslaven, Hongaren en Italianen aan. De grote bloei van de mijnindustrie kwam pas na WO II. Om de schaarste aan arbeidskrachten op te vangen besliste de regering om Italiaanse gastarbeiders aan te werven. In de jaren 1950 volgden dan Grieken en Spanjaarden en in de jaren 1960 Turken en Marokkanen.

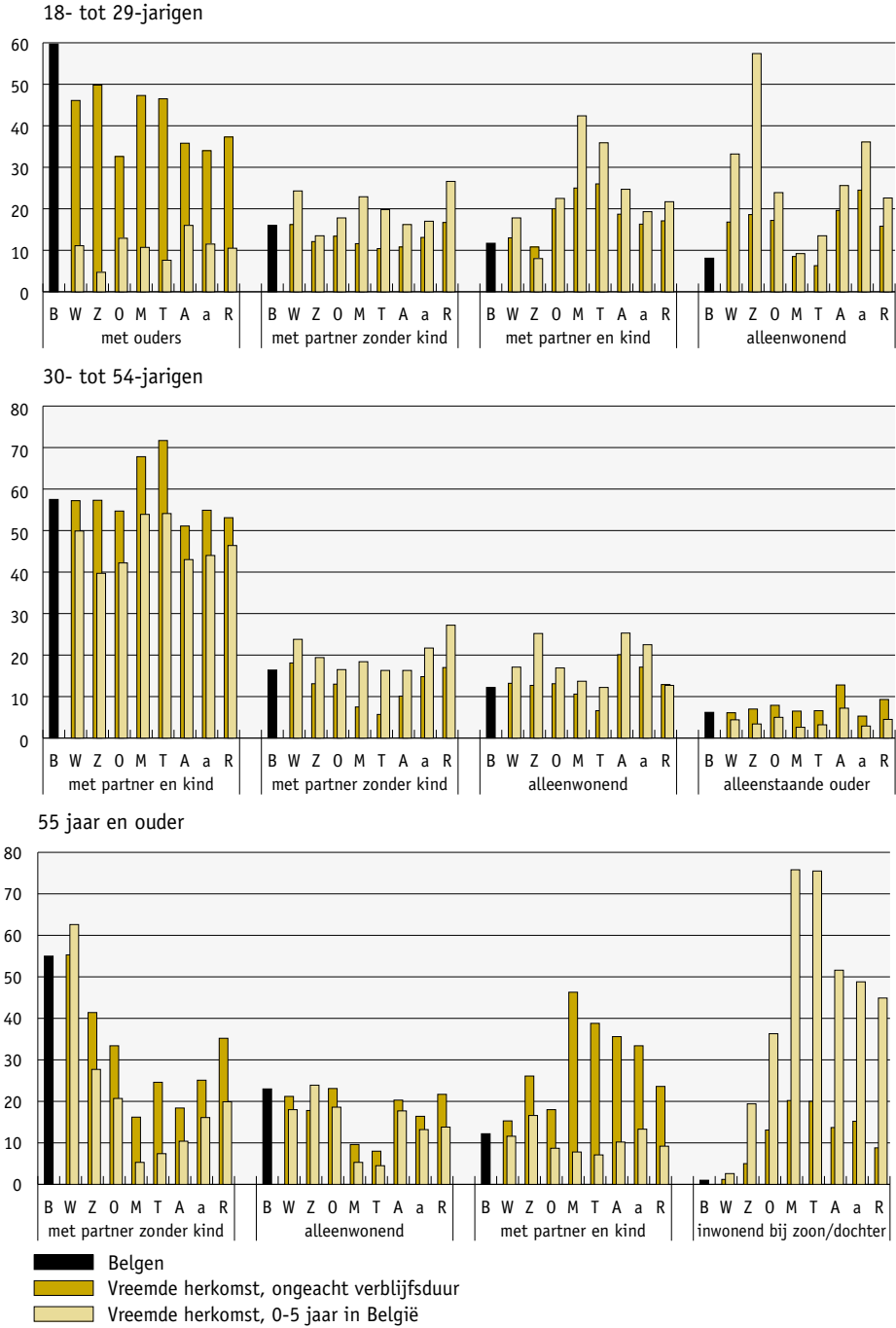
Samengevat, de herkomst- en de leeftijdsgroepen verschillen inzake hun duur van verblijf in België. In de volgende paragraaf beschrijven we de leefvorm van de herkomstgroepen waarbij we rekening houden met de leeftijd en met de duur van verblijf in België.

6. Leefvorm van de personen van vreemde herkomst

Figuur 5 toont per leeftijdsgroep de leefvorm van de Belgen en van de personen van vreemde herkomst, per herkomstgroep. De leefvorm van de recente immigranten (personen van vreemde herkomst die maximaal 5 jaar geleden naar België migreerden) wordt vergeleken met de leefvorm van de ganse herkomstgroep. Omdat bijna alle kinderen bij de ouder(s) wonen, zijn ze niet opgenomen in de figuur. De figuur is beperkt tot de meest voorkomende leefvormen en schetst de situatie voor het Vlaamse Gewest.

Voor jongvolwassenen is samenwonen met de ouder(s) de meest dominante leefvorm (figuur 5, boven). Andere leefvormen zijn samenwonen met de partner al dan niet met kinderen, en alleen

FIGUUR 5 Personen van Belgische en van vreemde herkomst naar leefvorm, in %, volledige populatie en recente immigranten, per leeftijds- en herkomstgroep, Vlaams Gewest, 2011

B = België; W = West-Europa; Z = Zuid-Europa; O = Oost-Europa; M = Marokko; T = Turkije; A = Afrika; a = Azië; R = restgroep.

Bron: Rijksregister 2011, SVR-bewerking.

wonen. Belgische 18- tot 29-jarigen wonen vaker dan hun leeftijdsgenoten van vreemde herkomst nog thuis (60%). De laagste aandelen thuiswonenden vinden we bij de Oost-Europese, Afrikaanse en Aziatische jongvolwassenen: ongeveer een derde van hen woont bij de ouders. Vergelijken we de recente immigranten met de ganse herkomstgroep dan valt het op dat de recente immigranten van 18 tot 29 jaar opvallend minder thuis wonen. Ze wonen vaker alleen (vooral West- en Zuid-Europeanen) of ze hebben vaker een huishouden samen met een partner en eventueel kinderen (vooral Marokkanen en Turken).

Vergelijken we de recente immigranten onderling dan blijken jongvolwassen recente immigranten uit Zuid- en West-Europa en uit Azië opvallend vaker alleen te wonen dan hun leeftijdsgenoten met een andere herkomst. Mogelijks gaat het om studenten (Van Mol, 2011). Jongvolwassen Marokkaanse en Turkse recente immigranten wonen het vaakst in gezinsverband, met een partner en al dan niet met kinderen. Dit hangt samen met de vaststelling dat recente immigranten uit Turkije en Marokko veel vaker dan de immigranten met een andere herkomst naar België komen in het kader van een huwelijk (Lodewijckx, 2013).

Meer dan de helft van de 30- tot 54-jarigen met een Belgische of een vreemde herkomst woont samen met een partner en kinderen (figuur 5, midden). Die leefvorm vinden we het meest uitgesproken bij personen van Turkse en Marokkaanse herkomst. Recente immigranten van middelbare leeftijd wonen vaker met een partner zonder thuiswonende kinderen of wonen vaker alleen.

De verschillen in leefvorm tussen de herkomstgroepen zijn het grootst bij de 55-plussers (figuur 5, onder). Ruim de helft van de Belgische en de West-Europese ouderen woont samen met een partner, zonder thuiswonende kinderen. Marokkaanse en Turkse ouderen wonen het vaakst samen met een partner en kinderen én ze wonen ook het vaakst in bij een zoon of een dochter. Met andere woorden, ze behoren het vaakst tot een meergeneratiehuishouden (67% van alle Marokkaanse ouderen; 59% van alle Turkse ouderen). Ze wonen samen met (schoon)kinderen en (achter)kleinkinderen (Lodewijckx & Pelfrene, 2012). Ook de helft van alle Afrikaanse en Aziatische ouderen woont samen met een kind/kinderen.

Recente immigranten van 55 jaar en ouder wonen zeer vaak in bij een zoon of een dochter, behalve de immigranten uit West-Europa en in mindere mate ook de inwijkelingen uit Zuid-Europa. De leefvorm van die oudere recente immigranten laat vermoeden dat ze vooral volgmigranten zijn die in het kader van gezinshereniging naar België komen om zich te vervoegen bij hun reeds lang in het Vlaamse Gewest verblijvende verwanten.

De verschillen in leefvorm tussen de herkomst- en de leeftijdsgroepen zoals beschreven voor het Vlaamse Gewest, treffen we aan in de meeste steden, met meestal slechts lichte variaties in het aandeel van elke leefvorm. Globaal zijn de afwijkingen ten opzichte van het patroon van het Vlaamse Gewest groter bij de jongvolwassenen dan bij de oudere personen. Vier steden wijken sterk af van het algemene patroon: Leuven, Gent, Antwerpen en Oostende. In die steden wordt veel vaker alleen gewoond, wat al bleek uit vroegere analyses (Lodewijckx, 2010). In Leuven geldt dit vooral voor de jongvolwassenen en de personen van middelbare leeftijd, ongeacht hun herkomst (uitgezonderd de Marokkanen). In Gent wonen vooral de jongvolwassenen maar ook de 30- tot 54-jarigen van Belgische, West-, Zuid-, Oost-Europese, Aziatische en Afrikaanse herkomst veel vaker alleen. Ook Belgische, West-Europese en Zuid-Europese ouderen wonen er vaker dan in het Vlaamse Gewest alleen. In Antwerpen gaat het vooral om een verhoogd aandeel

alleenwonende Belgen, West- en Zuid-Europeanen en Afrikanen, en dit in elke leeftijdsgroep. In Oostende wordt er vaker alleen gewoond door de Belgen, de West- en de Zuid-Europeanen van 30 jaar en ouder. Als jongvolwassenen vaker alleen wonen, dan gaat dit vooral ten koste van het aandeel dat thuis woont bij de ouder(s). Een hoger aandeel alleenwonende 30- tot 54-jarigen gaat vooral gepaard met een lager aandeel dat samenwoont met partner en kinderen. Meer alleenwonende ouderen betekent minder ouderen die samenwonen met de partner en eventueel kinderen.

Samengevat, de herkomst- en leeftijdsgroepen verschillen inzake hun leefvorm. Bovendien zijn er aanzienlijke verschillen tussen recente immigranten en al lang in België wonende personen.

Uitleiding

Vlaanderen wordt geconfronteerd met een toenemende mate van verkleuring. Het aantal personen van vreemde herkomst neemt toe, zowel door immigratie als door geboorte van kinderen van al in Vlaanderen wonende personen van vreemde herkomst. De toename van het aantal personen van niet-westerse herkomst overstijgt de toename van de personen met een westerse herkomst. Het aantal personen van Marokkaanse, Turkse en Zuid-Europese herkomst stijgt vooral door de groei van de tweede en de derde generatie. Oost-Europeanen, Aziaten en Afrikanen groeien vooral aan door buitenlandse immigratie en tellen dan ook heel wat recente immigranten.

De verkleuring heeft een sterk regionale component. Personen van vreemde herkomst zijn ongelijk verdeeld over het Vlaamse grondgebied. Niet-westerse personen wonen vooral in de steden. Onze analyses wijzen duidelijk aan dat de steden onderling verschillen zowel in de graad van de verkleuring als in het type van verkleuring. De sterke geografische concentratie van personen van vreemde herkomst houdt verband met de (arbeids)migratiegeschiedenis in het verleden. Bovendien wordt ze in stand gehouden door een voortdurende instroom van nieuwe immigranten (Lodewijckx, 2013). Hierbij bepaalt de aanwezigheid van vreemde herkomstgroepen in hoge mate het vestigingspatroon van de recente immigranten met dezelfde herkomst (Garssen, 2002). Naast immigratie speelt ook bevolkingsaanwas door geboortes een rol in de verkleuring van de steden. Als er meer mensen geboren worden dan overlijden, is er een geboorteoverschot. Bij personen van niet-westerse herkomst is het geboorteoverschot groter dan bij de autochtonen. Dit komt doordat niet-westerse herkomstgroepen een relatief groot aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd kennen en ze bovendien een nog steeds bovengemiddeld kindertal realiseren (Van Bavel & Bastiaenssen, 2007; Van Peer e.a., 2010). Er zijn nog andere factoren die de verkleuring van de steden veroorzaken onder andere de stadsvlucht van de Belgen (Willems, 2008). Sommige Belgen trekken de stad uit en verhuizen naar de omliggende suburbane gemeenten waardoor het aandeel personen van vreemde herkomst in de stad toeneemt. Maar ook personen van vreemde herkomst beginnen in navolging van de Belgen de stad uit te trekken (Verhaeghe e.a., 2012). Steden hebben ook doorgaans een grote woningvoorraad van relatief goedkope (huur)woningen (Vanneste, 2007).

Verscheidene studies wijzen op het belang van informatie over personen van vreemde herkomst (lees: vooral niet-westerse herkomst) voor het beleid. Ze wijzen op de kwetsbare socio-economische positie van de personen van vreemde herkomst.

Zo wijzen Eurostat (2011) en de Studiedienst van de VDAB (2012) op de lagere activiteitsgraad, de lagere werkzaamheidsgraad en de hogere werkloosheidsgraad van personen van vreemde herkomst in vergelijking met de Belgen. Verklaringen hiervoor zijn vooreerst het lage onderwijsniveau (ook veroorzaakt door beperktere onderwijskansen in het land van oorsprong) en de taalachterstand. Vervolgens zijn er een aantal socio-culturele factoren zoals het negatievere zelfbeeld, het vasthouden aan het kostwinnersmodel (met een zeer lage vrouwelijke werkzaamheidsgraad als gevolg) en het gebrek aan een efficiënt netwerk. Belangrijke institutionele factoren zijn de soms moeilijke erkenning van buitenlandse diploma's, de werkloosheidsval en het falende migratiebeleid. Aan de vraagzijde tenslotte zijn er het (te) beperkte aanbod aan laaggeschoolde arbeid, met ook een verdringing door hoger geschoolde profielen, en de discriminatie bij aanwerving.

Ook in België hebben vooral migranten van buiten de EU een lager inkomensniveau en lopen ze een verhoogd risico op armoede en sociale uitsluiting, zelfs als ze tewerk gesteld zijn (Eurostat, 2011). Lagere inkomensniveaus gaan samen met slechtere huisvesting en gaan vaak samen met overbevolking.

Personen van vreemde herkomst die in België zijn geboren (2^e of 3^e generatie) doen het wel vaak beter op de arbeidsmarkt of in het onderwijs dan de personen die immigrerden (1e generatie) maar ze doen het meestal wel slechter dan autochtonen. Ook zijn er verschillen tussen recente immigranten en 1e generatiepersonen die al geruime tijd in België wonen (Eurostat, 2011).

Jonge 2e generatiekinderen presteren minder goed in hun schoolcarrière dan autochtone kinderen in België (Eurostat, 2011). Aan het einde van het basisonderwijs hebben kinderen van niet-westerse herkomst minder taal- en rekenvaardigheden dan autochtone kinderen. Voor vooral de taalvaardigheden geldt dit nog sterker als thuis geen Nederlands wordt gesproken. Ook in het verdere onderwijs hebben de leerlingen van niet-westerse herkomst een achterstand op autochtone leerlingen. Zij zitten vaker in het technisch en het beroepsonderwijs. Daarmee hangt samen dat zij vaker vertraging oplopen in hun gang door het voortgezet onderwijs dan autochtone leerlingen en dat ze ook vaker zonder diploma uit het voortgezet onderwijs stromen.

De toenemende diversiteit beïnvloedt het samenleven, biedt opportuniteiten maar creëert ook problemen en plaatst het beleid voor grote uitdagingen. Verkleuring brengt een uitdaging voor het integratiebeleid en strijd tegen discriminatie met zich mee. Als beleidsprioriteiten voor 2012-2013 worden door de Vlaamse Regering onder andere naar voren geschoven het op elkaar afstemmen van de diverse instrumenten van het inburgerings- en integratiebeleid en het uitbouwen van het taal(promotie)beleid. Om het samenleven tussen mensen met een verschillende herkomst te optimaliseren, wordt blijvend gewerkt aan het verhogen van de toegankelijkheid en het stimuleren van maatschappelijke participatie (Bourgeois, 2012).

Gezien de sterke vertegenwoordiging van personen van vreemde herkomst in de centrumsteden, zal er in de steden naar een oplossing voor deze problematieken gezocht moeten worden. Onze analyses tonen zeer duidelijk aan dat de ene stad de andere niet is. Nogmaals gezegd, de graad van de verkleuring en het type van verkleuring verschilt van stad tot stad, wat zich weerspiegelt in alle leeftijdssegmenten van de bevolking.

BIBLIOGRAFIE

- Berdai, S., Plysier, S., Lodewijckx, E., Hendrickx, K. & Ferrant, L. (2011). Gezinshereniging bij ouderen : analyse van psychische, relationele en maatschappelijke gevolgen van migratie op oudere leeftijd. In: Timmerman, C., Lodewyckx, I., Vanderwaere, E. & Vanheule, D. (red.) *Over nieuwe vormen van migratie en integratie. MInteGRATIE*. Antwerpen: University Press Antwerp, 149-162.
- Bourgeois, G. (2012). *Beleidsbrief Inburgering en Integratie. Beleidsprioriteiten 2012-2013*. Vlaams parlement, stuk 1760 (2012-2013) – Nr. 1.
- CGKR (2012). *Migratie. Jaarverslag 2011*. Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding.
- Corluy, V., Mussche, N. & Marx, I. (2011). Economische migratie of economiseren van migranten? In: Timmerman, C., Lodewyckx, I., Vanderwaere, E. & Vanheule, D. (red.) *Over nieuwe vormen van migratie en integratie. MInteGRATIE*. Antwerpen: University Press Antwerp, 85-119.
- Eurostat (2011). *Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Garssen, J. (2002). Ruimtelijke concentratie en spreiding. In: CBS, *Allochtonen in Nederland 2002*. Voorburg/Heerlen, 23-31.
- Geets, J., Pauwels, F., Wets, J., Lamberts, M. & Timmerman, C. (2006). *Nieuwe migranten en de arbeidsmarkt*. Leuven/Antwerpen: Katholieke Universiteit Leuven. Hoger Instituut voor de arbeid / Universiteit Antwerpen. Onderzoeksgroep Armoede en Sociale Uitsluiting.
- Hanseeuw, L. (2012). *Belgique, terre d'immigration: statistiques et évolutions*. Itinera Institute Analyse, 2012/9.
- Lamberts, M. (2011). *Zoem 14. Steunpunt Gelijkekansenbeleid zoemt in op Belgen van vreemde herkomst in administratieve databanken*. Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Lesthaeghe, R. (red.) (1996). *Diversiteit in sociale verandering. Turkse en Marokkaanse vrouwen in België*. Bevolking en Gezin, boekaflevering 1.
- Lesthaeghe, R. (ed.) (2000). *Communities and generations: Turkish and Moroccan populations in Belgium*. Brussel: VUB Press.
- Lodewijckx, E. (2007). *Ouderen van vreemde herkomst in het Vlaamse Gewest. Origine, sociaaldemografische kenmerken en samenstelling van hun huishouden*. SVR-Rapport 2007/2.
- Lodewijckx, E. (2010). Leefvormen in de centrumsteden, 1995 – 2007. Een analyse van gegevens uit het rijksregister. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.) *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-Studie, 2010/1, 41-72.
- Lodewijckx, E. (2013). *Recente immigranten in Vlaanderen. Wie zijn ze?* SVR-Webartikel, 2013/1.
- Lodewijckx, E. & Pelfrene, E. (2012). Huishoudensstructuur en solidariteit tussen de generaties bij personen van vreemde herkomst. In: Vanderleyden, L. & Callens, M. (red.) *Generaties en solidariteit in woord en daad*. SVR-Studie 2012/1, 51-76.
- Lodewyckx, I., Wets, J. & Timmerman, C. (2011). *Gezinshereniging in België, de mythe ontcijferd*. Koning Boudewijnstichting.
- Nicolaas, H. & Harmsen, C. (2009). *Kwart miljoen Oost-Europeanen in Nederland*. CBS Webmagazine, 9 november 2009.
- Noppe, J. & Lodewijckx, E. (2012). *De gekleurde samenleving. Personen van vreemde herkomst in Vlaanderen*. SVR-Webartikel, 2012/3.
- Schoorl, J. (2011). Arbeidsmigratie door de jaren heen. In: *Demos*, 27, 2-4.
- Studiedienst van de VDAB (2012). *Kansengroepen in Kaart. Allochtonen op de Vlaamse arbeidsmarkt*. 2^e editie.
- Timmerman, C., Lodewyckx, I., Vanderwaere, E. & Vanheule, D. (red.) (2011). *Over nieuwe vormen van migratie en integratie. MInteGRATIE*. Antwerpen: University Press Antwerp.

- Van Bavel, J. & Bastiaenssen, V. (2007). *De recente evolutie van de vruchtbaarheid in het Vlaamse Gewest: update 2006*. Interface Demography Working Paper 2007-1, VUB.
- Van Meeteren, M., Van San, M. & Engbersen, G. (2007). *Irreguliere immigranten in België: inbedding, uitsluiting en criminaliteit*. Rotterdam: Risbo.
- Van Mol, C. (2011). Internationale studenten in België. Een probleemloze integratie? In: Timmerman, C., Lodewyckx, I., Vanderwaere, E. & Vanheule, D. (red.) (2011). *Over nieuwe vormen van migratie en integratie. MIInteGRATIE*. Antwerpen: University Press Antwerp, 329-347.
- Vanneste, D., Thomas, I. & Goossens, L. (2007). *Woning en woonomgeving in België*. Sociaal-Economische Enquête 2001 Monografieën. FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie.
- Van Peer, C., Willems, P., Pelfrene, E. & Lodewijckx, E. (2010). *Vruchtbaarheid en differentiële vruchtbaarheid bij Belgen en niet-Belgen in Vlaamse steden en gemeenten*. SVR-Webartikel, 2010/12.
- Verhaeghe, P.-P., Van der Bracht, K. & Van de Putte, B. (2012). *Migrant zkt toekomst. Gent op een keerpunt tussen oude en nieuwe migratie*. Garant.
- Willems, P. (2008). *Migratiebewegingen in het Vlaamse Gewest in de periode 1997-2006*. SVR-Rapport, 2008/2.

Stadsvlucht bekeken vanuit cohorteperspectief

Jan Pickery

Studiedienst van de Vlaamse Regering

Stadsvlucht staat hoog op de politieke agenda. Het is ook onmiskenbaar zo dat jonge gezinnen de stad verlaten. Maar traditioneel onderzoek op basis van (leeftijdsspecifieke) migratiesaldi geeft toch maar een partieel beeld van de soms complexe migratiebewegingen. Dit hoofdstuk probeert dat beeld te verfijnen met behulp van cohorte-onderzoek waarbij groepen inwoners of inwijkelingen in de steden gedurende een langere periode gevolgd worden. Concreet onderzoeken we welk aandeel van de stedelijke bevolking reeds geruime tijd in de stad woont en in welke mate mensen die zich vestigen in de stad, daar ook gedurende lange tijd blijven wonen.

De centrumsteden vertonen op dit vlak grote verschillen. Leuven kenmerkt zich als een echte transitzone, terwijl steden als Roeselare en Genk een zeer stabiele bevolking hebben. Dit neemt niet weg dat ook voor Leuven de ingeweken jongvolwassenen na 10 jaar nog altijd een belangrijke component vormen in de bevolkingssamenstelling.

Inleiding

Stadsvlucht vormt al jaren een onderzoeksthema en staat ook al lang op de politieke agenda. Het gegeven dat vooral jonge gezinnen de stad ontvluchten, is dan ook niet nieuw, maar maakt deel uit van een suburbanisatieproces dat in Vlaanderen vooral na de tweede wereldoorlog in gang werd gezet. Drijvende factoren waren de sterke economische groei, de algemene welvaartsstijging, een betere verkeersontsluiting, de uitbreiding van het autobezit... (De Corte e.a., 2003, 3-4). Aan deze evolutie hangt echter een maatschappelijke kost. Die bestaat ondermeer uit ruimtelijke segregatie van bepaalde bevolkingsgroepen, verkeerstoename en -congestie en luchtvervuiling. Bovendien zorgen deze verhuisbewegingen voor financiële druk op de steden die voornamelijk het meer begoede deel van de bevolking en de bijhorende fiscale inkomsten verliezen (Devogelaer, 2004, 30). Het Vlaamse Stedenbeleid dat vanaf 1999 één van de prioriteiten werd van de Vlaamse Regering heeft dan ook altijd het tegengaan van stadsvlucht, vooral van jonge gezinnen met kinderen, als één van zijn doelstellingen gehad (Van den Bossche, 2009, 7).

Om de stadsvlucht cijfermatig in kaart te brengen wordt er traditioneel gewerkt met (leeftijdsspecifieke) migratiesaldi. Het migratiesaldo is de balans van de inwijkingen min de uitwijkingen.

Deze maat wordt doorgaans uitgedrukt als een verhoudingscijfer, meestal per duizend inwoners. Interne (verhuizingen binnen België) en externe (van en naar het buitenland) migraties kunnen hierbij samengeteld worden of afzonderlijk worden berekend.

De migratiesaldi van de steden waren decennialang negatief. De laatste jaren vertonen ze echter ook een evolutie. Zo berekende Pelfrene (2000) de cijfers voor 1996-1998. Van alle ruimtelijke structuurcategorieën hadden alleen de grootsteden en regiosteden (samen omvatten deze twee categorieën de 13 Vlaamse centrumsteden) een negatief migratiesaldo. Bij de leeftijdsgroep 18 tot 24 jaar was er een inwijkingsoverschot, maar het uitwijkingsoverschot bij de andere leeftijdsgroepen en dan vooral bij de 25 tot 34-jarigen en de 0 tot 9-jarigen (samen vaak gebruikt als operationalisering van de jonge gezinnen) zorgt voor een globaal negatief cijfer. De Corte e.a. (2003, 29-42) tonen aan dat de binnenlandse migratiesaldi voor de kernsteden en agglomeraties negatief blijven tot 2001, maar wel afnemen in absolute waarde. Ze worden dus minder negatief. Bovendien worden ze vanaf 2001 gecompenseerd door de toegenomen buitenlandse immigratie, waardoor het totale cijfer positief wordt. Maar dat globale positieve cijfer vertoont ook in 2001 nog grote leeftijdsspecifieke verschillen, met jonge gezinnen die voornamelijk weg-trekken uit de steden.

Dit beeld wordt bevestigd door Pelfrene (2004). De eerste jaren van deze eeuw stijgt het interne migratiesaldo van Antwerpen en Gent waardoor het minder negatief wordt en gecompenseerd wordt door het positieve externe migratiesaldo. Bij de 11 andere centrumsteden was het gemiddelde interne migratiesaldo aan het begin van deze eeuw vrijwel gelijk aan 0 en komt het positieve totale migratiesaldo ook volledig op rekening van de externe migratie. Achter deze globale cijfers gaan echter (sterk) negatieve interne migratiesaldi schuil voor de 30 tot 39-jarigen en 0 tot 9-jarigen en dit zowel voor de grootsteden als voor de regiosteden. Willems onderzoekt de periode 1997-2006 en ziet al bij al weinig verandering in de negatieve interne migratiesaldi van kinderen en mensen in de leeftijdsgroep van 28 tot 38 jaar. Zij blijven de centrumsteden verlaten (Willems, 2008, 37-38).

Het laatste indicatorenboek van de Stadsmonitor, dat cijfers geeft tot 2009, klinkt daarentegen toch behoorlijk positief (Bral e.a. 2011, 182-185). In de meeste centrumsteden wordt een negatief intern migratiesaldo gecompenseerd door een positief extern saldo, dat de laatste jaren gevoelig toeneemt. Alleen Aalst en Hasselt hebben ook een duidelijk positief intern saldo. Bovendien hebben 7 van de 13 centrumsteden ook geen negatief migratiesaldo voor jonge gezinnen meer (als interne en externe migraties samen beschouwd worden).

Deze (leeftijdsspecifieke) migratiesaldi geven een duidelijk en ook wel consistent beeld van de stadsvlucht (van jonge gezinnen). Maar het beeld blijft partieel door de fixatie op jaarbasis. Inwoners en inwijkelingen worden niet op langere termijn opgevolgd. Zo wordt bijvoorbeeld niet in kaart gebracht in welke mate steden erin slagen om jongvolwassenen die zich in de stad komen vestigen ook aan zich te binden na verloop van tijd (en na hun eventuele gezinsvorming). Onderzoek dat mensen gedurende een langere periode volgt, kan een bijkomend licht werpen op de migratiedynamiek. Een vergelijkbare groep die gedurende een periode gevolgd wordt, kan een cohorte genoemd worden. Dit hoofdstuk tracht duidelijk te maken hoe zo'n cohorte-onderzoek eruit kan zien en welke conclusies eruit afgeleid kunnen worden. Bovendien worden enkele resultaten voor de verschillende centrumsteden vergeleken.

1. Aanpak en methodiek

De inspiratie voor dit hoofdstuk, komt van een tekst van de Studiedienst Stadsobservatie van de stad Antwerpen (Schoupe & Stoop, 2010). De auteurs hadden aankomstbestanden (gegevens van mensen die zich gevestigd hadden in de stad Antwerpen) gekoppeld aan het actuele bevolkingsbestand. Zo kon nagegaan worden waar de instroom van een bepaald jaar, in casu 2001, gebleven was.

Het onderzoek voor Antwerpen wierp de vraag op in welke mate vergelijkbaar onderzoek mogelijk was voor de 13 centrumsteden. Met die vraag in het achterhoofd werd bij de steekproeftrekking voor de survey van de Stadsmonitor nagegaan welke mogelijkheden de bevolkingsregisters van de steden bieden op dit vlak. Die bevolkingsregisters vormen dan ook de basis voor het onderzoek in dit hoofdstuk.

De centrumsteden hebben toegang tot hun eigen bevolkingsregisters via een toepassing die hetzij door CEVI¹, hetzij door CIPAL² werd aangemaakt en wordt ondersteund. Gemeentebesturen die een beroep doen op CEVI, kunnen aanvragen doen naar een globale databank. Met zo'n aanvragen kunnen bijvoorbeeld lijsten verkregen worden van de inwoners van de stad op een bepaalde datum, met bijhorende identificatie (het rijksregisternummer). Die identificatie maakt het mogelijk inwoners te "volgen". Gemeentebesturen die een beroep doen op CIPAL hebben rechtstreeks toegang tot de globale databank die betrekking heeft op de eigen gemeente. Dat is een cumulatief bestand met de info van iedereen die "ooit" (de datum varieert) in de gemeente gewoond heeft. In dat bestand zitten ook verhuisdata, zodat ook hier inwoners gevolgd kunnen worden.

Omdat beide bevolkingstoepassingen voor de steden in eerste instantie operationele doelstellingen hebben, zijn er beperkingen aan het gebruik van die gegevens voor onderzoek. Die beperkingen hangen samen met de update-status van de data in de bestanden. Verschillende variabelen zullen al dan niet geüpdatet zijn afhankelijk van de woonplaats van de persoon.

Voor de CEVI-toepassing betekent dit concreet dat als we een lijst trekken van alle personen die op een bepaalde datum in een stad woonden en we daarbij ook een andere variabele opvragen, bvb. nationaliteit, we niet weten of de waarde op die variabele slaat op de datum van woonst in de stad, op de datum van de trekking van de lijst of op een bepaalde datum ertussenin. Alleen voor de mensen die op het moment van de trekking in de stad woonden, zijn we zeker dat de informatie correct is. Dat heeft tot gevolg dat, als we de inwoners van 2000 willen volgen, we geen onderscheid kunnen maken tussen Belgen en niet-Belgen. Veel mensen die toen niet-Belg waren, kunnen ondertussen Belg geworden zijn. De opdeling Belg/niet-Belg die in het bestand van 2000 zit, stemt onvoldoende overeen met de werkelijke situatie op die datum.

Nog belangrijker/problematischer is dat dit ook een impact heeft op de variabele die al dan niet overlijden registreert. Van de meeste mensen die niet meer in de inwonerslijsten opduiken, kunnen we nagaan of ze al dan niet overleden zijn, maar niet van allemaal. We zullen dus niet van alle inwoners van een bepaald jaar x die in het jaar $x + 1$ niet meer in een stad woonden, met zekerheid kunnen zeggen of ze verhuisd dan wel overleden zijn.

1 <http://www.cevi.be>

2 <http://www.cipal.be/>

Bij de CIPAL-toepassing is het probleem zelfs nog iets groter omdat in het databestand ook de verhuisdata geüpdatet kunnen zijn, zodat niet van alle inwoners exact bepaald kan worden wanneer zij in de onderzochte stad gewoond hebben. Dit probleem stelt zich voornamelijk bij mensen die meerdere verhuisbewegingen hebben gemaakt.

Het is belangrijk om deze beperkingen in het achterhoofd te houden, maar er mag zeker niet uit afgeleid worden dat onderzoek op de bestanden die met de bevolkingstoepassingen uit de registers getrokken worden onmogelijk of waardeloos is. Van de 13 centrumsteden werken er 7 met een CEVI-toepassing: Aalst, Brugge, Gent, Leuven, Oostende, Roeselare en Sint-Niklaas. Bij die steden was het mogelijk om bevolkingslijsten van 01/01/2000, 01/01/2001,... tot 01/01/2012 op te vragen en te koppelen. Die lijsten bevatten aantallen die zeer nauw aansluiten bij de officiële inwoneraantallen en laten dus heel goed toe om bewoners over langere termijn te volgen.

De 6 andere centrumsteden werken met CIPAL. Bij 4 van die steden werd de oefening uitgevoerd op het globale CIPAL-bestand (Hasselt, Kortrijk, Mechelen en Turnhout). Telkens kon meer dan 85% van de inwoners van 01/01/2000 geïdentificeerd worden. Voor recentere data stijgt dat percentage gradueel. De cijfers voor deze 4 steden hebben dus ook betrekking op een groot deel van de inwoners. Maar omdat we vooral de frequente verhuizers missen, is een vergelijking met de CEVI-steden niet aangewezen.

Genk neemt een speciale plaats in in dit artikel. In die stad wordt ook met CIPAL gewerkt, maar de bevolkingsdiensten nemen jaarlijks (sinds 31 december 2000) eveneens een extractie van het register die bewaard wordt. Die extracties bevatten het rijksregisternummer zodat ze aan elkaar gekoppeld kunnen worden. Voor Genk is daardoor meer mogelijk dan voor de andere steden. De jaarlijkse extracties bevatten immers gegevens (bijvoorbeeld nationaliteit), waarvan we zeker zijn dat ze correct waren op datum waarop ze van toepassing zijn.

Antwerpen werkt pas sinds kort met CIPAL en bij de overgang van de eigen bevolkingstoepassing naar een CIPAL-toepassing zijn er onvoldoende garanties ingebouwd om oudere gegevens opvraagbaar en koppelbaar te maken aan de nieuwere bevolkingsgegevens. Daardoor waren slechts een aantal vergelijkbare analyses mogelijk. Het is een beetje ironisch dat Antwerpen het minst aan bod komt in dit vergelijkingsartikel terwijl een rapport van de Studiedienst Stadsobservatie van die stad net de inspiratie vormde voor het hier gepresenteerde onderzoek.

Zo hebben we uiteindelijk zeker voor 12 steden toch veel bruikbare data³. Bovendien speelt het verhuisd/overleden-probleem slechts in heel beperkte mate bij de groepen waar we op focusen: jongvolwassenen en mensen op jonge-gezinnen-leeftijd, omdat de sterftেকansen voor die groepen heel klein zijn. Voor 20 tot 39-jarige mannen bedragen die +/- 1 per duizend, voor de vrouwen zijn ze lager en voor de 0 tot 9-jarigen zijn de sterftেকansen nog lager (behalve bij de 0-jarigen) (zie Pelfrene & Willems, 2011, 49). Ondanks de beperkingen zijn dus heel wat interessante en originele analyses mogelijk.

In termen van interpretatie van de resultaten situeert de belangrijkste beperking zich overigens op een heel ander vlak. De data bevatten geen huishoudenidentificatie. Zo kunnen we eigenlijk

3 Gedetailleerde informatie over de beschikbare data is te vinden in de afzonderlijke stadsrapporten, te vinden op <http://www4.vlaanderen.be/dar/svr/Monitoring/Pages/2008-06-stadsmonitor.aspx>.

niet over (jonge) gezinnen spreken. Zoals bij onderzoek op basis van migratiesaldi wordt er daarom teruggegrepen naar leeftijdsgroepen. Voor jonge gezinnen wordt er gekeken naar personen waarvan verondersteld wordt dat ze een jong gezin (kunnen) vormen. Concreet gaat het over de 0 tot 9-jarigen plus de 30 tot 39-jarigen. Die worden dan vaak vergeleken met de 20 tot 29-jarigen die als jongvolwassenen worden bestempeld. Dit is niet onproblematisch. Zo is in Gent 23% van de 30 tot 39-jarigen alleenstaand. Verder lag de gemiddelde moederschapsleeftijd in Vlaanderen in 2008 net onder 30 jaar. Ook in de leeftijdsgroep 20-29 zitten dus heel wat mensen die kinderen hebben. Die groep 20 tot 29-jarigen is bovendien heel heterogeen wat betreft migratiebewegingen. De gebruikte leeftijdsindelingen zijn dus verre van ideaal en laten niet zomaar toe om conclusies te trekken voor huishoudens of gezinnen. Dit artikel gebruikt de indelingen van ondermeer het Stadsmonitor-boek (Bral e.a. 2012, 182-185), maar koppelt daar enige terughoudendheid aan bij de interpretatie.

In de volgende sectie zullen we in eerste instantie tonen welk aandeel van de inwoners van de centrumsteden al lange tijd in de stad woont. Vervolgens onderzoeken we de blijfkansen op langere termijn van de jongvolwassenen en jonge gezinnen die in het begin van deze eeuw in de centrumsteden woonden. Daarna bekijken we in welke mate jongvolwassenen en jonge gezinnen die zich in de steden vestigden, er ook blijven wonen. In laatste instantie zoemen we wat verder in op Genk omdat de gegevens van die stad bijkomende analyses mogelijk maken.

2. Resultaten

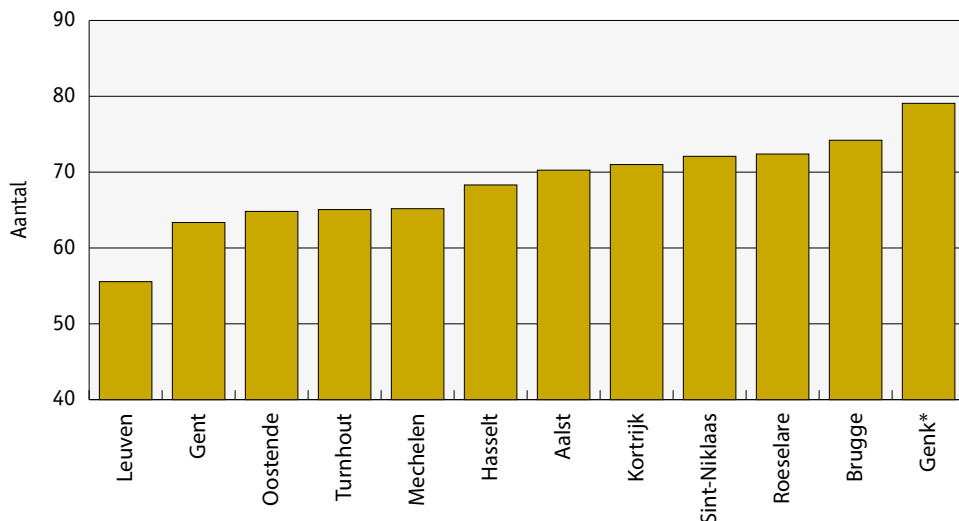
2.1. Hoe lang wonen de inwoners van de verschillende steden al in hun stad

De eerste analyse heeft niet stadsvlucht als voorwerp, maar eigenlijk het tegendeel ervan. De gegevens laten toe om voor de inwoners van de centrumsteden na te gaan hoe lang zij al in die stad wonen. Concreet toont figuur 1 welk aandeel van de inwoners van de centrumsteden de afgelopen 12 jaren onafgebroken in de stad gewoond heeft⁴. Het is evident dat we deze analyse beperken tot de inwoners die ouder zijn dan 12 jaar.

Figuur 1 toont dat Leuven het kleinste aandeel langdurige inwoners kent. Slechts 55,5% van de inwoners (12+) woonde de afgelopen 12 jaren onafgebroken in die stad. In alle andere steden is dat meer dan 60%; in Aalst, Kortrijk, Sint-Niklaas, Roeselare, Brugge en in Genk zelfs meer dan 70%. Bij die laatste stad kunnen we maar 11 jaar teruggaan, het eigenlijke percentage zal er dus wat lager liggen. Maar ook als we bij alle steden slechts 11 jaar teruggaan, bevindt Genk zich helemaal rechts in de grafiek.

⁴ Voor de CEVI-steden is deze bepaling eigenlijk niet 100% correct. Iemand die binnen 1 kalenderjaar uitgeweken en opnieuw ingeweken is, wordt verondersteld altijd in de stad gewoond te hebben. We hebben immers alleen meetpunten op 01/01 van elk jaar.

FIGUUR 1 Aandeel van de inwoners (+ 12 jaar) van 12 centrumsteden op 01/01/2012 dat al 12 jaar onafgebroken in de stad woont, in %

* Voor Genk gaat het over de inwoners van 31/12/2011 en kunnen we maar 11 jaar teruggaan.

Teruggaan bij de huidige inwoners geeft geen rechtstreeks beeld van de stadsvlucht, maar geeft natuurlijk wel aan in welke mate migraties, in eerste instantie immigraties, belangrijk zijn voor de samenstelling van de populatie van een stad. Er is bovendien toch ook een sterke link met de uitwijking uit de stad. Uit de volgende analyses zal blijken dat steden met een hoog immigratieniveau ook hoge emigratie kennen. De informatie uit deze eerste figuur sluit eigenlijk sterk aan bij de gekende migratiesaldo's (zie bijvoorbeeld Bral e.a. 2012, 183), maar doordat we longitudinale gegevens hebben, kunnen we het gecumuleerde effect van de migraties tonen.

2.2. Blijfkans op lange termijn van de inwoners van 2000

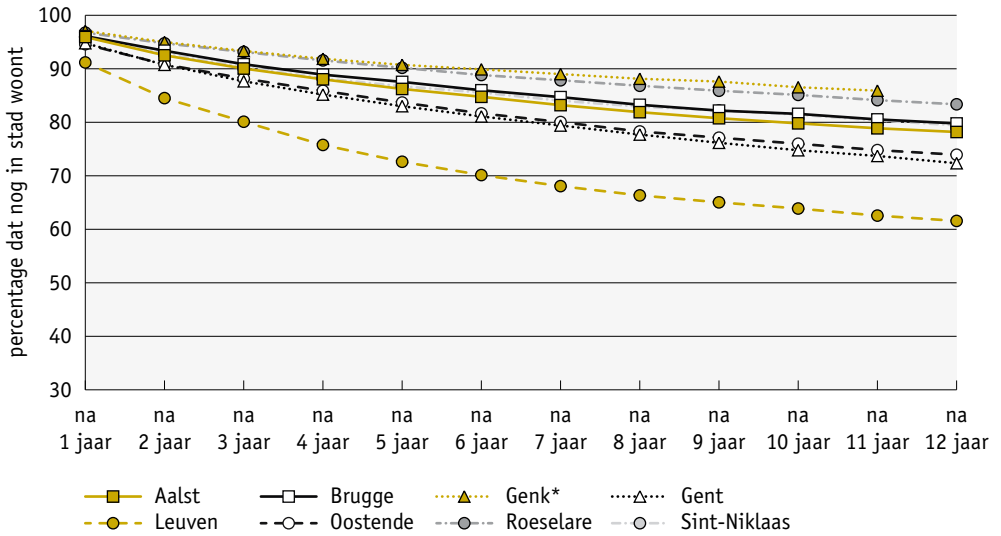
Een tweede analyse volgt de inwoners van de centrumsteden van het begin van deze eeuw, meer bepaald de jonge gezinnen en de jongvolwassenen die op 1 januari 2000 in de steden woonden.

Als belangrijkste focusgroep kijken we eerst naar de mensen waarvan verondersteld wordt dat ze een jong gezin (kunnen) vormen, concreet de 0 tot 9-jarigen plus de 30 tot 39-jarigen. We gaan na welk aandeel van deze mensen, die op 01/01/2000 in de centrumstad woonden er 1, 2, 3 ... tot 12 jaar later nog woonden. Figuur 2 toont deze percentages voor de 7 CEVI-steden en voor Genk.

Figuur 2 toont dat de centrumsteden veel mensen in deze leeftijdsgroepen verliezen. Van alle "inwoners op jonge-gezinnen-leeftijd" op 01/01/2000 woont 1 jaar later gemiddeld zo'n 5 % niet meer in de stad. We benadrukken nog eens dat het zowel mensen kunnen zijn, die verhuisd zijn als mensen die overleden zijn. Maar in deze leeftijdsgroepen is het aantal overlijdens beperkt.

De blijfkansen nemen verder gradueel af en beginnen ook grotere verschillen tussen de steden onderling te vertonen. Uitschieter onderaan is Leuven. In die stad woonden er op 1 januari 2000 24.548 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen. Daarvan woonden er 12 jaar later nog slechts 61,5% in Leuven. Voor de andere steden situeert dit cijfer zich tussen 72,3% (Gent) en 83,4% (Roeselare). Voor Genk zal het cijfer waarschijnlijk nog wat hoger liggen dan voor Roeselare, maar voor die stad kunnen we de inwoners maar 11 jaar volgen. Na 11 jaar woonde nog 85,9% in Genk.

FIGUUR 2 Blijfkansen in % van personen die 0 tot 9 of 30 tot 39 jaar oud zijn op 01/01/2000 voor de 7 CEVI-steden en voor Genk

* Voor Genk gaat het om de bewoners van 31/12/2000. Het verschil tussen 31/12 en 01/01 is onbelangrijk, maar de inwoners van Genk worden dus 1 jaar minder lang gevolgd.

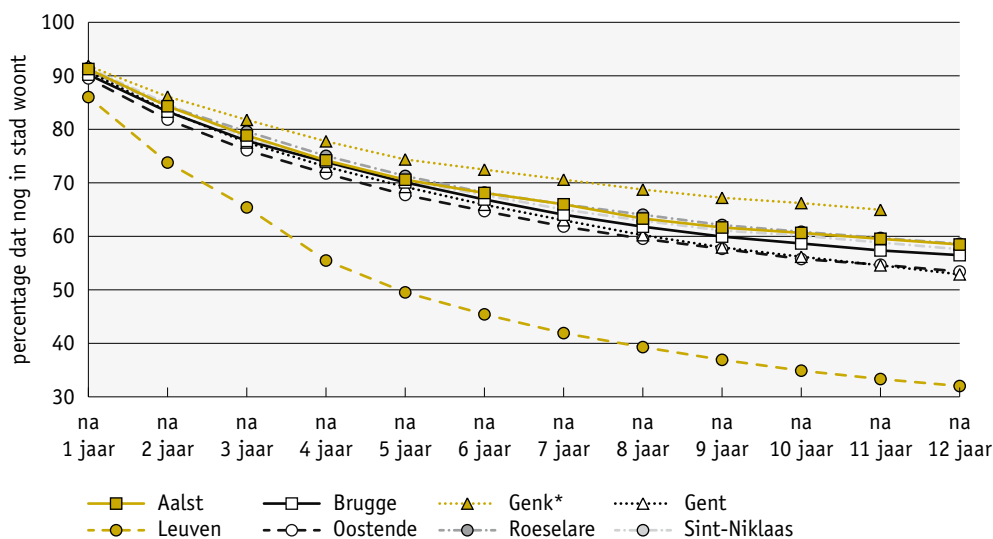
Voor de volledigheid vermelden we nog dat het niet zo is dat die 61,5% 12 jaar lang in Leuven gewoond heeft, of die 85,9% 11 jaar lang in Genk. Er zijn ook mensen die een tijdje niet meer in de stad woonden, maar nadien terug wel. Die aantallen zijn niet zo groot, maar toch ook niet helemaal verwaarloosbaar. Voor Leuven hebben we van de onderzochte groep (diegenen die op 01/01/2000 0 tot 9 of 30 tot 39 jaar waren en toen in Leuven woonden) 58,2% op elk meetpunt tot 01/01/2012 (1 januari van alle tussenliggende jaren) teruggevonden in de Leuvense bevolkingsregisters. Iets meer dan 3% was dus minstens in één van de tussenliggende jaren geen inwoner, maar wel terug in 2012. Voor Genk bedraagt dat percentage “altijd-in-Genk-wonenden” 82,9%. Ook in die stad is dus 3% van de mensen op “jonge-gezinnen-leeftijd” minstens even weggeweest, maar teruggekomen...

We maken dezelfde oefening voor de zogenaamde jongvolwassenen van 2000. We kijken meer bepaald naar de toenmalige inwoners van dezelfde 8 steden die op 01/01/2000 20 tot 29 jaar waren. Figuur 3 toont de resultaten.

Figuur 3 vertoont een vergelijkbaar patroon als figuur 2. Leuven is de uitschieter naar beneden toe, de andere steden liggen dicht bij elkaar, nog dichterbij dan in figuur 2. Uit de vergelijking

van figuren 2 en 3 blijkt dat de blijfkansen voor 20 tot 29-jarigen nog veel kleiner zijn dan deze van de 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen. Na 1 jaar heeft zo'n 10% van de jongvolwassenen de centrumsteden verlaten. Voor Leuven is dat zelfs al 14%. Dat percentage neemt de daaropvolgende meetmomenten nog sterk toe, zodat 12 jaar na datum nog slechts 32% van de Leuvense jongvolwassenen van 2000 in de bevolkingsregisters van die stad terug te vinden zijn. Voor de andere steden situeert het blijfpercentage na 12 jaar zich tussen 52,9% (Gent) en 58,6% (Roeselare). Genk zal nog hoger uitkomen. Het blijfpercentage is in die stad immers het hoogste op elk meetpunt en bedraagt na 11 jaar 65% (Roeselare heeft 59,7% na 11 jaar).

FIGUUR 3 Blijfkansen in % van personen die 20 tot 29 jaar oud zijn op 01/01/2000 voor de 7 CEVI-steden en voor Genk

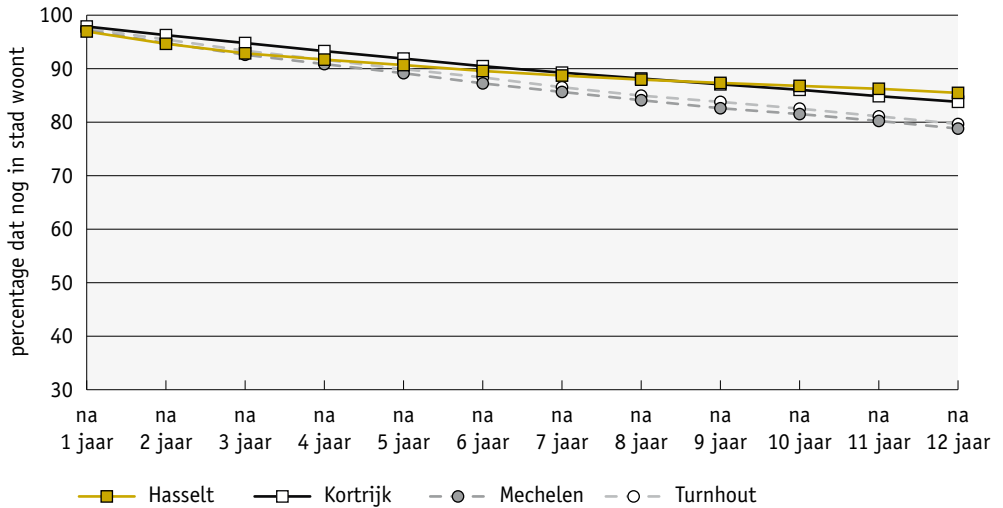

* Voor Genk gaat het om de bewoners van 31/12/2000, die we dus ook één jaar minder lang kunnen volgen.

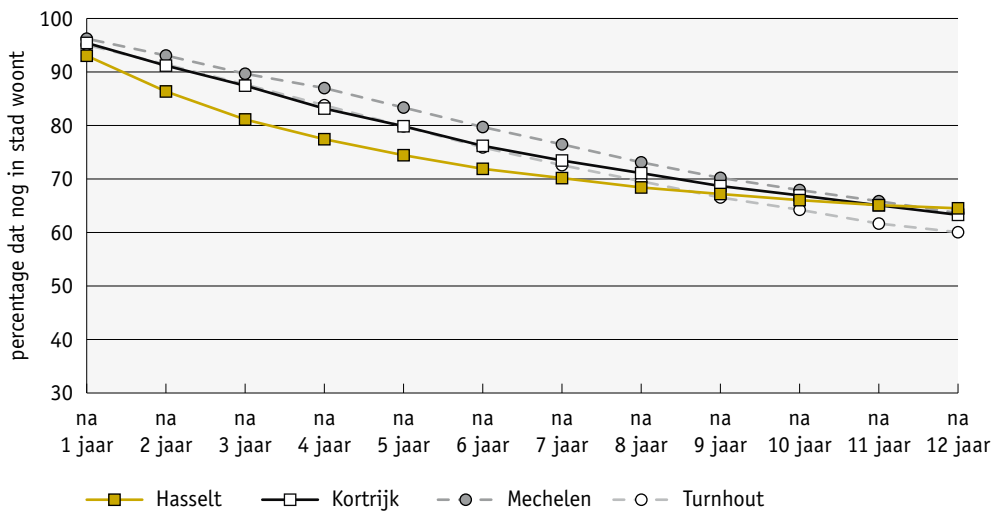
Jongvolwassenen blijven natuurlijk geen jongvolwassenen. Volgens de gebruikte operationaliseringen is het zelfs zo dat alle jongvolwassenen 10 jaar later beschouwd worden als mensen "op jonge-gezinnen-leeftijd". Maar de blijfpercentages in figuur 3 zijn ook al na 1 jaar duidelijk lager dan in figuur 2. Leeftijdsgroepen voldoen niet helemaal als operationalisering van "jonge gezinnen", maar de gevonden verschillen plaatsen toch een eerste kanttekening bij de problematisering van de stadsvlucht van jonge gezinnen. De kans om de stad te verlaten is groter bij de groep mensen waarvan (volgens de leeftijdsafbakening) verondersteld wordt dat ze in mindere mate al een gezin hebben gevormd.

We tonen ook de resultaten van de blijfkansen op lange termijn voor de 4 CIPAL-gemeenten. Die resultaten bevinden zich in figuren 4 en 5. Vergelijken met de cijfers in figuren 2 en 3 is niet aangewezen omdat we niet voor alle inwoners de blijfkansen konden berekenen, maar slechts voor zo'n 85% van de inwoners. De 15% die we niet terugvinden, bevatten ook de regelmatige verhuizers. In die zin mag ervan uitgegaan worden, dat de percentages in figuren 4 en 5 een (kleine) overschatting betekenen.

FIGUUR 4 Blijfkansen in % van personen die 0 tot 9 en 30 tot 39 jaar oud zijn op 01/01/2000 voor de 4 CIPAL-steden

FIGUUR 5 Blijfkansen in % van personen die 20 tot 29 jaar oud zijn op 01/01/2000 voor de 4 CIPAL-steden

De cijfers op de X-as zijn te interpreteren als “na 1 jaar”, “na 2 jaar”,...

Rekening houdend met deze kanttekeningen sluiten deze cijfers al bij al toch wel aan bij deze in figuren 2 en 3. Voor de inwoners op jonge-gezinnen-leeftijd op 01/01/2000 vinden we voor de blijfkans na 12 jaar cijfers tussen 78,8% (Mechelen) en 85,5% (Hasselt). Als we ervan uitgaan dat de werkelijke cijfers een beetje lager liggen, situeren de 4 steden zich waarschijnlijk ergens in de middenmoot tussen Gent en Roeselare.

Verder zijn ook bij de CIPAL-steden de blijfkansen van de 20 tot 29-jarigen in figuur 5 lager dan deze in figuur 4. Na 12 jaar vinden we 60,1% van de inwoners van Turnhout terug en 64,5% van de Hasselaars. Mits een kleine correctie naar beneden, zijn dat terug cijfers die aansluiten bij de steden in figuur 3, met uitzondering van Leuven waar veel lagere cijfers opgetekend worden. Tot slot herhalen we nog eens dat die 60,1% en 64,5% hier wel geïnterpreteerd mogen worden als de aandelen van inwoners die altijd in de respectievelijke steden gewoond hebben. Mensen die eerst weggetrokken zijn, maar nadien teruggekeerden kunnen we met de CIPAL-data niet traceren. De andere opbouw van het CIPAL-bestand leidt dus ook tot andere resultaten.

2.3. Blijfkansen van de ingeweken inwoners

In een derde analyse gaan we de blijfkansen na van de mensen die in de stad komen wonen. De vraag wordt dus “wie is er in de stad komen wonen en blijft er wonen, of woont er x aantal jaren later nog?” Hier is er een expliciete en algemene link met immigratie.

We hebben voor de centrumsteden geen lijsten van inwijkelingen, maar kunnen aan de slag met een eenvoudige operationalisering. We operationaliseren “wie is er komen wonen?” op basis van 2 elementen. Wie

1. woonde op 01/01 van jaar x nog niet in de stad, maar wel op 01/01 van jaar x + 1; én
2. is op 01/01 van jaar x + 1 ouder dan 1 jaar?

Wie aan beide voorwaarden voldoet, bestempelen we als iemand die in jaar x aangekomen is in de stad. We maken geen onderscheid tussen interne en externe immigranten, dat is ook niet mogelijk.

Deze operationalisering impliceert dat we veronderstellen dat kinderen die in jaar x geboren zijn en in jaar x + 1 in een centrumstad wonen ook geboren zijn in die stad. We gaan er dus van uit dat ze niet na hun geboorte naar de stad verhuisd zijn. Voor een klein aantal zal dat waarschijnlijk wel het geval zijn, maar die kunnen we er niet (in alle steden) uithalen. Bovendien missen we met deze operationalisering ook de aankomsten van mensen die zeer snel terug vertrekken. Mensen die in jaar x in de stad kwamen wonen, maar vóór 01/01 van het jaar x + 1 weer weg waren, zitten ook niet in de cijfers. Deze eenvoudige operationalisering is dus niet perfect, maar levert wel vergelijkbare cijfers op voor de meeste steden. Met deze werkwijze krijgen we 12 aankomstjaren (van 2000 tot 2011) met bijhorende aantallen van aankomers of inwijkelingen.

Een eerste opmerkelijk feit is dat vele mensen blijkbaar verschillende keren inwijken in een stad. Tabel 1 toont voor de 7 CEVI-steden en voor Genk het aantal personen dat ingeweken is in de stad, alsook hun aantal aankomsten. We zien dat er in al die steden mensen zijn die tot 4 keer ingeweken zijn. In Oostende zijn er zelfs 2 personen die tijdens die periode van 12 jaar 5 keer in de stad zijn komen wonen!

TABEL 1 Aantal personen die over een periode van 12 jaar ingeweken zijn in de centrumsteden en hun aantal aankomsten voor de CEVI-steden en voor Genk

Stad	1 aankomst	2 aankomsten	3 aankomsten	4 aankomsten	5 aankomsten
Aalst	35.470	1.720	105	3	
Brugge	46.761	2.235	133	5	
Genk*	19.124	872	30	2	
Gent	130.723	6.320	390	26	
Leuven	79.035	3.112	137	3	
Oostende	36.086	2.185	176	10	2
Roeselare	22.294	1.080	51	5	
Sint-Niklaas	29.478	1.361	72	2	

* Voor Genk hebben we 1 aankomstjaar minder.

Overigens is 4 of 5 aankomsten op 12 aankomstjaren best opmerkelijk. Er moet immers telkens een jaar tussen zitten. Gegeven onze operationalisering is het maximum 6: iemand woont op 01/01/2000 niet in de stad, maar op 01/01/2001 wel, op 01/01/2002 niet en op 01/01/2003 wel... Zo kom je aan maximum 6 keer voor de door ons onderzochte periode. Die mensen met 4 of 5 aankomsten vormen natuurlijk uitzonderingen en de grote meerderheid van de inwijkelingen komt maar één keer toe, maar tabel 1 toont ook dat 2 aankomsten frequent voorkomen in alle steden. Vermoedelijk zijn hier ook wel wat herinschrijvingen bij van mensen die op een bepaald moment uitgeschreven werden, maar er zijn zeker toch ook heel wat mensen met complexe migratiegeschiedenissen.

Met de mogelijkheid van de complexe migratiegeschiedenissen in het achterhoofd, berekenen we de blijfkansen van de inwijkelingen. Voor de eerste 11 groepen van immigranten (aankomstjaren 2000 tot 2010) kunnen we de blijfkans na 1 jaar berekenen. Concreet doen we dat door voor de inwijkelingen van 2000 na te gaan welk aandeel er op 01/01/2002 nog in de stad woonde⁵. Voor de inwijkelingen van 2001 kijken we naar 01/01/2003 enzovoort. Voor die 11 aankomstjaren kunnen we dan een gemiddelde “blijfkans na (ruim) 1 jaar” berekenen.

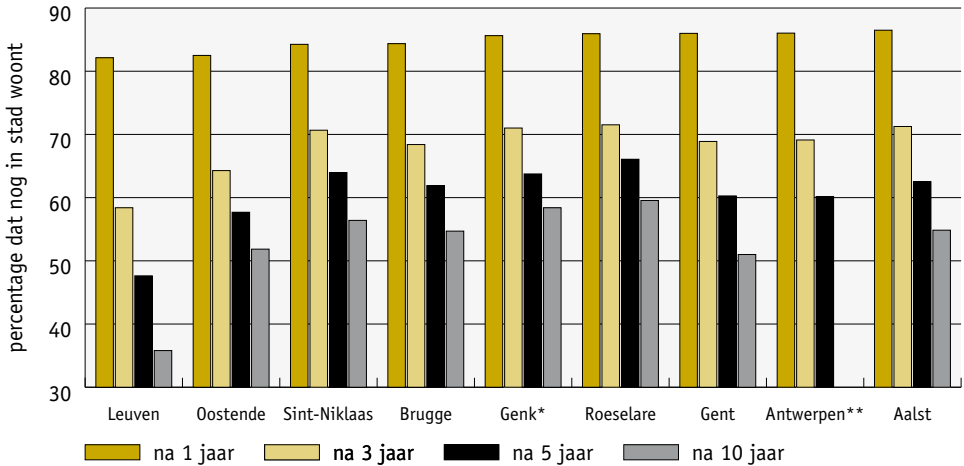
Voor de vroegere aankomstjaren kunnen we ook blijfkansen op langere termijn berekenen. Zo hebben we 9 groepen inwijkelingen waarbij we de blijfkans na 3 jaar kunnen bekijken (aankomsten van 2000 tot 2008). Voor 7 groepen (2000 tot 2006) kunnen we de blijfkansen na 5 jaar nagaan en voor de inwijkelingen van 2000 en 2001 kunnen we zelfs de blijfkansen na 10 jaar berekenen. Die (gemiddelde) blijfkansen berekenen we zowel voor de ingeweken personen op jonge-gezinnen-leeftijd (0 tot 9 plus 30 tot 39-jarigen) als voor de ingeweken jongvolwassenen (20 tot 29-jarigen). Bemerkt ten slotte dat we ook hier bij diegenen die we niet terugvinden geen onderscheid kunnen maken tussen overleden of uitgeweken.

Figuur 6 toont de resultaten van deze analyse voor de 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen, voor de 7 CEVI-steden en ook voor Genk en Antwerpen. In Genk hebben we één jaargang minder ter beschikking. Voor Antwerpen zijn er slechts 5 jaargangen beschikbaar zodat voor die stad geen blijfkansen op lange termijn berekend kunnen worden en de blijfkansen op kortere termijn berekend zijn op

⁵ Als gevolg van de gebruikte operationalisering wonen alle inwijkelingen van 2000 nog in de stad op 01/01/2001. Daarom tellen we hoeveel van die groep inwijkelingen er nog in de stad verblijven op 01/01/2002 en er dan dus minstens 1 jaar voluit ingeschreven zijn.

minder meetpunten. Maar in Antwerpen zijn de aantallen (veel) groter dan in de andere centrumsteden, zodat er ook minder fluctuaties zijn. Met het oog op mogelijke evoluties is het wel belangrijk in het achterhoofd te houden dat de gemiddelden voor Antwerpen alleen betrekking hebben op de laatste 5 jaren, terwijl ze voor de andere steden tot meer dan 10 jaar teruggaan.

FIGUUR 6 Blijfkansen van de ingeweken personen die 0 tot 9 of 30 tot 39 jaar oud zijn voor de 7 CEVI-steden, voor Genk en Antwerpen; gemiddelden voor respectievelijk 11 (na 1 jaar), 9 (na 3 jaar), 7 (na 5 jaar) en 2 (na 10 jaar) aankomstjaren, in %

* Voor Genk hebben we telkens 1 aankomstjaar minder om de gemiddelden te berekenen.

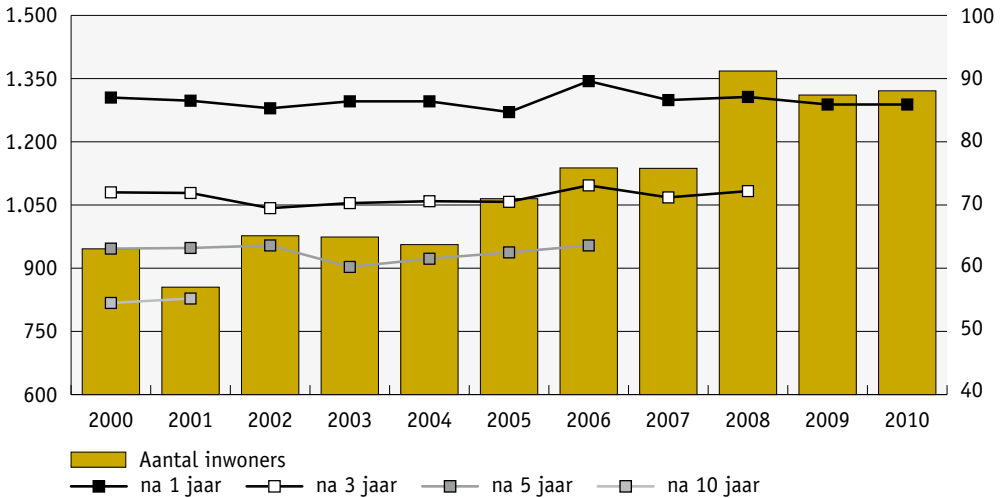
** Voor Antwerpen hebben we 6 aankomstjaren minder ter beschikking.

De steden in figuur 6 zijn gerangschikt volgens blijfkans na 1 jaar, van klein naar groot. Leuven bevindt zich helemaal links en is dus opnieuw de stad met de laagste blijfkans. Gemiddeld is 18% van de ingeweken personen op jonge-gezinnen-leeftijd opnieuw vertrokken één jaar na de inwijking; 82% woont er dus nog. Het verschil met de andere steden is eigenlijk niet zo groot. Voor Aalst, helemaal rechts, gaat het bijvoorbeeld ook over 14,5% snelle vertrekkers. Als we naar de blijfkansen op langere termijn kijken, worden de verschillen veel groter. Drie jaar na inwijking woont slechts 58,4% van die inwijkingen nog in Leuven. Na 5 jaar is dat percentage onder de 50% gedoken (47,6%) en nog eens 5 jaar later bedraagt het nog amper 35,8%. Oostende komt, met uitzondering van de blijfkans na 10 jaar telkens op de tweede plaats en daar zijn de respectievelijke cijfers 82,5%, 64,3%, 57,7% en 51,9%. Het verschil tussen Leuven en Oostende in blijfkansen na 1 jaar bedraagt minder dan een half procentpunt, maar dat loopt op tot meer dan 16 procentpunten na 10 jaar.

Als we de steden olopend zouden rangschikken volgens blijfkansen na 10 jaar zou Gent op de tweede plaats komen met 51,0% (na Leuven). Voor Antwerpen kunnen we die blijfkansen op lange termijn niet berekenen, maar de blijfkansen op kortere termijn zijn vergelijkbaar met deze in Gent. Vermoedelijk zijn ook de blijfkansen na 10 jaar vergelijkbaar. Op langere termijn verliezen de grootsteden dus relatief veel inwijkingen van 0 tot 9 en 30 tot 39 jaar, maar op korte termijn is dat aandeel zeker niet groter dan in de andere centrumsteden. Bovendien springt Leuven er sowieso nog boven uit.

De gegevens in figuur 6 zijn een samenvatting (gemiddelde), waarachter een evolutie kan schuilen. Bovendien is het zinvol om ze ook relatief te bekijken, in verhouding tot het aantal inwijkelingen. In figuur 7 tonen we al deze gegevens voor Aalst.

FIGUUR 7 Aantal ingeweken personen die 0 tot 9 of 30 tot 39 jaar oud zijn en hun blijfkansen voor Aalst volgens aankomstjaar (aantallen – linkeras en percentages – rechteras)

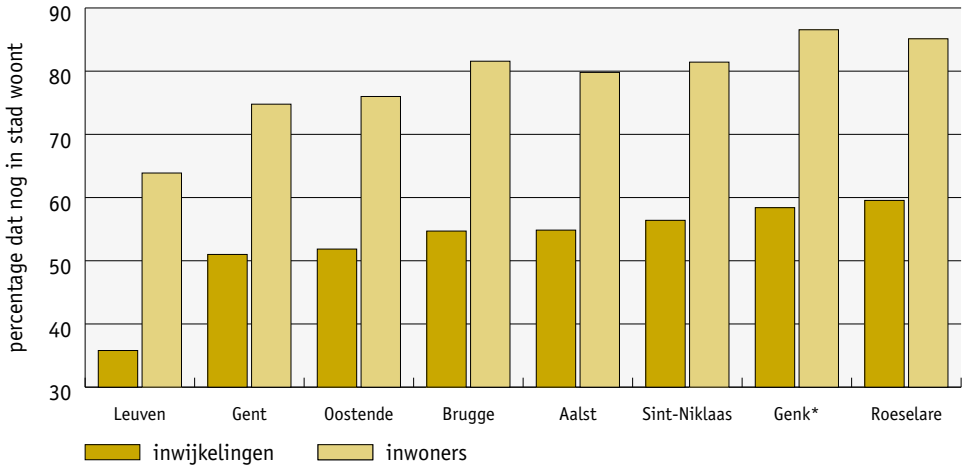
De linkeras en de balkjes in figuur 7 tellen het aantal inwijkelingen op jonge-gezinnen-leeftijd. Dat aantal vertoont een stijgende trend. De rechteras toont de blijfkansen. Die vertonen wat schommelingen, maar er is zeker geen daling. De conclusie is dat het aantal inwijkelingen stijgt en dat het aandeel daarvan dat in Aalst blijft wonen min of meer stabiel blijft. Anders gezegd: het belang van inwijkelingen in de stedelijke populatie stijgt omdat de jaarlijkse instroom stijgt en de blijfkansen van die instroom ongeveer dezelfde blijven.

Deze vaststelling komt ook in enkele andere steden terug⁶. De blijfkansen vertonen zelden een duidelijke trend. Vaak zijn er schommelingen, maar die zijn ook een gevolg zijn van de soms kleine aantallen. Maar die aantallen zelf vertonen wel vaker een duidelijke (en stijgende) evolutie. Het aantal inwijkelingen (ook van jonge gezinnen) stijgt. Veel van die inwijkelingen verdwijnen ook weer, maar dat zijn er relatief niet meer dan een tiental jaren geleden.

De cijfers van de inwijkelingen krijgen een bijkomende interessante dimensie als we ze vergelijken met de huidige inwoners. Voor de eenvoud hebben we een deel van de cijfers uit figuren 2 en 6 overgenomen in figuur 8, meer bepaald de blijfkansen na 10 jaar. Concreet vergelijken we in figuur 8 de blijfkansen van de inwoners van 01/01/2000 met de gemiddelde blijfkansen van diegenen die in 2000 of in 2001 in de stad kwamen wonen.

6 De afzonderlijke stadsrapporten tonen ook telkens deze figuur.

FIGUUR 8 Blijfkansen na 10 jaar van de 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen die in de stad wonen en van hun leeftijdsgenoten die in de stad zijn komen wonen voor de 7 CEVI-steden en voor Genk, in %

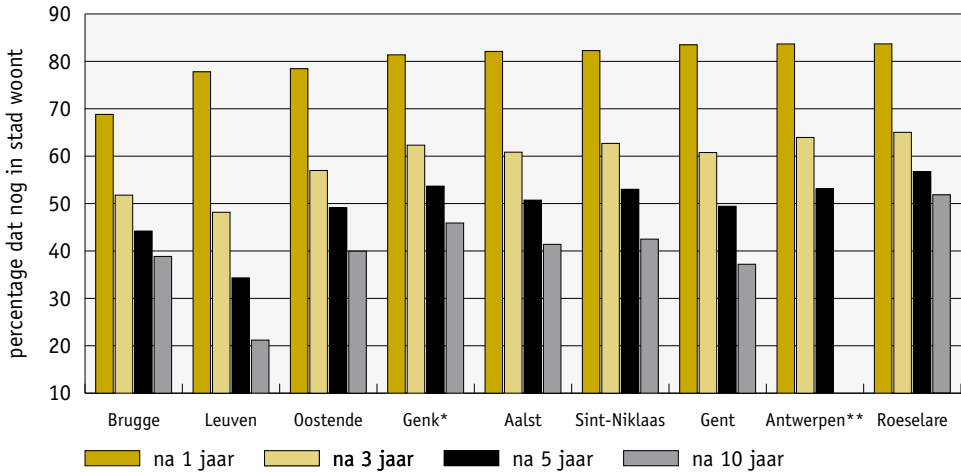
* Voor Genk vergelijken we de inwoners van 31/12/2000 met de inwijkelingen van 2001.

Voor alle steden geldt dat de blijfkansen opmerkelijk groter zijn voor zij die al in de stad woonden, dan voor zij die in de stad zijn komen wonen. Het verschil bedraagt minimaal 23,8 procentpunten (Gent) en maximaal 28,1 procentpunten (Genk). Nieuwe inwoners hebben dus een veel kleinere kans om in de stad te blijven wonen dan zij die er al woonden. Voor de volledigheid: we weten niet hoe lang die mensen er al woonden. Deze vaststelling geldt voor alle steden. De verschillen tussen de inwoners en de inwijkelingen zijn voor de meeste centrumsteden relatief vergelijkbaar, veel vergelijkbaarder alleszins dan de blijfkansen zelf.

We herhalen deze analyses voor de 20 tot 29-jarigen. We kijken terug naar de jongvolwassenen die tijdens de verschillende jaren ingeweken zijn in de centrumsteden tussen 2000 en 2011 en gaan na of zij de daaropvolgende jaren nog terug te vinden zijn in de registers van die steden. Figuur 9 geeft de samenvattende vergelijkende analyse voor de 7 CEVI-steden en Genk en Antwerpen.

De centrumsteden in figuur 9 zijn opnieuw gerangschikt volgens de blijfkansen na 1 jaar, van klein naar groot. Een beetje verrassend treffen we nu Brugge helemaal links. Gemiddeld woont amper 69% van de jongvolwassenen die zich vestigen in die stad er één jaar later nog; meer dan 31% is dus al vertrokken. In de andere centrumsteden is het aantal snelle vertrekkers veel lager. Dit resultaat is opmerkelijk, omdat de blijfkansen op langere termijn in Brugge veel meer in de lijn liggen van de andere steden.

FIGUUR 9 Blijfkansen van de ingeweken 20 tot 29-jarigen voor de 7 CEVI-steden, voor Genk en Antwerpen; gemiddelden voor respectievelijk 11 (na 1 jaar), 9 (na 3 jaar), 7 (na 5 jaar) en 2 (na 10 jaar) aankomstjaren, in %

* Voor Genk hebben we telkens 1 aankomstjaar minder om de gemiddelden te berekenen.

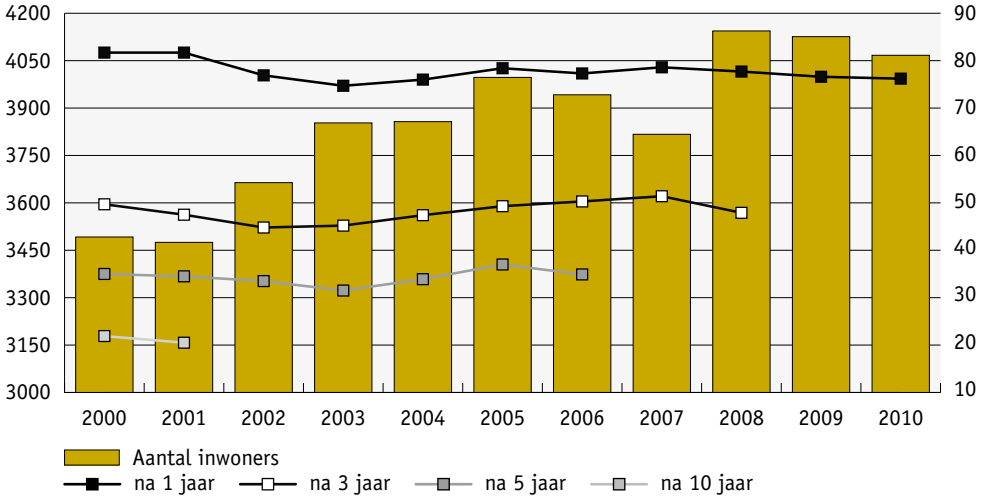
** Voor Antwerpen hebben we 6 aankomstjaren minder ter beschikking.

Als we kijken naar de blijfkansen op lange termijn, is opnieuw de positie van Leuven het meest opvallend. Tien jaar na aankomst woont amper 21% van de ingeweken jongvolwassenen nog in die stad. In Gent en Brugge is dat respectievelijk 37% en 39%, in de andere steden 40% of meer en in Roeselare zelfs meer dan 52%.

Ook achter deze samenvattende vergelijking schuilen belangrijke absolute aantallen en evoluties. Het is daarom interessant en relevant om de cijfers achter deze gemiddelden te bekijken. Die bevinden zich in de afzonderlijke stadsrapporten. Maar om het belang ervan te illustreren geven we in figuren 10 en 11 de aantallen ingeweken jongvolwassenen en hun blijfkansen voor alle jaargangen voor de twee van de meest tegenstelde steden: Leuven en Roeselare.

In Leuven is het aantal jongvolwassen inwijkelingen hoog en vertoont het ook nog een lichte stijging van +/- 3500 in het begin van deze eeuw tot meer dan 4000 in de laatste 3 onderzochte jaren (2008 tot 2010). Roeselare laat na een dieptepunt in 2004 ook een lichte stijging optekenen, maar de aantallen zijn er sowieso veel kleiner. Het grootste aantal jongvolwassen nieuwkomers is gelijk aan 789 (2010). Leuven telt dus 5 tot 6 keer meer jongvolwassen inwijkelingen dan Roeselare, terwijl het totaal aantal inwoners minder dan 2 keer zo groot is (in de door ons gebruikte bestanden telt Leuven 98.037 inwoners op 01/01/2012 en Roeselare 58.774). Gegeven deze verhouding ligt het eigenlijk ook al voor de hand dat al die inwijkelingen niet in dezelfde mate in de stad blijven wonen.

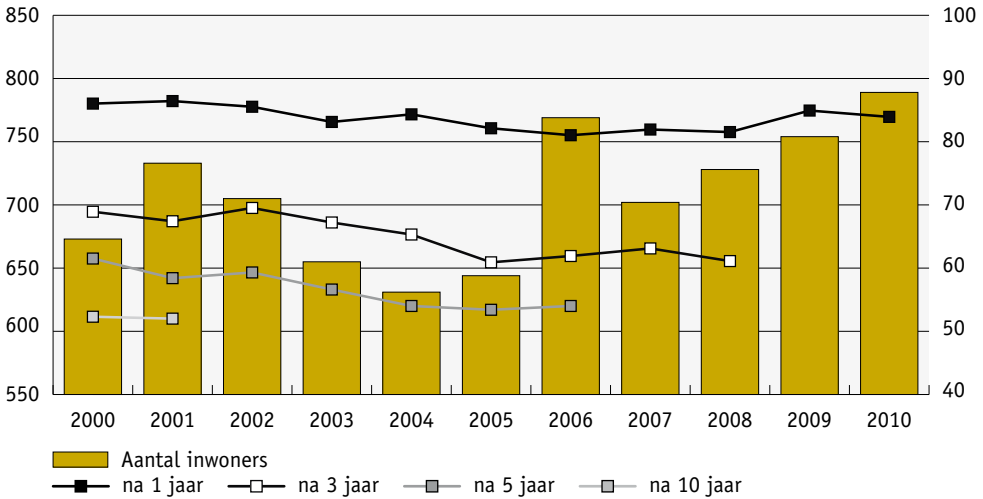
FIGUUR 10 Aantal ingeweken 20 tot 29-jarigen en hun blijfkansen voor Leuven volgens aankomstjaar (aantallen – linker as en percentages – rechter as)

Dit heeft natuurlijk te maken met de specifieke aard van Leuven als studentenstad. Vele studenten blijven er (enkele jaren) plakken na hun universitaire studies en trekken later ook terug weg. Het lijkt alvast wat voorbarig om dit te bestempelen als een “problematische stadsvlucht”. Je kan het ook anders bekijken. Van de in totaal 6.967 jongvolwassenen die zich in 2000 en 2001 in Leuven vestigden woonden er op 01/01/2012 nog 1.439 in die stad. Van de 1.406 jongvolwassenen die zich in 2000 en 2001 in Roeselare vestigden, woonden er op 01/01/2012 nog 722 in die stad. Er vertekken veel meer inwijkelingen uit Leuven dan uit Roeselare, maar er blijven er ook meer wonen. Niet in verhouding tot het aantal inwijkelingen, maar wel in absoluut aantallen én in verhouding tot de totale bevolking. Van alle inwoners van Leuven op 01/01/2012 heeft 1,5% zich in 2000 of 2001 als jongvolwassene in die stad gevestigd. In Roeselare is dat slechts 1,2%; een klein verschil, maar wel in het voordeel van Leuven. De Leuvense populatie op 01/01/2012 wordt dus nog altijd sterker bepaald door de instroom van de jongvolwassenen in 2000 en 2001 dan deze in Roeselare.

Ook de evolutie in figuren 10 en 11 is relevant. Net zoals in figuur 6 is het moeilijker om een trend te onderscheiden bij de blijfkansen dan bij de aantallen. Voor Leuven waren de blijfkansen na 1 jaar het hoogste voor de inwijkelingen van 2000 en 2001. Voor alle volgende jaren zijn ze lager, maar een verdere negatieve evolutie valt toch niet waar te nemen. Voor de blijfkansen op langere termijn is dat nog minder het geval. We kunnen dus stellen dat de kans dat inwijkelingen langere tijd in Leuven blijven wonen min of meer stabiel blijft, ook al stijgt het absolute aantal. Dit is een vergelijkbare conclusie als deze bij de personen op jonge-gezinnen-leeftijd in Aalst. Voor Roeselare lijken de blijfkansen op langere termijn wel een dalende trend te vertonen. Van de jongvolwassen inwijkelingen van 2000, woonde 5 jaar later nog 61,5% in Roeselare; van de inwijkelingen van 2004 tot 2006 is dat telkens maar zo’n 54%.

FIGUUR 11 Aantal aangekomen jongvolwassenen en hun blijfkansen voor Roeselare volgens aankomstjaar (aantallen – linkeras en percentages – rechteras)

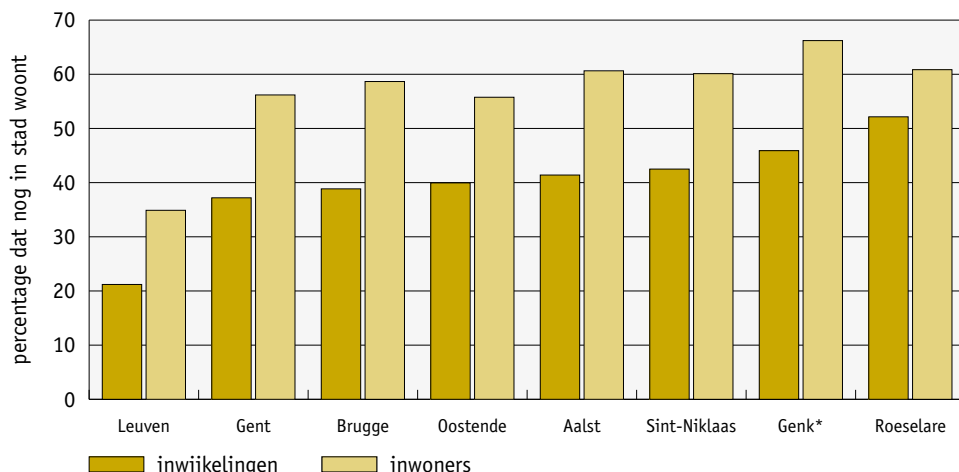
Als we kijken naar het volledige plaatje in figuren 10 en 11, is de conclusie dat alvast dit aspect van de stadsvlucht (jongvolwassenen die zich vestigen in de stad maar snel terug vertrekken) in Leuven niet noodzakelijk problematischer is dan in Roeselare, ook al zijn er zowel in absolute aantallen als relatief veel meer mensen die wegtrekken uit Leuven dan uit Roeselare!

Tot slot vergelijken we de blijfkansen van de ingeweken jongvolwassenen met deze van de jongvolwassenen die al in de stad woonden. Voor de eenvoud hebben we een deel van de cijfers van figuren 3 en 9 overgenomen in figuur 12, meer bepaald de blijfkansen na 10 jaar. Concreet vergelijken we in figuur 12 de blijfkansen van de inwoners van 01/01/2000 van 20 tot 29 jaar (waarvan we niet weten hoe lang ze al in de stad woonden) met de gemiddelde blijfkansen van de 20 tot 29-jarigen die in 2000 of in 2001 in de stad kwamen wonen.

Ook bij de jongvolwassenen geldt dat voor inwijkelingen de kans om na 10 jaar nog steeds in de stad te wonen kleiner is dan diezelfde kans voor mensen die al in de stad woonden. Het verschil is wel wat minder consistent dan bij de 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen. Voor Roeselare bedraagt het hier minder dan 9 procentpunten, voor Genk meer dan 20 procentpunten.

Voor de CIPAL-steden geven we hier geen grafieken met de blijfkansen van de inwijkelingen. In de afzonderlijke stadsrapporten zijn er wel enkele te vinden, maar de vergelijkbaarheid met de CEVI-steden is te beperkt. Onder de inwijkelingen zitten nogal wat frequente verhuizers, die we zoals reeds eerder gesteld niet altijd kunnen traceren.

FIGUUR 12 Blijfkansen na 10 jaar van de jongvolwassenen die in de stad wonen en van de jongvolwassenen die in de stad zijn komen wonen voor de 7 CEVI-steden en voor Genk (percentages)

* Voor Genk vergelijken we de inwoners van 31/12/2000 met de inwijkelingen van 2001.

2.4. Specifieke analyses voor Genk

Voor Genk beschikken we over extracties met bijkomende informatie die bovendien getrokken zijn op het moment waarop ze betrekking hebben. Zo weten we dat die informatie op dat moment correct was en kunnen we een aantal van de bovenstaande analyses verfijnen. Wij zullen gebruik maken van de extra variabelen *burgerlijke staat* en *nationaliteit* om de blijfkansen van de inwoners van 31/12/2000 en van de inwijkelingen te berekenen voor onderscheiden groepen.

We kijken eerst naar de inwoners van het begin van deze eeuw. We maken een onderscheid tussen de gehuwden en de niet-gehuwden (die alle andere categorieën van burgerlijke staat bevatten) bij de 30 tot 39-jarigen en de 20 tot 29-jarigen.

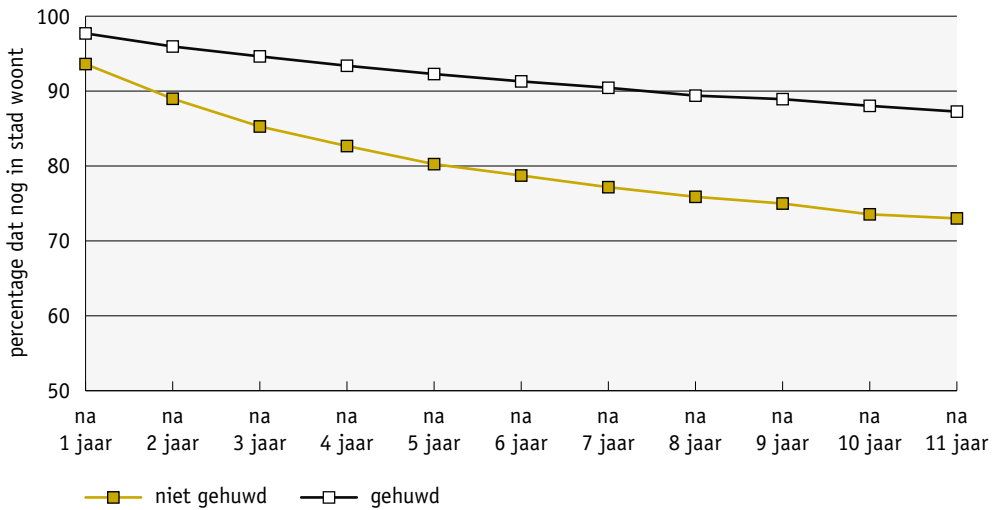
Van de 30 tot 39-jarigen is bijna driekwart gehuwd. Van de 20 tot 29-jarigen is dat toch ook al 40% (zie tabel 2). Dit is een bijkomende indicatie dat het onderscheid tussen jongvolwassenen en jonge gezinnen op basis van leeftijd toch te ruw is.

TABEL 2 Huwelijksstatus bij de 30 tot 39-jarige en 20 tot 29-jarige inwoners van Genk op 31/12/2000

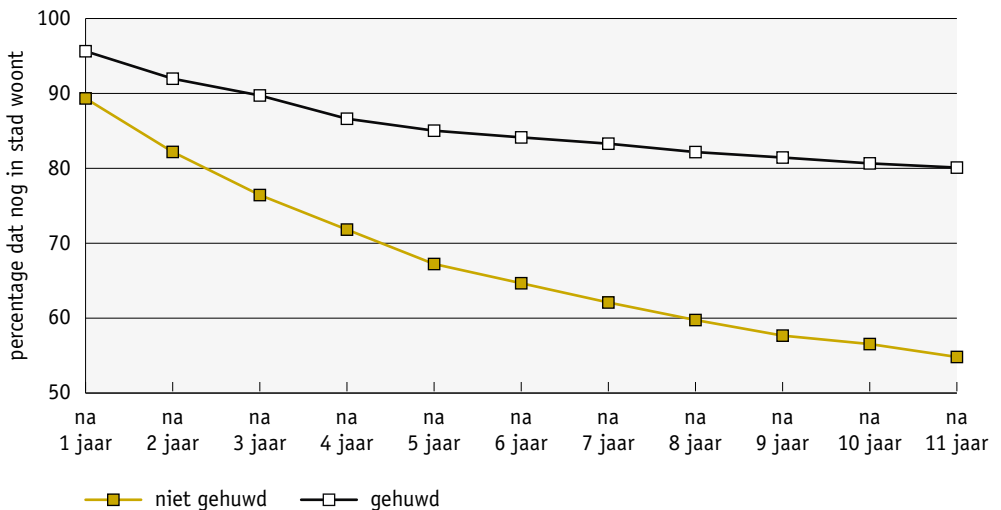
	30 tot 39-jarigen		20 tot 29-jarigen	
	aantal	percentage	aantal	percentage
gehuwd	7.042	73,3	3.573	40,1
niet gehuwd	2.567	26,7	5.334	59,9
Totaal	9.609	100,0	8.907	100,0

Zoals we al wisten, is de kans om in een centrumstad (en dus ook in Genk) te blijven wonen groter bij de 30 tot 39-jarigen dan bij de 20 tot 29-jarigen. Figuren 13 en 14 maken verder duidelijk dat er ook een verschil is volgens burgerlijke staat. Bij beide leeftijdscategorieën is het zo dat gehuwden een grotere kans hebben om in de stad te blijven wonen dan ongehuwden. Huwelijksstatus lijkt zelfs belangrijker dan leeftijd. De kans dat gehuwde jongvolwassenen nog in Genk wonen is groter dan dezelfde kans voor de ongehuwde 30 tot 39-jarigen.

FIGUUR 13 Blijfkansen van de 30 tot 39-jarigen die op 31/12/2000 in Genk woonden volgens burgerlijke staat, in %

FIGUUR 14 Blijfkansen van de 20 tot 29-jarigen die op 31/12/2000 in Genk woonden volgens burgerlijke staat, in %

Hierboven plaatsten we al de kanttekening dat leeftijdsgroepen waarvan verondersteld wordt dat ze jonge gezinnen vormen, minder vaak wegtrekken uit de steden dan jongvolwassenen. Ook al is burgerlijke staat een administratieve omschrijving die de realiteit niet altijd correct weergeeft, toch komen we hier tot dezelfde conclusie. (Gevormde) jonge gezinnen trekken minder snel weg uit de stad.

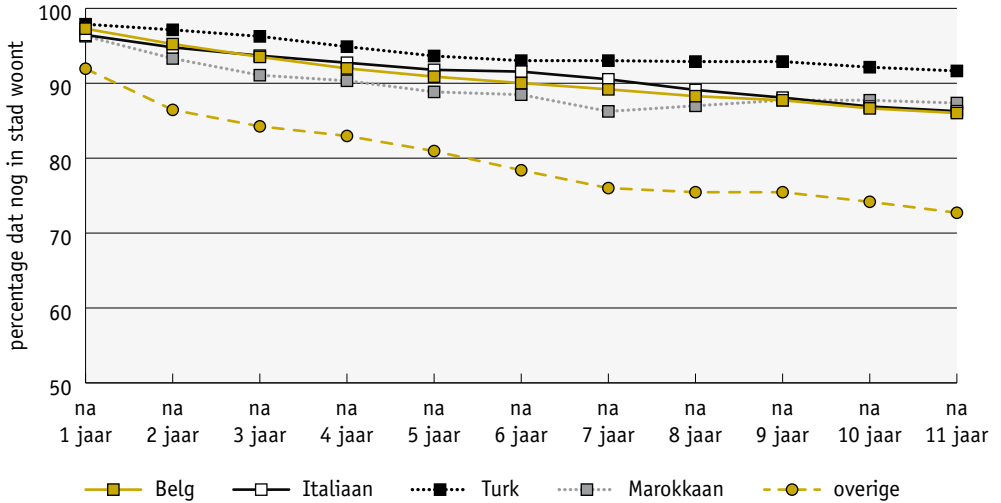
Een vergelijkbare oefening is mogelijk met de nationaliteitsvariabele. We delen de jonge gezinnen en jongvolwassenen van 31/12/2000 op in 5 nationaliteitsgroepen: Belgen, Italianen, Turken, Marokkanen en een restgroep. Het gaat hierbij wel degelijk over de toenmalige nationaliteit. Van de personen op jonge-gezinnen-leeftijd is 84% Belg, van de jongvolwassenen iets minder dan 81% (zie tabel 3).

TABEL 3 Nationaliteit van de jonge gezinnen en jongvolwassenen, inwoners van Genk op 31/12/2000

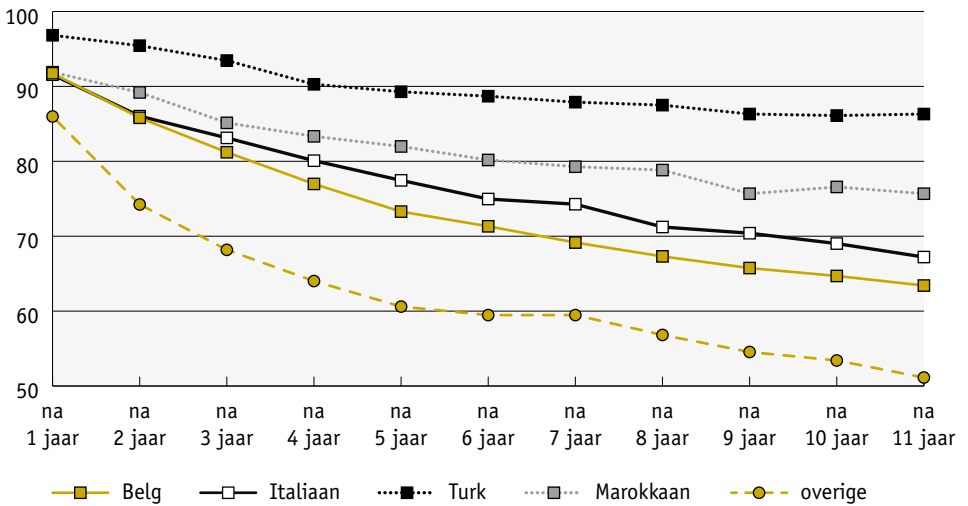
	0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen		20 tot 29-jarigen	
	aantal	percentage	aantal	percentage
Belg	15.309	84,1	7.194	80,8
Italiaan	1.267	7,0	723	8,1
Turk	802	4,4	504	5,7
Marokkaan	269	1,5	222	2,5
overige	546	3,0	264	3,0
Totaal	18.193	100,0	8.907	100,0

Als we naar de blijfkansen op lange termijn kijken, onderscheidt alleen de categorie “overige” zich duidelijk bij de 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen. Zij hebben de kleinste kans (73%) om 11 jaar later nog in Genk te wonen. Turken hebben de grootste kans (91,5%), maar de verschillen met de Marokkanen (87%) en de Belgen en de Italianen (beide 86%) zijn eerder beperkt. Bij de jongvolwassenen zijn de verschillen meer uitgesproken. Van de jongvolwassen Turken die op 31/12/2000 in Genk woonden, woont 11 jaar later nog meer dan 86% in die stad. Daarna volgen respectievelijk Marokkanen (76%), Italianen (67%), Belgen (63%) en de groep overige (51%).

FIGUUR 15 Blijfkansen van de 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen die op 31/12/2000 in Genk woonden volgens nationaliteit, in %

FIGUUR 16 Blijfkansen van de 20 tot 29-jarigen die op 31/12/2000 in Genk woonden volgens nationaliteit, in %

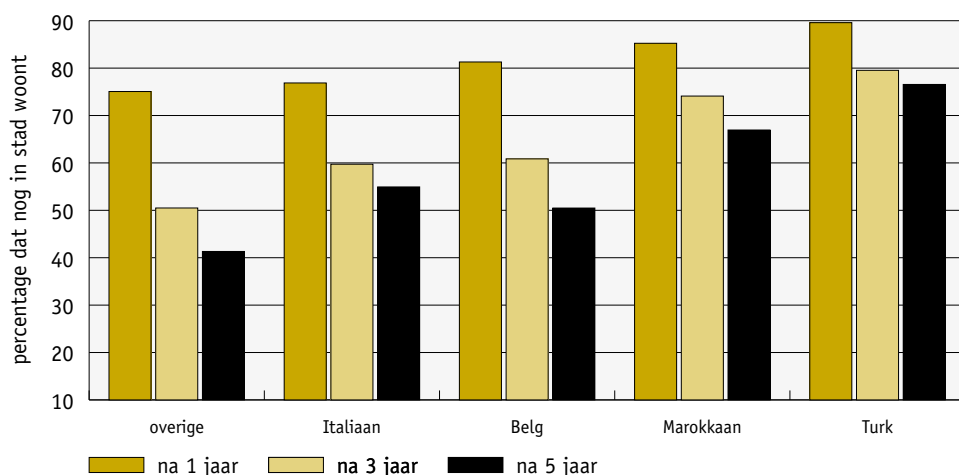

Een opsplitsing naar nationaliteit is ook mogelijk bij de inwijkelingen. De aantallen worden dan soms wel klein, zodat omzichtigheid geboden is bij de interpretatie. Maar om de mogelijkheden te tonen, maken wij een oefening met de 20 tot 29-jarigen. Tabel 4 toont dat er van 2001 tot 2010 meer dan 6.000 jongvolwassen inwijkelingen waren in Genk. De nationaliteitsverdeling van deze groep verschilt grondig van deze van de inwoners van 2000. Zo is het aandeel Italianen bijvoorbeeld veel kleiner bij de nieuwkomers dan bij de bestaande inwoners.

TABEL 4 Nationaliteit van de jongvolwassen (20 tot 29-jarigen) inwijkelingen in Genk tijdens de periode 2001-2010

	aantal	percentage
Belg	4.112	67,6
Italiaan	175	2,9
Turk	654	10,7
Marokkaan	307	5,0
overige	836	13,7
Totaal	6.084	100,0

Voor deze groepen inwijkelingen berekenen we de gemiddelde blijfkansen na 1, 3 en 5 jaar. Bij de blijfkansen op langere termijn is het aantal observaties kleiner zodat voorzichtigheid geboden is bij de vergelijking. Niettemin toont figuur 17 dat net zoals bij de inwoners van 2000, Turken bij de inwijkelingen de grootste kans hebben om na 1, 3 of 5 jaar nog in de stad te wonen.

FIGUUR 17 Blijfkansen van de ingeweken 20 tot 29-jarigen in Genk volgens nationaliteit; gemiddelden voor respectievelijk 10 (na 1 jaar), 8 (na 3 jaar) en 6 (na 5 jaar) aankomstjaren, in %

Deze resultaten voor Genk illustreren de bijkomende analyses die mogelijk zijn als er extra informatie aan de bewonerslijsten gekoppeld kan worden, die ook correct gedateerd kan worden. Meer dynamische analyses worden dan ook mogelijk. Voor Genk kunnen we bijvoorbeeld nagaan wie als niet-Belg naar de stad kwam, ondertussen Belg geworden is en er nog altijd woont. Zulke analyses zouden ons hier te ver leiden, maar het aanhalen van de mogelijkheden kan de centrumsteden er toe aanzetten om zelf jaarlijkse extracties te bewaren.

Uitleiding

De stadsvlucht (van jonge gezinnen) staat hoog op de politieke agenda. Het is onmiskenbaar zo dat jonge gezinnen de stad verlaten. Maar eigenlijk hebben we toch maar een partieel beeld van de soms complexe migratiebewegingen doordat onderzoek zich voornamelijk baseert op (leeftijdsspecifieke) migratiesaldi. Cohorte-onderzoek waarbij groepen inwoners of inwijkelingen gedurende een langere periode gevolgd worden, kan dat beeld verfijnen. De bevolkingstoepassingen van de steden (CEVI- of CIPAL-toepassingen) die toegang geven tot de eigen bevolkingsregisters bieden ondanks enkele beperkingen mogelijkheden voor zo'n cohorde-onderzoek.

De analyses in dit hoofdstuk plaatsen alvast enkele kanttekeningen bij het problematiseren van de stadsvlucht en het bestempelen van de jonge gezinnen als belangrijkste focusgroep. Zo verlaten jongvolwassenen in nog veel grotere mate de stad – bij de migratiesaldi wordt dit verdoezeld door de grote instroom. Bovendien blijkt het huwelijk een rem op het verlaten van de stad, zoals de analyse voor Genk aangeeft. Natuurlijk is de wettelijke burgerlijke staat onvoldoende om het huishoudtype te bepalen en het is ook perfect mogelijk dat (alleenstaande) jongvolwassenen net de stad verlaten in het kader van hun gezinsvorming. Maar deze resultaten lijken toch ook aan te geven dat leeftijdsspecifieke migratiesaldi te onnauwkeurig zijn om de migratiedynamiek op huishoudniveau te vatten. Dit is een pleidooi voor bijkomende of aanvullende indicatoren rond migratiebewegingen.

Het voorbeeld van Leuven is ook verhelderend. De analyses voor die stad tonen aan hoe de grote instroom van jongvolwassenen eigenlijk logisch uitmondt in een grote uitstroom van jonge gezinnen. Inwijkelingen zijn immers mobieler dan traditionele bewoners en volgens de gangbare operationalisering bij migratieonderzoek maken alle jongvolwassenen na 10 jaar sowieso deel uit van een jong gezin... Maar ondanks de "massale" uitwijking van de inwijkelingen in Leuven, vormen de ingeweken jongvolwassenen na 10 jaar toch nog altijd een belangrijke component in de Leuvense bevolkingssamenstelling. Op basis van migratiesaldi alleen, zouden zo'n conclusies nooit getrokken kunnen worden. Een beleid dat louter focust op het negatieve migratiesaldo van de jonge gezinnen (de facto 0 tot 9 en 30 tot 39-jarigen), kan, zoals Schoupe en Stoop (2010, 16) terecht opmerken, ook pervers worden. Voor Leuven is de meest efficiënte manier om minder jonge gezinnen te verliezen, waarschijnlijk ervoor te zorgen dat minder jongvolwassenen in de stad komen wonen. Is dat dan de bedoeling? Deze opmerking geldt evenzeer voor andere steden met grote studentenpopulaties (Gent, Antwerpen...) en hoge verhuisintensiteiten in de leeftijdscategorie 20 tot 39 jaar. Voor veel mensen fungeren die steden nu eenmaal ook als transitzone (Verhasselt e.a., 2012, 108).

Deze bedenkingen nemen natuurlijk niet weg dat stadsvlucht bestaat en ook problematische aspecten kan hebben, bijvoorbeeld door een samenhang met het socio-economisch profiel van de vertrekkers (zie ook het artikel van Schelfaut in dit boek). Een teveel aan nuance mag ook niet de illusie wekken dat de (selectieve) stadsvlucht gekeerd is.

We ronden af met een methodologische beschouwing. De toepassingen van CEVI en CIPAL hebben voornamelijk operationele doelstellingen en vormen daarom niet het beste studiemateriaal. Maar zij bieden toch veel mogelijkheden. De steden zouden die mogelijkheden nog kunnen vergroten mits enkele beperkte inspanningen. Het bijhouden van een jaarlijkse extractie met identificatiesleutel laat al belangrijke bijkomende analyses toe, zoals het voorbeeld van Genk toont. De data

zouden nog waardevoller zijn als ze ook een huishoudenidentificatie bevatten. Als ze ten slotte ook nog gekoppeld kunnen worden aan de sterfteregisters, zijn aan vrijwel alle voorwaarden voldaan om onderzoek te doen naar gezinsvorming en/of –uitbreiding als de drijvende krachten om de stad te verlaten. De meeste centrumsteden beschikken waarschijnlijk over meer mogelijkheden om goede onderzoeksdata samen te stellen dan ze zelf beseffen.

REFERENTIES

- Bral, L., Jacques, A., Schelfaut, H., Stuyck, K. & Vanderhasselt, A. (2012). *Stadsmonitor 2011. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: Vlaamse overheid.
- De Corte, S., Raymaekers, P., Thaens, K., Vandekerckhove, B. & François, G. (2003). *Onderzoek naar de migratiebewegingen van de grote steden in de drie gewesten van België*. Brussel: POD Maatschappelijke Integratie/Cel Grootstedenbeleid.
- Devogelaer, D. (2004). *Interne migraties in België: wie, waarom en naar welke gemeenten? En waarom niet naar steden?* Brussel: Federaal Planbureau. Working Paper 8-04.
- Pelfrene, E. (2000). *In- en uitwijking in Vlaamse steden en gemeenten. Analyse naar leeftijd en ruimtelijke structuren voor de periode 1996-1998*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek. Stativaria 24.
- Pelfrene, E. (2004). *In- en uitwijking in Vlaamse steden en gemeenten. Analyse van de interne en de externe migratie naar leeftijd en ruimtelijke structuren voor de periode 1995-2002*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek. Stativaria 33.
- Pelfrene, E. & Willems, P. (2011). Sterfte. Observaties en hypothese. In: Willems, P. & Lodewijckx, E. (red.). *SVR-Projecties van de bevolking en de huishoudens voor Vlaamse steden en gemeenten, 2009 – 2030*. Brussel: Vlaamse overheid/Studiedienst van de Vlaamse Regering. SVR-Studie 2011/2, 47-59.
- Schoupe, J. & Stoop, R. (2010). *Stadsvlucht of jong demografisch surplus? (korte versie)*. Antwerpen: Stad Antwerpen/Studiedienst Stadsobservatie.
- Van den Bossche, F. (2009). *BELEIDSNOTA STEDEN 2009-2014. "Duurzame en creatieve steden"*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Verhasselt, E., Van Steenberge, A., Bauwens, E. & Dirix, E. (2012). *Gent in cijfers 2013. Een omgevingsanalyse*. Gent: Stad Gent/Strategie en Coördinatie – Data-analyse & GIS.
- Willems, P. (2008). *Migratiebewegingen in het Vlaamse Gewest in de periode 1997-2006*. Brussel: Vlaamse overheid/Studiedienst van de Vlaamse Regering. SVR-Rapport 2008/2.

En we woonden nog lang en gelukkig... in de stad of daarbuiten?

Verhuisintenties in de centrumsteden geanalyseerd

Hilde Schelfaut

Studiedienst van de Vlaamse Regering

27% van de inwoners uit de centrumsteden wil verhuizen de komende vijf jaar. Verhuisintenties lopen voor een groot deel parallel met de levensfase waar iemand zich in bevindt, los van de stad of plaats waar men woont. Inwoners jonger dan 35 jaar, al dan niet thuiswonend, huurders, hoger opgeleiden, bewoners van een appartement of woning zonder tuin, of een woning in mindere staat maken meer kans om te verhuizen. Naast demografische motieven die dominant zijn, is de wens om eigenaar te worden een belangrijke drijfveer, gestoeld op historische processen die maken dat eigenaar worden de intrinsieke meerwaarde van een verhuis wordt. Daarnaast spelen subjectieve factoren, zijnde tevredenheid over woning, buurt en stad een belangrijke rol.

Niet iedereen die wil verhuizen, keert de stad de rug toe. Integendeel bijna twee derden, verhuist binnen de stad en blijft dus in de stad wonen. Niettegenstaande het merendeel van de verhuisgeneigde stedelingen er voor kiest om in de stad te blijven wonen, tonen de analyses aan dat de emigratie van veelal sterkere socio-economische profielen (hogere inkomens, hogere opleiding) nog steeds een feit is, ongeacht in welke centrumstad ze wonen. Ontevredenheid in de eerste plaats over de woning, maar vooral ook over de buurt en stad spelen bij 'stadsverlaters' een dominante rol. Iemand die overweegt te verhuizen binnen de stad, schenkt meer aandacht aan de verbetering van de strikte woonsituatie (woning, staat woning, woningtype). Bovendien wordt aangetoond dat tevredenheid over woning, buurt en stad niet alleen een rechtstreeks effect heeft op de verhuisintentie, maar ook voor een deel wordt bepaald door persoonlijke en woonkenmerken. Deze vaststellingen zijn belangrijk voor het beleid. Het belang van de kwaliteit van de ruime woonomgeving blijft een belangrijke randvoorwaarde bij het realiseren van aantrekkelijke woonsteden. Persoonlijke determinanten zijn moeilijk te beïnvloeden door overheden, maar voor zij die twijfelen, of niet vinden wat ze zoeken in de stad, kan het verder inzetten op een verhoogde stedelijke woonkwaliteit één van de speerpunten zijn om aantrekkelijke woonsteden verder te realiseren.

Inleiding

De groot- en centrumsteden kennen veel vestiging en vertrek. In Antwerpen werden anno 2011 maar liefst 103.902 verhuisbewegingen naar, uit of binnen de stad geregistreerd. In Gent waren dit bijna 50.000 bewegingen. In Mechelen ging het om meer dan 13.000 bewegingen. In Gent werden 8.405 bewegingen geregistreerd. Verhuisbewegingen of migraties vormen in numeriek opzicht wellicht de belangrijkste demografische gebeurtenis. Wanneer de aard van de verhuisbewegingen onder de loep wordt genomen blijkt in de grootsteden ongeveer één op twee bewegingen een migratie binnen de stadsgrenzen te zijn, één op vier een inschrijving en één op vier een uitschrijving te zijn. In Gent is bijna één op twee bewegingen een beweging binnen de stadsgrenzen. In Mechelen bijvoorbeeld blijkt 35% van de bewegingen binnen de stadsgrenzen te zijn en wordt er iets meer uitgeschreven dan ingeschreven.

27% van de inwoners uit de centrumsteden wil verhuizen de komende vijf jaar. Van diegenen met verhuisplannen wil iets meer dan de helft in de stad blijven, vier op tien verhuisgeneigden wil de stad verlaten (Stadsmonitor, 2011). Verhuizen is selectief, niet iedereen heeft evenveel kans om te verhuizen. Onderzoek toont aan dat verhuizen niet los kan gezien worden van de socio-demografische en socio-economische positie waar iemand zich in bevindt. De verhuismobiliteit is het grootst bij twintigers (Janssens, 2007). Bovendien zijn de vestigingskeuzes in deze levensfase over het algemeen bindend voor het leven (De Bruyne & Iserbyt, 2011). Het zijn juist deze inwoners (jongvolwassenen en jonge gezinnen met kinderen) die de lokale stadsbesturen liever niet zien vertrekken. Zij dragen immers bij tot een gezonde sociaal economische mix, zorgen voor heel wat dynamiek in de stad en hebben veelal een positieve invloed op het fiscale draagvlak van de steden.

Een aantal centrumsteden heeft nog steeds moeite om los van het demografisch surplus (zie bijdrage van Jan Pickery over stadsvlucht) deze bevolkingsgroepen in de stad te houden (Stadsmonitor, 2011). Afgelopen decennium werd er op de verschillende beleidsniveaus ingezet om de 'selectieve stadsvlucht' te keren. De toegenomen aandacht voor stadsvernieuwing en stadsonwikkeling, de komst van het stedenfonds (2002) dragen hier toe bij. Niet enkel met als doel om verloederde stadsdelen weer te laten bruisen, maar ook juist als een belangrijke hefboom om jonge gezinnen aan te trekken of te behouden en om een gezonde sociale mix te realiseren. De zorg voor een voldoende en kwaliteitsvol, betaalbaar woonaanbod op maat van iedereen in een gezonde, aangename leefomgeving staat hierbij centraal. Om dat doel te realiseren dient een doortastend beleid gevoerd te worden dat o.a. gebaseerd is op inzichten in de woonwensen en -noden van de inwoners (Van Den Bossche, 2012). Naar aanleiding hiervan verscheen een kwalitatief onderzoek over de verhuis- en blijfmotieven van jonge gezinnen en jongvolwassenen in de steden. Hieruit blijkt dat het antwoord waarom mensen verhuizen en dan nog net naar die plek waar ze nu wonen niet voor de hand ligt. Klassieke drijfveren die vaak genoemd worden zoals de komst van kinderen en daarbij de nood aan meer ruimte en een grotere tuin, verklaren niet alles (De Bruyne & Iserbyt, 2011).

Niettemin staande er al heel wat onderzoek verschenen is over woonsituaties, verhuisbewegingen, verhuisplannen en motieven, focust deze studie specifiek op de verhuisplannen van stadsbewoners. Door de verhuisplannen met bijhorende motieven in kaart te brengen en te verklaren wil deze studie een beter zicht geven op de vraagzijde van de woningmarkt in de steden, dit vanuit het perspectief van de stadsbewoners.

De focus ligt op de inwoners uit de centrumsteden met een verhuisintentie. Naast een aantal beschrijvende resultaten, ligt de nadruk op verklaringen. De centrale vragen die gesteld wordt zijn: Wie heeft verhuisplannen en op grond van welke motieven? Welke factoren spelen hierbij een verklarende rol? Is er een verschil tussen de steden en de minder stedelijke gebieden inzake verhuisplannen en motieven?

Daarnaast stelt zich ook de vraag naar waar wil men verhuizen? Blijft men in de stad wonen of heeft men de intentie om de stad te verlaten? Wie is de stadsverlater? Welke factoren geven de doorslag bij een verhuisintentie uit de stad?

Tot slot komt de onderlinge relatie tussen de determinanten van de verhuisintentie (persoonskenmerken, woonsituatiekenmerken, en tevredenheidsniveau op buurt en woning) aan bod. In welke mate fungeren tevredenheid van woning en woonomgeving als intermediaire variabelen, hangen zij af van huishoud- en woningkenmerken en of oefenen zij rechtstreeks invloed uit op de verhuisintentie? In welke mate hebben persoons- en woonsituatiekenmerken een rechtstreeks effect hebben op de verhuisintentie, ongeacht de mate van tevredenheid op buurt en woning?

1. Databronnen

De grondstof voor deze studie wordt geleverd door de SCV-survey 2011 en de survey van de Stadsmonitor 2011. In beide bevestigingen werd gepeild naar de verhuisplannen de komende vijf jaar. Ook de toekomstige locatie en de motieven van de toekomstige verhuisbeweging werden bevestigd. Daarnaast kwam de huidige woonsituatie uitvoerig aan bod. Dit levert in navolging van de Woonsurvey 2005, een onmiskenbare bron aan informatie op, die niet alleen op Vlaams niveau, maar ook voor de centrumsteden uitspraken mogelijk maakt.

Deze studie is gebaseerd op kwantitatief onderzoek. Wat niet uit de analyses kan afgeleid worden, is de dieperliggende betekenis van wonen, gebaseerd op voornamelijk kwalitatief onderzoek. Deze wordt in wat volgt toegelicht en levert belangrijke inzichten op, waarbij rekening dient gehouden te worden bij de interpretatie van de analyseresultaten.

2. De dieperliggende betekenis van wonen

Recht op behoorlijke huisvesting is een grondrecht (art. 23 van de Belgische grondwet, art. 3 van de Vlaamse Wooncode). Wonen is een veelzijdige activiteit. Het gaat om leven, (ver)zorgen, slapen, leren, ontspannen, werken en andere activiteiten die mensen in de woning verrichten. In totaal brengen we gemiddeld driekwart van onze tijd in en om het huis door (ILIV, 2012). Goed wonen is daarmee een basisvoorwaarde voor persoonlijke ontwikkeling en ontplooiing.

Maar waarom wonen we vandaag zoals we wonen? En wat is de ruimtelijke neerslag hiervan? Hoe zwaar weegt 'de baksteen in de maag'? Hoe worden onze woonvoorkeuren beïnvloed? Een interessant naslagwerk, dat hierover gaat is het kwalitatief onderzoek over woonpaden in Vlaanderen (De Decker e.a., 2011). Het onderzoek biedt verschillende aanknopingspunten om inzicht te krijgen in de huidige woonpatronen, het belang dat we hechten aan wonen, de manier waarop een woondroom tot stand komt en de mate waarin woonvoorkeuren worden beïnvloed.

2.1. Mijn huis, mijn thuis maar ook mijn eigen huis

Wonen neemt in Vlaanderen een fors deel in van de bebouwde oppervlakte: van bijna 83% op het platteland tot 64% in de centrumsteden en 53% in de grootsteden. 27% van de woonegelegenheden bevinden zich in de groot- en centrumsteden terwijl zij slechts 9% van het grondoppervlakte van het Vlaamse Gewest innemen. Dit vertaalt zich in een compacte bebouwing, voornamelijk appartementen en gesloten woningen. In de grootsteden loopt dit aandeel op tot 85%, de centrumsteden volgen met een aandeel van 65%. In de grootsteden is 1 op de 2 woonegelegenheden een appartement, in de centrumsteden is 1 op de 3 woonegelegenheden een appartement. Dit staat in sterk contrast met de meer landelijke gebieden waar de verspreide bebouwing de overhand heeft. 7 op de 10 woningen zijn open of half open. Het woningbestand is gemiddeld genomen ouder in de groot- en centrumsteden dan elders. Het woningbestand dateert voor Vlaanderen gemiddeld van het jaar 1967. In de grootsteden is dit 1934 en in de centrumsteden 1951 (VRIND, 2012). De Vlaamse woningmarkt wordt gekenmerkt door een hoog percentage eigenaars, een kleine sociale huursector en een beperkt gereguleerde huurmarkt (De Decker, 2011). In Vlaanderen zijn bijna 4 op de 5 inwoners eigenaars, in de steden ligt dit aandeel iets lager (72%).

Huidige woonpatronen en hun ruimtelijke neerslag ervan zijn niet van de ene dag op de andere ontstaan maar het resultaat van een lang proces, van een samenspel van historisch sociale processen die zich op verschillende schaalniveaus gelijktijdig afspelen (De Decker e.a., 2011). Sinds het einde van de 19de eeuw stond eigenaarschap als beleidsprioriteit centraal. Volgens De Decker is individueel eigenaarschap van een woning bij voorkeur buiten de stad typerend voor het Belgische, Vlaamse woningmodel. Ten gevolge hiervan is Vlaanderen heden ten dage een continuüm van grote en kleinere kernen van bebouwde dichtheden op een kleine oppervlakte, die sterk uitdijen in suburbane zones (Schelfaut, 2006). Vlaanderen is versnipperd, ruimtelijke uitzaaiing heeft zich doorheen de jaren verder kunnen manifesteren tot in de kleinste uithoeken.

De eengezinswoning met tuin in eigendom, liefst buiten de stad is voor vele Vlamingen nog steeds de norm. De Decker (2011) stelt dat het dan ook niet verwonderlijk is dat traditioneel empirisch onderzoek naar woonwensen aangeeft dat voor velen de voorkeur nog steeds uitgaat naar een ‘eigen huis met tuin, in rustige, veilige en schone omgeving’. De woondromen van jongeren en kinderen zijn grotendeels nog altijd anti-stedelijk (Verhetsel et al, 2003). Uit een meer recente studie van het Jeugdonderzoeksplatform blijkt dat 15-30-jarigen dromen van een aankoop van een eigen huis op een leeftijd van 25 jaar (De Decker, 2011).

Dat het belang van een eigen huis groot is, werd recent nog bevestigd in een studie van het kenniscentrum over het belang van thuis (ILIV,2012): ‘Een huis maakt gelukkig en is een bron van zekerheid. Vele Belgen beschouwen hun woning dan ook als hun bakstenen spaarvarken. Een thuis is essentieel: 85% van de Belgen zijn gelukkig thuis, en voelen zich thuis in hun woning. 44% van de huurders geeft aan gelukkiger te zijn mochten ze zelf een eigen huis bezitten’. De Vlaamse woonsurvey 2005 toonde eerder al aan dat de helft van de huurders expliciet aangeeft eigenaar te willen worden (Heylen e.a., 2007).

2.2. Over identiteitsbeleving en leefstijl

Sommige auteurs zijn van mening dat het suburbaniseren van middenklasse-groepen een gevolg is van de 'roltrapfunctie van de stad'. Volgens Feijten (2005) werkt de stad als een roltrap. 'Je verlaat het ouderlijk huis, je komt de stad binnen zonder opleiding op en je stapt er rijker en geschoold vanaf'. Het probleem volgens Feijter is dat een aantal groepen niet (kunnen) opstappen, voor hen blijft de roltrap steken. De metafoer, in het leven geroepen door Fielding in de jaren '80, typeert de aantrekkingskracht van de stad op mensen die eerder onderaan de maatschappelijke ladder staan. De stad fungeert voor een groot deel voor hen als roltrap in hun levensloop, in die zin dat ze dient als (nieuw) startpunt op de woning-, opleidings-, arbeidsmarkt of om hun zwakkere familiale posities terug op te bouwen.

Karsten (2010) stelt terecht dat deze opvatting voorbij gaat aan de neiging van mensen om zich te hechten aan een plaats, aan identiteit en imago en zich te verbinden met anderen. Voor een behoorlijk aantal stadsbewoners was en is stedelijk wonen een bewuste keuze. 'Nieuwe Stedelingen'- ook YUPPS (Young Urban Professional Partners) genoemd- kiezen bewust voor de stad, enerzijds omwille van de nabijheid van voorzieningen, de woon-werkafstand, maar anderzijds ook omwille van het imago en de identiteitsbeleving (Karsten,2010). Ook kiezen 'sociale stijgers' bewust voor de stad, ze wonen al hun hele leven in de stad, werken er, hebben er een belangrijk familiaal netwerk, en blijven in de stad wonen omdat ze echte 'citizens' zijn, hun hele leven lang (Karsten, 2010). Niettegenstaande de bewuste woonkeuze voor de stad, zijn er sleutelmomenten die ook deze groepen doen twijfelen. De twijfels hebben betrekking op de kinderen, de veiligheid, de status van de wijk en op de mogelijkheid zelf invloed uit te oefenen op het woonklimaat. In die zin is 'de smaak voor stad', zoals de Nederlandse studie ook noemt, een dynamisch gegeven dat geregeld op de proef wordt gesteld. Een aantrekkelijk woonaanbod, zijnde voldoende ruime woningen met een eigen buitenruimte, een heterogene buurt met een herkenbare groep gelijkgestemden zijn dan ook belangrijk voor deze groep bewuste stadsbewoners.

Een recente onderzoeksbenadering die hier bij aansluit gaat uit van leefstijlen. Een bewuste keuze voor de stad als woonplaats, zou dan vooral te maken hebben met de leefstijl eerder dan met de klassieke individuele en socio-economische kenmerken. Een aantal onderzoekers is ervan overtuigd dat er relaties bestaan tussen de bewoners en de eigenschappen van een woonbuurt. Een leefstijl is een persoonlijke manier van leven, los van traditionele persoonskenmerken. Leefstijl heeft te maken met normen en waarden en de identiteit waarmee iemand naar buiten treedt. Een leefstijlgroep is dan een groep van individuen die zich kenmerkt door sterke gelijkenschappen in identiteit en gedrag (gelijkgezinden). In het onderzoek van Pissman (2012), wordt de relatie aangetoond tussen de leefstijl van de bewoner en zijn woonomgeving. Met andere woorden de juiste woonomgeving dient te matchen met de juiste leefstijl en omgekeerd. Mensen bepalen hun woonvoorkeuren namelijk veel meer op grond van hun eigen waarden en identiteit. Niettegenstaande deze bevinding wonen er in de stad ook een pak mensen omdat ze geen andere keuze hebben. Ze wonen in de stad omdat zich daar vaak goedkopere, maar ook minder kwaliteitsvolle woningen bevinden.

2.3 Over beeldvorming en perceptie

Vraag aan een stedeling wat de stad is en hij zegt 'cultuur, leven, nabijheid, vrij zijn,...'. Vraag aan een niet- stedeling wat de stad is en de kans bestaat dat hij eerder negatieve connotaties zal noemen zoals 'druk, lawaai, vuil,...'.

Het subjectieve waarnemingsbeeld dat mensen hebben van een stad speelt een rol bij een mogelijke verhuisbeslissing (Schelfaut, 2006). Keuzes worden niet gemaakt op grond van de objectieve kenmerken van een gebied maar op basis van subjectieve beelden en de percepties van het gebied. Kevin Lynch (1960) onderzocht de totstandkoming van een perceptie op de ruimte en kwam tot de conclusie dat mensen hun beeld van de stedelijke ruimte vormgeven met behulp van een aantal categorieën: paden, hoeken, knopen, herkenningspunten en deelbuurten of -zones. Bij elke mens, jong en oud, vallen deze ruimtelijke elementen samen in een mentaal beeld. Ze dragen bij tot de constructie van een identiteit. Dit beeld kan verschillen naargelang de bekommernissen van de actor.

Uit een studie over de beeldvorming over de stad (Schelfaut, 2006) blijkt dat een kwart van de ondervraagden in Vlaanderen (misschien) wil verhuizen. Ongeveer een derde wil naar een landelijk woonmilieu verhuizen, een ander derde naar de rand van de stad. 17% verkiest een stadscentrum. Het aandeel van verhuigeneigde respondenten is groter in steden dan erbuiten. Naast de traditionele persoonlijke kenmerken (leeftijd, eigendomsstatuut, huishoudtype) speelt de waardering van de stad een significante invloed op een verhuisbeweging. Wie een negatieve houding tegenover de stad heeft, blijkt een dubbel zo grote kans te hebben om uit de stad te willen verhuizen.

Het beeld dat mensen hebben van een aantrekkelijke en vitale stad, wordt mede bepaald door aspecten van publieke ruimte en bouwkundige aard. In sommige steden sluit dit beeld nog onvoldoende aan bij wat inwoners onder een aantrekkelijke stad verstaan. Daarnaast kan de woonomgeving voor veel inwoners nog een pak kindvriendelijker, netter, verkeersveiliger en groener. Een positieve kijk op de identiteit en de uitstraling van een stad en zorgen voor een grotere verbondenheid met de stad, doet de kans om de stad te verlaten afnemen (Schelfaut, 2009). Niet alleen beeldvorming speelt een rol bij de tot standkoming van een woonwens. De woonwens wordt ook sterk bepaald door de ouderlijke woonsituatie en mogelijk bijkomende woonervaringen (De Decker, 2011). In eerste instantie is het ideaal vaak de reproductie van de ouderlijke woonsituatie. Wanneer die ouderlijke woning wordt verlaten, speelt de woonervaring eveneens een rol. Woonidealen worden verder bijgesteld. De macro-economische context, wijzigende in de wetgeving en hypes zijn eveneens bepalend.

Daarnaast speelt ook 'onbekend maakt onbemind', suburbanisanten hebben vaak ten onrechte vooroordelen ten aanzien van de stad (bij gebrek aan woonervaring) en sluiten de stad als woonmilieu a priori uit (Wouters, 2010).

3. Conceptueel model verhuisbewegingen

Om een antwoord op de onderzoeksvragen te vinden, is een theoretische verkenning aangewezen. Welke modellen, theorieën zijn gangbaar om verhuisplannen te verklaren? Welk model is het meest geschikt voor deze analyse?

Eén van de eerste en meest bekende theorieën om het verhuisgedrag van individuen te verklaren is de levenscyclusbenadering van Rossi (1955) waarbij een verband wordt gelegd tussen de verschillende fasen in de levenscyclus van individuen en de woningbehoefte. Clark en Dieleman (1996) geven hierbij aan dat er binnen de Westerse samenlevingen in de laatste decennia veranderingen hebben plaatsgevonden in de compositie van de huishoudens, zodat de traditionele fasen niet langer voldoende zijn. Een model dat meer rekening houdt met de dynamiek en veranderingen binnen huishoudens is de levensloopbenadering. Doel van dit model is het verklaren van overgangen in de wooncarrière door gebeurtenissen in de werk- en huishoudenscarrière (McHugh, 1990). Hierbij worden leeftijd, wooncarrière, huishoudenscarrière en arbeidscarrière als verschillende parallelle trajecten onderscheiden. Zo kan een verandering in de huishoudenssamenstelling zorgen voor een 'sprong' in de wooncarrière. Ook kan de komst van een job zorgen voor een verhuis.

Mulder en Hooimeijer (2002), vullen de theorie van de levensloopbenadering verder aan met factoren die de woonvoorkeur mee beïnvloeden. Zij stellen dat woonwensen mede bepaald worden door omgevingskenmerken van het individu. Zo wordt een woonwens beïnvloed door wat op de woningmarkt aanwezig is of worden jongeren beïnvloed door hun ouderlijke woonsituatie. (Clark & Mulder, 2000; Mulder & Hooimeijer, 2002). Naast persoonlijke voorkeuren en motieven die in de levensloopbenadering aandacht krijgen, zal elke mogelijke verhuisbeweging ook bepaald worden door de mogelijkheden en restricties van een huishouden (Mulder en Hooimeijer, 2002). Op microniveau onderscheiden Mulder en Hooimeijer financiële hulpbronnen (vnl. inkomen), cognitieve hulpbronnen (kennis van de markt, opleidingsniveau), sociale hulpbronnen, politieke hulpbronnen, persoonsgebonden kenmerken en de huidige woonsituatie als zijnde hulpbronnen waar een huishouden kan over beschikken. Naast hulpbronnen remmen restricties de residentiële mobiliteit van huishoudens (vb. kinderen, eigendomsverwerving, toegang tot hypotheek). Het belang van het scholingsniveau en het hebben van werk is bepalend voor positie op de woningmarkt (Bos, De Bruijn, 2007).

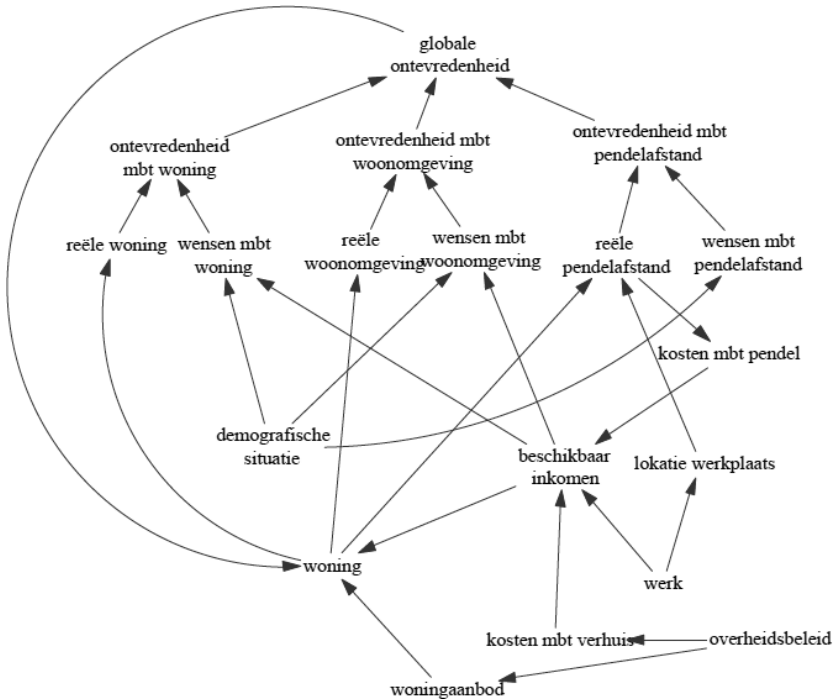
Deze uitgangspunten vormen ook de basis voor het socio-economisch verhuismodel van Martens (2004). De specifieke situatie van een persoon in de gezins- en werkcarrière bepalen de woonwensen en woonvoorkeuren. Wanneer de woonwensen te sterk afwijken van de reële woonomstandigheden heerst er ontevredenheid, hetgeen aanleiding kan vormen tot een verhuisbeweging. Veranderingen in deze twee carrières leiden tot veranderingen in de woonwensen, die dan weer aanleiding kunnen geven tot veranderingen in de wooncarrière wanneer het inkomen, de werklocatie en de gezinssituatie geen beperkende rol spelen. Naast een aantal invloeden op microniveau spelen ook een aantal invloeden op macroniveau: de woningmarkt biedt mogelijkheden en beperkingen. Daarnaast speelt de economische conjunctuur en het overheidsbeleid een niet te onderschatten rol.

Speare (1974) en later McHugh (1990) leggen de nadruk in hun modellen dan weer op de tussenliggende rol van woontevredenheid met betrekking tot de verhuiswens. Het niveau van

tevredenheid over de woning en woonomgeving wordt verondersteld af te hangen van de kenmerken en noden van het huishouden en de banden die men heeft in de directe woonomgeving. Een huishouden komt aldus tot een mogelijke verhuisbeslissing, als er een zekere grens is bereikt op vlak van ontevredenheid met de woonsituatie.

Niettegenstaande de theorieën elk hun eigen focus hebben, is er toch een duidelijke conclusie af te leiden. De aard en het aantal verhuisbewegingen worden beïnvloed door factoren op micro- en macroniveau. Op microniveau komen twee dominante factoren steeds naar voor: de demografische positie van de verhuizer en jobgerelateerde aspecten, vaak gekenmerkt door inkomen, locatie en pendel. Daarnaast speelt de huidige woonsituatie, zijnde woning en woonomgeving, een belangrijke rol. De huidige woonsituatie in combinatie met de socio-economische situatie vormt voor de meeste mensen dan ook het uitgangspunt bij het formuleren van hun woonwensen. Een mismatch tussen de huidige en de gewenste woonsituatie leidt tot onvrede en vormt meestal aanleiding tot een mogelijke verhuisintentie. Op macroniveau speelt het beschikbaarheid en toegankelijkheid van woningen, het overheidsbeleid en de economische conjunctuur een belangrijke rol in de realisatie van de verhuisintentie.

FIGUUR 1 Socio-economische benadering van de verhuisproblematiek

Bron: Martens (2004).

4. Verhuisintenties & verhuismotieven

Rekening houdend met de onderzoeksvragen wordt de verhuisintentie geformaliseerd aan de hand van de socio-economische benadering van Martens en wordt er rekening gehouden met de intermediaire rol van tevredenheid over de woning en woonomgeving (McHugh). In eerste instantie wordt er onderzocht welke factoren bijdragen tot het ontstaan van een verhuisintentie (onderzoeksvragen 1 en 2). Nadien wordt onderzocht in welke mate tevredenheid van woning en woonomgeving fungeren als intermediaire variabelen, afhangen van de huishoud- en woningkenmerken en of rechtstreeks een invloed uitoefenen op de verhuisintentie (onderzoeksvraag 3).

4.1. Verhuisintenties

Zowel in de survey van de Stadsmonitor als in de SCV-survey werd gevraagd of de inwoners de komende vijf jaar een verhuis plannen. Hierbij de kanttekening dat een verhuisintentie niet altijd hoeft te leiden tot een daadwerkelijke verhuizing. Uit de literatuur blijkt dat ongeveer een derde van de verhuiscandidate effectief verhuizen binnen afzienbare tijd (De Groot, 2007).

De survey Stadsmonitor bevat 3.753 respondenten die aangeven te willen verhuizen (N= 18.828). In de SCV-survey geven 295 respondenten aan een verhuisintentie te hebben (N=1.447). Gemiddeld 21% van de inwoners in Vlaanderen heeft de intentie om de komende vijf jaar te verhuizen. Naarmate de verstedelijkingsgraad toeneemt, stijgt het aandeel inwoners met een verhuisplan. In de groot- en centrumsteden bedraagt dit aandeel 26%, in de kleinere steden en in het overgangsgedebied gaat het om 21%, in de stedelijke rand om 17% en op het platteland wil 16% van de inwoners verhuizen.

Niettegenstaande de samenhang tussen verstedelijkingsgraad en verhuisplannen, blijkt de urbanisatiegraad op zich geen goede voorspeller te zijn voor de verhuisintentie. Het logistische regressiemodel met enkel urbanisatiegraad, verklaart amper 2% van de totale variantie. Bovendien vallen de effecten van verstedelijkingsgraad weg onder controle van andere kenmerken. Er spelen duidelijk andere factoren dan de verstedelijkingsgraad. Er kan wel geconcludeerd worden dat er nu eenmaal meer verhuist wordt in de steden, dan daarbuiten.

Uit de survey Stadsmonitor blijkt dat gemiddeld 27% van de inwoners van de centrumsteden een verhuisintentie heeft. In Antwerpen (33%), Leuven (32%), Gent(28%) en Mechelen(27%) is de verhuisintentie het grootst. In Roeselare (16%), Aalst (20%), Brugge(20%) en Kortrijk(20%) ligt de verhuisintentie lager (Stadsmonitor, 2011).

Een logistische regressie met de groot- en centrumsteden als onafhankelijke variabele, geeft enkel in Antwerpen, Gent, Leuven en Roeselare een significante afwijking ten opzichte van het gemiddelde. Inwoners uit de studentensteden Antwerpen, Gent en Leuven hebben meer kans op een verhuisintentie dan gemiddeld; inwoners uit Roeselare hebben minder kans. Ook hier verklaart het model amper 2% van de variantie. Onder controle van andere kenmerken (zie verder) blijven de bivariate verschillen tussen de centrumsteden niet overeind. Er zijn andere factoren die het verhuisplan helpen verklaren dan de stad op zich waar men woont. Omdat de stad op zich geen of een minimale rol speelt, worden in wat volgt de resultaten besproken voor alle centrumsteden samen, dit laat toe voldoende records over te houden in de verklarende analyse.

Uitgangspunt voor de selectie van onafhankelijke variabelen is dat veranderingen in de wooncarrière vaak samengaan met veranderingen in de gezinscarrière of de werkcarrière (model Martens). Veranderingen in deze twee carrières leiden tot veranderingen in de woonvoorkeuren, die dan weer aanleiding kunnen geven tot verhuisintenties en uiteindelijk verhuisbewegingen wanneer het inkomen, de werklocatie en de gezinssituatie geen beperkende rol spelen. Rekening houdend met de beschikbaarheid van variabelen in de dataset werden volgende onafhankelijke variabelen geselecteerd: sociaal demografische kenmerken (leeftijd, eigendomsstatuut, huishoudtype), sociaal economische kenmerken (opleiding, inkomen), woningkenmerken (type woning, staat van de woning, private buitenruimte, tevredenheid woning) en de woonomgevingskenmerken (woonduur, tevredenheid buurt en stad). Tabel 1 toont de verhuigeneidheid naar achtergrondkenmerken.

TABEL 1 Verhuigeneidheid van stadsbewoners naar achtergrondkenmerken (in %)

Totaal Verhuisintentie	26,7
Leeftijd	***
jonger dan 35 jaar	49,5
35-55 jaar	24,4
55-plus	10,5
Bewonerstitel	***
Huurder	47,7
Eigenaar	19,1
Huishoudtype	***
Inwonend bij ouders	43,3
Koppel zonder kinderen	24,4
Koppel met kinderen	24,1
Opleiding	***
Lager opgeleid	23,8
Hoger opgeleid	32,1
Inkomen	***
Q1	34,7
Q2	22,2
Q3	21,9
Q4	24,5
Q5	28,5
Type woning	***
Flat, Studio, Appartement	41,1
Rijwoning	23,9
Open of halfopen bebouwing	16,3
Structurele problemen woning	***
Structurele problemen	35,4
Geen problemen	22,4
Private buitenruimte	***
Tuin	18,8
Geen tuin	40,2
Tevredenheid woning	***
Ontevreden	58,2
Tevreden	21,0

Totaal Verhuisingentie	26,7
Woonduur	***
<5 jaar	46,9
>5 jaar	23,2
Tevredenheid buurt	***
Ontevreden	40,0
Tevreden	22,7
Tevredenheid stad	***
Ontevreden	30,6
Tevreden	25,6

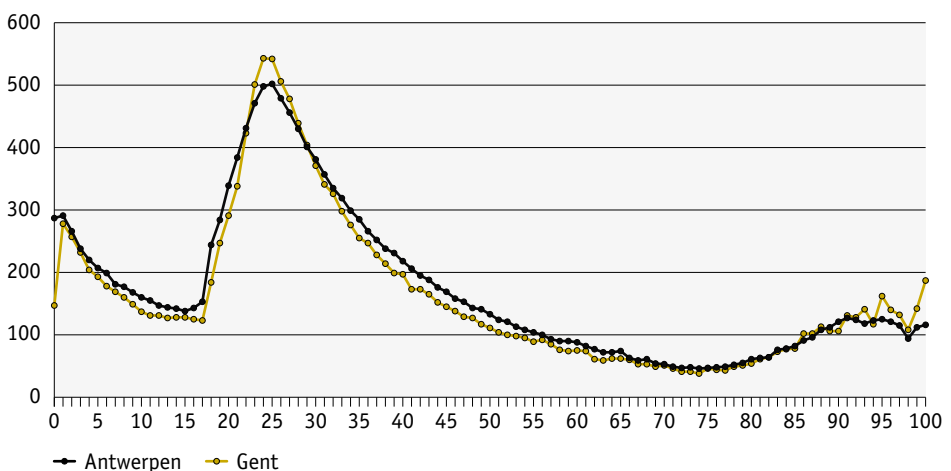
*** significant; $p < 0,001$.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Verhuisplannen zijn niet los te koppelen van de leeftijd en hiermee samenhangend de levensloop van personen of huishoudens. Er is met toenemende leeftijd sprake van voortdurende afname van de verwachting om binnen vijf jaar te verhuizen: het aandeel dat dit verwacht is ongeveer de helft bij de leeftijdsgroep van 18 tot 35 jaar, een kwart in de leeftijdsgroep 35-44 jaar en een tiende bij 65-plussers. Dit patroon kan in verband worden gebracht met de levensfase waarin men verkeert.

Dit wordt ook aangetoond in onderstaande figuur die de verhuisingentiteit weergeeft naar leeftijd. Dit zijn alle geregistreerde verhuisingebewegingen, naar uit of binnen de stad in kwestie. Hieruit kan ook afgeleid worden dat kinderen veel minder frequent verhuizen, behalve in de eerste 2 levensjaren. Kinderen verhuizen met hun ouders mee, hoe ouder de ouders zijn, hoe minder geneigd ze zijn om te verhuizen (Gent in cijfers, 2008).

FIGUUR 2 Verhuisingentiteit per 1000 leeftijdsgenoten.

Bron: stad Antwerpen: Studiedienst Stadsobservatie; stad Gent: Data-Analyse & GIS – Strategie en Coördinatie.

Onder inwonende kinderen bij hun ouders is de geneigdheid tot verhuizen het grootst met ongeveer 43%, wat uiteraard samenhangt met het feit dat deze groep grotendeels overeenkomt met de leeftijd tot 24 jaar. Van de huishoudens met of zonder kinderen verwacht ongeveer een kwart binnen de vijf jaar te verhuizen.

Huurders blijken meer geneigd te zijn om te verhuizen dan eigenaars. Bijna 1 op de 2 huurders heeft verhuisplannen. Lager opgeleide mensen hebben minder vaak verhuisplannen dan hoger opgeleiden. Het effect van inkomen op de verhuiscijfer is niet eenduidig. Het is eerder het laagste en het hoogste quintiel waar de verhuisplannen vaker voorkomen. Een laag inkomen hangt vaak samen met het wonen in een kwalitatief minder goede woning, wat een stimulans kan vormen om te verhuizen. Maar de kansen om een betere woning te vinden zijn kleiner gezien de beperkte financiële mogelijkheden. Omgekeerd geldt dat mensen met een hoog inkomen, vaker beter wonen, wat dus de verhuiskans kleiner maakt, maar zij wel de mogelijkheden hiertoe hebben.

Verder geldt dat bewoners van appartementen een hogere verhuiscijfer hebben dan bewoners van rijwoningen, open en half open bebouwingen. Tekortkomingen en structurele gebreken aan de woning bevorderen eveneens de verhuiscijfer met een aandeel van ongeveer een derde van de inwoners. Ook het hebben van private buitenruimte, zoals een tuin, speelt een belangrijke rol. Het aandeel inwoners zonder tuin dat verwacht te verhuizen is 40%. Dit valt terug naar 20% bij het hebben van een tuin. Kortom de algemene tevredenheid over de woning zegt ook iets over de match-mismatch tussen de reële en gewenste woonsituatie. Iemand die niet tevreden is over de woning geeft aan vaker met verhuisplannen te zitten dan iemand die tevreden is over de woning. Wonen gaat echter verder dan het huis alleen. Hoe langer iemand in de stad woont, des te minder verhuiscijfer hij is. Van de inwoners die nog geen vijf jaar in de stad wonen, wil bijna de helft verhuizen, tegen een op vijf die al langer dan vijf jaar in de stad wonen. Ook de tevredenheid over de buurt speelt een bepalende rol: 40% van de bewoners die een negatieve perceptie hebben van de buurt heeft verhuisplannen, tegenover 20% bij de tevreden. De tevredenheid over de stad heeft een kleinere invloed dan deze over de buurt.

De verschillende achtergrondkenmerken hangen sterk met elkaar samen. Daarom is een logistische regressie correcter en informatiever. Deze analyse gaat op zoek naar netto-effecten, die controleren voor het effect van de overige variabelen in het model. Het effect geldt dan voor de variabele op zich en is onafhankelijk van de andere variabelen. De verschillende verklarende variabelen worden in blokken opgenomen: socio-demografische kenmerken, socio-economische kenmerken, woningkenmerken en tot slot woonomgevingskenmerken. De geëxponentieerde coëfficiënten ($\exp(B)$) zijn oddsratio's. Daaruit kan afgeleid worden of er een significant effect is voor een bepaalde categorie van een variabele. Meer bepaald zegt die coëfficiënt hoe de kansverhouding voor een bepaald kenmerk wijzigt voor de betreffende categorie. De resultaten bevestigen grotendeels de gevonden bivariate samenhangen maar verfijnen ze verder.

Model 1 met enkel socio-demografische kenmerken verklaart maar liefst 27% van de variantie in de verhuiscijfer. Met het toevoegen van het tweede blok, kenmerken van socio-economische aard, verbetert het model maar matig. De verklaarde variantie neemt toe tot 30%. Woning en woonomgevingskenmerken doen de variantie oplopen tot 36%.

Het is duidelijk dat persoonlijke kenmerken een grote invloed hebben op het ontstaan van een verhuisintentie. Los van andere invloeden, blijft dit effect overeind. Inwoners jonger dan 35 jaar hebben een grotere kans om te verhuizen dan gemiddeld. Hiermee samenhangend blijkt het huishoudtype een grote rol te spelen: gezinnen zonder of met kinderen hebben significant minder kans om te verhuizen dan inwonende kinderen bij hun ouders. De gezinscarrière vormt één van de belangrijkste drijfveren om te verhuizen. Doordat mensen die zich in een bepaalde gezinssituatie bevinden typische woonwensen hebben, zullen veel mensen bij een gelijkaardige levensloop ook gelijkaardige verhuisbewegingen maken. Traditioneel worden opeenvolgende fasen van jongere, alleenwonende, huwelijk of samen wonen, kinderen krijgen, kinderen opvoeden, “lege nest”-fase, eventuele echtscheiding en weduwschap onderscheiden. Het verschil volgens eigendomsstatuut is eveneens een duidelijk netto-effect dat stand houdt bij controle voor de effecten van de andere onafhankelijke variabelen. Bovendien is het netto-effect ongeveer gelijk aan het eenvoudige bivariate effect: huurders hebben dubbel zo veel kans om te verhuizen dan eigenaars. Het bivariate verschil van inkomen, dat op zich al niet eenduidig was, vervalt in de multivariate analyse. Inkomen heeft hier geen netto-effect vermoedelijk omdat een verhuisintentie op zich ook voorwaardelijk is. Sommigen zullen rekening houden met hun financiële mogelijkheden bij het formuleren van een verhuiscens, anderen zullen sowieso een verhuisintentie hebben los van financiële mogelijkheden. Opleiding heeft een positief effect op een hebben van een verhuisintentie. Al blijkt uit de odd's ratio dat deze effecten minder groot zijn dan bij de socio-demografische factoren. Woonkenmerken als het type van de woning, het al of niet hebben van een tuin en de staat van de woning hebben een netto-effect op de wens om te verhuizen. Inwoners die een appartement bewonen, geen tuin hebben en met structurele gebreken kampen hebben onder controle van ander kenmerken nog steeds meer kans om binnen de vijf jaar te verhuizen dan anderen. Tevredenheid over de woning blijkt als controlevariabele een sterk effect te hebben op de verhuisintentie. Het gaat om een sterk negatief effect met een odd's ratio van 3,2. Een ontevreden bewoners heeft een bijzonder grote kans om te verhuizen. Tot slot speelt ook tevredenheid over de buurt en in mindere mate de tevredenheid over de stad een belangrijke rol. Hier is het effect wel kleiner dan bij de tevredenheid over de woning.

TABEL 2 Parameterschattingen voor binaire logistische regressie met verhuisintentie als afhankelijke variabele (N=18828)

Parameter	Exp(B)	Significantie
(Intercept)	10,424	0,000
Leeftijd (metrisch)	0,957	0,000
Inwonend bij ouderen versus koppel zonder kinderen	2,010	0,000
Koppel met kinderen versus koppel zonder kinderen	0,777	0,000
Huurder versus eigenaar	2,664	0,000
Hoger opgeleid versus lager opgeleid	1,850	0,000
Inkomen: Q1 versus Q5		NS
Inkomen: Q2 versus Q5		NS
Inkomen: Q3 versus Q5		NS
Inkomen: Q4 versus Q5	0,795	0,000
Flat, studio, appartement versus (half) open bebouwing	1,668	0,001
Rijwoningversus (half) open bebouwing		NS
Structurele problemen woning versus geen problemen	1,247	0,028
Geen tuin versus tuin	1,768	0,000

Parameter	Exp (B)	Significantie
Ontevreden over woning versus tevreden over woning	3,131	0,000
Woonduur <5 jaar versus woonduur > 5jaar		NS
Ontevreden over buurt versus tevreden over buurt	2,000	0,000
Ontevreden over stad versus tevreden over stad	1,272	0,017

NS: niet significant.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Analoge resultaten worden gevonden bij een multivariate analyses op de SCV-survey. Indien de analyses worden uitgevoerd op het niveau van elke centrumstad, worden ook gelijklopende resultaten gevonden. In overeenstemming met ander onderzoek onderstreept deze analyse het belang van socio-demografische factoren (levensloop), de positie die men claimt op de woningmarkt (eigenaar versus huurder) maar ook het belang van percepties op woning en buurt bij verhuisintenties.

4.2. Verhuismotieven

Sluiten bovenstaande bevindingen aan bij de bevraagde motieven? Welk motief wordt het vaakst genoemd door de respondenten? In de survey Stadsmonitor konden respondenten maximaal 3 redenen aangeven, elk motief wordt even belangrijk geacht. In de survey Stadsmonitor werden 7.037 motieven geregistreerd (N= 3.753). Elke respondent gaf gemiddeld twee motieven op. Hierbij dient te worden opgemerkt dat verschillende motieven samen gaan. Het ene motief sluit het andere niet uit. Tabel 3 geeft een overzicht van het percentage genoemde motieven in de Stadsmonitor en van het aandeel stadsinwoners met genoemde motieven in afnemend belang.

TABEL 3 Verhuismotieven

	Aantal motieven	Percentage totaal motieven	Percentage respondenten
Wijziging gezinssituatie	1.339	19,0%	37,0%
Ontevredenheid met huidige woning	1.247	17,7%	34,5%
De wens om eigenaar te worden	1.171	16,6%	32,4%
Ontevredenheid met huidige buurt/wijk	694	9,9%	19,2%
Verandering in financiële situatie	593	8,4%	16,4%
Goedkopere woning	549	7,8%	15,2%
Dichter bij familie/vrienden wonen	446	6,3%	12,3%
Afstand woon/werkverkeer	395	5,6%	10,9%
Gezondheid/behoefte aan zorg	352	5,0%	9,7%
Ander	251	3,6%	6,9%
<i>Total</i>	<i>7.037</i>	<i>100,0%</i>	<i>194,5%</i>

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Vier motieven springen in het oog: de wijziging van gezinssituatie, ontevredenheid met de huidige woning en hiermee samenhangend de kostprijs van de woning, de wens om eigenaar te worden en de ontevredenheid met de huidige buurt/wijk. De wijziging van de gezinssituatie als meest genoemde motief is niet verwonderlijk daar socio-demografische factoren een grote

verklaringskracht hebben voor de verhuisintentie. Opvallend is de expliciete wens om eigenaar te worden die in de top-3 staat van de motieven. Het belang van een eigen huis werd eerder al aangetoond en hier bevestigd.

Verschilt de motivatie tussen de bewoners van de centrumsteden en Vlaanderen? Uit de SCV-survey blijkt van niet. Ook hier worden dezelfde motieven in zelfde rangorde teruggevonden. Hierbij één opvallend gegeven, de afstand woon-werkverkeer wordt dubbel zo vaak genoemd als motief in vergelijking met de motieven in de centrumsteden. Pendel is dan ook voornamelijk een zaak van niet-stadsbewoners (Vanderbiesen, 2010). Als proef op de som werden de motieven per centrumstad geanalyseerd: ook hier geen noemenswaardige afwijkingen ten opzichte van de resultaten voor alle stadsbewoners samen.

Zoals verwacht spelen demografische motieven de hoofdrol bij verhuiscandidate stadsbewoners jonger dan 35 jaar: ruim de helft van de respondenten noemt een wijzigende gezinssamenstelling als motief, ook de wens om eigenaar te worden is dominant. Voor de 35-55 jarigen zijn woonmotieven dominant, waarbij de woning telkens veel dominanter is dan de woonomgeving. Bij de 55 plussers wordt het motief behoefte aan zorg belangrijk: één op drie respondenten geeft dit motief op. Samen met de onvrede over de woning, zijn deze twee motieven dominant. Hierbij nog vermelden dat de helft van de verhuiscandidate stadsbewoners jonger dan 35 expliciet aangeeft eigenaar te willen worden. Deze bevinding sluit aan bij de levensloopbenadering waarbij gesteld wordt dat het eigenaar worden meestal plaats vindt in de levensfase waarin het gezin en de werkcarrière vaste vorm krijgen (Winters e.a., 2011)

Inwonende kinderen bij hun ouders geven dominant aan te willen verhuizen omwille van hun gezinssituatie en omwille van de wens om eigenaar te worden. Bij gezinnen met of zonder kinderen speelt het optimaliseren van de woningen woonomgeving een grote rol. Bij gezinnen met kinderen, weegt het belang van de woning en woonomgeving nog iets zwaarder door. Vermoedelijk omdat de gezinscarrière en werkcarrière al grotendeels zijn gevormd, en er dus uitgekeken kan worden naar een passende woning in een passende buurt. Bij mensen met een lager inkomen is de ontevredenheid met de huidige woning en meer bepaald het op zoek zijn naar een goedkopere woning een dominante drijfveer. Een wijzigende gezinssituatie, de wens om eigenaar te worden en onvrede met de woonomgeving worden door hogere inkomensgroepen vaakst als motief genoemd. De helft van de huurders geeft de wens om eigenaar te worden op als verhuismotief. Huurders willen eveneens verhuizen uit onvrede met de huidige woning, terwijl bij eigenaars de woonomgeving meer wordt aangegrepen als motief.

5. 'Blijvers' versus 'stadsverlaters'

Daarnaast stelt zich ook de vraag naar waar wil men verhuizen? Blijft men in de stad wonen of heeft men de intentie om de stad te verlaten? Wie is de stadsverlater? Welke factoren geven de doorslag bij een verhuisintentie uit de stad? Verschillen de motieven van 'stadsverlaters' van die van 'blijvers'?

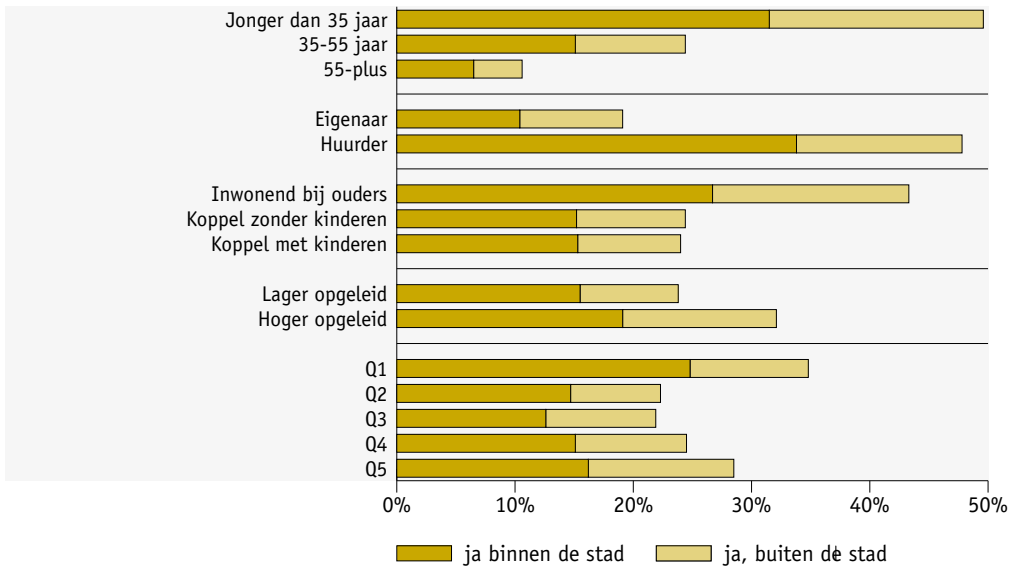
In de survey Stadsmonitor konden de respondenten aangeven of ze naar een andere buurt of wijk zouden verhuizen of de stad zouden verlaten. Bijna 4 op de 10 van de verhuiscandidate inwoners wil de stad verlaten, dit betekent ook dat 6 op de 10 van de potentiële verhuizers in de stad wil

blijven wonen. Dit sluit aan bij de officiële cijfers, die aangeven dat verhuisbewegingen hoofdzakelijk binnen de stad plaats vinden. Verschillen tussen de centrumsteden onderling zijn niet groot. Opvallend is wel dat in Kortrijk 1 op de 2 inwoners aangeeft de stad te willen verlaten. Ook in Turnhout en Aalst is dit iets meer dan gemiddeld. In Hasselt, Brugge, Sint-Niklaas en Genk is het omgekeerd, daar geven minder inwoners aan om de stad te verlaten (Stadsmonitor,2011). Al blijven de bivariate verschillen tussen de centrumsteden niet overeenind onder controle van andere kenmerken. Bovendien is de verklaarde variantie amper 2%.

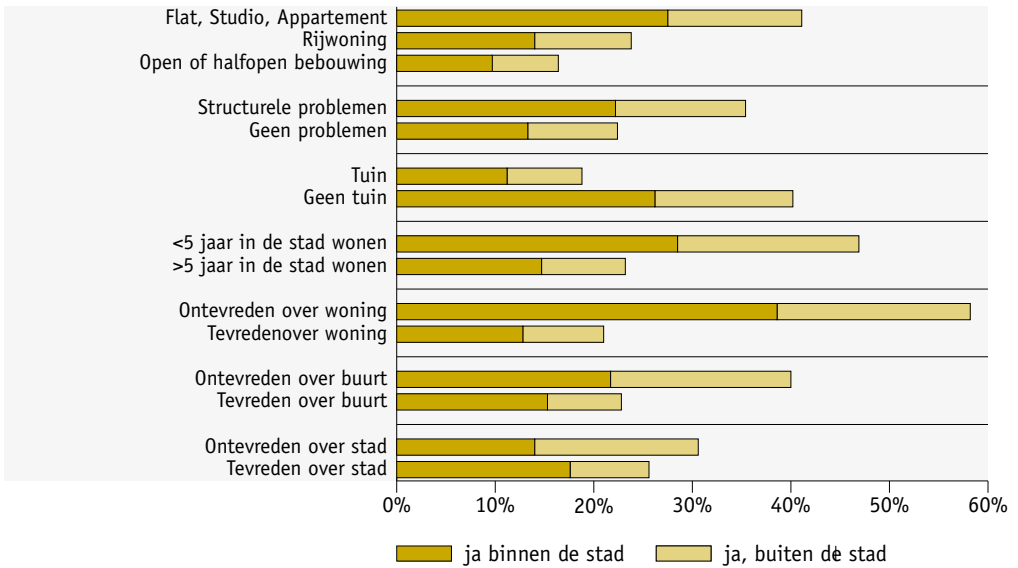
Gemiddeld 37% van de verhuigeneigden zou de stad willen verlaten. Wie is die stadsverlater dan wel? En waarom wil hij de stad verlaten? Worden de traditionele push factoren (komst van kinderen, woning, woonomgeving) uit de literatuur bevestigd?

Meer jongeren dan ouderen willen verhuizen. Daarom zijn er logischerwijs ook meer jongeren die buiten de stad willen gaan wonen dan ouderen. Los van het aantal verhuizers is de verhouding tussen de groep die binnen en de groep die buiten de stad wil verhuizen wel nagenoeg dezelfde. Ruim een derde van de verhuizers wil, ongeacht de leeftijdsgroep, buiten de stad gaan wonen. Hetzelfde geldt voor het huishoudtype: meer inwonende kinderen bij ouders willen verhuizen en dus ook vaker de stad verlaten maar de verhouding tussen de groep binnen en buiten is nagenoeg dezelfde. Hoger opgeleiden geven wel frequenter aan de stad te willen verlaten. Ook de hogere inkomensgroepen willen vaker uit de stad vertrekken. Verhoudingsgewijs kiezen inwoners die in een rijwoning wonen vaker voor een plek buiten de stad. Huurders en bewoners van een appartement geven aan vooral binnen de stad te willen verhuizen, eigenaars willen meer dan gemiddeld buiten de stad verhuizen. Het ontbreken van private buitenruimte of een tuin zet verhuigeneigden aan om de stad te verlaten. Mogelijke stadsverlaters geven aan vaker ontevreden te zijn over woning, buurt en stad.

FIGUUR 3 Verhuisintenties binnen en buiten de stad

En we woonden nog lang en gelukkig... in de stad of daarbuiten? Verhuisintenties in de centrumsteden geanalyseerd

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Vervolgens wordt een logistische regressie uitgevoerd, en worden netto-effecten opgespoord. In deze analyse wordt een onderscheid gemaakt tussen “de blijver”, een stadsbewoner die de stad niet wil verlaten met of zonder verhuisintentie en “de stadsverlater”, een stadsbewoner die de stad zou willen verlaten. Het model verklaart 18% van de variantie.

TABEL 4 Parameterschattingen voor binaire logistische regressie met verhuisintentie buiten de stad (stadsverlater) als afhankelijke variabele (N=18828)

Parameter	Exp(B)	Significantie
(Intercept)	0,572	0,000
Leeftijd (metrisch)	0,968	0,000
Inwonend bij ouderen versus koppel zonder kinderen	1,583	0,020
Koppel met kinderen versus koppel zonder kinderen		NS
Huurder versus eigenaar		NS
Hoger opgeleid versus lager opgeleid	1,620	0,000
Inkomen: Q1 versus Q5	0,575	0,01
Inkomen: Q2 versus Q5		NS
Inkomen: Q3 versus Q5		NS
Inkomen: Q4 versus Q5	0,717	0,029
Flat, studio, appartement versus (half) open bebouwing		NS
Rijwoning versus (half) open bebouwing		NS
Structurele problemen woning versus geen problemen		NS
Geen tuin versus tuin	1,734	0,002
Ontevreden over woning versus tevreden over woning	2,076	0,000
Woonduur <5 jaar versus woonduur > 5jaar		NS
Ontevreden over buurt versus tevreden over buurt	2,009	0,000
Ontevreden over stad versus tevreden over stad	2,036	00,000

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Tevredenheid over woning, buurt en stad hebben een sterk effect op de wens om te verhuizen buiten de stad. Het gaat om een negatief verband met een kansverhouding van ongeveer 2. Inwoners die ontevreden zijn zullen vaker de stad verlaten. Het niet hebben van een tuin, vergroot eveneens de kans om de stad te verlaten. Ook inwoners jonger dan 35 jaar, hoger opgeleiden, inwonende kinderen bij ouders en hogere inkomens blijven een hogere kans hebben om de verhuis te realiseren buiten de stad. Het bivariate verschil naar eigendomstitel vervalft in de multivariate analyse. Hierbij dient nog de aanvulling dat wie wil verhuizen maar dit overweegt binnen de stad te doen, meer aandacht schenkt aan de verbetering van de strikte woonsituatie (woning, staat woning, woningtype).

Eerder onderzoek toonde al aan dat verhuismotieven ruimtelijk gedifferentieerd zijn (De Corte, 2003, Gent in cijfers, 2008). Dit blijkt eveneens uit de survey resultaten. De meest vermelde motieven om de stad te verlaten, zijn naast de klassieke drijfveren zoals eigenaar worden, een verandering in de gezinssituatie en onvrede over de woning (die ook spelen bij een verhuisbeweging binnen de stad), de afstand woon-werk verkeer, en onvrede over de buurt. Beide motieven worden dubbel zo vaak genoemd bij een intentie om de stad te verlaten. Ook het dichter bij vrienden en familie wonen wordt vaker als motief genoemd bij de stadsverlaters.

De verhuisbeweging uit de stad resulteert meestal in een nabijgelegen minder stedelijke gemeente. Gemiddeld genomen vinden verhuisbewegingen plaats binnen een straal van 20 km (Feijten, Visser, 2005). Dit werd eveneens aangetoond in de Stedenfondsrapportage 2010 (Schelfaut, 2010), waar werd geconstateerd dat migratiebewegingen met de centrumsteden een duaal karakter hebben met omliggende randgemeenten. Ook in Gent werd vastgesteld dat 45% van alle stadsverlaters over de stadsgrenzen heen springt (Gent in cijfers, 2008). 45% van de Gentste stadsverlaters komt terecht in het arrondissement, 66% in Oost-Vlaanderen. Ook in Kortrijk is de concurrentie met de rand hard: maandelijks verlaten een 100 tal gezinnen de stad, ten voordele van de rand (Canfijn, 2011). Bijna de helft van de uitstromers komen in de buurgemeenten terecht. Canfijn spreekt over de 'kerktoren migraties', uitstromers kiezen voor meer landelijkheid en een beetje minder stad. De uitstromers kopen veelal een woning in upgrade (meer gevels dan voorheen) bijna twee derden van de uitstromers worden meestal eigenaar. Uit het onderzoek in Kortrijk blijkt dat het vooral koppels zonder kinderen, of met alleen jonge kinderen zijn. Zij kozen ervoor Kortrijk te verlaten omwille van een verbetering van woning en woonomgeving en betaalbaarheid. De burenstrijd voor de jonge belastingsbetaler is dan ook groot (Canfijn, 2011). In een studie van enkele jaren terug uit Turnhout komen gelijkaardige resultaten naar voor: het woningaanbod is te weinig aangepast aan het beslissingsmoment voor jonge gezinnen met of zonder kinderen die overwegen te verhuizen: aangeboden woningen zijn te klein, er is onvoldoende aanbod met tuin, de verwerving, vooral van bouwgronden, wordt onbetaalbaar, ook in vergelijking met alternatieven is de kwaliteit van de woningen niet aangepast aan de wensen (Bastijns, 2005).

Niettegenstaande het merendeel er voor kiest om in de stad te blijven wonen, tonen de analyses aan dat de emigratie van veelal sterkere socio-economische inwoners nog steeds een feit is, ongeacht de centrumstad. Blijft de selectieve stadsvlucht dan bestaan? Enigszins wel, al dient een onderscheid gemaakt tussen diegenen die bewust de stad willen verlaten en de stad moeten verlaten. Dit kan niet achterhaald worden uit de analyses, maar uit recent Gents onderzoek blijkt dat driekwart van de stadsverlaters er niet direct voor kiest om uit de stad Gent te vertrekken. Dat is het gevolg van de keuze voor een betaalbare woning (voldoende prijs/kwaliteit

verhouding), liefst met buitenruimte. Deze wordt meestal gevonden bij 'de bureu' en het verlaten van de stad is dan een gevolg van een mismatch in vraag en aanbod op de woningmarkt in de stad. Zij die er wel direct voor kiezen om uit Gent te vertrekken, doen dat vaak omwille van het feit dat ze niet overtuigd zijn dat de kinderen er in de beste omstandigheden kunnen opgroeien (Van Assche e.a., 2008).

6. Het belang van woon- en buurttevredenheid

In voorgaande luiken werden de determinanten van de verhuisintentie onderzocht. Wat nog niet aan bod is gekomen, is de onderlinge relatie tussen de determinanten van de verhuisintentie (persoonskenmerken, woonsituatiekenmerken, en tevredenheidsniveau op buurt en woning). Een vraag die gesteld kan worden is of het socio-demografische of socio-economische of eerder woon- of buurtkenmerken zijn die de verhuiscens direct bepalen, of dat deze effecten lopen via de subjectieve component buurt- of woontevredenheid? Althans wordt er verwacht dat de tevredenheid over de woning en de buurt een deel van de relatie kan verklaren tussen de klassieke determinanten en de verhuisintentie. In welke mate fungeren tevredenheid van de woning en de woonomgeving als intermediaire variabelen, hangen zij af van huishoud- en woningkenmerken en of oefenen zij rechtstreeks invloed uit op de verhuisintentie.

Deze vraag stelden McHugh e.a. (1990) zich ook. De nadruk in hun modellen ligt juist op de tussenliggende rol van woon- en buurttevredenheid met betrekking tot de verhuiscens. McHugh vond dat het effect van woontevredenheid op de verhuisverwachting verschilt naargelang de eigendomstitel. Ook Heylen en Winters (2009) onderzochten deze relaties en kwamen tot gelijklopende conclusies. Omdat de positie op de woningmarkt samenhangt met het al of niet willen verhuizen en de tussenliggende rol van tevredenheid, wordt een model opgesteld voor eigenaars en voor huurders, om voldoende variatie te hebben in de data. Daarnaast worden leeftijd, huishoudtype, inkomen, opleiding, type woning, staat van de woning, het al of niet hebben van een tuin en de woningduur opgenomen, naast tevredenheid over de buurt en woning.

Er wordt beroep gedaan op de techniek van padanalyses om de relaties te onderzoeken. Padanalyse is een benadering die wordt gebruikt om relaties tussen verschillende variabelen te modelleren. Padanalyse is gebaseerd op meervoudige regressie-analyse. De onafhankelijke en afhankelijke variabele(n) worden opgenomen in een padmodel en met elkaar verbonden door middel van pijlen. De pijlen geven hierbij de richting van het verband aan en veronderstellen dat er een causaal verband is tussen de variabelen. De sterkte wordt aangegeven door een padcoëfficiënt, dit is niks anders dan een partiële correlatiecoëfficiënt. Hoe sterker het effect hoe groter de waarde van de coëfficiënt.

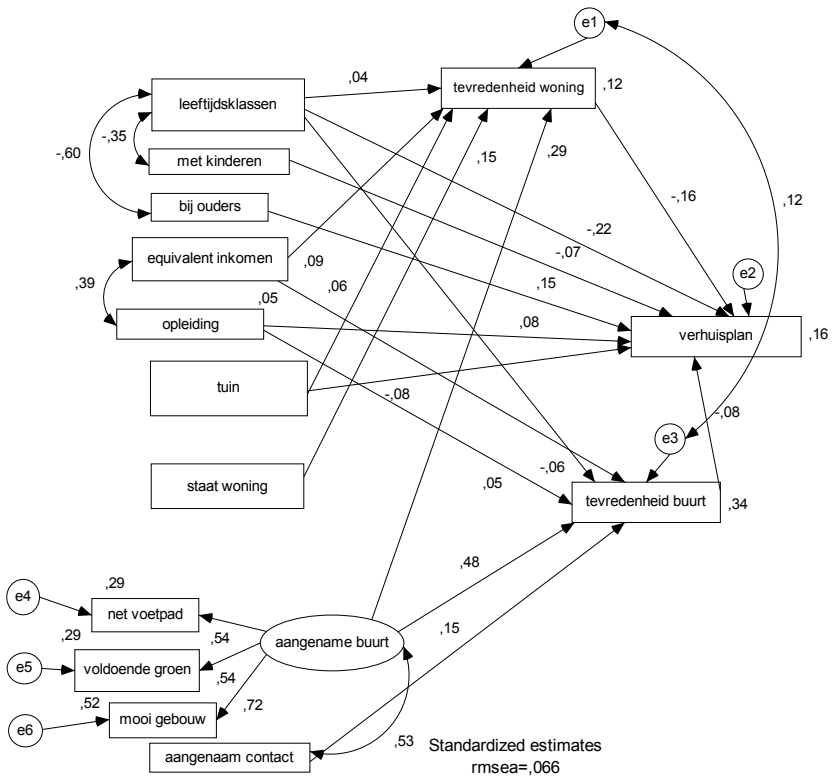
Deze coëfficiënten drukken een verband uit tussen onafhankelijke variabelen en een afhankelijke variabele waarbij gecorrigeerd wordt voor de invloed van de andere onafhankelijke variabelen. Hierdoor geeft de padcoëfficiënt informatie over de onafhankelijke bijdrage van een onafhankelijke variabele aan de voorspelling van een afhankelijke variabele (Wuensch, 2012). Met behulp van AMOS worden de padcoëfficiënten berekend. Ook wordt met dit programma informatie verkregen over de model fit en de verklaarde variantie van de afhankelijke variabele. Om tot een volledig model te komen wordt de niet verklaarde variantie berekend met error variabelen.

In onderstaande modellen worden drie regressievergelijkingen gecombineerd in één model. In de ene regressie is de verhuisintentie de afhankelijke variabele (zie onderzoeksvraag 1). In de andere twee zijn respectievelijk tevredenheid over de woning en tevredenheid over de buurt afhankelijke variabelen.

Een padmodel geeft de relaties visueel weer en geeft bij ieder verband de sterkte en de richting van het verband aan. De weergegeven modellen zijn zo spaarzaam mogelijk opgesteld: dit wil zeggen met een maximale verklaringskracht. In het model worden enkel significante effecten getoond op niveau van $\alpha = 0.05$. Niet alle onafhankelijke variabelen uit eerdere analyses werden weerhouden. Het toevoegen van omgevingskenmerken verbetert de modelfit aanzienlijk, deze vormen een latente variabele ‘aangename buurt’ in het model.

De modelfit RMSA van respectievelijk 0.067 en 0.052 geeft aan dat het model goed bij de data past. De verklaarde variantie is bij eigenaars 16% en bij huurders 30% en zijn aannemelijk te noemen.

FIGUUR 4 Padmodel voor eigenaars (N=13.681)

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

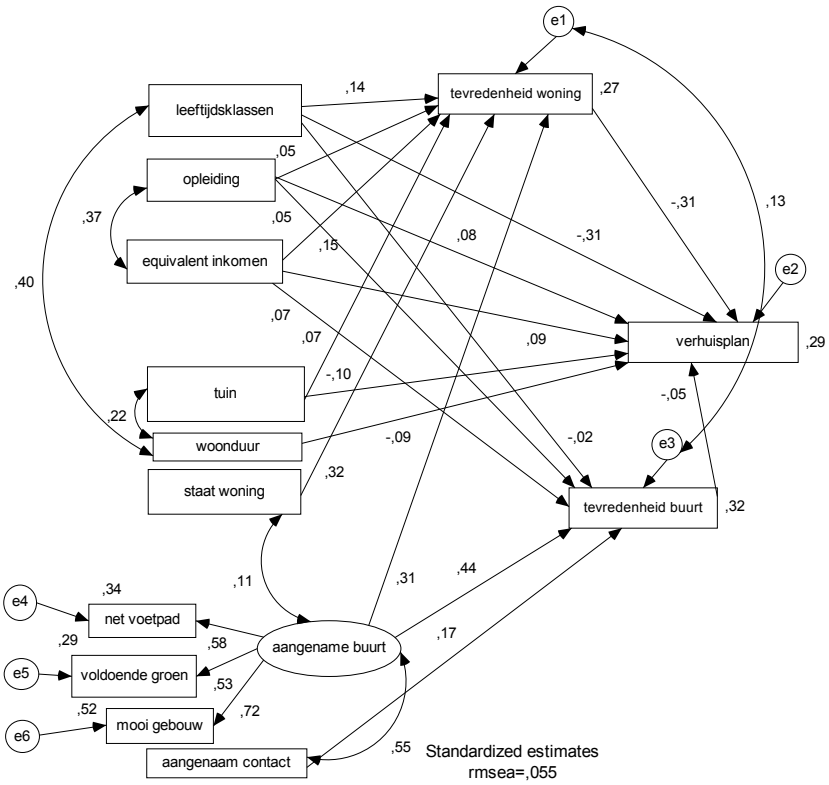
Zowel voor huurders al voor eigenaars is de tevredenheid met de woning een belangrijke determinant. Bij huurders heeft de tevredenheid met de woning een veel sterker negatief effect dan bij eigenaars (-0.31 versus -0.16). Bovendien wordt deze tevredenheid voor een deel bepaald door persoons- en woningkenmerken. Bij eigenaars speelt het effect van de woonomgeving meer dan bij huurders (-0.08 versus -0.05).

Logischerwijs heeft de staat van de woning een sterk positief effect op de tevredenheid met de woning. Bij huurders is dit effect wel veel sterker dan bij eigenaars (0.32 versus 0.15). Woonduur speelt niet bij eigenaars, bij huurders heeft dit wel een rechtstreeks negatief effect op het verhuisplan. Hoe langer men in de stad woont, des te lager de verhuigeneigdheid.

Leeftijd heeft een sterk, direct effect. Bovendien is dit effect negatief, ongeacht of je eigenaar of huurder bent. Daarnaast speelt leeftijd ook een indirecte rol op de verhuisintentie: hoe ouder hoe meer tevreden je immers bent om tevreden te zijn met woning en woonomgeving.

De huishoudensamenstelling heeft een direct effect op de verhuisintentie. Al geldt dit enkel voor eigenaars. Koppels met kinderen en eigendomswoning verhuizen minder vaak dan koppels zonder kinderen. Thuiswonende kinderen daarentegen verhuizen vaker. Uit eerder onderzoek is al gebleken dat eigenaars lange termijn keuzes maken, en anticiperen vaak op hun kindwens bij de keuze van een eigendomswoning. Bij huurders werd er geen effect vastgesteld naar huishoudensamenstelling. Uit de bivariate analyses blijkt inderdaad dat bij huurders er geen verschil in verhuisintentie is naar huishoudensamenstelling. Men zou kunnen concluderen dat huurders eerder tijdige beslissingen nemen in functie van snelle verandering. Dit neemt niet weg dat huurders vaak een woning bewonen die niet helemaal is aangepast aan bv. het aantal kinderen. Inkomen heeft geen rechtstreeks effect op de verhuisintentie bij eigenaars, dit werd eerder ook al vastgesteld. Wel is er een positief effect op de tevredenheid van eigenaars met de woning en de buurt. Bij huurders daarentegen is er een direct positief effect van het inkomen op de verhuiswens, los van de tevredenheid. Hoe hoger het inkomen, hoe vaker een verhuisintentie voorkomt. Het hebben van een tuin, zorgt bij eigenaars voor een negatief effect op het verhuisplan en een positief effect op de tevredenheid van de woning. Het hebben van een tuin zorgt bij huurders eveneens voor een rechtstreeks negatief effect op het verhuisplan.

FIGUUR 5 Padmodel voor huurders (N=4.152)

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Het doel van deze padanalyse was de rol ontrafelen van woon- en buurttevredenheid in het proces van verhuisintenties. Hieruit blijkt dat woon- en buurttevredenheid belangrijke antecedenten zijn van verwachte verhuisbewegingen. Belangrijk hierbij is het verschil tussen eigenaars en huurders. Eigenaars focussen niet alleen op tevredenheid met de woning zoals huurders, maar de woonomgeving speelt een grotere rol bij hen. Bij huurders spelen de persoons- en woningkenmerken dan weer een grotere rol.

Uitleiding

De grenzen van het onderzoeksmateriaal zijn bindend in dit onderzoek. Uitgangspunt is de stadsbewoner die een verhuis plant binnen de vijf jaar. Deze invalshoek zorgt voor interessante inzichten maar laat slechts een deel van het spectrum zien. Zo ontbreekt de instroom(motivatie) en zal bovendien niet elke intentie effectief tot een verhuis leiden. Bovendien is het onderzoek kwantitatief, en steunt dus geheel op de 'klassieke' theoretische benadering. Inwoners met dezelfde karakteristieken zullen daarom niet dezelfde keuze maken bij een verhuisbeslissing. Kwalitatieve inzichten die rekening houden met bijvoorbeeld identiteitsbeleving, leefstijl en beeldvorming konden niet in rekening gebracht worden.

Niettegenstaande deze restricties, tonen de voorliggende resultaten dat verhuisintenties parallel lopen met levensloofasen, los van de stad of de plaats waar men woont. Uit de Stadsmonitor 2011 blijkt dat 27% van de inwoners uit de centrumsteden wil verhuizen de komende vijf jaar. Verhuisintenties zijn dan ook niet los te koppelen van de levensloop van personen of huishoudens, hun positie op de woningmarkt, hun woningsituatie en hiermee samenhangend hun subjectieve beleving van woning en buurt: inwoners jonger dan 35 jaar, huurders, thuiswonende bij ouders, hoger opgeleiden, bewoners van een appartement of woning zonder tuin, of een woning in mindere staat en hiermee samenhangend ontevredenen over woning, buurt en stad maken meer kans op een verhuisintentie.

De verhuismobiliteit is het grootst bij twintigers, de groep die de stadsbesturen graag in hun stad houden. Gebeurtenissen in de 'huishoudenscarrière' en 'werkcarrière' lopen samen met overgangen in de wooncarrière. Naast demografische motieven die dominant zijn, is de wens om eigenaar te worden hierbij een heel belangrijke drijfveer, gestoeld op historische processen die maken dat eigenaar worden de intrinsieke meerwaarde van een verhuis wordt. Al hoeft en zal eigenaarschap niet voor iedereen een eindstadium te zijn. Daarnaast spelen subjectieve factoren zijnde tevredenheid over woning, buurt en stad een bijzondere rol. Uiteraard is er de invloed van bronnen en beperkingen die uiteindelijk de verhuisbeslissing mee vorm geven. De link met bijvoorbeeld fiscaliteit en betaalbaarheid kon in deze studie niet gelegd worden op basis van het empirische materiaal.

Verhuisplannen zullen er altijd zijn en net iets meer in de stad dan daarbuiten. Niet iedereen die wil verhuizen, keert de stad de rug toe. Integendeel, bijna twee derden verhuist binnen de stad en blijft dus in de stad wonen. Een derde wil de stad verlaten.

Niettegenstaande het merendeel er voor kiest om in de stad te blijven wonen, tonen de analyses aan dat de emigratie van veelal sterkere socio-economische inwoners nog steeds een feit is, ongeacht in de centrumstad waar men woont. Naast persoonskenmerken valt op dat bij het willen verlaten van de stad percepties van buurt en stad een grote rol spelen. Ontevredenheid in de eerste plaats over de woning, maar vooral ook over de buurt en stad spelen een belangrijke rol bij het verklaren van de verhuiscens buiten de stad. Al blijven klassieke parameters ook overeind: inwoners jonger dan 35 jaar, hoger opgeleiden, thuiswonende bij ouders en hogere inkomens blijven een hogere kans hebben om de verhuis te realiseren buiten de stad. analyse. Iemand die overweegt te verhuizen binnen de stad, schenkt meer aandacht aan de verbetering van de strikte woonsituatie (woning, staat woning, woningtype). Bovendien werd aangetoond, dat tevredenheid over woning, buurt en stad, niet alleen een rechtstreeks effect heeft op de verhuisintentie, maar ook voor een deel wordt bepaald door persoonlijke en woonkenmerken. Bij huurders speelt vooral de tevredenheid over de woning een belangrijke rol. Eigenaars focussen niet alleen op tevredenheid met de woning zoals huurders, maar de woonomgeving speelt een grotere rol bij hen.

Er zijn in principe genoeg mensen die zeker stedelijk willen wonen, maar dan liefst met de woonkwaliteit zoals zij die voor ogen hebben. Zij die in de mogelijkheid zijn en de kwaliteit die ze nastreven niet vinden in de stad (in verhouding met betaalbaarheid), verlaten op dat moment de stad. Zij die de stad bewust willen verlaten, doen dat natuurlijk ook.

Deze vaststellingen zijn belangrijk voor het beleid. Het belang van de kwaliteit van de ruime woonomgeving blijft een heel belangrijke randvoorwaarde bij het realiseren van aantrekkelijke woonsteden. Persoonlijke determinanten zijn moeilijk te beïnvloeden door overheden, maar voor zij die twijfelen of niet vinden wat ze zoeken in de stad, kan een verhoogde ambitie met betrekking tot de stedelijke woonkwaliteit een mogelijkheid zijn. Een leefbare woonstad dient een divers woonaanbod aan te bieden met ruimte voor verschillende woonvormen die aansluiten bij de verschillende woonwensen. Daarnaast dient de stad te beschikken over een kwaliteitsvol aanbod aan voorzieningen en een kwaliteitsvolle publieke ruimte. De prijs van woningen, maar ook de nood aan gedifferentieerde woonvormen, leiden nu al tot het herzien en aanvullen van bestaande woonconcepten (co-housing, kangoeroewonen, groepswoningbouw, ...) (De Bruyn & Van Acker, 2012). Stadsbesturen beschikken over een aantal mogelijkheden om de woningmarkt te beïnvloeden, aan te vullen en mee vorm te geven. Stadsbesturen kunnen registreren en faciliteren. De kennisbank die het Kenniscentrum Vlaamse Steden samen met de centrumsteden ontwikkelde rond lokaal woonbeleid (<http://www.kenniscentrumvlaamsesteden.be/KENNISBANK>) geeft een overzicht van de door hen ingezette instrumenten bij het voeren van een lokaal woonbeleid.

Inzetten op een verhoogde stedelijke woonkwaliteit betekent op de eerste plaats (nog) meer rekening houden met de woon- en woonmilieuvorkeuren van de inwoners, uiteraard binnen de principes van duurzame ontwikkeling. Dit zou leiden tot een meer gedifferentieerd woningaanbod dat aansluit bij meer inwoners. Al is enig realisme aangewezen, de stedelijke woningmarkt heeft andere kwaliteiten en gebreken dan de woningmarkt elders. De stad dient rekening te houden met zijn eigen draagkracht en capaciteit. Omdat wonen ook een plaatsgebonden ruimtelijke activiteit is, is bovendien een gebiedsgerichte benadering van belang, waarbij de stadsregio centraler zou kunnen staan. De stad groeit, ook inzake wonen, maar kent zijn limieten inzake slim verdichten. De stad kan dan ook niet alles en zeker niet alleen. Een samenwerking tussen de steden en hun omliggende gemeenten dringt zich op.

Riante villa's ontwikkelen in de stad of daarbuiten is minder aangewezen, maar grondgebonden woningen, bescheiden maar met eigen private buitenruimte, zijn gegeerd. Focus op betaalbare maar bescheiden woonvormen, op een beperkte kavelgrootte, dienen verder geprofileerd te worden. Vanuit het principe 'less is more', vanuit de idee dat compact, energiezuinig en duurzaam wonen steeds belangrijker worden. Een gezonde, uitgeruste en aangename woonomgeving horen hier eveneens bij. Daarnaast is het belangrijk een kwaliteitsbeleid te blijven voeren voor de blijver, meer bepaald bij huurders blijkt de woningkwaliteit op zich nog te vaak een pijnpunt. Een beleid rond wonen in de stad is een complexe opgave, waar elk individu de nodige aandacht verdient. Het is dan ook geen of- of-verhaal maar vooral een en-en-verhaal. Gemakkelijk is dat niet. Tal van moeilijke afwegingen dienen te worden gemaakt en samen te gaan met andere ambities rond stadsvernieuwing, ruimtelijke kwaliteit, doelgroepenbeleid enzovoort.

Dat de woonconsument in kwestie vrij en blij is, staat buiten kijf, maar ook hier zou een en-en-verhaal op zijn plaats zijn: keuzevrijheid zou hand in hand moeten gaan met duurzaamheid, vanuit het besef dat ruimte gelimiteerd is, niet alleen in de stad maar ook daarbuiten.

BIBLIOGRAFIE

- Bastijns T. & Imans J. (2005). *Onderzoek naar de vestigings- en verhuismotieven bij de Turnhoutse bevolking*. Studie uitgevoerd door het Strategisch Plan Kempen in opdracht van het stadsbestuur Turnhout.
- Bral, L., Jacques, A., Schelfaut, H., Stuyck, K. & Vanderhasselt, A. (2011). *Stadsmonitor 2011. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Bos, G.D., De Bruijn, E.M. (2007). *Van kamerwens naar koopwoning. Onderzoek naar doorstroming aan de onderkant van de Utrechtse woningmarkt*. Utrecht.
- Canfyn, F. (2011). *Van sterke stadsvlucht naar stabiele stadsbonding: profielen, prikkels en projecten*. Stad Kortrijk.
- De Bruyn, J. & Van Acker, M. (2012). *Zaaien op beton en 106 andere recepten voor de stad*. Agentschap voor binnenlands bestuur.Brussel.
- De Bruyne, L. & Iserbyt, S. (2011). *Living in Mechelen. Verhuis- en blijfmotieven van jonge gezinnen en jongvolwassenen*. Vormings- en onderzoekstraject in opdracht van Team Stedenbeleid Vlaamse Gemeenschap.
- De Decker, P., Meeus, B. & Claessens, B. (2011). *Woonpaden in Vlaanderen, Rapport voor het Steunpunt Beleidsgericht onderzoek 2007-2001 Ruimte & Wonen*. Gent/Leuven.
- De Groot, C., Manting, D. & Boschman, S. (2008). *Verhuiscwensen en verhuisgedrag in Nederland. Een landsdekkend onderzoek*. Planbureau voor de leefomgeving. Den Haag/Bilthoven.
- De Corte, S., Raymaekers, P., Thaens, K., Vanderkerckhove, B. & Francois, G. (2003). *Onderzoek naar de migratiebewegingen van de grote steden in de drie gewesten van België*. Eindrapport POD Maatschappelijke integratie, cel grootstedenbeleid.
- Debruyn, C. & Joppen, W. (2011). *Mijn thuis en ik, trendrapport 2011*. Iliv, Kenniscentrum over het belang van thuis.
- Feijten, P., Visser, P. (2005). Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand. In: *Bevolkingstrends*, 2de kwartaal 2005.
- Heylen, K., Le Roy, M., Vanden Broucke, S., Vandekerckhove, B. & Winters, S. (2007). *Wonen in Vlaanderen. De resultaten van de Woonsurvey 2005 en de Uitwendige Woningschouwing 2005*. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement RWO – Woonbeleid.
- Heylen, K. & Winters, S. (2009). *Woonmobiliteit in Vlaanderen. Op zoek naar een verklaring voor verhuiscwensen en de transitie van huurder naar eigenaar*. Steunpunt Ruimte en Wonen.
- Janssens, R. (2007). *Nederlandstalige verhuizers van en naar Brussel. Een wetenschappelijk onderzoek naar de verhuiscwensen van de Nederlandstalige bevolkingsgroep in en uit het Brussels Hoofdstedelijk gewest*. BRIO & VUB, in opdracht van de Vlaamse Gemeenschapscommissie.
- Karsten, L., Reijndorp, A. & van der Zwaard, J. (2006). *Smaak voor de stad. Een studie naar de stedelijke woonvoorkeuren van gezinnen*. Den Haag, Ministerie van VROM.
- Martens, E., Kunsch, P. & Despontin, M. (2004). *Een socio-economisch verhuismodel*. VUB working paper MOSI/4, Brussel.
- McHugh, K. E., Gober P. & Reid, N. (1990). Determinants of Short- and Long-Term Mobility Expectations for Home Owners and Renters. In: *Demography*, Vol.27(1), 81-95.
- Pisman, A. (2012). *De verkenning van het leefstijlconcept in een subjectgerichte ruimtelijke planningsstrategie*. Universiteit Gent, Afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning, Gent.
- Stafdienst dataplanning en monitoring (2008). *'Gent in cijfers 2008: Verhuiscwensen naar, uit en binnen Gent'*, stad Gent.
- Schelfaut, H. (2007). De individuele beeldvorming ten aanzien van stedelijke woonmilieus. In: *Ruimte & Planning*, 2007/4, 30-41.
- Schelfaut, H. (2008). Mentale stedelijkheid In: *Agora, Imaginaire stad*, 2008/4, 14-18.

- Schelfaut, H. (2010). Maakt de stad het verschil? Ruimtelijke verschillen in subjectieve beleving. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red). *De stad maakt het verschil! Analyses op de stadsmonitor 2008*, SVR-studie 2010/1.
- Van Assche, J., Janssens, H. & Reynaert, H. (2008). *Woonnoden in Gent : Resultaten Van Het Onderzoek naar Woonnoden Van 20 doelgroepen in drie deelruimten van de stad Gent*. Gent
- Van Den Bossche, F. (2009). Beleidsnota Steden 2009-2014 'Duurzame en creatieve steden'.
- Van Den Bossche, F. (2012). Beleidsbrief Steden. Beleidsprioriteiten 2012-2013.
- Verhetsel, A., Witlox, F. & Thierens, N. (2003). *Jongeren en wonen in Vlaanderen: woonsituatie, woonwensen en woonbehoeften*. Antwerpen.
- VRIND, *Vlaamse Regionale Indicatoren* (2012). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Wouters, H. (2010). *Slimme steden. Waar hogeropgeleiden het aantrekkelijk vinden om te wonen*. Masterthesis. Utrecht.
- Wuensch, K.L. (2012). Conducting a path analysis with AMOS.

Maakt de buurt het verschil?

Sociale cohesie en de buurt

Luk Bral
Guy Pauwels

Studiedienst van de Vlaamse Regering

De jongste jaren is de aandacht van beleidsverantwoordelijken voor de sociale samenhang in de buurt zeker niet afgenomen. In deze bijdrage wordt nagegaan hoe het gesteld is met deze sociale samenhang. Zijn er verschillen naargelang de verstedelijkingsgraad van de gemeenten en de steden? Op stadsniveau wordt nagegaan of de buurt er toe doet. Sociale cohesie wordt gemeten door enerzijds de mate van betrokkenheid en integratie van bewoners op hun buurt na te gaan en anderzijds door de openheid ten opzichte van andere culturen. Verstedelijking speelt duidelijk een rol maar dit in een dubbele richting: hoe landelijker, hoe hoger de buurtintegratie maar hoe stedelijker, hoe hoger de tolerantie en de openheid ten opzichte van andere culturen. Of de stadsbuurt waar men woont er toe doet, is minder eenduidig. Dit heeft vooral met methodologische beperkingen en gebrek aan relevante data te maken. Toch is er zowel voor buurtintegratie als voor tolerantie een effect van wat we het “stadsdeel” hebben genoemd. Voor buurtintegratie doet de stad er op zich niet toe, voor tolerantie wel. Zowel voor buurtintegratie als voor tolerantie spelen echter persoons- en gezinskenmerken een belangrijkere rol dan het stadsdeel of de stad waar men woont.

Inleiding

Buurtfeesten zijn (terug) in! Straten worden afgesloten, tentjes verschijnen, de barbecue wordt aangestoken en de tapkraan loopt. Wat aanvankelijk vooral een stedelijk fenomeen was, heeft zich vandaag over vele dorpen in Vlaanderen verspreid. Stads- en gemeentebesturen vinden dit belangrijk. Straat- en buurtfeesten worden daarom op vele plaatsen gesubsidieerd en gratis materiaal voor de organisatie wordt beschikbaar gesteld. Ook de Vlaamse overheid stimuleert dergelijke feesten. Alleen al in het kader van de Vlaamse feestdag worden niet minder dan 1.100 cheques uitgedeeld (De Morgen, 30 juli 2012). Dit alles wijst op het belang dat niet alleen lokale besturen maar ook de Vlaamse overheid hecht aan het stimuleren van buurtcontacten. Zij vinden een extra stimulans nodig om buurtbewoners bij elkaar te brengen. Meestal speelt daarbij ook een nostalgisch gevoel van spontane buurtcontacten uit het verleden mee op de achtergrond. 's Avonds gezellig met de stoelen op straat een praatje slaan met de burens, ongecompliceerd en onaangekondigd bij de burens binnen springen om al dan niet op elkaar een beroep te doen.

Dit beeld van levende buurten en wijken contrasteert met totaal andere beelden van stadsbuurten en -wijken met een imago van verzuring, vereenzaming en onveiligheid. Wijken waar buurtbewoners amper nog met elkaar contact hebben, elkaar mijden en niet in staat zijn discussies en conflicten onderling te regelen¹. De jongste decennia hebben steden en gemeenten zich geen moeite getroost om daaraan iets te doen: van straathoekwerkers, wijkagenten over buurtbemiddelaars en buurtregisseurs tot allerhande al dan niet digitale gratis lijnen waar men met zijn klachten, wrevels en bekommernissen terecht kan.

Beide ontwikkelingen wijzen er op dat er met het 'samen-leven' in de buurten en wijken van alles aan de hand is. 'De samenleving is niet meer'. Dit is de provocatieve stelling van Stijn Oosterlynck naar aanleiding van een rondetafelconferentie rond duurzame en creatieve steden in het kader van Vlaanderen in Actie (www.vlaandereninactie.be), een toekomstgericht meerjarenprogramma van de Vlaamse Regering.² Oosterlynck (2011) wil met zijn boude stelling een cruciale vraag aan de orde stellen over het bindmiddel van individuen en groepen binnen een bepaalde gedeelde ruimte. Het is een basiskwestie van de sociologie maar ook een constante kopzorg voor wie begaan is met het functioneren van de samenleving.

Het probleem met het 'samen-leven' hangt volgens Oosterlynck samen met diverse diepgaande transitities die de maatschappij doormaakt. Hij spreekt over een vijfvoudig transitieproces dat een demografische, ecologische, sociaaleconomische, sociaalruimtelijke en bestuurlijke vorm aanneemt. Al deze transitities vragen om het herdenken en heruitvinden van de samenleving. Daarbij legt hij de nadruk op het vinden van nieuwe vormen van solidariteit. Solidariteit kan op verschillende manieren ontstaan of gegenereerd worden: via gedeelde waarden en normen, het stimuleren van intercultureel contact en begrip, via sociale strijd maar ook door een ander ruimtelijk register van plaats te hanteren. Hier komt de buurt of de wijk in beeld.

De buurt is de jongste jaren een belangrijk aandachts- en aangrijpingspunt geworden voor het stedelijke beleid. Het gaat daarbij om meer dan het subsidiëren van buurt- en wijkfeestjes. Het voorbije decennium evolueerde de bestuurlijke organisatie van diverse steden in de richting van 'gebiedsgerichte werking' geïnspireerd door diverse bestuurskundige en beleidsorganisatorische motieven (De Rynck, 2008). De buurt wordt aanzien als een belangrijke interventieschaal voor het bestrijden van sociale problemen en voor de realisatie van burgerschap en beleidsparticipatie door burgers: de buurt als hoeksteen voor de ontwikkeling van sociale cohesie en burgerschap (Loopmans, 2007).

De invalshoek voor deze analyse situeert zich vooral in de buurt als gedeelde en geleefde ruimte. Delen buurtbewoners dezelfde opvattingen? Hebben ze onderling veel contact en hoe sterk hangt de buurt samen? Het gaat daarbij om de sociale samenhang of de sociale cohesie binnen een buurt of een wijk. Diverse onderzoeken hebben aangetoond dat sociale cohesie gunstig is voor de fysieke en mentale gezondheid van de bewoners, hun veiligheidsgevoel en hun participatie aan het maatschappelijk leven (Dekker, 2006; Huygen e.a., 2008). Niet alleen individuen hebben er baat bij, ook de samenleving als geheel draagt er de vruchten van: minder conflicten, minder criminaliteit en hogere participatie zijn maar enkele voordelen die worden vastgesteld.

1 Zie onder andere artikelenreeks in De Morgen over buurtbemiddelaars in de Seefhoek en Deurne-Noord in Antwerpen (De Morgen, 28/7, 31/7 en 1/8 2012).

2 Rondetafelconferentie in het kader van Vlaanderen in Actie rond duurzame en creatieve steden op initiatief van de Vlaamse overheid, Brussel 14 maart 2012.

De centrale vraag is welke factoren de sociale samenhang of cohesie binnen buurten of wijken al dan niet bevordert. Maakt de samenstelling van de buurt veel uit? Wat zorgt er voor dat bewoners met elkaar inzitten en elkaar ondersteunen? Daarnaast stelt zich ook de vraag of de buurt er wel toe doet. Is de buurt nog wel van belang in een tijd van toenemende digitale communicatie en mobiliteit?

1. Theoretisch kader en onderzoeksvragen

Zowel de overheid als de sociologie heeft reeds lang aandacht voor de buurt, de gemeenschap en sociale cohesie. Deze thema's lagen zelfs aan de grondslag van de sociologie en zeker vanaf het begin van de 20ste eeuw. De snel om zich heen grijpende urbanisatie werd aanzien als een periode waarin de traditionele gemeenschapsbanden (gemeenschappelijke ruimte, nauwe familieverbanden, gedeelde godsdienstige en morele waarden) werden vervangen door anonimiteit, individualisme en competitie. Zo waren de sociologen van de Chicago School vooral geïnteresseerd via welke processen een geurbaniseerde bevolking een nieuwe levensstijl ontwikkelde (Shaw & McKay, 1942). Bijzondere aandacht ging daarbij naar de verarmde en achtergestelde bevolkingsgroepen. Sindsdien is de discussie over de betekenis en de conceptuele sterkte van begrippen als gemeenschap, buurt, sociale cohesie niet meer opgehouden. Zowel empirisch onderzoek als nieuwe beleids invalshoeken leverden over de jaren nooit sluitende verklaringen. De mate waarin traditionele verbanden zijn vervangen door nieuwe gemeenschapsvormen blijven onduidelijk (Forrest & Kearns, 2001).

In deze analyse zijn we vooral op zoek naar wat de sociale samenhang of sociale cohesie binnen een buurt of wijk beïnvloedt. Zijn het eerder persoons- of huishoudenskenmerken die dit bepalen en/of zijn het de buurtkenmerken die bepalend zijn? De begrippen sociale samenhang en sociale cohesie worden daarbij als synoniemen gebruikt. Dit neemt niet weg dat ze verder dienen verduidelijkt. Trouwens ook de begrippen buurt en wijk vragen daarom.

Sociale samenhang en sociale cohesie

Over de definitie en inhoud van sociale samenhang – wat valt er wel en wat niet onder – is allerm minst overeenstemming. Er is een grote verscheidenheid aan definities en interpretaties in omloop (Schmeets en te Riel, 2010). Vermits het ondertussen een gangbaar begrip is dat ook politici en beleidsverantwoordelijken hanteren, wordt een strikte afbakening nog moeilijker³.

Een definitie, waar in de literatuur vaak naar wordt verwezen, is deze van de OESO (Coté en Healy, 2001): “networks together with shared norms, values and understandings that facilitate cooperation within or among groups”. Daarin komt tot uiting dat het gaat om collectieve verbanden van mensen binnen en tussen bevolkingsgroepen die begrip hebben voor elkaars meningen. Het gaat dus niet alleen om de binding binnen bevolkingsgroepen, maar ook die tussen de groepen, of anders gezegd: niet alleen ‘bonding’ is van belang, maar ook ‘bridging’ (Putnam, 2000). Netwerken van mensen die elkaar vertrouwen worden van belang geacht voor de economische

3 De vijfde doelstelling in het Europa 2020 programma over bestrijding van armoede en sociale uitsluiting wordt gekoppeld aan een streven naar meer sociale samenhang of cohesie (http://ec.europa.eu/europe2020/index_nL.htm).

productiviteit en groei en voor het welzijn van mensen (De Hart, Knol, Maas - de Waal en Roes, 2002; Siglitz, Sen en Fitoussi, 2009).

Voor Kleinhans en Bolt (2010) is sociale cohesie of samenhang een verzamelterm voor minimaal drie verschillende aspecten: sociale interacties en publieke familiariteit tussen bewoners (gedragscomponent), (on)gedeelde normen en waarden (normen- en waardecomponent), onderling vertrouwen en solidariteit tussen buurtbewoners (belevingscomponent). In hun studie naar het verval van stedelijke buurten voegen ze daar nog een handelingscomponent aan toe. Deze heeft te maken met wat ze 'collectieve zelfredzaamheid' noemen. Ze gaan daarbij na in welke mate sociale samenhang tussen buurtbewoners omgezet kan worden in gedrag en interventies die het leefklimaat in positieve zin beïnvloeden. De collectieve zelfredzaamheid uit zich in de bereidheid van buurtbewoners om zich als individu of groep in te zetten voor het collectieve belang of problemen in de buurt aan te pakken. Alle definities van sociale cohesie geven aan dat het om een ingewikkeld samenspel gaat tussen verschillende dimensies of componenten. Bij de verdere analyse sluiten we aan bij de vier aspecten die Kleinhans en Bolt hanteren om sociale cohesie te meten.

Buurten en wijken

Er is allesbehalve consensus over wat onder een buurt of wijk dient te worden verstaan en de afbakening ervan ligt niet voor de hand. Er zijn afbakeningen die overheden hanteren om administratieve, organisatorische of functionele redenen. Zoals De Rynck (2008) aangeeft, kunnen diverse bestuurskundige en beleidsorganisatorische motieven een rol spelen bij de afbakening o.a. het opzetten van wijkwerking of de uitbouw van voorzieningen. De schaal waarop dit gebeurt kan naargelang de invalshoek verschillen: van enkele straten tot voormalige fusiedorpen of – gemeenten. Deze afbakeningen of grenzen vallen vaak niet samen met deze die buurt- of wijkbewoners zelf hanteren. In diverse onderzoeken wordt aan de respondenten gevraagd naar aspecten van leefbaarheid en sociale cohesie in de eigen buurt of wijk. Daarbij wordt het in vele gevallen aan de respondent overgelaten om uit te maken over welke ruimtelijke afbakening het gaat. Dit is bijvoorbeeld het geval in de survey gekoppeld aan de Stadsmonitor van de Vlaamse overheid (Bral e.a., 2011). Bij analyses moet de onderzoeker beseffen dat er niet alleen een schaalverschil kan spelen tussen de onderzoekers en de respondenten maar dat de respondenten onderling ook eigen afbakeningen hanteren. De ene bedoelt zijn directe woonomgeving, een andere aanziet een veel ruimer gebied als zijn buurt of wijk. Dit kan uiteraard invloed hebben op de onderzoeksresultaten (Kaal e.a., 2008). Dikwijls worden onderzoeksgegevens van respondenten gekoppeld aan administratieve indelingen zoals statistische sectoren, postcodes of wijkafbakeningen van overheden. Dergelijke koppelingen zijn zeer interessant voor het onderzoek om bijvoorbeeld na te gaan of bepaalde houdingen en gedragingen vooral beïnvloed worden door persoons- en/of huishoudenskenmerken of eerder door buurt- of wijkkenmerken. De koppeling van deze geaggregeerde buurt- of wijkkenmerken aan respondenten is echter niet zonder risico en kan een onterecht beeld van homogeniteit van de wijk of buurt geven (bijvoorbeeld het gemiddelde inkomen, opleidingsniveau e.d.). Uit onderzoek is gebleken dat de gemiddelde omvang van de buurt die buurtbewoners aangeven, doorgaans veel kleiner is dan de geselecteerde administratieve onderzoeksgebieden. Verder betrekken buurtbewoners bij vragen over hun buurt hun antwoorden niet altijd op het gebied dat zij eerder in het onderzoek als hun buurt hebben aangegeven. Dit kan een groter of kleiner gebied zijn (Kaal e.a., 2008).

Ook in de onderzoeksliteratuur is er weinig overeenstemming. Het overzicht van Davies en Herbert (1993) bevat een tiental definities. Doorgaans worden daaruit een drietal onderling complex samenhangende componenten onderscheiden: een ruimtelijke component, een component rond gedragingen en interacties en een identiteitscomponent (Meegan en Mitchel, 2011). In heel wat onderzoek maakt men daarbij een onderscheid tussen de buurt als ruimtelijke plek (neighbourhood) en de wijze van samenleven en betrokkenheid of identificatie met de buurt of de wijk (local community).

Volgens De Visscher (2010) kan de buurt vanuit 3 samenhangende invalshoeken bekeken worden: de buurt als gebouwde omgeving, als een gedeelde omgeving en als een geleefde realiteit. De betekenis van de *gebouwde buurt* als socialisatiekader verwijst naar de opvattingen over het samenleven en over de verhouding tussen private en publieke sfeer die achter het ruimtelijk ontwerp van een buurt steken. Een buurt is dus in eerste instantie een plaats, een ruimte met bewoners. Ingrijpen in deze ruimte heeft een rechtstreeks effect op het samenleven binnen deze ruimte. Overheden spelen hierin een cruciale rol door het vergunningenbeleid dat ze voeren, de wijze waarop het publiek domein wordt ingericht, de mate waarin ze via stadsvernieuwingsprojecten 'zuurstof in de wijk' willen brengen, al dan niet bewust gekoppeld aan processen van verdringing of mixen van bevolkingsgroepen of van gentrificatie waarbij juist economisch sterkere en welvarende bevolkingsgroepen worden aangetrokken. De betekenis van de *gedeelde buurt* heeft te maken met de manier waarop bewoners collectief betekenis geven aan de gebouwde omgeving en de ruimtelijke en sociologische veranderingen hierin. De betekenis van de *geleefde buurt* heeft te maken met de manier waarop mensen zich concreet door de buurt bewegen, er gebruik van maken en zich identificeren met hun buurt (De Visscher, 2010).

Voor deze analyse hebben we verschillende benaderingen van buurten en wijken gehanteerd. Daarvoor wijzen we naar de operationalisering die verder volgen.

Buurten en sociale cohesie

Onderzoek over de relatie tussen buurtkenmerken en sociale samenhang geven aan dat drie kenmerken een belangrijke rol spelen: welvaart, samenstelling van de buurt (homogeen of heterogeen) en verhuismobiliteit (Kleinhans, 2010).

In buurten met een hoge in- en uitstroom is het niet vanzelfsprekend dat buurtbewoners onderling intense sociale contacten aangaan. Hoge verhuisfrequenties zorgen voor minder contact binnen de buurt. 'Buurtpassanten' of mensen die niet de intentie hebben om lang binnen een bepaalde buurt te verblijven, hechten doorgaans ook weinig belang aan contacten binnen de buurt. Bij gebrek aan data over verhuisbewegingen op buurtniveau, kon dit aspect spijtig genoeg niet in de analyse worden opgenomen. De verhuisintenties komen wel uitgebreid aan bod in de bijdrage van Hilde Schelfaut.

Het keuzeprocess voor een buurt hangt samen met de keuzemogelijkheden die mensen hebben. De mate waarin mensen zelf kunnen kiezen, hangt dan weer grotendeels samen met de sociaal-economische positie van de bewoners. Mensen die bewust kunnen kiezen voor een buurt zullen daarbij ook rekening houden met de kenmerken van de buurt en haar bewoners. Ze zullen zich daar vlugger mee identificeren en een sterkere binding met de buurt voelen. Het verwerven

van een eigen woning zal hier op inspelen. In welvarende buurten wonen relatief veel mensen die veel keuze hebben op de woningmarkt en daardoor een sterkere binding met de buurt ervaren. Er kan verwacht worden dat de sociale samenhang in koopbuurten sterker is dan in buurten die door huurwoningen worden gedomineerd. Daarnaast is de reputatie van de buurt belangrijk voor de identificatie met de buurt en die reputatie wordt sterk bepaald door het welvaartsniveau (Permentier, 2011).

De samenstelling van de buurt is ook een belangrijke factor. Mensen zoeken elkaar op, gaan wonen of blijven wonen in een buurt waar gezinnen met eenzelfde of gelijkaardig profiel wonen. Dit kan leiden tot gesegregeerde buurten en wijken dikwijls op basis van sociaaleconomische kenmerken van de bewoners: van rijk en welvend tot arm en achtergesteld. Vele buurten kennen een zeer heterogene samenstelling zowel wat het type gezin, de leeftijdsgroepen, de economische status als de nationaliteit of herkomst van de bewoners betreft. Op zich hoeft dit geen probleem te zijn. Een 'gezonde sociale mix' is trouwens voor heel wat overheden een na te streven doelstelling. Ze zien dit als probaat middel tegen gettovorming en concentratie van achterstelling en een hefboom voor stedelijke emancipatie. Ruimtelijke nabijheid stimuleert sociaal contact en zorgt voor meer begrip en respect. Bij het ideaal van de sociale mix worden de jongste jaren meer en meer vragen gesteld (Oosterlynck e.a., 2012). Zo wordt vastgesteld dat het aantrekken van de betere middenklasse gezinnen eerder voor verdringing en gentrificatie zorgt.

Een bijzonder stedelijk aspect is de etnische concentratie in sommige buurten en wijken. Sinds de spraakmakende analyse van R. Putnam die stelde dat etnische concentratie in buurten een negatief effect op de sociale samenhang heeft, is de aandacht voor effecten van etnische concentratie in buurten enorm toegenomen (Putnam, 2007). In vorige editie van 'De stad maakt het verschil!' kwam dit reeds aan bod. De vraag was toen of etnische diversiteit een effect heeft op het sociaal kapitaal in de buurt (Bral & Pauwels, 2010). Het resultaat gaf een vrij genuanceerd beeld: het negatieve effect was eerder zwak en speelde enkel in buurten met een hoge concentratie van vreemdelingen.

2. Onderzoeksvragen en databronnen

2.1 Heeft verstedelijking een effect op de sociale cohesie in de buurt?

Hierboven hebben we aangegeven hoeveel belang (lokale) overheden hechten aan sociale samenhang in buurten en wijken. Onderzoek toont aan dat de sociale samenhang sterk samenhangt zowel met persoonskenmerken als met buurtkenmerken. Daarbij valt op dat het vele onderzoek zich vrijwel uitsluitend toespitst op problematische buurten en wijken in een stedelijke context en op buurten en wijken met concentraties van vreemdelingen. Is er met de sociale cohesie in andere buurten en wijken dan niets aan de hand? Dat naast stadsbesturen nu heel wat andere lokale besturen ook initiatieven nemen om het samenleven in buurten en wijken te stimuleren en te ondersteunen, kan er op wijzen dat ook zij zich vragen stellen over de samenhang in deze buurten en wijken. In een eerste onderzoeksvraag gaan we daarom na of de mate van verstedelijking een rol speelt voor de sociale samenhang in buurten en wijken. Is deze samenhang in landelijke gemeenten sterker dan in meer verstedelijkte gemeenten of in grootsteden? Dit doen we door na te gaan of verstedelijkingsgraad op zich een netto effect heeft op de sociale samenhang. We kunnen daarbij controleren voor een ganse reeks persoonskenmerken zoals geslacht,

leeftijd, gezinssamenstelling, opleiding, arbeidsmarktsituatie, inkomen, woonsituatie (eigenaar/huurder), samenstelling van de buurt,...Daarnaast stelt zich de vraag of de buurt er echt nog toe doet? Vormt de buurt nog een hoeksteen voor sociale cohesie? Doet de buurt er vandaag in een geglobaliseerde en geïnformatiseerde maatschappij nog toe? Zijn lokale netwerken en lokale identiteiten nog belangrijk. Zijn virtuele sociale netwerken met hun vluchtige en oppervlakkige contacten niet belangrijker geworden waardoor de fysieke en ruimtelijke omgeving of nabijheid minder en minder speelt? Dit gaan we na door te controleren voor het al dan niet intens gebruik maken van sociale netwerksites zoals facebook.

Voor het beantwoorden van deze onderzoeksvraag wordt een analyse doorgevoerd op de Survey Culturele Verschuivingen in Vlaanderen, een jaarlijkse face tot face bevraging van de Studiedienst van de Vlaamse Regering bij circa 1.500 inwoners van het Vlaamse en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest vanaf 18 jaar.

2.2 Welke factoren bevorderen de sociale cohesie in de buurt?

Het 'gebiedsgericht werken' zoals het beleid op buurt- en wijkniveau in de meeste steden wordt omschreven, roept de vraag op welke factoren bepalend zijn voor het bevorderen van de sociale samenhang. Zijn het specifieke buurtkenmerken die hier een belangrijke rol spelen of zijn het eerder kenmerken van de bewoners en de gezinnen die de mate van sociale samenhang bepalen?

Om dit te achterhalen worden persoonsgegevens van de survey van de Stadsmonitor⁴, een driejaarlijkse postenquête naar de leefbaarheid in 13 Vlaamse steden bij de bevolking van 15 jaar en ouder, gekoppeld aan specifieke buurtkenmerken. Hierboven hebben we aangegeven dat daarbij factoren zoals welvaart, samenstelling van de bevolking en verhuismobiliteit doorgaans als belangrijke verklarende factoren worden aangegeven. Deze factoren worden geoperationaliseerd en in de analyse meegenomen.

3. Operationalisering

Sociale cohesie

In navolging van Kleinmans en Bolt (2010) worden 4 componenten van sociale cohesie onderzocht: een gedragscomponent, een belevingscomponent, een waardecomponent en collectieve zelfredzaamheid.

Voor de gedragscomponent wordt gekeken naar de intensiteit van sociale contacten met buurtbewoners. Daarbij wordt nagegaan in welke mate buurtbewoners contacten hebben met zowel de directe burens als met andere buurtbewoners.

De belevingscomponent wordt gemeten aan de hand van de globale tevredenheid met de buurt, de mate waarin men mensen van de buurt vertrouwt en de mate waarin men zich thuis voelt in de buurt.

4 Voor meer informatie over de Stadsmonitor zie www.thuisindestad.be/stadsmonitor.

In navolging van de OESO wordt als waardecomponent de openheid en tolerantie ten opzichte van andere culturen opgenomen. Zowel in de SCV-survey als in de survey Stadsmonitor is een module beschikbaar die aan de hand van enkele stellingen nagaat hoe open en tolerant de bevolking staat ten opzichte van andere culturen.

De collectieve zelfredzaamheid wordt gemeten door na te gaan in welke mate mensen in de buurt bereid zijn elkaar te helpen en of mensen al dan niet zelf iets actief hebben gedaan in hun buurt door mee te werken aan een straat-, buurt- of wijkfeest, een schoonmaakactie of iets dergelijks.

Buurt of wijk

Zowel in de SCV-survey als in de survey van de Stadsmonitor wordt het begrip wijk of buurt niet gedefinieerd. Het is de respondent die bepaalt wat hij of zij onder buurt of wijk verstaat.

Daarnaast kunnen respondenten wel zelf de diversiteit van hun buurt benoemen aan de hand van een 4-puntschaal gaande van een buurt met bijna alleen mensen van Belgische herkomst tot een buurt met meer mensen van een andere dan Belgische herkomst.

Voor de tweede onderzoeksvraag - waar wordt nagegaan in welke mate persoons- en huishoudenskenmerken of eerder buurtkenmerken de sociale samenhang beïnvloeden - was het de bedoeling de data van de respondenten uit de survey te koppelen aan geregistreeerde buurtkenmerken. Hierbij stelde zich een dubbel probleem: enerzijds de afbakening van de buurten of de wijken en anderzijds de toevoeging van de buurtkenmerken.

Bij de steekproeftrekking is voor 4 steden (Antwerpen, Aalst, Genk en Turnhout) rekening gehouden met een door de stad voorgestelde indeling. Voor Antwerpen is dit het district, voor Aalst, Genk en Turnhout een door de stad gehanteerde wijk- of stadsindeling. De steekproef is voor deze steden ook representatief op stadsdeelniveau en daardoor bruikbaar voor verdere analyse. Voor de andere steden is bij de steekproeftrekking wel rekening gehouden met de postcodes en daardoor in de meeste gevallen ook met de fusiegemeenten maar gezien het beperkt aantal respondenten werd voor de analyse een onderscheid gemaakt tussen de kernstad en de omliggende deelgemeenten of stadsrand. Voor Brugge en Gent was het mogelijk een driedeling te maken: de kernstad, de verstedelijkte rand en de meer landelijke gebieden binnen de stad. Enkel voor Oostende is een opsplitsing niet gebeurd gezien de stad slechts 1 postcode kent. Zoals hierboven aangegeven is het bij de interpretatie van de resultaten belangrijk daarmee rekening te houden: enerzijds de subjectieve benadering van de buurt en de wijk op aangeven van de respondent en anderzijds de wijkindeling of beter gezegd de stadsdelen zoals deze door de respectievelijke stadsbesturen zijn afgebakend of de benadering via postcodes. Methodologisch kunnen wel wat bemerkingen bij deze 'buurtbenadering' geplaatst worden. Districten zoals Antwerpen (circa 190.000 inwoners) en Deurne (75.000 inwoners) staan hier naast stadsdelen in Genk, Turnhout en Aalst met enkele duizenden inwoners. Vooral voor de multilevelanalyse waarbij juist gekeken wordt naar de impact van het stadsdeel- of buurtniveau stelt dit problemen gezien de zeer grote schaalverschillen. De beschikbare data laten echter niet toe een meer evenwichtige schaal te gebruiken. Dit heeft uiteraard repercussies op de resultaten die eerder als een aanzet tot mogelijke verklaring mogen aanzien worden dan een feitelijke vaststelling. We spreken daarom verder

niet over buurteffecten maar over stadsdeeleffecten om aan te geven dat de analyse niet toelaat de buurteffecten in beeld te brengen.

Naast het probleem van afbakening van buurten en wijken stelde zich ook een dataprobleem. Een koppeling van geregistreerde data op buurt- en zelfs op stadsdeelniveau bleek niet mogelijk bij gebrek aan atomaire data voor de verschillende kenmerken waarvan we de mogelijke impact op de buurtintegratie en tolerantie wilden nagaan. Om deze leemte in te vullen wordt gebruik gemaakt van proxis op basis van de surveydata. Telkens wordt de gemiddelde waarde binnen een stadsdeel als stadsdeelkenmerk opgenomen en dit voor: opleiding (aandeel laaggeschoolden, aandeel hooggeschoolden), woonduur in de stad (gemiddeld aantal jaren dat men in stad woont op basis van 4 categorieën) en woonduur in de woning (gemiddeld aantal jaren dat men in woning woont op basis van 4 categorieën), aandeel eigenaars in stadsdeel of stad, aandeel inwoners dat zich in de eigen buurt onveilig voelt en aandeel personen van vreemde herkomst (West-Europees, niet West-Europees).

Verstedelijking

Om voor de eerste onderzoeksvraag na te gaan of verstedelijking samenhangt met sociale cohesie wordt gebruik gemaakt van de VRIND-indeling van de Vlaamse gemeenten⁵.

4. Onderzoeksresultaten

4.1 Sociale cohesie en verstedelijking

Voor de eerste onderzoeksvraag gaan we na of verstedelijking een rol speelt voor de sociale cohesie in de buurt of de wijk. Is er een verschil in sociale cohesie tussen buurten en wijken op het platteland en in de stad? We bekijken eerst de bivariate resultaten. We gaan voor de verschillende dimensies van sociale cohesie na of er een verschil is naarmate de verstedelijking toeneemt. In een tweede luik wordt nagegaan of de vastgestelde verschillen kunnen verklaard worden door andere factoren.

4.1.1 Bivariate resultaten

a) Gedragscomponent

Naargelang de verstedelijking toeneemt, neemt de intensiteit van de contacten met de burens af. In plattelandsgemeenten slaat meer dan driekwart van de inwoners minstens wekelijks een praatje met zijn burens (1), in de grootstad loopt dit terug tot 60%. Mensen hebben meer contact met de directe burens (2) dan met andere buurtbewoners (3). Ook hier weer grote verschillen tussen stad en platteland. Waar de helft van de plattelandsbewoners zegt veel

5 VRIND-indeling is gebaseerd op de indeling van de Vlaamse gemeenten volgens het RSV en het SPRO. Bij gebruik van SCV - survey data horen bij de grootsteden Antwerpen en Gent ook de Brusselse respondenten (beperkt in aantal); de provinciale en de structuurondersteunende steden vormen samen 'kleinere steden'; bewoners van de rand rond Brussel worden bij de stedelijke rand gerekend (zie VRIND 2012, p. 303).

contact te hebben met andere dan hun directe burens, geeft amper een derde van de grootstedelingen dit aan.

De drie variabelen hangen heel nauw samen (Crombach's Alpha=0,81) zodat een gemiddelde score 'contact met burens' kan worden berekend. Deze geeft aan dat naarmate de stedelijkheid toeneemt, het contact met de burens minder intens is.

b) Belevingscomponent

De tevredenheid over de buurt waar men woont, ligt zeer hoog. Op het platteland is vrijwel iedereen (93%) tevreden tot zeer tevreden over de eigen buurt, 84% voelt zich thuis bij de mensen die in hun buurt wonen, in de grootstad loopt dit respectievelijk terug tot 74% en 62%. Hoe landelijker men woont, hoe meer tevreden men is over de buurt en hoe meer men zich er thuis voelt.

84% van wie aangeeft op het platteland te wonen, zegt de mensen in de buurt te vertrouwen. In de grootstad loopt dit terug tot 65%. 7% van de grootstedelingen vertrouwen de mensen in de buurt helemaal niet, op het platteland is dit amper 3%.

c) Collectieve zelfredzaamheid

Van de inwoners in plattelandsgemeenten zegt 85% dat de burens bereid zijn elkaar te helpen. In de grootsteden is dit nog 65%.

In de groot- en centrumsteden hebben iets meer inwoners actief iets gedaan in de eigen buurt, in kleinere steden en op het platteland gebeurt dit veel minder. In kleinere steden geeft meer dan 2 op de 3 aan dit nooit te zullen doen. De verschillen zijn niet significant vandaar dat enkel de uitspraak over de bereidheid om elkaar te helpen verder in de analyse wordt meegenomen.

d) Waardecomponent

Bijna de helft van de bevolking vindt de aanwezigheid van andere culturen een verrijking voor onze samenleving. Een kwart is het daar niet mee eens. Eenzelfde kwart vertrouwt de migranten niet en bijna de helft is van oordeel dat migranten profiteren van de sociale zekerheid. Deze uitspraken hangen nauw samen (Crombach's Alpha=0,85). Op basis daarvan kan een tolerantie-index berekend worden. De inwoners van de grootsteden reageren toleranter dan deze van de stedelijke rand en inwoners van kleinere gemeenten.

e) Buurtintegratie

Op basis van de bivariate resultaten is duidelijk dat bovenstaande componenten van sociale cohesie eenzelfde richting uitgaan: hoe landelijker, hoe meer contacten, hoe hoger de tevredenheid, hoe beter men er zich thuis voelt, hoe hoger ook het vertrouwen en de inschatting dat inwoners van de buurt bereid zijn elkaar te helpen. De collectieve zelfredzaamheid en de gedrags- en belevingscomponent blijken statistisch ook een sterke samenhang te vertonen (Crombach's Alpha=0,84). De diverse aspecten geven de mate aan waarin inwoners geïntegreerd zijn in de buurt waar ze wonen. Dit laat toe een buurtintegratie-maat te berekenen als bundeling van deze drie componenten.

Aangezien er geen samenhang is tussen deze componenten en de waardecomponent, zoals hier gemeten, wordt de mate van tolerantie en openheid ten opzichte van andere culturen als afzonderlijke component van sociale samenhang verder geanalyseerd. De vaststelling is namelijk dat toenemende verstedelijking positief samenhangt met openheid ten opzichte van andere culturen.

TABEL 1 Gemiddelde scores op de sociale cohesie-indicatoren van 1 (laag) tot 5 (hoog) naar verstedelijking, in 2011

	contact met burens	vertrouwen buurtbewoners	buurttevredenheid	thuis in de buurt	helpen	buurtintegratie	tolerantie
Significantie	0,01	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Grootsteden	3,25	3,67	3,78	3,57	3,62	3,39	3,19
Centrumsteden	3,51	3,83	4,19	3,78	3,81	3,60	3,06
Stedelijke rand	3,58	4,09	4,01	3,96	3,87	3,75	2,88
Kleinere steden	3,57	3,99	4,13	4,01	3,94	3,76	3,01
Overgangsgebied	3,57	4,14	4,18	4,12	3,98	3,82	2,85
Platteland	3,65	4,07	4,24	4,10	4,07	3,84	2,95
Vlaanderen	3,54	4,00	4,11	3,97	3,91	3,72	2,97

Bron: SCV-survey 2011.

4.1.2 Multivariate resultaten

Het is niet omdat we een bivariate samenhang vaststellen tussen verstedelijking en de componenten van sociale cohesie dat deze overeind blijft wanneer we controleren voor verschillende andere variabelen. Een lineaire regressie laat toe na te gaan of verstedelijking al dan niet een uniek effect heeft op enerzijds de buurtintegratie en anderzijds de tolerantie van de bewoners. Achtereenvolgens werd gecontroleerd voor persoons-, gezins- en buurtkenmerken. In totaal werden telkens 4 modellen getoetst.

Bij de persoonskenmerken houden we rekening met het geslacht, de leeftijd en de opleiding. Daarnaast gaan we ook na of de mate van buurtoverlast (schaal 1-13), het onveiligheidsgevoel in de buurt (schaal 1-5) en het behoren tot de virtuele gemeenschap op basis van het gebruik van sociale netwerksites (1 nooit tot 4 dagelijks) de verschillen in sociale cohesie kunnen verklaren. Als gezinskenmerken worden volgende variabelen mee in de analyse opgenomen: de leefvorm (woont alleen, alleenstaand met kinderen, samenwonend met partner zonder kinderen of met kinderen), het gezinsinkomen, het al dan niet eigenaar zijn van de woning, het slachtofferschap (slachtoffer gezinslid misdrijf of misdaad schaal van 1 tot 6), woonduur (verblijfsduur in woning op basis van 4 categorieën) en de kwaliteit van de woning (schaal 0 herstellingen op alle items tot 8 goede staat). De perceptie van heterogeniteit van de buurt (van 1 uitsluitend Belgen tot 4 meerderheid personen van vreemde herkomst) wordt als buurtkenmerk in de analyse betrokken. Als laatste wordt de verstedelijgingsgraad in het model opgenomen.

Tabel 2 geeft aan de hand van de significanties aan welke variabelen al dan niet een effect hebben op de buurtintegratie en de intolerantie van de bevolking (parameters zijn opgenomen als bijlage 1).

a) Buurtintegratie

De mate van buurtintegratie wordt beïnvloed door de ervaren vormen van buurtoverlast, de leefvorm, het al dan niet eigenaar zijn van de woning, de kwaliteit van de woning en de heterogeniteit van de buurt. Ook verstedelijking blijft een effect hebben.

Hoe meer buurtoverlast iemand ervaart, hoe lager de score op de buurtintegratie. De klassieke achtergrondvariabelen zoals gender, opleidingsniveau en leeftijd spelen geen rol in de verklaring van buurtintegratie. Ook de veronderstelling dat wie heel actief is op internet en sociale mediasites minder buurtbetrokken zou zijn, wordt hier alvast niet bevestigd.

Drie gezinskenmerken zijn significant: leefvorm, eigenaarschap en kwaliteit van de woning. Het effect van woontuur is net niet meer significant na de toevoeging van heterogeniteit van de buurt aan het model. Het effect van de leefvorm houdt wel heel het model stand. Samenwonen met partner of met partner en kinderen bevordert vrij sterk de buurtintegratie. Er is wel nog een verschil tussen beide. Het effect voor samenwonen met partner blijft doorheen het model even sterk. Het effect voor samenwonen met partner en kinderen neemt af na toevoeging van heterogeniteit van de buurt maar blijft wel significant. De buurtbetrokkenheid van eigenaars en bewoners van kwalitatieve woningen ligt ook telkens hoger dan deze van huurders of bewoners van minder kwalitatieve woningen.

Het effect van buurtheterogeniteit is vrij duidelijk: in een buurt zonder vreemdelingen is de buurtintegratie het hoogst, naarmate er meer vreemdelingen wonen, daalt de integratie. Hier moet er wel op gewezen worden dat de buurtheterogeniteit de perceptie van de respondenten weergeeft of hun subjectieve inschatting van het aantal vreemdelingen en niet noodzakelijk de reële buurtsituatie.

De onderzoeksvraag was echter of verstedelijking een uniek effect heeft op buurtintegratie. Uit het finale model blijkt dat het vastgestelde bivariate verschil deels overeind blijft: de buurtintegratie ligt in de grootsteden significant lager dan in andere steden en gemeenten.

TABEL 2 Lineaire regressie buurtintegratie en intolerantie: eindmodel
(zie ook bijlage 1)

		Buurtintegratie	Tolerantie
Persoonskenmerken	Geslacht	ns	ns
	Opleiding	ns	**
	Virtuele gemeenschap	ns	ns
	Leeftijd	ns	*
	Buurtoverlast	***	ns
	Onveiligheidsgevoel	ns	***
Gezinskenmerken	Leefvorm	**	*
	Gezinsinkomen	ns	ns
	Eigenaar/huurder	**	ns
	Slachtofferschap	ns	ns
	Woontuur	(ns)	ns
	Kwaliteit woning	*	ns
Gepercipieerd buurtkenmerk	Heterogeniteit buurt	**	**
Verstedelijking	Verstedelijking	*	*
R ²		16%	19%

Significantie: *p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001 ns: niet significant.

Bron: SCV-survey 2011.

b) Tolerantie

Wat de persoonskenmerken betreft is er een invloed van opleiding, leeftijd en onveiligheidsgevoel op tolerantie. Laagopgeleiden zijn minder tolerant dan hoogopgeleiden. Dit effect houdt stand in de 4 modellen. Het leeftijdseffect vertoont in de verschillende modellen een grillig verloop. In het eindmodel blijft er wel een effect: hoe ouder, hoe intoleranter mensen reageren ten opzichte van vreemdelingen. Het onveiligheidsgevoel speelt vrij sterk: hoe onveilig men zich in de eigen buurt voelt, hoe intoleranter men reageert.

Van de gezinskenmerken is er enkel een licht effect dat samenhangt met de leefvorm: alleenstaande ouders zijn toleranter dan de andere leefvormen.

De gepercipieerde heterogeniteit heeft ook een effect op de tolerantie: in buurten zonder vreemdelingen reageert de bevolking intoleranter, in gemengde buurten toleranter.

Uiteindelijk blijft ook voor tolerantie een verstedelijkingseffect overeind: grootstedelingen reageren toleranter. In de stedelijke rand en het overgangsgebied is men minder tolerant. De effecten zijn wel beperkt, maar significant.

4.2 Sociale cohesie op stadsdeelniveau

In dit onderdeel wordt ingegaan op de tweede onderzoeksvraag: in welke mate wordt de sociale cohesie in een buurt bepaald door buurtkenmerken of eerder door persoons- en gezinskenmerken? We beperken ons hier tot de 13 centrumsteden. Bij dit onderdeel past – zoals hierboven reeds aangegeven – een dubbele waarschuwing: enerzijds de enorme schaalverschillen op stadsdeelniveau en anderzijds het gebruik van proxis voor de kenmerken van de stadsdelen.

In een eerste luik gaan we na welke verschillen er zich tussen de verschillende stadsdelen tussen en binnen de steden voordoen. We bekijken opnieuw de verschillende dimensies van sociale cohesie. Vermits de SCV-survey en de survey van de Stadsmonitor 2011 grotendeels dezelfde variabelen bevatten, loopt dit onderdeel nagenoeg parallel met onderzoeksvraag 1.

In een tweede luik wordt via een multilevelanalyse gezocht naar verklarende achtergrondvariabelen met bijzondere aandacht voor specifieke buurtkenmerken.

4.2.1 Bivariate analyse

a) Gedragscomponent

Een vijfde van de stedelingen zegt minstens wekelijks de directe burens thuis of elders te ontmoeten. In de Genkse stadsdelen loopt dit op tot 37%, in het district Deurne loopt dit terug tot 15%. 30% ontvangt nooit burens. In Oostende geeft 40% van de bevolking aan nooit burens thuis of elders te ontvangen. Ook in de Antwerpse districten - op Ekeren en Bezali (Berendrecht, Zandvliet en Lillo) na - ligt dit relatief hoog.

Wat het contact met andere buurtbewoners betreft worden lagere contactfrequenties vastgesteld in de stadskernen en hogere daarbuiten.

b) Belevingscomponent

De tevredenheid over de buurt ligt het hoogst buiten de stadskernen. Daar geeft 90% en meer van de bewoners aan tevreden tot zeer tevreden te zijn over de buurt waar hij of zij woont. Dit is niet het geval in de Antwerpse districten Deurne, Borgerhout en Hoboken waar de tevredenheid terugloopt tot minder dan 65%.

Bijna 2 op de 3 stedelingen zegt vertrouwen te stellen in de buurtbewoners. Ook hier valt op dat de scores buiten de stadskernen hoger liggen. In Deurne en Borgerhout daarentegen heeft niet de helft van de bevolking vertrouwen in de mensen van de buurt.

c) Collectieve zelfredzaamheid

De inschatting van de bereidheid van mensen in de buurt om elkaar te helpen wordt ook hoger ingeschat buiten dan in de stadskernen. De laagste scores zijn er voor de kernen van Leuven, Gent en Turnhout. Ook lage scores voor de Antwerpse districten Borgerhout, Deurne en Berchem.

13 % van de stadsbewoners heeft zich actief ingezet in zijn eigen buurt. De verschillen tussen de kernstad en de rand lopen hier anders. Zo scoren heel wat Antwerpse districten (Antwerpen-stad, Borgerhout, Hoboken en Merksem) merkbaar boven het stedelijke gemiddelde. In heel wat deelgebieden van Aalst, Oostende en de kernen van Roeselare en Sint-Niklaas heeft minder dan 10% iets actiefs in zijn eigen buurt gedaan.

d) Buurtintegratie

Zoals op Vlaams niveau hangen ook op stedelijk niveau buurtcontacten, vertrouwen, inzet en zich thuis voelen in de buurt nauw samen (Crombach's Alpha=0,86). Het zelf actief dingen doen in de buurt wijkt van dit patroon enigszins af. Deze variabele wordt daarom niet meegenomen om de maat van buurtintegratie te meten. Wel wordt de inschatting van de bereidheid van buurtbewoners om elkaar te helpen opgenomen. Zoals te verwachten ligt de buurtintegratie-index in stedelijke kernen opmerkelijk lager dan in de meer suburbane deelgebieden van de steden.

e) Waardecomponent

De tolerantie wordt in de Stadmonitor op een andere manier gemeten dan in de SCV-survey maar laat ook toe een tolerantie-index te berekenen⁶. In tegenstelling tot de buurtintegratie, blijkt de tolerantie hoger te liggen in enkele stadscentra. Stadsdelen van steden met minder niet-Europese vreemdelingen, zoals deze van Turnhout en Aalst, scoren vrij laag. Inwoners van steden en stadscentra met meer vreemdelingen zoals Genk en Antwerpen reageren duidelijk positiever op de aanwezigheid van andere culturen.

De scores zowel voor de samenstellende variabelen om buurtintegratie te meten als voor tolerantie zijn voor de verschillende stadscentra terug te vinden in bijlage 2.

6 Tolerantie-index: gemiddelde score (van 1 tot 5) op basis van 4 uitspraken: het is goed voor een stad als er mensen uit verschillende culturen wonen; ik zou het zinvol vinden als er in mijn buurt activiteiten worden georganiseerd waarbij mensen uit verschillende culturen elkaar beter leren kennen; ik vind dat er in mijn buurt te veel mensen uit een andere cultuur wonen; als je mensen uit een andere cultuur beter leert kennen, blijken deze best sympathiek; ik zou het niet prettig vinden als er een gezin uit een andere cultuur in het huis naast mij komen wonen.

4.2.2 Multilevelanalyse

Om na te gaan of het eerder stadskenmerken dan wel persoons- gezinskenmerken zijn die de sociale cohesie verklaren, wordt een multilevelanalyse doorgevoerd⁷.

Sociale cohesie meten we ook hier met 2 variabelen: buurtintegratie (schaal 1-5) en tolerantie (schaal van 1-5).

Als mogelijke verklarende variabelen worden andermaal persoons- en gezinskenmerken mee opgenomen.

Volgende persoonskenmerken worden als mogelijke verklarende variabelen in de analyses betrokken: geslacht, leeftijd, opleiding, mate buurtoverlast (schaal 1-13), onveiligheidsgevoel in de buurt (schaal 1-5), gepercipieerde heterogeniteit van de buurt (1 tot 4, categorisch opgenomen) en vreemde herkomst (West-Europees/niet West-Europees).

De leefvorm, het gezinsinkomen, het al dan niet eigenaar/huurder zijn, de verblijfsduur in de woning (4 categorieën), de verblijfsduur in de stad (4 categorieën), de kwaliteit van de woning (schaal van 0 zeer slecht tot 8 zeer goede staat) zijn de gezinskenmerken waar rekening mee gehouden wordt.

Zoals aangegeven worden voor de stadsdeelkenmerken proxis gebruikt. Telkens wordt de gemiddelde waarde binnen een stadsdeel als stadsdeelkenmerk opgenomen en dit voor: opleiding (aandeel laaggeschoolden, aandeel hooggeschoolden), gemiddeld inkomen, woonduur in de stad (gemiddeld aantal jaren dat men in stad woont op basis van 4 categorieën) en woonduur in de woning (gemiddeld aantal jaren dat men in woning woont op basis van 4 categorieën), aandeel eigenaars in het stadsdeel, aandeel inwoners dat zich in de eigen buurt onveilig voelt en aandeel personen van vreemde herkomst (West-Europees, niet West-Europees).

Naast het persoons-, stadsdeel- en stadsniveau wordt in de analyse rekening gehouden met mogelijke verschillen tussen de grootsteden (Antwerpen en Gent) en de centrumsteden (overige 11 steden). Dit is opgenomen als stadskenmerk.

TABEL 3 Verklaarde variantie op individueel, stads- en stadsdeelniveau (nulmodel)

	Buurtintegratie	Tolerantie
Variantie op persoons- en gezinsniveau	***	***
Variantie op stadsdeelniveau	***	**
Variantie op stadsniveau	ns	*
Intraklassecorrelatie (ICC)	4,1% (4,1% en 0%)	3,5% (1,3% en 2,2%)
(stadsdeelniveau + stadsniveau)		

Significantie: *p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001 ns: niet significant.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

7 Voor de multilevelanalyse wordt gebruik gemaakt van MLwiN (Jones, 2008).

Buurtintegratie

Het nulmodel (zie tabel 3) geeft aan dat de stad op zich geen effect heeft op de buurtintegratie. Het stadsdeel daarentegen heeft wel een impact. Het aandeel van de variantie op stadsdeelniveau of de intraklassecorrelatie (ICC)⁸, die een indicatie geeft van het aandeel van de variantie dat aan hogere niveaus (in dit geval het stadsdeel) kan worden toegeschreven, bedraagt 4,1%. Dit is uiteraard niet bijzonder veel maar niet uitzonderlijk laag voor dergelijke onderzoeken.

Achtereenvolgens werden in verschillende modellen eerst de persoons- en de gezinskenmerken en daarna de buurtkenmerken en het stadskenmerk toegevoegd. In tabel 4 is enkel het slotmodel opgenomen (voor de parameters zie bijlage 3).

Toevoeging van de persoonskenmerken (geslacht, leeftijd en opleiding) verandert de variantie op buurniveau niet. Zowel geslacht, leeftijd als opleidingsniveau hebben een significante invloed op de buurtintegratie en dit in tegenstelling tot de analyse op Vlaams niveau op basis van de SCV-survey. Ze verklaren echter maar een klein deel van de variantie op individueel niveau en al helemaal niet de variantie op buurniveau. De significantie van opleidingsniveau verdwijnt overigens na toevoeging van de gezinskenmerken.

Toevoeging van de andere persoonskenmerken (buurthinder, onveilig in buurt, vreemde herkomst en gepercipieerde heterogeniteit) verklaart al een groter deel van de variantie op individueel niveau maar verklaart ook reeds driekwart van de variantie op buurniveau. Dit komt grotendeels overeen met de analyses op de SCV-survey, alleen is hier naast buurthinder ook het onveilig buurtgevoel significant. Het gaat telkens om negatieve effecten: de buurtintegratie ligt lager bij personen met veel buurthinder en een onveiligheidsgevoel. Ook voor vreemde herkomst is er op individueel niveau een negatief effect. Mensen van vreemde herkomst zijn iets minder geïntegreerd in de buurt. Wat de gepercipieerde heterogeniteit betreft is er een negatieve impact op de buurtintegratie bij een toenemend aantal mensen van vreemde herkomst. Het mee opnemen van enkele gezinskenmerken doet zowel de variantie op individueel als op buurniveau nog verder zakken. Dit geeft aan dat we steeds beter de verschillen kunnen verklaren. De resultaten van de gezinskenmerken liggen grotendeels in de lijn van wat gevonden werd in de SCV-data. Op gezinsinkomen na, hebben ze allemaal een significant effect. Voor alleenstaanden is er een negatief effect op buurtintegratie en vooral voor partner met kinderen een positief effect op de buurtintegratie. Eigenaarschap, langer in de stad en de woning wonen en dit in een kwalitatieve woning heeft telkens een uniek positief effect op de buurtintegratie.

Een multilevelanalyse legt beperkingen op aan het aantal variabelen dat op stadsdeelniveau kan opgenomen worden in de analyse. Indien de verschillende variabelen apart opgenomen worden in het model, geven heel wat stadsdeelkenmerken een bijkomend significant effect (gemiddelde woonduur woning, gemiddelde woonduur stad, aandeel personen met een onveiligheidsgevoel, aandeel personen van vreemde herkomst, aandeel eigenaars). Indien buurtkenmerken worden gecombineerd verdwijnen echter veel van de significanties. De opname van het aandeel personen

8 Bij deze maat horen wel enkele relativeringen. Ten eerste is het bepalen van de significantie van de variantie op gemeentelijk vlak niet evident en dat geldt ook voor de intraklassecorrelatie of ICC. Er zijn weinig referentiewaarden. Wat is een hoge ICC? Twisk (2006) stelt dat in cross-sectioneel onderzoek zelden ICC-waarden hoger dan 0,20 worden aangetroffen. Groves (1989) rapporteert doorgaans ICC-waarden lager dan 0,02. Lage ICC-waarden sluiten niet uit dat er toch effecten kunnen zijn van kenmerken van het hogere niveau en vice versa (Bingenheimer & Raudenbush, 2004).

met een onveiligheidsgevoel en het aandeel personen van vreemde herkomst is voldoende om de overgebleven variantie nagenoeg volledig te verklaren. Het aandeel personen met een onveiligheidsgevoel in de buurt heeft een negatief effect op de buurtintegratie (bovenop het individueel effect). Het aandeel personen van vreemde herkomst heeft een positief effect op de buurtintegratie. Dit effect wordt nog duidelijker als het gecombineerd wordt met onveiligheidsgevoel. Het effect is tegengesteld aan de effecten op individueel niveau van vreemde herkomst en gepercipieerde heterogeniteit. Dit kan worden verklaard door de schaalverschillen waarop we reeds hebben gewezen. De buurtintegratie wordt gemeten op basis van de inschatting en perceptie van de bewoners zelf dat geenszins overeen stemt met het schaalniveau van het stadsdeel zoals het in deze analyse wordt afgebakend. Zo ervaren bewoners hun buurt soms als een concentratiebuurt terwijl geen enkel stadsdeel als dusdanig kan omschreven worden.

TABEL 4 Multilevelanalyse regressie buurtintegratie en intolerantie: eindmodel (zie ook bijlage 3)

		Buurtintegratie	Tolerantie
Persoonskenmerken	Geslacht	***	***
	Leeftijd	***	***
	Opleiding	ns	***
	Buurthinder	***	***
	Onveiligheidsgevoel	***	***
	Gepercipieerde heterogeniteit	***	***
	Vreemde herkomst	*	***
	Gezinskenmerken	Leefvorm	***
	Gezinsinkomen	ns	*
	Eigenaar/huurder	***	**
	Verblijfsduur stad	***	ns
	Verblijfsduur woning	**	ns
	Kwaliteit woning	***	***
Buurtkenmerk	Aandeel laaggeschoolden		***
	Aandeel hooggeschoolden		
	Gemiddeld inkomen		
	Gemiddelde woonduur stad		**
	Gemiddelde woonduur woning		
	Aandeel personen met verhuisingententive		
	Aandeel eigenaars		
	Aandeel met onveiligheidsgevoel	***	
Aandeel van vreemde herkomst	**	***	
Stadskenmerk	Grootstad/centrumstad	ns	ns

Significantie: * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$ ns: niet significant.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Tolerantie

In tegenstelling met buurtintegratie, heeft zowel het stads- als stadsdeelniveau een effect op de tolerantie van de inwoners. In het nulmodel (zie tabel 3) blijkt een significant deel van de variantie zich op stadsdeel- en stadsniveau te bevinden (ICC 3,5%, respectievelijk 1,3% en 2,2%).

Toevoeging van de persoonskenmerken verklaart deze variantie niet weg, de ICC neemt zelfs toe (ICC 4%, gelijk verdeeld over stad en buurt). Vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden zijn toleranter. Verder zijn er sterke effecten voor buurthinder en onveiligheidsgevoel. Vreemde herkomst heeft een positief effect voor de tolerantie.

Toevoeging van gezinskenmerken doet de ICC terug wat zakken naar het niveau van het nulmodel. In het finale model blijven van de gezinskenmerken enkel negatieve effecten over voor eigenaarschap en kwaliteit van de woning. Eigenaars en bewoners van een kwalitatieve woning, reageren iets minder tolerant.

Voor tolerantie blijken nagenoeg alle stadsdeelkenmerken significant als ze afzonderlijk aan het model worden toegevoegd (gemiddeld inkomen, aandeel laaggeschoolden, aandeel hooggeschoolden, woontijd woning, woontijd stad, aandeel eigenaars, gemiddelde hinder, aandeel personen met onveiligheidsgevoel). Maar ook hier verdwijnen veel significanties als de buurtkenmerken gecombineerd worden opgenomen. Opname van het aandeel laaggeschoolden, de gemiddelde verblijfsduur in de stad en het aandeel personen van vreemde herkomst, blijken voldoende om de overgebleven variantie bijna volledig weg te verklaren. Bovenop het individuele negatieve effect van een laag opleidingsniveau is er een bijkomende negatief effect op de tolerantie van een hoog aandeel laagopgeleiden in de buurt. Ook het positieve individuele effect van vreemde herkomst op tolerantie wordt nog versterkt door het aandeel personen van vreemde herkomst in de buurt. Tot slot blijkt er een negatief effect op de tolerantie te zijn van de gemiddelde verblijfsduur in de stad. Een hogere gemiddelde verblijfsduur, zorgt voor minder tolerantie.

Uitleiding

We vertrokken van de vaststelling dat de aandacht van beleidsverantwoordelijken voor de sociale samenhang in de buurt de jongste jaren zeker niet is afgenomen. Daarbij stelden we ons de vraag hoe het gesteld is met deze sociale samenhang. Zijn er verschillen naargelang de verstedelijkingsgraad van de gemeenten en de steden? Om dit na te gaan kon gebruik gemaakt worden van de SCV-survey. Uit de literatuur konden we tevens opmaken dat de sociale samenhang beïnvloed wordt door de buurt waarin mensen wonen. De surveydata van de Stadsmonitor laten toe na te gaan in welke mate de buurtkenmerken een effect hebben op de sociale samenhang.

Sociale samenhang heeft in deze studie 4 componenten: een gedrags-, een belevings- en een waardecomponent aangevuld met een maat voor collectieve zelfredzaamheid. Voor beide onderzoeksvragen werden deze componenten geoperationaliseerd op basis van 2 variabelen: een samengestelde indicator 'buurtintegratie' en een tolerantie-index. Buurtintegratie bundelt zowel de gedrags- en de belevingscomponent en collectieve zelfredzaamheid. Voor de waardecomponent is gekeken naar de tolerantie van buurtbewoners ten opzichte van vreemdelingen en andere culturen.

Op de eerste onderzoeksvraag naar een mogelijk effect van verstedelijking op sociale cohesie zien we dat er een effect speelt in een dubbele richting. Enerzijds hoe landelijker, hoe hoger de buurtintegratie maar anderzijds reageren bewoners van landelijke gemeenten intoleranter tegenover vreemdelingen. De buurtintegratie ligt duidelijk lager voor wie veel buurtoverlast

ervaart, alleen woont of alleen voor de kinderen moet instaan en in een buurt woont met veel vreemdelingen.

Bij tolerantie zijn er sterke effecten voor opleiding, onveiligheidsgevoelen en gepercipieerde heterogeniteit van de buurt. Een lagere opleiding, een hoog onveiligheidsgevoelen en weinig contact met vreemdelingen in de buurt, zorgt voor een minder tolerante houding. Verstedelijking zorgt ook voor een uniek effect: stedelingen reageren toleranter op de aanwezigheid van andere culturen en vreemdelingen dan niet stedelingen.

Het antwoord op de tweede onderzoeksvraag naar buurteffecten op sociale samenhang is minder eenduidig. Dit heeft vooral met methodologische beperkingen en gebrek aan relevante data op buurtniveau te maken. Om buurteffecten te meten hebben we gebruik moeten maken van parameters op stadsdeelniveau (districten, voormalige fusiegemeenten, ruwe wijkafbakeringen) en dit berekend op basis van de surveydata zelf. Niettegenstaande deze beperkingen is er zowel voor buurtintegratie als voor tolerantie een effect van wat we het stadsdeel hebben genoemd. Het effect is eerder beperkt maar significant en is voor buurtintegratie belangrijker dan het stadsniveau. Dit geeft aan dat voor buurtintegratie het niet zozeer de stad is waar iemand woont die de mate van buurtintegratie beïnvloedt maar wel de buurt zelf. Voor buurtintegratie spelen vele stadsdeelkenmerken afzonderlijk wel een rol maar uiteindelijk verklaart het onveiligheidsgevoel in de buurt het meest. Hoe hoger het aandeel inwoners in een stadsdeel dat zich onveilig voelt, hoe lager de buurtintegratie.

Voor tolerantie is er zowel een stadsdeel- als een stadseffect. Ook hier is er een impact van heel wat stadsdeelkenmerken maar de belangrijkste zijn het aandeel laaggeschoolden, de gemiddelde woonduur in de stad en het aandeel personen van vreemde herkomst dat in het stadsdeel woont. Hoe meer lager geschoolden en hoe langer de gemiddelde woonduur in de stad, hoe lager de tolerantie. Hoe meer personen van vreemde herkomst in het stadsdeel, hoe hoger de tolerantie. Hierbij dient er wel rekening mee gehouden dat in geen enkel stadsdeel een hoge concentratie van personen van vreemde herkomst voorkomt.

Zowel voor buurtintegratie als voor tolerantie spelen persoons- en gezinskenmerken hoe dan ook een belangrijkere rol dan het stadsdeel of de stad waar men woont. Wie minder buurthinder en onveiligheid ervaart, zal vlugger geneigd zijn zich in de buurt te integreren. Hetzelfde geldt voor partners met kinderen, eigenaars, wie langer in de stad woont, in een buurt met weinig personen van vreemde herkomst en beschikt over een kwalitatieve woning.

De tolerantie ligt iets hoger bij de vrouwen en wordt positief beïnvloed door een hoger opleidingsniveau en de herkomst. Niet West- Europeanen staan opener tegenover andere culturen. Er zijn echter heel wat factoren die een negatief effect hebben op tolerantie: toenemende leeftijd, de ervaren buurthinder, het onveiligheidsgevoel, langer in de stad wonen, eigenaarschap en een hogere kwaliteit van de woning.

De resultaten van het onderzoek nopen tot enige voorzichtigheid. De koppeling van subjectieve ervaringen van buurtbewoners aan objectieve kenmerken van de buurt die nodig is om de analyse zuiver te kunnen doorvoeren, is niet gelukt. De stadsdeelkenmerken die we hebben toegevoegd, zijn veel te ruw om sluitende uitspraken te doen. Dit zou pas kunnen als objectieve data

op buurt- en wijkniveau ter beschikking zouden zijn. Het wegvallen van de volkstellingen⁹ legt hier een zware hypotheek. De leemte invullen op basis van registratiegegevens is nog in volle ontwikkeling en vooralsnog onvoldoende om aan deze tekorten tegemoet te komen. Slechts voor een beperkt aantal steden zijn vandaag registratiegegevens op buurt- en wijkniveau beschikbaar.

Dit neemt niet weg dat de voorliggende resultaten aangeven dat inzetten op de buurt en de wijk, zeker in meer verstedelijkte gebieden, belangrijk blijft. In homogene autochtone buurten ligt de buurtintegratie merkelijk hoger maar de tolerantie dan weer lager. Dit stelt steden voor enorme uitdagingen: moet men opteren voor homogene buurten of wijken of juist streven naar een mix van culturen? In een samenleving waar de culturele diversiteit enkel zal toenemen, zal de eerste optie enkel voor nog meer segregatie en intolerantie zorgen, de tweede optie lijkt voor de hand te liggen maar daarbij stelt zich de vraag naar hoe men tot een gezonde en leefbare mix kan komen. Daar geven de hier voorliggende resultaten geen sluitend antwoord op. Een belangrijke vereiste blijft wel het blijvend inzetten op veilige buurten met zo weinig mogelijk hinder, gekoppeld aan een kwaliteitsvol woningaanbod. Dit stimuleert alvast de buurtintegratie waaronder het onderling contact en vertrouwen tussen buurtbewoners en stimuleert de openheid ten opzichte van andere culturen.

BIBLIOGRAFIE

- Boers, J., van Steden, R. & Boutillier, H. (2008). Het effect van positieve en negatieve factoren op de veiligheidsbeleving. In: *Tijdschrift voor veiligheid*, 7 (3), p 34-52.
- Bolt, G., Kleinhans, R. & Lindeman, E. (2011). Sociale samenhang in Amsterdamse buurten. In: *Rooilijn*, 44(5), 356-361.
- Bral, L. & Pauwels, G. (2011). Etnische diversiteit en sociaal kapitaal. In: Bral, L. & Schelfaut, H. *De stad maakt het verschil!* Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Breeuwsma, F. (2011). *Hedendaagse invloeden op verbondenheid van bewoners met hun buurt*. Masterscriptie Utrecht.
- Cote, S. Healy, T. (2001) *The Well-being of Nations. The role of human and social capital*. Paris: OESO.
- Hart, J. de, F. Knol, C. Maas-de Waal, T. Roes (2002). *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP.
- De Rynck, F.(red.) (2008). *De stad in de wijk. Gebiedsgericht werken in Vlaamse steden en gemeenten*. Brussel: Politeia.
- Dekker, K. en Bolt, G. (2004). Social cohesion in heterogenous neighbourhoods in the Netherlands: the cases of Bouwlust and Hoograven. Paper presented at the city futures conference, Chicago 8-10 july 2004.
- De Visscher, S. (2010). De buurt als socialisatiekader: een driedimensionele belevenis. In: Baert, H. e.a. (red.) *Handboek Samenlevingsopbouw in Vlaanderen*. Brugge: Die Keure.
- Forrest, R. & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and the neighbourhood. In: *Urban Studies*, volume 38 (12), 2125-2143.
- Gijsbert, M., Vervoort, M., Havekes, E. & Dagevos, J. (2010). *Maakt de buurt het verschil?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

9 De laatste volkstelling dateert van 1991. In 2001 is wel nog een sociaal economische enquête bij de volledige Belgische populatie doorgevoerd die data op statistisch sectorniveau beschikbaar stelde.

- Fischer, C.S. (1975), Toward a subculture theory of urbanism. In: *American Journal of Sociology* 80, pp. 1319-1341.
- Holemans, D. (red.) (2012). *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: Epo.
- Huygen, A., de Meere, F. (2008). *De invloed en effecten van sociale samenhang. Verslag van een literatuurverkenning*. Verwey-Jonker Instituut via website www.verwey-jonger.nl.
- Jones, K. (2009) Developing multilevel models using *MLwiN*, A training Manuel, cursus KUB.
- Kaal, H., G. Vanderveen & W. McConnell (2008), Een postcodegebied is de buurt niet. Het gebruik van buurtvragen in surveyonderzoek. In: *Sociologie* 4, p. 371-394.
- Kleinhaus, R. en Bolt, G. (2010). *Vertrouwen houden in de buurt. Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Nicis-onderzoek.
- Lancee, B en Dronkers, J. (2011). Ethnic, religious and economic diversity in dutch neighbourhoods. In: *Journal of ethnic and migration studies*, 37 (4), pp 597-618.
- Loopmans, M. (2007). *Urban governance, neighborhoods and organised residents*. Leuven: KULeuven.
- Meegan, R. & Mitchel, A. (2001). 'It's not community round here, it's neighbourhood'. In *Urban Studies*, 38(12), p. 2167-2194.
- Oosterlyncx, S. (2011). De stad als bron van sociale innovatie. Inspiratiepaper ViA rondetafel Duurzame en creatieve steden via website <http://vlaandereninactie.be/wp-content/uploads/2012/01/Sociale-transitie-de-stad-als-bron-van-sociale-innovatie.pdf>.
- Oosterlyncx, S., Schillebeeckx, E. & Schuermans, N. (2012). Voorbij sociale mix. In: Holemans, D. (red). *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: EPO.
- Permentier, M. & Wittebrood, W. (2011). *Wonen, wijken en interventies*. Den Haag: SCP.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R.D. (2007), E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies* 30 (2), pp. 137-174.
- Schmeets, H. en te Riel S. (2010). *Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie*. Den Haag: CBS.
- Schwirian, K.P. (1983), Models of neighbourhood change. In: *Annual Review of Sociology* 9, pp. 83-102.
- Shaw, C. R. and H.D. McKay. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas; A study of rates of delinquents in relation to differential characteristics of local communities in American cities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Siglitz, J., Sen, A. & Fitoussi, J. (2009) *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress*. Zie website www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/
- Suttles, G.D. (1972), *The Social Construction of Communities*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Tolsma, J., van der Meer, T., Gesthuizen, M. (2009). The impact and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands. In: *Acta Politica*, volume 44, 3, p 309-336.
- Van Oirschot, L., Slot, J. & van Oirschot, E. (2011). Voorspellers van vertrouwen in de buurt. In: *Mens en maatschappij*, jaargang 86, 2011/1, p. 66-87.
- Wirth, L. (1938), Urbanism as a way of life. In: *American Journal of Sociology* 44, pp. 1-24.

Bijlage 1

Lineaire regressie buurtintegratie en tolerantie: eindmodel

	Buurtintegratie		Tolerantie	
	Unstandardized Coefficients	Sig.	Unstandardized Coefficients	Sig.
(Constant)	3,262	0,000	2,153	0,000
X1man	0,013	0,529	0,004	0,862
X2vrouw	-0,013	0,529	-0,004	0,862
X1laag	0,017	0,750	-0,294	0,000
X1laagsec	-0,004	0,930	-0,265	0,000
X1hoogsec	-0,020	0,580	-0,106	0,008
X1nuho	0,047	0,343	0,179	0,001
X2unief	-0,040	0,447	0,486	0,000
virtuele_gemeenschap	-0,025	0,269	0,026	0,287
leeftijd_gecentreerd	0,003	0,099	-0,005	0,024
buurtoverlast	-0,033	0,000	-0,016	0,075
onveiligheidsgevoelen in de buurt	-0,014	0,546	-0,100	0,000
X1bijouders	0,053	0,514	0,004	0,964
X1alleenstaande	-0,084	0,138	-0,116	0,065
X1alleenstaandouder	-0,091	0,325	0,216	0,035
X1overighh	-0,143	0,124	-0,021	0,840
X1metpartner	0,131	0,004	-0,091	0,067
X2metpartnerkind	0,135	0,004	0,008	0,878
equivalent_inkomen_quintielen	0,008	0,657	0,000	0,987
X1eigenaar	0,082	0,007	0,004	0,911
X2huurder	-0,082	0,007	-0,004	0,911
slachtoffer	0,010	0,723	-0,006	0,848
woonduur	0,003	0,086	0,000	0,875
kwaliteit_woning	0,048	0,017	0,025	0,278
X1belg	0,151	0,001	-0,156	0,002
X1enkele_allochtonen	0,052	0,238	-0,01	0,832
X1mix	-0,015	0,816	0,129	0,067
X2overtal_allochtonen	-0,189	0,025	0,038	0,682
X1grootsteden	-0,160	0,007	0,134	0,041
X1centrumsteden	-0,102	0,070	-0,022	0,723
X1stedelijkerand	0,035	0,477	-0,144	0,008
X1kleineresteden	0,094	0,030	0,062	0,197
X1overgangsg gebied	0,066	0,103	-0,1	0,026
X2platteland	0,067	0,186	0,07	0,216

Bron: SCV-survey 2011.

Bijlage 2

Indicatoren sociale samenhang

	veel contact met directe buren (%)	veel contact andere buurtbewoners (%)	(zeer) tevreden over buurt (%)	(zeer) veel vertrouwen in buurtbewoners (%)	zich thuis voelen in de buurt (%)	buren helpen elkaar (%)	buren helpen elkaar niet (%)	buurtin-tegratie-index (1-5)	actie in buurt (%)	overveegt actief te zijn (%)	deelname buurtactiviteit (%)	tolerantie-index (1-5)
Aalst - Aalst Linkeroever	47,6	30,2	73,7	55,6	55,6	56,0	13,1	3,36	6,9	38,4	15,0	2,99
Aalst - Aalst Rechteroever	47,3	32,6	73,2	58,7	58,8	56,4	13,8	3,39	9,4	41,5	18,1	2,97
Aalst - Erembodegem	54,5	39,4	74,9	68,2	66,1	65,3	9,1	3,58	8,3	42,4	22,3	3,03
Aalst - Faluintjes (Baardegem, Meldert, Moorсел/Herdersem)	61,3	44,5	84,4	80,9	80,6	73,4	5,9	3,77	12,1	47,3	32,4	3,06
Aalst - Hofstade/Gijzegem	58,8	44,9	85,6	76,6	75,1	72,3	4,0	3,74	11,7	34,0	26,8	3,09
Aalst - Nieuwerkerken	58,7	44,8	76,3	69,2	68,8	68,0	4,3	3,65	9,8	35,7	19,7	2,96
Antwerpen - Antwerpen	47,8	34,5	67,0	52,1	58,9	55,8	14,6	3,34	18,1	42,3	29,4	3,39
Antwerpen - Berchem	53,2	36,7	79,9	59,0	65,9	58,8	9,5	3,49	14,9	42,1	29,7	3,39
Antwerpen - Bezali	68,6	56,6	79,2	69,4	76,8	77,7	7,4	3,80	16,4	41,5	32,4	3,02
Antwerpen - Borgerhout	47,8	31,1	63,7	43,7	54,7	55,3	19,2	3,25	18,9	39,5	29,5	3,30
Antwerpen - Deurne	53,2	34,1	63,7	47,0	56,5	57,1	18,1	3,37	10,8	41,9	25,0	3,10
Antwerpen - Ekeren	66,1	48,6	85,6	75,3	78,6	73,8	6,4	3,76	14,3	38,7	29,7	3,24
Antwerpen - Hoboken	55,4	38,3	64,4	51,0	58,3	59,4	17,9	3,43	16,8	36,4	25,7	3,01
Antwerpen - Merksem	53,2	35,4	73,7	59,9	62,6	62,0	10,0	3,48	16,7	38,5	27,8	3,10
Antwerpen - Willerijk	52,7	37,5	80,7	64,4	67,0	60,7	9,3	3,52	11,9	35,3	20,8	3,23
Brugge_centrum	53,2	41,0	84,8	69,9	67,6	70,0	8,6	3,63	11,0	40,7	25,2	3,37
Brugge_rand	54,2	41,0	83,9	71,8	72,8	67,8	5,3	3,61	11,8	42,3	25,3	3,31
Brugge_landelijk	59,2	45,4	83,1	76,3	78,5	72,4	6,2	3,77	13,2	32,9	26,6	3,32
Genk - Stradsdeel	61,1	46,7	88,2	82,2	82,3	79,2	3,8	3,81	18,6	40,2	40,3	3,41
Bret-Gelieren-Kattevenne												

	veel contact met directe buren (%)	veel contact andere buurtbewoners (%)	(zeer) tevreden over buurt (%)	(zeer) veel vertrouwen in buurtbewoners (%)	zich thuis voelen in de buurt (%)	buren helpen elkaar (%)	buren helpen elkaar niet (%)	buurtin-tegaten-index (1-5)	actief in buurt (%)	overweegt actief te zijn (%)	deelname buurtactiviteit (%)	tolerantie-index (1-5)
Genk - Stadsdeel Genk-Centrum	55,2	42,7	81,3	69,0	73,4	67,7	8,3	3,62	15,1	43,7	29,3	3,30
Genk - Stadsdeel Genk-Midden	55,6	41,1	80,5	66,5	69,9	66,7	9,0	3,62	13,1	41,2	29,0	3,18
Genk - Stadsdeel Genk-Noord	61,0	45,4	76,7	56,1	63,7	65,2	12,1	3,55	15,1	46,8	25,8	3,50
Genk - Stadsdeel Genk-Oost	59,8	45,3	80,4	66,0	69,0	66,0	8,5	3,64	15,3	43,6	32,3	3,44
Genk - Stadsdeel Genk-West	61,6	49,5	83,9	70,1	77,8	71,4	7,6	3,72	14,1	45,4	28,4	3,38
Genk - Stadsdeel Genk-Zuid	59,6	45,3	65,9	57,0	61,3	67,0	12,7	3,51	21,5	38,0	38,0	3,23
Genk - Stadsdeel Kolderbos-Langerlo	54,4	42,9	68,4	53,5	60,5	63,0	16,7	3,49	14,8	42,8	37,0	3,34
Gent_centrum	45,0	29,3	66,6	51,4	53,3	49,4	19,3	3,22	13,3	46,8	27,4	3,41
Gent_rand	53,1	37,7	80,4	67,4	68,2	64,0	10,8	3,51	13,4	45,1	29,1	3,24
Gent_landelijk	63,0	45,0	87,7	81,5	78,0	72,6	2,1	3,81	14,6	46,1	35,6	3,26
Hasselt_centrum	54,9	40,0	84,7	74,5	73,3	69,9	7,1	3,62	17,4	42,7	31,0	3,30
Hasselt_deelgemeenten	56,9	41,5	86,7	79,0	76,6	72,6	2,8	3,78	18,0	41,0	35,4	3,25
Kortrijk_centrum	51,6	38,0	78,7	65,9	65,7	68,2	10,4	3,56	10,9	39,0	24,4	3,16
Kortrijk_deelgemeenten	62,4	50,3	79,3	78,0	76,9	78,1	5,6	3,79	16,7	34,6	29,8	3,14
Leuven_centrum	34,4	23,7	80,4	60,9	58,1	48,5	15,6	3,22	15,2	42,7	24,5	3,61
Leuven_deelgemeenten	51,7	38,1	87,9	73,7	70,4	70,1	6,7	3,63	14,7	40,8	32,3	3,46
Mechelen_centrum	52,0	35,6	75,9	61,3	62,8	60,7	11,1	3,48	13,9	37,1	25,4	3,23
Mechelen_deelgemeenten	66,9	55,9	85,8	80,4	80,9	87,5	3,2	3,93	18,3	34,8	40,9	3,13
Oostende	51,7	38,1	78,1	59,0	63,1	55,9	11,7	3,44	8,0	39,0	18,6	3,06
Roeselare_centrum	57,0	39,8	75,6	67,9	68,4	66,8	8,8	3,60	10,7	34,8	21,8	3,08
Roeselare_deelgemeenten	62,6	47,2	91,0	79,4	79,0	76,6	5,2	3,82	14,3	38,7	36,1	3,05
Sint-Niklaas_centrum	52,9	34,0	74,9	57,0	60,8	58,1	12,4	3,44	8,1	35,6	17,9	3,01
Sint-Niklaas_deelgemeenten	61,4	46,7	87,2	79,4	78,1	73,8	3,9	3,82	14,6	36,9	33,0	3,17
Turnhout - Blijkhoeve	53,6	39,3	75,2	66,0	68,3	66,6	10,6	3,56	11,5	33,1	28,2	3,09

	veel contact met directe buren (%)	veel contact andere buurtbewoners (%)	(zeer) tevreden over buurt (%)	(zeer) veel vertrouwen in buurtbewoners (%)	zich thuis voelen in de buurt (%)	buren helpen elkaar (%)	buren helpen elkaar niet (%)	buurtin-tegratie-index (1-5)	actie in buurt (%)	overweegt actief te zijn (%)	deelname buurtactiviteit (%)	tolerantie-index (1-5)
Turnhout - Centrum	42,3	27,5	68,2	56,8	61,2	55,2	15,1	3,34	12,4	32,2	20,7	3,16
Turnhout - Schorvoort	47,9	36,7	78,8	67,6	71,2	64,4	9,4	3,53	13,0	34,2	28,8	2,99
Turnhout - Stadsbos en Noorden	57,9	41,0	85,1	87,2	79,6	77,7	5,3	3,77	11,8	32,0	16,9	2,97
Turnhout - Stedelijk wonen oost	47,5	29,0	77,2	68,3	67,5	58,8	7,4	3,51	11,2	38,5	28,1	3,30
Turnhout - Stedelijk wonen west	55,9	38,5	80,1	68,5	70,7	69,5	11,0	3,62	10,7	42,6	30,7	3,22
Turnhout - Zevendonk	62,3	47,6	85,2	80,5	78,3	76,9	5,6	3,85	14,4	42,5	46,5	3,11
Totaal	52,9	37,8	76,5	63,1	65,5	62,7	11,1	3,51	13,4	39,8	27,4	3,20

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Bijlage 3

Multilevelanalyse regressie buurtintegratie en tolerantie: eindmodel.

In de modellen werd voor de categorische variabelen effectcodering gebruikt. Dit is een andere manier van dummycodering. Bij een standaard dummycodering krijgt de betreffende categorie een 1 en de rest van de categorieën een 0. Bij effectcodering krijgt de betreffende categorie een 1, de referentiecategorie krijgt echter een -1 en de overige categorieën een 0.

Het voordeel van effectcodering is dat je in de analyse het effect van de betreffende categorie krijgt ten opzichte van het ongewogen gemiddelde over de categorieën heen, in plaats van ten opzichte van een referentiecategorie, zoals bij de standaard dummycodering. Hierdoor kunnen de effecten van de categorieën onafhankelijk van elkaar worden bekeken en hoeft geen referentiecategorie te worden gekozen. Het effect van de 'referentiecategorie' kan namelijk alsnog worden bekeken door een nieuwe set dummy's te maken met een andere referentiecategorie. Omdat het effect ten opzichte van het gemiddelde wordt aangegeven, maakt het niet uit welke categorie als referentiecategorie wordt genomen, de andere effecten blijven hetzelfde. Dit is de reden waarom er telkens twee versies van het eindmodel gegeven worden.

1. Buurtintegratie

	Parameter	Standaardfout
Individueel/gezin		
man	-0,023	0,006
vrouw	0,023	0,006
leeftijd	0,007	0,000
opleiding laag	0,013	0,007
opleiding hoog	-0,013	0,007
buurthinder	-0,045	0,002
hhtyp-bij ouders	-0,005	0,023
hhtyp-alleenstaande	-0,044	0,016
hhtyp-alleenstaande ouder	-0,043	0,025
hhtyp-ander	-0,083	0,033
hhtyp-met partner	0,033	0,014
hhtyp-met partner en kinderen	0,142	0,013
equivalent inkomen	0,000	0,000
eigenaar	0,044	0,008
huurder	-0,044	0,008
woonstad	0,064	0,010
woonwoning	0,029	0,009
kwaliteit woning	0,027	0,003
vreemde herkomst	-0,021	0,010
Europese herkomst	0,021	0,010
geen niet-belgen	0,187	0,012
beperkt niet-belgen	0,085	0,011
mix	-0,043	0,014
veel niet-belgen	-0,229	0,018
onveilig	-0,136	0,008

	Parameter	Standaardfout
Buurtkenmerken		
vreemde herkomst aandeel	0,544	0,159
onveilig aandeel	-0,653	0,130
Stadsmerken		
grootstad	0,017	0,022
centrumstad	-0,017	0,022

2. Tolerantie

	Parameter	Standaardfout
Individueel/gezin		
man	-0,033	0,006
vrouw	0,033	0,006
leeftijd	-0,004	0,001
opleiding laag	-0,172	0,008
opleiding hoog	0,172	0,008
buurthinder	-0,031	0,003
hhtyp-bij ouders	0,005	0,024
hhtyp-alleenstaande	0,014	0,018
hhtyp-alleenstaande ouder	-0,060	0,027
hhtyp-ander	0,058	0,035
hhtyp-met partner	-0,006	0,015
hhtyp-met partner en kinderen	-0,012	0,014
equivalent inkomen	0,000	0,000
eigenaar	-0,024	0,008
huurder	0,024	0,008
woonstad	-0,011	0,011
woonwoning	-0,008	0,010
kwaliteit woning	-0,013	0,003
vreemde herkomst	0,239	0,011
Europese herkomst	-0,239	0,011
geen niet-belgen	0,044	0,013
beperkt niet-belgen	0,042	0,011
mix	0,024	0,014
veel niet-belgen	-0,109	0,019
onveilig	-0,174	0,008
Buurtkenmerken		
vreemde herkomst aandeel	1,025	0,122
aandeel laaggeschoolden	-0,733	0,170
gemiddelde woonstad	-0,295	0,091
Stadskenmerk		
grootstad	0,032	0,023
centrumstad	-0,032	0,023

Een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden: versie 2.0

Jo Noppe
Marie-Anne Moreas
Hilde Schelfaut

Studiedienst van de Vlaamse Regering

In deze bijdrage wordt een stedelijke leefsituatie-index 'versie 2.0' opgebouwd op basis van de resultaten van de survey Stadsmonitor 2011. Een vergelijkbare oefening gebeurde ook al in 2010 op basis van de survey Stadsmonitor 2008. In deze nieuwe oefening worden echter een aantal bijkomende aspecten van de leefsituatie opgenomen in de index. Het gaat onder meer om de kwaliteit van de woning, de beschikbare vrije tijd, de veiligheidssituatie en de mobiliteitssituatie. Dat maakt de index inhoudelijk sterker. Daarnaast worden een aantal manieren verkend om de bruikbaarheid van de leefsituatie-index voor het stedelijke beleid te vergroten. Dat gebeurt door in te zoomen op de verschillende subdimensies die achter de leefsituatie-index verborgen zitten en door op zoek te gaan naar een aantal clusters of groepen inwoners met gelijkaardige leefsituatiekenmerken.

Inleiding

In de bijdrage 'Op zoek naar een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden' in de vorige SVR-studie over de Stadsmonitor werd onderzocht of het mogelijk en zinvol is om op basis van de resultaten van de survey Stadsmonitor 2008 te komen tot één samengestelde leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden (Noppe & Schelfaut, 2010). De vragenlijst van de survey Stadsmonitor 2008 werd echter niet opgesteld met dergelijke leefsituatie-index voor ogen, waardoor verschillende aspecten van de feitelijke leefsituatie van de stadsbewoners geheel of gedeeltelijk buiten beeld bleven. De survey Stadsmonitor werd in 2011 aangevuld met een aantal nieuwe vragen onder meer over de kwaliteit van de woning, de beschikbare vrije tijd, de veiligheidssituatie en de mobiliteitssituatie. Dat maakt het mogelijk om op basis van de resultaten van de survey Stadsmonitor 2011 een leefsituatie-index 'versie 2.0' te berekenen voor de Vlaamse centrumsteden.

Naast deze inhoudelijke verbetering van de leefsituatie-index, willen we in deze bijdrage de bruikbaarheid van de leefsituatie-index als stedelijk beleidsinstrument vergroten door de rijkdom van de data achter de index beter in beeld te brengen. Naast de algemene indexscore per stad bekijken we daarom vooreerst de score van de steden op de verschillende subdimensies van de leefsituatie-index. Het geeft de steden een beter inzicht in de positie van hun inwoners op

de verschillende in de index opgenomen levensdomeinen. Daarna gaan we op zoek naar groepen van inwoners (clusters) met een gelijkaardig leefsituatieprofiel. Zo wordt de algemene leefsituatie-indexscore per stad aangevuld met meer gedetailleerde informatie over de aanwezigheid van deze groepen binnen elke stad.

Alvorens in te gaan op de leefsituatie-indexscores per stad en de resultaten van bovenstaande oefeningen, staan we stil bij het nut en de voor- en nadelen van samengestelde indices in het algemeen en de leefsituatie-index in het bijzonder. Daarna beschrijven we het theoretische concept achter de stedelijke leefsituatie-index en verantwoorden we de keuze van de gebruikte subdimensies en indicatoren.

1. Waarom een samengestelde index?

De laatste decennia is op alle beleidsniveaus de aandacht voor sociale monitoring enorm toegenomen. Deze evolutie verliep parallel aan het streven naar een meer rationele beleidsvoering gebaseerd op kennis en informatie. De meest uiteenlopende monitoringrapporten en indicatorensets zijn vandaag beschikbaar over de sociale situatie in landen, regio's, steden en gemeenten of specifieke bevolkingsgroepen op tal van maatschappelijke domeinen. Ze zijn gebaseerd op zowel administratieve als surveydata. Ook in Vlaanderen bestaan er tal van sociale indicatorenrapporten en monitors, met vaak een indrukwekkend aantal indicatoren (onder andere VRIND, Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting, Vlaamse Armoedemonitor, Stadsmonitor...).

Maar wat doen we met deze overvloed aan cijfers? Wat te besluiten over de algemene sociale ontwikkelingen in land X of stad Y als indicator 1 tot 20 een positief beeld geeft, indicator 21 tot 30 een negatief beeld en indicator 31 tot 40 een neutraal beeld? Wil dat zeggen dat de leefsituatie in land X of stad Y er globaal gezien is op vooruit gegaan? Heffen positieve ontwikkelingen in het ene domein negatieve ontwikkelingen in andere domeinen op? En wat met cumulatie-effecten: verbeteringen of verslechtingen op verschillende domeinen die elkaar nog versterken? Het ligt niet voor de hand om op basis van een uitgebreide lijst van indicatoren een eenduidig antwoord te geven op de vraag hoe het met de sociale situatie gesteld is of hoe deze evolueert.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat men tegelijk met de opgang van het gebruik van sociale indicatorenrapporten en monitors op zoek is gegaan naar manieren om de algemene ontwikkelingen die uit al die indicatoren kunnen afgeleid worden, overzichtelijk en inzichtelijk samen te brengen. Veelal gebeurt dat door de belangrijkste of opvallendste bevindingen in een samenvattend hoofdstuk te verzamelen. De meest verregaande manier om zoiets te doen, is de ontwikkeling van een index die de resultaten van een set van indicatoren samenbrengt in één of een beperkt aantal samengestelde maten (Noll, 2004).

De constructie en het gebruik van samengestelde indices is echter controversieel. Voorstanders geloven dat een samengestelde index de complexe realiteit goed samenvat en door zijn eenvoud de aandacht kan trekken van media en beleid. Tegenstanders hebben vooral problemen met de arbitraire manier waarop de indicatoren samengevoegd en gewogen worden. Zij vinden dat de analyse best stopt bij de analyse van de afzonderlijke indicatoren. Beide kampen hebben uiteraard een punt. Samengestelde indices hebben als belangrijkste voordeel dat zij complexe fenomenen kunnen synthetiseren in eenvoudige en begrijpbare maten, hetgeen de communicatie

naar het beleid en de buitenwereld in het algemeen zeker ten goede komt. Maar tegelijk dreigt daardoor steeds het gevaar van oversimplificatie van de werkelijkheid. De constructie van dergelijke indices dient dan ook steeds weloverwogen te gebeuren en in de grootst mogelijke transparantie. Elke stap dient men nauwgezet te argumenteren en te verantwoorden. Er moet ook benadrukt worden dat een samengestelde index hoegenaamd niet in de plaats mag komen van de analyse van de afzonderlijke indicatoren en levensdomeinen. Een samengestelde index heeft slechts een algemeen indicatieve functie, is synthetiserend en wil een aanzet zijn naar meer. Hij is zeker niet geschikt om specifieke beleidsvragen te beantwoorden, laat staan om de impact van specifieke beleidsacties te beoordelen. Het gebruik van een samengestelde index sluit de analyse van de samenstellende of van andere indicatoren niet uit, wel integendeel.

2. In 4 stappen naar een stedelijke leefsituatie-index

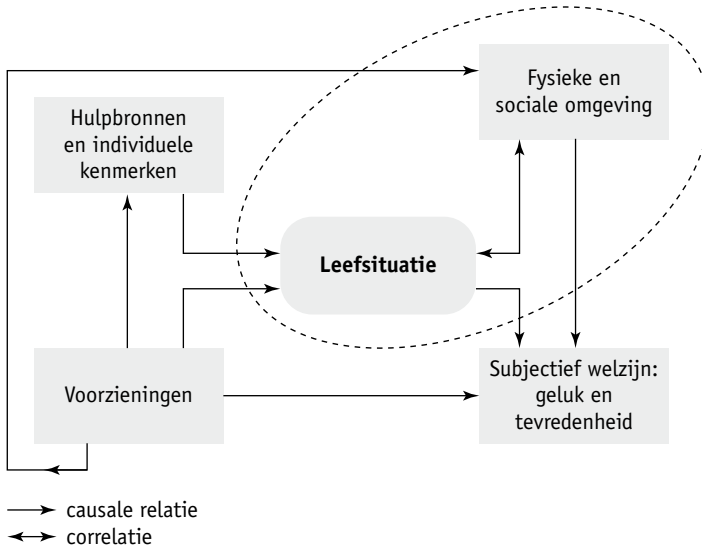
In de literatuur worden verschillende stappen aangegeven die doorlopen dienen te worden bij de constructie van een samengestelde index (Booyens, 2002; OECD & JRC European Commission, 2008; Boelhouwer, 2010). Die stappen kunnen als volgt worden samengevat: keuze van het theoretisch concept, keuze van de indicatoren, samenbrengen van de indicatoren in één index en beoordeling van de kwaliteit van de index. Voor een uitgebreide bespreking van deze stappen verwijzen we naar onze bijdrage van 2010 (Noppe & Schelfaut, 2010). In wat volgt, hanteren we deze 4 stappen om te komen tot onze stedelijke leefsituatie-index (SLSI).

2.1. Stap 1: het concept leefsituatie

In de bijdrage van 2010 bouwden we verder op het concept 'leefsituatie' zoals dat al verscheidene decennia wordt gebruikt door het Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) (Boelhouwer, 2002; Boelhouwer & Roes, 2004; Boelhouwer, 2010). De leefsituatie van een individu heeft betrekking op de concrete omstandigheden waarin de persoon in kwestie leeft. Hoe woont hij of zij? Wat is zijn of haar gezondheidstoestand? Op welke manier neemt hij of zij deel aan het maatschappelijke leven? Hoe verplaatst hij zich? De leefsituatie is een multidimensioneel concept. Het omvat verschillende dimensies of levensdomeinen en wordt bepaald door een ingewikkeld samenspel van individuele kenmerken en hulpbronnen, maatschappelijke factoren en processen die elkaar kunnen versterken, maar ook tegenwerken. Het gaat dus om de beschrijving van de concrete leefomstandigheden van een individu zonder dat die omstandigheden door de persoon zelf of door anderen beoordeeld of geëvalueerd worden.

Het SCP vertrekt bij de benadering van het concept leefsituatie vanuit onderstaand model (Boelhouwer, 2010).

FIGUUR 1 Conceptueel kader voor analyse van de leefsituatie

Bron: Boelhouwer (2010); stippellijn is toevoeging van de auteurs en geeft aan dat in deze bijdrage de omgeving als een onderdeel van de leefsituatie wordt beschouwd.

Op de eerste plaats is de leefsituatie afhankelijk van iemands **individuele kenmerken en hulpbronnen**. Met individuele kenmerken wordt bedoeld op factoren als leeftijd, geslacht, sociale status van de ouders, seksuele oriëntatie, samenstelling van het huishouden of etnisch-culturele achtergrond. Het gaat om eigenschappen waarmee mensen geboren worden, of die stabiel en weinig veranderlijk zijn. Leeftijd is uiteraard wel veranderlijk, maar hier wordt bedoeld dat iedere leeftijdsfase bepaalde kansen of beperkingen in zich draagt die van invloed zijn op de leefsituatie. Dat geldt ook voor de huishoudsamenstelling. De leefsituatie wordt daarnaast bepaald door de mate waarin een persoon toegang heeft tot en gebruik kan maken van bepaalde individuele hulpbronnen. Het gaat onder meer om iemands financiële reserves (het vermogen en inkomen waarover men kan beschikken), om de opleiding die men genoten heeft en om de gezondheidstoestand. Deze individuele hulpbronnen worden in het SCP-model niet als een onderdeel van de leefsituatie zelf gezien, maar als een middel om een betere leefsituatie te bereiken. Hoe meer een individu over deze hulpbronnen kan beschikken, hoe groter de kans op een positieve leefsituatie. Inzake gezondheid kan opgemerkt worden dat dit niet alleen als een bepalende factor voor de leefsituatie gezien kan worden (al dan niet een bepaalde aandoening, ziekte of handicap hebben), maar dat iemands gezondheidstoestand ook zelf een onderdeel vormt van de leefsituatie (al dan niet hinder ondervinden door deze aandoening, ziekte of handicap). Gezondheid vormt aldus tegelijk een verklarende factor als een uitkomst. Het geeft aan dat dit model en de daarin opgenomen concepten niet altijd perfect van elkaar zijn af te lijnen.

De leefsituatie van een individu wordt ook beïnvloed door de beschikbare **publieke diensten en voorzieningen**. De overheid probeert via de herverdeling van goederen, diensten en inkomen de leefsituatie van individuele burgers te verbeteren. Bedoeling is om maatschappelijke achterstanden te voorkomen en als die toch ontstaan om deze zoveel mogelijk te compenseren.

In het SCP-model wordt er ten slotte van uitgegaan dat de leefsituatie beïnvloed wordt door de **omgeving** waarin het individu leeft. De omgeving heeft zowel een fysieke (de toestand van de buurt waarin iemand woont) als een sociale component (de sociale netwerken). In tegenstelling tot de benadering van het SCP beschouwen wij in deze bijdrage de omgeving waarin het individu woont als een onderdeel van de leefsituatie zelf. Dat heeft te maken met het feit dat wij bij de opbouw van de stedelijke leefsituatie-index vertrekken van een aantal basisbehoeften die we vervolgens invullen met indicatoren (zie verder). Verschillende van die basisbehoeften hebben betrekking op de leefomgeving. Het gaat onder meer om de behoefte aan een behoorlijke woonomgeving, de behoefte aan fysieke veiligheid, de behoefte om zich op een vlotte en veilige manier te kunnen verplaatsen en de behoefte aan betekenisvolle sociale relaties. Om aan te geven dat wij de leefomgeving hier verder beschouwen als een onderdeel van de leefsituatie zelf, hebben wij in figuur 1 een stippellijn toegevoegd die beide concepten (leefsituatie en omgeving) omvat.

De individuele kenmerken, de hulpbronnen, de omgeving en de beschikbare publieke diensten – die elkaar ook onderling beïnvloeden – hebben in het SCP-model samen een impact op de leefsituatie van het individu. De leefsituatie bepaalt op haar beurt het **subjectieve welzijn** van het individu: de tevredenheid met diverse levensaspecten en het geluksgevoel. Vaak loopt de feitelijke leefsituatie en de subjectieve waardering ervan parallel, maar niet zelden is de situatie complexer. Gelijkaardige leefomstandigheden kunnen door verschillende individuen op een verschillende manier geëvalueerd worden.

2.2. Stap 2: keuze van indicatoren voor de stedelijke leefsituatie-index

Het valt op dat om het even welk concept men kiest om de sociale leefomstandigheden in kaart te brengen (leefkwaliteit, leefbaarheid, leefsituatie...), men in de literatuur telkens teruggrijpt naar een beperkte lijst van 7 tot 10 levensdomeinen (Boelhouwer, 2010; Hagerty e.a., 2001; Johansson, 2002). Het gaat daarbij om: opleiding, werk, wonen en woonomgeving, sociaal netwerk, persoonlijke veiligheid, vrije tijd en ontspanning, gezondheid, sociale participatie, levensstandaard en mobiliteit. Over de levensdomeinen bestaat dus een zekere consensus.

In deze bijdrage wordt zoals in onze oefening van 2010 vertrokken van het leefsituatieconcept van het Nederlandse SCP. De leefsituatie wordt daarbij als een onderscheiden construct geplaatst tegenover de individuele kenmerken en hulpbronnen, de publieke diensten en het subjectief welzijn. Zoals gezegd beschouwen wij in tegenstelling tot het SCP de leefomgeving als een onderdeel van de leefsituatie zelf. Ook onze concrete invulling van het concept leefsituatie met levensdomeinen en indicatoren verschilt van de aanpak van het SCP.

Een leefsituatie-index focust idealiter enkel op de leefsituatie zelf. Elementen als inkomen en opleiding worden hier als hulpbronnen en niet als onderdelen van de leefsituatie-index beschouwd. Als dat vergeleken wordt met bovenstaande opsomming van levensdomeinen blijven volgende domeinen over: wonen en woonomgeving, gezondheid, persoonlijke veiligheid, vrije tijd en ontspanning, sociale participatie en mobiliteit.

De concrete invulling van de verschillende levensdomeinen met indicatoren gebeurde in onze oefening van 2010 door aan elk levensdomein bepaalde basisbehoeften te verbinden. Daarvoor

baseerden we ons op het werk van Doyal & Gough (1991) dat in Vlaanderen recent ook werd gebruikt in de studie over een budgetstandaard (Storms & Van den Bosch, 2009). Deze basisbehoeften vormen in wat volgt de subdimensies van onze leefsituatie-index:

1. wonen en woonomgeving: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door een betaalbare woning van goede kwaliteit, in een behoorlijke woonomgeving en met voldoende woonzekerheid;
2. gezondheid: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door de afwezigheid van hinder door ziekte of langdurige handicap, door toegang tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg en voldoende lichaamsbeweging;
3. vrije tijd en ontspanning: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door voldoende vrije tijd en voldoende ontspanningsvoorzieningen;
4. sociale participatie: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door betekenisvolle formele sociale relaties (in verenigingen of andere georganiseerde verbanden) en informele sociale relaties (niet-georganiseerde sociale contacten);
5. persoonlijke veiligheid: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid;
6. mobiliteit: de leefsituatie wordt positief beïnvloed door vlotte bereikbaarheid van diensten en voorzieningen (zie de bepalingen van het Vlaams mobiliteitsdecreet)¹.

Vervolgens worden de bovengenoemde basisbehoeften ingevuld met geschikte indicatoren uit de survey Stadsmonitor 2011. In tabel 1 wordt per basisbehoefte een overzicht gegeven van de geselecteerde indicatoren. Het zijn deze 14 basisbehoeften die de subdimensies vormen van de hier opgebouwde leefsituatie-index. Voor de selectie van de indicatoren gelden een aantal criteria. Het moet vooreerst gaan om indicatoren waarvan duidelijk is of ze positief of negatief bijdragen tot iemands leefsituatie. De indicatoren moeten bovendien algemeen van aard zijn: het moet gaan om indicatoren die voor de gehele bevolking gemeten kunnen worden. Indicatoren die enkel een score opleveren voor een bepaalde groep individuen zijn weinig bruikbaar. Aangezien de focus ligt op de leefsituatie van de individuele stadsbewoners en niet op de toestand op stadsniveau, is het ten slotte aangewezen gebruik te maken van surveydata verzameld op individueel niveau. Het gebruik van één geïntegreerde dataset geeft bovendien het belangrijke voordeel dat indien gewenst de relaties tussen iemands leefsituatie, individuele kenmerken, hulpbronnen en subjectief welzijn kunnen worden nagegaan. De concrete operationalisering van de indicatoren opgenomen in tabel 1 is te vinden in bijlage van deze bijdrage.

1 Het levensdomein mobiliteit was als basisbehoefte niet opgenomen in de leefsituatie-index berekend in onze oefening van 2010. We doen dat in deze bijdrage wel omdat onder meer het Vlaamse mobiliteitsdecreet benadrukt dat het vlot bereikbaar zijn van diensten en voorzieningen een basisbehoefte is voor elke Vlaming.

TABEL 1 Indicatoren voor de stedelijke leefsituatie-index

Levensdomeinen	Basisbehoeften/ subdimensies van de index	Indicatoren in survey Stadsmonitor 2011
Wonen en woonomgeving	1. Betaalbaarheid	1.1. Woonquote 1.2. Betaalbaarheid rekeningen van nutsvoorzieningen
	2. Kwaliteit van de woning	2.1. Aanwezigheid van basisvoorzieningen 2.2. Kwaliteit van de structurele elementen van de woning 2.3. Beschikbare ruimte in de woning
	3. Behoorlijke woonomgeving	3.1. Kwaliteit van de woonomgeving 3.2. Overlastsituatie in de buurt
	4. Woonzekerheid	4.1. Bewonerstitel
Gezondheid	5. Geen hinder door langdurige ziekte, aandoening of handicap	5.1. Mate van hinder in dagelijkse bezigheden door langdurige ziekte, aandoening of handicap
	6. Toegang tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg	6.1. Betaalbaarheid gezondheidszorg 6.2. Aanwezigheid gezondheidsvoorzieningen in de buurt
	7. Voldoende lichaamsbeweging	7.1. Sportparticipatie
Vrije tijd en ontspanning	8. Voldoende tijd voor vrije tijd en ontspanning	8.1. Vrije tijd in de week en in het weekend
	9. Participatie aan ontspannings- en vrijetijdsvoorzieningen	9.1. Culturele participatie en ontspanning
Sociale participatie	10. Formele participatie	10.1. Actief lidmaatschap van verenigingen
	11. Informele participatie	11.1. Intensiteit van de sociale contacten
Veiligheid	12. Afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid	12.1. Veiligheidsgevoel
		12.2. Mijdgedrag
Mobiliteit	13. Zich op een vlotte en veilige manier kunnen verplaatsen	13.1. Mobiliteitsmogelijkheden in de buurt
	14. Beschikbare vervoersmiddelen	14.1. Aanwezigheid auto of abonnementen openbaar vervoer in gezin

2.3. Stap 3: berekening van de stedelijke leefsituatie-index

Om de indicatoren samen te brengen in één index is een bepaalde manier van herschaling, weging en aggregatie nodig. In de oefening van 2010 verkenden we daarbij de voor- en nadelen van 3 methoden (Noppe & Schelfaut, 2010). In deze bijdrage werken we enkel verder met de methode die de meest valide resultaten gaf in 2010. Het gaat om een specifieke multivariate statistische methode, met name niet-lineaire canonische correlatie-analyse (procedure OVERALS in SPSS). Deze methode wordt ook door het Nederlandse SCP gehanteerd (Boelhouwer, 2010). De methode heeft als voordelen dat geen arbitraire drempelwaarden en weegcoëfficiënten voor de indicatoren moeten worden gebruikt en dat naast interval en ordinale variabelen ook nominale variabelen in de analyse kunnen worden opgenomen. Bovendien is het mogelijk om de door ons

theoretisch onderscheiden 14 subdimensies (zie tabel 1) op gelijke voet mee te nemen in de analyse, onafhankelijk van het feit of een subdimensie veel of weinig indicatoren bevat.

Aangezien de leefsituatie zelf niet rechtstreeks kan gemeten worden – enkel de individuele indicatoren –, moeten we de leefsituatie zien als een latent construct dat achter de subdimensies en indicatoren verborgen zit. De canonische correlatie-analyse herschaalt en berekent de gewichten van de indicatoren op basis van hun onderlinge relaties en dus ook op basis van hun relatie met de leefsituatie als geheel. Dat gebeurt door de onderlinge correlaties binnen en tussen de subdimensies te maximaliseren: indicatoren die een sterke relatie hebben met de andere indicatoren (en dus met de leefsituatie) wegen zwaarder door in de uiteindelijke index dan indicatoren met een zwakkere relatie.

Omdat in de OVERALS-procedure in SPSS een persoon met minstens één niet ingevuld gegeven voor een subdimensie de neutrale waarde nul krijgt voor de hele subdimensie, gaat er heel wat informatie verloren voor subdimensies die uit een groot aantal variabelen bestaan. Zo kregen in onze analyse 5.168 personen op 18.828 op de subdimensie ‘kwaliteit van de woning’ de waarde nul, omdat zij één of meerdere items niet hadden ingevuld. Om al de beschikbare informatie voor elk item van elke subdimensie optimaal te gebruiken, hebben wij er daarom voor gekozen een persoon met een ontbrekend gegeven voor een item van een subdimensie enkel de waarde nul te geven op dit ene item en niet langer op de hele subdimensie. De indexscore voor deze subdimensie wordt dan opnieuw berekend op basis van de herschaling en de gewichten uit de eerder vermelde canonische correlatie-analyse.² De globale leefsituatie-index wordt uiteindelijk berekend door de som te maken van de indexscores van de 14 subdimensies.

De leefsituatie-indexscores verkregen via de ‘klassieke’ canonische correlatie-analyse en via de bovenvermelde herberekeningen waarbij het gebruik van de beschikbare informatie gemaximaliseerd wordt, zijn bijna identiek (Pearson product-moment correlatiecoëfficiënt = 0,98). Daarom kozen we er voor om enkel verder te werken met de berekening van de index waarbij alle beschikbare informatie in rekening wordt gebracht. Net als bij het Nederlandse onderzoek worden de verkregen scores voor de leefsituatie-index voor een eenvoudigere interpretatie van de resultaten omgezet naar een index met gemiddelde score 100 en een standaardafwijking van 15.

Op deze manier hebben we een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden geconstrueerd. Ook in onze oefening van 2010 deden we dat al, maar het verschil zit in het feit dat we toen niet voor alle subdimensies over geschikte indicatoren beschikten. Bovendien wordt de index nu berekend op basis van de dataset van de survey Stadsmonitor 2011 in plaats van op de dataset van de survey Stadsmonitor 2008. Aangezien de herschaling en de gewichten van de indicatoren in de index gebaseerd zijn op hun onderlinge correlaties binnen en tussen de subdimensies, zullen de gewichten van de indicatoren verschillen naargelang de dataset waarop de index berekend

² De indexscores per subdimensie worden berekend door eerst elke categorie van elke indicator te hercoderen naar de categoriekwantificaties uit de OVERALS-analyse. Vervolgens worden deze hercoderingen vermenigvuldigd met de gewichten uit de OVERALS-analyse en per subdimensie bij elkaar opgeteld.

wordt. Dat alles zorgt ervoor dat de resultaten in deze bijdrage niet vergelijkbaar zijn met de oefening uit 2010.³

Ten slotte dient nog vermeld te worden dat er mogelijk een probleem ontstaat voor de berekening van een stedelijke leefsituatie-index als gewerkt wordt met oversampling van bepaalde steden. Dat is het geval in de survey Stadsmonitor 2011. De situatie van de bevolking van de oversampelde steden weegt dan zwaarder door op de bepaling van de gewichten van de verschillende indicatoren in de index en dus ook op de indexscores zelf. Om het effect van deze oversampling na te gaan werd een aangepaste dataset uitgewerkt waarbij elke stad evenveel records krijgt als ze inwoners heeft. Vervolgens werden de globale leefsituatie-indexscore en de scores voor de theoretische subdimensies op basis van het gewone bestand en het aangepaste bestand met elkaar vergeleken. Aangezien de correlatie tussen de scores zeer hoog is (Pearson product-moment correlaties tussen 0,975 en 1), werd besloten om de berekeningen uit te voeren op het gewone bestand. Daarmee is wel aangetoond dat de oversampling van bepaalde steden in dit geval weinig impact heeft op de berekening van de indexscores.

2.3.1. Algemene resultaten van de stedelijke leefsituatie-index

De gemiddelde score van de centrumsteden op de stedelijke leefsituatie-index (SLSI) bedraagt 100. De indexscores variëren duidelijk over de steden.⁴ De inwoners van Hasselt scoren het hoogst. Ook de inwoners van Brugge, Roeselare, Kortrijk, Leuven en Genk scoren significant hoger dan de gemiddelde inwoner van de 13 steden. Er zijn slechts 2 steden die een significant lagere indexscore halen dan het gemiddelde, met name Oostende en Antwerpen.

Dat de grotere steden Antwerpen en Gent minder goed scoren, komt overeen met de bevinding van het Nederlandse SCP dat hoe groter de stad, hoe minder goed de leefsituatie (Boelhouwer, 2010).

Men kan zich vervolgens afvragen of de verschillen tussen de steden het gevolg zijn van mogelijke verschillen inzake bevolkingssamenstelling. Daarom werd het effect van de stad nagegaan in een multivariaat model (complex samples GLM) waarin naast de stad ook het geslacht, de leeftijdscategorie, het huishoudtype, de opleiding, de werksituatie, het maandinkomen van het huishouden en de nationaliteit van de inwoners werden opgenomen. Daaruit blijkt dat er een effect van de stad op de leefsituatie-indexscore blijft bestaan onder controle van de andere variabelen.

3 Een gelijkaardige opmerking moet gemaakt worden over de resultaten van de Vlaamse leefsituatie-index die gepresenteerd werden in VRIND 2012 (Bral, 2012). Het gaat om de resultaten van een oefening van de Studiedienst van de Vlaamse Regering om te komen tot een globale leefsituatie-index voor de Vlaamse bevolking van 18 jaar en ouder op basis van de jaarlijkse SCV-survey. De resultaten van deze oefening zijn niet vergelijkbaar met de hier gepresenteerde resultaten van de stedelijke leefsituatie-index omdat beide indices op verschillende datasets worden berekend en een verschillende methode voor gegevensverzameling werd gebruikt (face-tot-face bevraging versus postenquête). Om het verschil tussen beide indices duidelijk aan te geven, spreken we van de 'stedelijke' leefsituatie-index en de 'Vlaamse' leefsituatie-index. Deze keuze wijkt af van de keuze van het Nederlandse SCP. Zij zorgen er in hun berekeningen en methode van bevraging wel voor dat de resultaten van de stedelijke leefsituatie-indices vergelijkbaar zijn met de algemene landelijke leefsituatie-index (Boelhouwer & Gilsing, 2012).

4 Complex samples GLM-analyse: Wald F (12; 18.778) = 32,97; p < 0,001.

TABEL 2 Stedelijke leefsituatie-indexscores per stad en betrouwbaarheidsintervallen

	Stedelijke leefsituatie-indexscore	95% Betrouwbaarheidsinterval	
		Ondergrens	Bovengrens
Hasselt	104,7	103,7	105,8
Brugge	104,2	103,3	105,2
Roeselare	104,0	103,0	105,0
Kortrijk	103,1	102,0	104,1
Leuven	102,6	101,6	103,6
Genk	102,2	101,7	102,7
Sint-Niklaas	101,2	100,1	102,2
Aalst	100,7	100,1	101,3
Mechelen	100,4	99,3	101,5
Turnhout	100,1	99,4	100,7
<i>Gemiddelde</i>	<i>100,0</i>	<i>99,7</i>	<i>100,3</i>
Gent	99,5	98,6	100,4
Oostende	98,0	96,8	99,2
Antwerpen	96,6	96,0	97,3

2.3.2. Verschillen tussen de bevolkingsgroepen

Vanuit het conceptueel kader voor de analyse van de leefsituatie (figuur 1) wordt verwacht dat er een samenhang is tussen de in tabel 3 opgenomen achtergrondvariabelen en de SLSI. Deze variabelen hangen namelijk samen met de individuele kenmerken en hulpbronnen van de stadsbewoners.

Voor iedere variabele werd via een complex samples GLM-analyse onderzocht of ze gerelateerd is aan de SLSI. Dat is steeds het geval, al is de samenhang niet even sterk voor elke demografische variabele. De voorliggende SLSI hangt het sterkst samen met het maandinkomen ($r^2=0,269$). Vervolgens is er een sterke samenhang met de genoten opleiding ($r^2=0,133$) en het huishoudtype ($r^2=0,093$). De samenhang met de werksituatie ($r^2=0,046$), de leeftijdscategorie ($r^2=0,033$) en de nationaliteit ($r^2=0,026$) is duidelijk minder sterk, maar nog wel aanwezig. De samenhang met het geslacht is beperkt ($r^2=0,005$), maar toch nog significant. Een complex samples GLM met al deze demografische variabelen geeft aan dat deze variabelen samen 33,9% van de variantie in de SLSI verklaren. In deze analyse hebben al de opgenomen demografische variabelen, uitgezonderd het geslacht, een uniek significant effect op de SLSI. Het effect van de opleiding en het maandinkomen is het sterkst.

De resultaten per bevolkingsgroep liggen in de lijn van wat op basis van eerder onderzoek verwacht kan worden. Groepen waarvan geweten is dat zij op verschillende levensdomeinen een maatschappelijk minder gunstige positie innemen (Pauwels & Pickery, 2007; Vanderleyden e.a., 2009), halen ook een lagere score op de index.

De SLSI ligt iets lager bij vrouwen dan bij mannen. Naar leeftijd ligt de score het hoogst bij de personen van 18 tot 24 jaar wat samenhangt met het feit dat een groot deel van hen nog inwoont bij de ouders. In de groep van 25 tot 34 jaar ligt de indexscore een pak lager dan bij de

18- tot 24-jarigen. Daarna neemt de score geleidelijk toe tot 54 jaar, waarna hij eerst geleidelijk daalt tot 74 jaar en dan fors terugvalt bij de 75-plussers.

De hoge score van de jongste leeftijdsgroep wordt bevestigd door de resultaten naar huishoudsamenstelling. Wie inwoont bij de ouders haalt de hoogste score. De alleenstaanden en alleenstaande ouders scoren opvallend minder goed.

Naar activiteitenstatus ligt de score het hoogst bij de werkenden en het laagst bij de werklozen. De indexscore neemt ook sterk toe naarmate men hoger opgeleid is en beschikt over een hoger huishoudinkomen. Ten slotte valt op dat de score beduidend lager ligt bij personen met een niet-Belgische nationaliteit.

TABEL 3 Stedelijke leefsituatie-indexscores per bevolkingsgroep (significantieniveau geeft aan of de score voor de bevolkingsgroep afwijkt van het globale gemiddelde van de SLSI)

SLSI		SLSI	
Geslacht		Werksituatie	
mannen	101,1***	werkend	102,7***
vrouwen	99,0***	met pensioen	98,2***
Leeftijdscategorie		werkloos	89,0***
18-24 jaar	104,3***	andere	98,0***
25-34 jaar	99,5	Opleidingsniveau	
35-44 jaar	100,8*	laag	93,6***
45-54 jaar	101,2***	midden	100,9***
55-64 jaar	100,3	hoog	106,5***
65-74 jaar	99,6	Maandinkomen huishouden	
75 jaar en ouder	93,5***	tot 999 euro	83,8***
Huishoudtype		1.000 tot 1.499 euro	91,2***
inwonend bij de ouders	106,1***	1.500 tot 1.999 euro	97,4***
met partner en kinderen	102,9***	2.000 tot 2.999 euro	101,8***
met partner zonder kinderen	100,9***	meer dan 3.000 euro	109,0***
alleenstaand	92,3***	Nationaliteit	
alleenstaande ouder	93,9***	Belg	100,7***
andere	94,6***	niet-Belg	90,9***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

2.4. Kwaliteit van de stedelijke leefsituatie-index

Inhoudelijk kunnen we ons de vraag stellen of de SLSI in kaart brengt waarvoor hij werd ontwikkeld (interne validiteit). Gegeven de inhoudelijk sterk verschillende subdimensies van de SLSI verwachten we geen hoge canonieke correlatie (canonieke correlatie= 0,15 of $r^2=2,2\%$). Dit is eveneens het geval in de oefeningen van het Nederlandse SCP. Het geeft aan dat de verschillende subdimensies inderdaad verschillende elementen van de leefsituatie meten.

In vergelijking met onze oefening van 2010 zijn we er via de survey Stadsmonitor 2011 in geslaagd meer aspecten van de leefsituatie in kaart te brengen. Elementen als de kwaliteit van

de woning, bepaalde gezondheidsaspecten, de beschikbare vrije tijd, veiligheid en mobiliteit zijn nu wel opgenomen. Tegelijk zien we dat de SLSI niet met alle theoretische subdimensies op een even sterke wijze samenhangt, al zijn de Pearson product-moment correlaties behoorlijk hoog voor de meeste subdimensies⁵. Voldoende tijd voor vrije tijd en ontspanning hangt relatief weinig samen met de index.

We meldden al dat de resultaten per bevolkingsgroep in de lijn liggen van de verwachtingen (externe validatie). We kunnen ook nagaan in hoeverre de berekende indexscores overeenkomen met andere gekende fiscale, tewerkstellings- en armoede-indicatoren. De correlaties tussen de SLSI en deze indicatoren zijn vrij sterk en lopen in de verwachte richting (zie tabel 4). Hoe hoger de aangegeven fiscale inkomens per stad, hoe hoger de gemiddelde indexscore voor die stad. Hoe hoger de werkzaamheidsgraad, hoe hoger de SLSI. Omgekeerd geldt hoe meer werklozen, personen met een voorkeursregeling in de ziekteverzekering of geboorten in kansarme gezinnen in een stad, hoe lager de gemiddelde indexscore.

TABEL 4 Correlaties tussen de stedelijke leefsituatie-indexscore per stad en een aantal fiscale, tewerkstellings- en armoede-indicatoren

	r
Fiscale indicatoren	
• gemiddeld inkomen per aangifte	0,60*
• aandeel aangiften onder 10.000 euro	-0,57*
• aandeel aangiften boven 50.000 euro	0,66*
Tewerkstellingsindicatoren	
• werkzaamheidsgraad	0,62*
• werkloosheidsgraad	-0,81**
Armoede-indicatoren	
• aantal leefloners per 1.000 inwoners	-0,51
• aantal titularissen in de voorkeursregeling voor de ziekteverzekering per 1.000 inwoners	-0,77**
• kansarmoede-index Kind en Gezin	-0,74**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Bron fiscale, tewerkstellings- en armoede-indicatoren: www.lokaalstatistieken.be.

3. De SLSI ontleed in subdimensies en componenten

De SLSI geeft één globaal cijfer per stad. Dat is zijn sterkte, maar tegelijk ook zijn grootste beperking. De rijkdom van de data die achter de index verborgen zit, komt niet tot uiting. En dat is net hetgeen het stadsbestuur nodig heeft om meer zicht te krijgen op de situatie van haar inwoners op de verschillende levensdomeinen. Men zou de SLSI kunnen beschouwen als

5 Pearson product-moment correlaties tussen de SLSI en de subdimensies zijn: kwaliteit van de woning ($r=0,60$), behoorlijke woonomgeving ($r=0,53$), afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid ($r=0,50$), participatie aan ontspannings- en vrijetijdsvoorzieningen ($r=0,49$), woonzekerheid ($r=0,49$), betaalbaarheid ($r=0,48$), voldoende lichaamsbeweging ($r=0,48$), toegang tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg ($r=0,46$), informele participatie ($r=0,44$), formele participatie ($r=0,43$), geen hinder door langdurige ziekte, aandoening of handicap ($r=0,38$), zich op een vlotte en veilige manier kunnen verplaatsen ($r=0,37$), beschikbare vervoersmiddelen ($r=0,32$), en voldoende tijd voor vrije tijd en ontspanning ($r=0,16$).

de koortsthermometer die aangeeft hoe het gesteld is met de temperatuur van de stad en enkel aangeeft of de stad (of een bepaalde bevolkingsgroep binnen de stad) al dan niet koorts heeft (Boelhouwer, 2010). Om de oorzaak van de koorts te achterhalen, hebben we andere instrumenten nodig die meer diepgaande analyses van de afzonderlijke subdimensies en samenstellende indicatoren mogelijk maken.

Vooreerst worden de berekende subdimensiescores besproken. Vervolgens onderzoeken we of we de informatie uit deze 14 theoretische subdimensies niet meer gebald kunnen weergeven via enkele achterliggende componenten.

3.1. De 14 subdimensies van de SLSI

De SLSI is opgebouwd uit 14 verschillende subdimensies. Om zicht te krijgen op welke domeinen welke steden beter of minder goed scoren, kan men zoals reeds gezegd naast de globale SLSI ook indexscores berekenen per subdimensie.

Algemeen geldt dat de steden die beter scoren op de globale SLSI ook beter scoren op de verschillende onderliggende subdimensies (zie tabel 5). Een aantal steden die op de globale SLSI beter scoren dan het gemiddelde, scoren minder goed op het vlak van culturele participatie en ontspanning. Het gaat om Roeselare, Kortrijk, Genk, Sint-Niklaas en Aalst. Dezelfde situatie doet zich voor op het vlak van formele participatie. Daar gaat het om Genk en Aalst. Inzake mobiliteit en lichaamsbeweging scoort de gemiddelde Aalstenaar duidelijk minder goed dan het gemiddelde van de 13 steden.

De voorlaatste rij in tabel 5 geeft aan of de stad al dan niet een significant effect heeft op de indexscore per subdimensie (Adj. Wald F). De stad heeft geen effect op de subdimensies functionele beperkingen en voldoende vrije tijd, maar wel op al de andere subdimensies. De r^2 laat zien hoe groot dat effect is (hoeveel procent van de variantie in de index van de subdimensie verklaard wordt door de stad). Dat geeft voor het stedelijke beleid bijzonder interessante informatie. De subdimensies waarop de stad het grootste effect heeft, zijn de kwaliteit van de woning en de woonomgeving, de veiligheid en de mobiliteit. Er zijn ook subdimensies die weinig verschillen opleveren tussen de centrumsteden ($r^2 < 1\%$). Dit zijn de toegang tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg, lichaamsbeweging, culturele participatie en ontspanning, formele participatie en beschikbare vervoersmiddelen.

TABEL 5 Subdimensiescores van de SLSI per stad (enkel de subdimensiescores die significant afwijken van de gemiddelde score 100 zijn opgenomen)

	Betaalbaar- heid woning	Kwaliteit woning	Kwaliteit woon- omgeving	Woon- zekerheid	Geen func- tionele beperkingen	Toegang tot gezondheids- zorg	Lichaams- beweging
Hasselt	101,59	103,07	105,35	103,15		101,91	101,30
Brugge	101,66	102,15	104,92			101,06	
Roeselare	102,96	104,36	104,00	103,60			
Kortrijk	102,23	102,89	102,71	103,33			
Leuven		101,37	102,94			102,10	101,17
Genk		101,85	102,53	102,13	99,02		
Sint-Niklaas		101,92		101,61			
Aalst	101,55	102,39	101,61	102,67			98,04
Mechelen			98,20				
Turnhout		101,75	98,59			98,55	
Gent			98,78	98,39			
Oostende				98,27			
Antwerpen	98,13	96,95	96,82	98,53		99,01	
Adj. Wald F	9,15***	21,89***	43,97***	19,40***	2,25	5,64***	4,92***
r ²	0,010	0,025	0,039	0,016	0,002	0,004	0,002

	Voldoende vrije tijd	Culturele par- ticipatie en ontspanning	Formele participatie	Informele participatie	Veiligheid	Mobilititeit	Beschikbare vervoers- middelen
Hasselt				101,81	103,32	104,54	
Brugge		101,01	102,01		105,34	104,09	
Roeselare		98,39		101,94	103,60	103,19	102,40
Kortrijk		98,46		102,10	101,95	102,73	101,62
Leuven			101,31	101,04	104,47		
Genk		99,46	99,31	102,60	101,37	102,56	102,37
Sint-Niklaas		98,64		101,64			
Aalst		96,91	99,03		102,08	97,43	101,52
Mechelen							101,19
Turnhout		98,88		101,04		98,89	101,08
Gent		101,60					
Oostende	101,62			96,78	97,72		
Antwerpen				98,33	96,20	97,68	98,64
Adj. Wald F	1,75	10,09***	3,79*	12,89***	42,35***	35,37***	10,23***
r ²	0,001	0,007	0,003	0,011	0,043	0,024	0,007

Noot: Adj. Wald F-waarde en r² resultaat van complex samples GLM-analyses met de stad als onafhankelijke variabele en de subdimensie als afhankelijke variabele.

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Eenzelfde oefening kan gemaakt worden voor de verschillende bevolkingsgroepen. Men kan kijken naar de scores van deze bevolkingsgroepen op de verschillende subdimensies. Dit laat toe om de externe validiteit van de theoretische subdimensies te onderzoeken, maar het maakt tegelijkertijd ook duidelijk welke dimensies verantwoordelijk zijn voor het feit dat bepaalde bevolkingsgroepen globaal lager scoren op de samengestelde SLSI.

Uit analyse voor de 13 steden samen blijkt dat de mindere score van vrouwen voornamelijk samenhangt met hun mindere positie op het vlak van lichaamsbeweging en functionele lichamelijke beperkingen, formele sociale participatie, veiligheid en beschikbare vervoermiddelen.⁶ Ook de 75-plussers scoren minder hoog op deze subdimensies, alsook op de kwaliteit van de woning, de culturele participatie en ontspanning en de informele participatie. Enkel inzake betaalbaarheid van de woning, de kwaliteit van de woonomgeving, de toegang tot een kwaliteitsvolle gezondheidszorg en de beschikbare vrije tijd is de situatie omgekeerd voor de 75-plussers.

Naar huishoudsamenstelling zijn de alleenstaanden en de alleenstaande ouders op nagenoeg alle subdimensies het minst goed af. De alleenstaanden zonder kinderen scoren slechts op één domein beter dan gemiddeld, zijnde de beschikbare vrije tijd. Opvallend is verder dat koppels met kinderen, die een goede globale SLSI-score hebben, toch slechter dan gemiddeld scoren voor de betaalbaarheid van de woning en de beschikbare vrije tijd. De laagopgeleiden scoren op alle subdimensies, uitgezonderd beschikbare vrije tijd, minder goed. Hetzelfde geldt voor de personen met een laag inkomen. De werklozen doen het ook minder goed voor de meeste subdimensies, maar behouden een gemiddelde score voor lichaamsbeweging en functionele lichamelijke beperkingen, voor beschikbare vrije tijd en voor de mobiliteitsmogelijkheden in de buurt.

Omgekeerd geldt dat hoogopgeleiden, werkenden en personen met een hoog inkomen op nagenoeg alle subdimensies de hoogste scores halen. Enkel inzake beschikbare vrije tijd scoren zij lager dan het gemiddelde.

3.2. Van 14 subdimensies naar 3 componenten

In voorgaande paragraaf werd ingegaan op de score van de steden op de 14 afzonderlijke subdimensies van de SLSI. Daarmee wordt meer inzicht verkregen in de rijkdom van de data die achter de SLSI verborgen zit. Tegelijk slaat de slinger weer snel door in de andere richting: men bekijkt de situatie subdimensie per subdimensie waardoor de geïntegreerde benadering van de data - wat net de essentie is van het werken met samengestelde indices - wegvalt. Bovendien dreigt opnieuw een teveel aan informatie waardoor de lezer door de bomen het bos niet meer ziet. Voor wie focust op de situatie in één stad, kan uit deze opdeling in subdimensies zeer relevante informatie voor het beleid gehaald worden. Maar wie tegelijk naar de situatie in verschillende of alle steden wil kijken, moet dat doen op basis van uitgebreide tabellen (zie tabel 5), wat al snel een behoorlijk complexe opdracht wordt.

Daarom onderzoeken we of we de informatie uit deze 14 subdimensies compacter kunnen weergeven via enkele achterliggende componenten. We voeren daarvoor een principale componentenanalyse uit op de 14 subdimensies van de SLSI.

De analyse maakt duidelijk dat de 14 subdimensies van de SLSI teruggebracht kunnen worden tot 4 componenten of groepen van samenhangende subdimensies. De analyse geeft tegelijk aan dat de subdimensie 'beschikbare vrije tijd' weinig samenhangt met de andere subdimensies en

⁶ De bijbehorende tabel kan opgevraagd worden bij de auteurs.

met de algemene SLSI. Ook uit eerdere resultaten bleek al dat deze subdimensie eerder een buitenbeentje vormt tussen de 14 subdimensies van de SLSI. De Pearson product-moment correlatie tussen de SLSI en deze subdimensie ($r = 0,159$) is laag. Heel wat bevolkingsgroepen met een hoge SLSI hebben toch lage scores voor de subdimensie 'beschikbare vrije tijd' en omgekeerd. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat beschikken over veel vrije tijd omgekeerd evenredig staat tegenover verschillende aspecten die bijdragen tot een positievere leefsituatie. Wie over veel vrije tijd beschikt (bijvoorbeeld gepensioneerden of werklozen), beschikt doorgaans over minder materiële middelen. Dat zorgt mogelijk voor problemen op het vlak van de woonsituatie of de deelname aan cultuur en ontspanning, wat uiteindelijk resulteert in een lagere score op de globale leefsituatie-index.

Om het vervolg van onze analyse niet nodeloos complex te maken, werd besloten om de subdimensie 'beschikbare vrije tijd' in wat volgt buiten beschouwing te laten.⁷ Een principale componentenanalyse op de 13 resterende subdimensies resulteert in 3 componenten (zie tabel 6).⁸

TABEL 6 Ladingen van de subdimensies van de SLSI op 3 componenten na rotatie (principale componentenanalyse met varimaxrotatie)

Subdimensies	Componenten		
	Materieel welzijn	Participatie	Kwaliteit leefomgeving
Betaalbaarheid van de woning	0,757	-0,037	0,064
Kwaliteit van de woning	0,596	0,274	0,126
Kwaliteit van de woonomgeving	0,143	0,060	0,822
Woonzekerheid	0,746	0,075	-0,031
Geen functionele beperkingen	0,090	0,422	0,149
Toegang tot gezondheidszorg	0,535	0,009	0,260
Lichaamsbeweging	0,000	0,745	0,039
Culturele participatie en ontspanning	0,027	0,735	0,054
Formele participatie	0,102	0,631	-0,061
Informele participatie	0,163	0,423	0,143
Veiligheid	0,083	0,126	0,751
Mobiliteit	0,015	0,078	0,639
Beschikbare vervoersmiddelen	0,422	0,124	-0,011

Noot: cijfers in vet wijzen op een matige tot hoge lading op de component. De subdimensie 'beschikbare vrije tijd' werd buiten beschouwing gelaten.

Een eerste component groepeert de subdimensies die betrekking hebben op het materiële welzijn van het individu. Het gaat om de betaalbaarheid van de woning, de woonzekerheid, de kwaliteit van de woning en in mindere mate de beschikbare vervoersmiddelen en de toegang tot de gezondheidszorg (één van de twee indicatoren van deze subdimensie verwijst naar problemen om de gezondheidszorg te kunnen betalen). Een tweede component of groep van subdimensies heeft betrekking op de mate van participatie van het individu aan de samenleving. Daaronder vallen de lichaamsbeweging (sportparticipatie), de culturele participatie en ontspanning, de

7 Aangezien we 'beschikken over voldoende vrije tijd' beschouwen als een belangrijke basisbehoefte, hebben we deze subdimensie toch behouden als volwaardig onderdeel van de SLSI (zie boven).

8 Deze 3 factoren verklaren samen 44,5% van de variantie van de 13 subdimensies van de SLSI.

formele en informele participatie (deelname aan het verenigingsleven en de sociale contacten) en de mate waarin het individu geconfronteerd wordt met functionele beperkingen. Men kan er van uitgaan dat de aanwezigheid van functionele beperkingen de mate van participatie aan de samenleving van een individu negatief beïnvloedt. De laatste component omvat de subdimensies die betrekking hebben op de kwaliteit van de leefomgeving van het individu. Het gaat om de subdimensies over de kwaliteit van de woonomgeving, de veiligheid en de mobiliteitsmogelijkheden in de buurt.

In figuur 2 worden de componentscores van de 13 steden weergegeven. Een positieve/negatieve score houdt in dat de bewoners van die stad op de component hoger/lager scoren dan de gemiddelde inwoner van de 13 steden samen. Uit de analyses (t-testen met criterium $p < 0,05$) blijkt dat de inwoners van Gent en Antwerpen minder goed scoren inzake materieel welzijn dan gemiddeld. De inwoners uit Roeselare, Kortrijk, Aalst, Hasselt, Genk en Sint-Niklaas en in mindere mate deze uit Brugge halen hogere scores voor materieel welzijn.

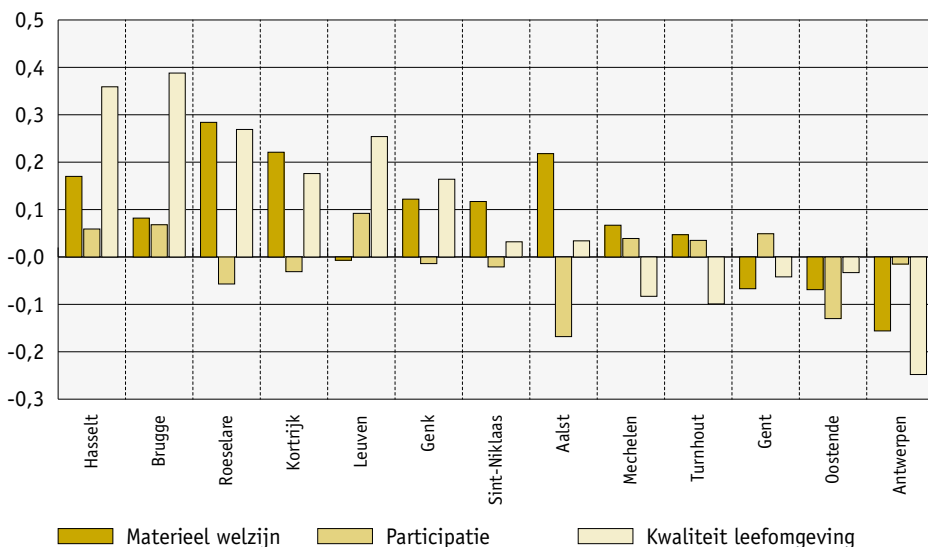
Wat participatie betreft: alleen de burgers uit Aalst en Oostende scoren op dit vlak significant minder goed dan de gemiddelde stedeling, terwijl de burgers uit Leuven en Brugge significant meer participeren.

De verschillen tussen de steden zijn ten slotte het grootst op het vlak van de kwaliteit van de leefomgeving. Vooral de inwoners van Antwerpen, maar ook deze van Turnhout en Mechelen scoren hier minder dan gemiddeld. De inwoners van Brugge, Hasselt, Roeselare, Leuven, Kortrijk en Genk doen het opvallend beter.

Het effect van de stad op de componentscores (de verklaarde variantie door de stad in een GLM-analyse) is het hoogst voor de kwaliteit van de woonomgeving ($r^2=4,7\%$) en lager voor materieel welzijn ($r^2=2\%$) en participatie ($r^2=0,4\%$). Dat bleek ook al in eerder onderzoek: aspecten van de leefomgeving worden in belangrijke mate bepaald door de stad waar je woont, ongeacht wie je bent (Schelfaut, 2010).

Ook als de demografische variabelen uit tabel 3 in het model worden ingebracht, blijft er een significant effect van de stad op de 3 componentscores bestaan. Daaruit kunnen we besluiten dat de verschillen over de steden voor deze componentscores niet alleen verklaard kunnen worden door een verschillende bevolkingssamenstelling van de steden.

FIGUUR 2 Componentscores van de steden op ‘materieel welzijn’, ‘participatie’ en ‘kwaliteit van de leefomgeving’ (steden gerangschikt van hoog naar laag op de globale SLSI)

Noot: componentscores zijn afwijkingen van de score van de stad op de component ten opzichte van de gemiddelde score van de 13 steden op de component.

3.3. Van 3 componenten naar 5 clusters

Hierboven werd duidelijk dat de steden voor de 3 componenten ‘materieel welzijn’, ‘participatie’ en ‘kwaliteit van de leefomgeving’ niet gelijkaardig scoren. Hetzelfde geldt uiteraard ook voor de inwoners van die steden. Een inwoner kan bijvoorbeeld sterk scoren op het vlak van materieel welzijn en kwaliteit van de leefomgeving, maar minder op het vlak van participatie. Om de verschillende mogelijke profielen van inwoners te ordenen in een bruikbare structuur werd een clusteranalyse met de 3 componenten ‘materieel welzijn’, ‘participatie’ en ‘kwaliteit van de woonomgeving’ uitgevoerd. Dit geeft ons 5 clusters of groepen van stadsbewoners met een gelijkaardig profiel op de 3 componenten. Op basis van dit profiel hebben we de clusters elk een naam gegeven. In tabel 7 staat de verdeling opgenomen van deze 5 clusters over de 13 steden samen.

De ‘begoede participanten’ uit cluster 1 scoren beter dan gemiddeld op elk van de 3 componenten. Het gaat om bijna 37% van de inwoners van de 13 steden.

De ‘niet-participanten’ uit cluster 2 – bijna 21% van de stedelingen – zijn personen die geen problemen kennen op vlak van materieel welzijn of op vlak van de leefomgeving, maar minder aan de samenleving participeren dan gemiddeld.

De ‘materieel minder begoeden’ uit cluster 3 – goed voor 18% van de stedelingen – zijn personen die het op materieel vlak minder goed hebben, maar op de andere vlakken geen achterstelling kennen.

Cluster 4 groepeert de personen die enkel problemen kennen op het vlak van de leefomgeving. De cluster is goed voor 14% van de stadsbewoners.

De ‘materieel minder begoede niet-participanten’ uit cluster 5 ten slotte scoren zowel op het vlak van materieel welzijn als op het vlak van participatie minder dan gemiddeld. Ze zijn goed voor bijna 11% van de stadsbevolking.

TABEL 7 Verdeling van de bevolking van de 13 steden over 5 clusters, gemiddelde componentscores en globale SLSI per cluster

	N (ongewogen)	% (gewogen)	Componentscores			SLSI
			Materieel welzijn	Participatie	Leef- omgeving	
1. Begooede participanten	7.397	36,7	0,549	0,640	0,288	113,1
2. Niet-participanten	4.575	20,6	0,613	-1,055	0,344	98,4
3. Materieel minder begoeden	2.711	18,4	-1,338	0,558	0,290	94,9
4. Personen met problemen in de leefomgeving	2.275	13,6	0,221	0,098	-1,854	89,4
5. Minder begoede niet-participanten	1.870	10,7	-1,047	-1,250	0,200	80,2
<i>Totaal</i>	<i>18.828</i>	<i>100,0</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
<i>Gemiddelde</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>100,0</i>

Noot: resultaten van een tweestapsclusteranalyse met de 3 componenten als continue variabelen.

De clusters staan in tabel 7 gerangschikt in functie van hun SLSI-score (laatste kolom): de begoede participanten scoren uiteraard het best. Voor al de overige clusters is de SLSI lager dan gemiddeld, al zijn er nog duidelijke verschillen tussen de clusters. De materieel minder begoede niet-participanten scoren het minst goed.⁹

In wat volgt, gaan we na of deze clusters in alle steden in dezelfde mate aanwezig zijn. Dat is niet het geval.¹⁰ Zoals te verwachten, bevinden er zich in de steden die minder goed scoren op de globale SLSI (Antwerpen en Oostende) relatief gezien minder inwoners in cluster 1 (begooede participanten). Daartegenover staat dat in deze steden het aandeel inwoners in de andere clusters groter is dan in de andere steden. Voor de steden die hoog scoren op de globale SLSI geldt het omgekeerde: relatief gezien meer inwoners in cluster 1 en minder in de andere clusters. Een opvallende uitzondering op dit algemene patroon wordt gevormd door cluster 2 (niet-participanten). Het zijn verrassend genoeg net de steden met de hoogste globale SLSI die ook het hoogste aandeel niet-participanten kennen.

9 Volgens de complex samples GLM met de clusters als onafhankelijke en de SLSI als afhankelijke variabele verklaren de 5 clusters samen 56% van de variantie van de SLSI.

10 Pearson chi-kwadraat = 968,79; Adj. F(37; 700.206) = 15,40, $p < 0,001$.

TABEL 8 SLSI en verdeling van de inwoners per stad over de 5 clusters, in %

	SLSI	1. Begoede participanten	2. Niet- participanten	3. Materieel minder begoeden	4. Personen met proble- men in de leefomgeving	5. Materieel minder begoede niet- participanten
Hasselt	104,7	46,9	24,8	15,0	5,0	8,4
Brugge	104,2	47,4	22,0	16,6	4,1	9,8
Roeselare	104,0	45,5	29,0	10,8	6,8	7,9
Kortrijk	103,1	46,1	24,7	11,5	8,0	9,6
Leuven	102,6	40,0	20,3	22,1	7,6	10,0
Genk	102,2	41,8	25,3	14,3	9,7	8,9
Sint-Niklaas	101,2	38,5	24,7	13,7	12,5	10,5
Aalst	100,7	38,3	28,9	12,0	12,0	8,8
Mechelen	100,4	38,3	19,8	15,9	15,8	10,2
Turnhout	100,1	37,5	20,3	16,8	15,5	9,8
Gent	99,5	35,1	16,8	23,4	15,4	9,3
Oostende	98,0	29,3	21,7	20,3	14,3	14,3
Antwerpen	96,6	29,7	17,3	20,6	19,5	12,9
<i>Totaal</i>	<i>100,0</i>	<i>36,7</i>	<i>20,6</i>	<i>18,4</i>	<i>13,6</i>	<i>10,7</i>

Noot: cijfers in vet wijzen op een minder gunstige situatie dan in het totaal van de 13 steden.

We kunnen ten slotte ook nagaan op welke manier de verschillende bevolkingsgroepen in de 13 steden verdeeld zijn over de 5 clusters.¹¹

Nagenoeg alle bevolkingsgroepen waarvoor de globale SLSI-score duidelijk lager ligt dan het algemene gemiddelde (75-plussers, alleenstaanden en alleenstaande ouders, werklozen, laag opgeleiden, personen met een laag inkomen en niet-Belgen), kennen ook een lager aandeel personen in cluster 1 (begoede participanten). Voor al deze bevolkingsgroepen kan vervolgens worden nagegaan in welke clusters ze wel oververtegenwoordigd zijn. Het geeft meer inzicht in de redenen waarom bepaalde groepen minder goed scoren op de globale SLSI.

Zo doen de 75-plussers en de mensen met een lage opleiding het minder goed op de globale SLSI omdat ze vaker behoren tot de cluster van de 'niet-participanten', al dan niet met bijkomende materiële tekortkomingen. De alleenstaanden, de alleenstaande ouders, de werklozen en de niet-Belgen horen vaker tot de 'materieel minder begoeden', al dan niet gepaard gaande met een verminderde participatie. De personen met een laag inkomen horen vaker tot de 'materieel minder begoeden', de 'niet-participanten' en de 'materieel minder begoede niet-participanten'.

Het voorgaande maakt duidelijk dat deze clusteranalyse een interessante aanvulling vormt op de algemene leefsituatie-indexscores en op de indexscores van de verschillende subdimensies. De opdeling van de inwoners in clusters of groepen met een gelijkaardig leefsituatieprofiel geeft niet alleen aan hoe bepaalde problematieken – al dan niet gecombineerd – aanwezig zijn bij de stedelijke bevolking. Dergelijke analyses maken ook dynamisch onderzoek mogelijk. Het kan interessant zijn om op te volgen hoe bepaalde bevolkingsgroepen zich ontwikkelen. Wat als men over 5 jaar dezelfde mensen bevroegt? Zullen bepaalde groepen er dan in geslaagd zijn om op te schuiven naar een cluster met een hogere leefsituatie-indexscore? Vervolgens kan men via

11 De bijbehorende tabel kan opgevraagd worden bij de auteurs.

(kwalitatief) onderzoek op zoek gaan naar de redenen waarom bepaalde inwoners daarin geslaagd zijn en andere inwoners niet. En wat is daarin de rol van de stad geweest? Het geeft het stadsbestuur belangrijke informatie over de efficiëntie en effectiviteit van haar beleidsinitiatieven.

Uitleiding

In deze bijdrage werd een stedelijke leefsituatie-index 'versie 2.0' opgebouwd op basis van de resultaten van de survey Stadsmonitor 2011. Een vergelijkbare oefening gebeurde ook al in 2010 op basis van de survey Stadsmonitor 2008 (Noppe & Schelfaut, 2010). Het belangrijkste verschil tussen beide oefeningen is dat nu meer aspecten van de leefsituatie werden meegenomen in de leefsituatie-index. Het gaat onder meer om de kwaliteit van de woning, de beschikbare vrije tijd, de veiligheidssituatie en de mobiliteitssituatie.

De stedelijke leefsituatie-index (SLSI) heeft vooral een indicatieve en communicatieve functie: op een eenvoudige en gebalde manier wordt aangegeven hoe het gesteld is met de leefsituatie in de centrumsteden. Naast de inhoudelijke verbetering van de stedelijke leefsituatie-index in vergelijking met de oefening van 2010, werden in deze bijdrage een aantal manieren verkend om de bruikbaarheid van de globale SLSI voor het stedelijke beleid te vergroten. Bedoeling is om de rijkdom van de data achter de index beter in beeld te brengen. Een eerste oefening bestond erin in te zoomen op de 14 subdimensies van de SLSI. In een tweede analyse werd de stedelijke bevolking opgedeeld in 5 verschillende clusters of groepen inwoners met gelijkaardige leefsituatiekenmerken. Zo werd de algemene SLSI-score van elke stad aangevuld met meer gedetailleerde informatie over de leefsituatiekenmerken van de verschillende groepen van inwoners. Deze bijkomende analyses geven de steden een beter inzicht in de positie van hun inwoners op de verschillende in de SLSI opgenomen levensdomeinen. Ze maken duidelijk op welke domeinen en aspecten van de leefsituatie er nog werk aan de winkel is. De stadsbesturen krijgen op die manier heel wat interessante informatie voor de onderbouwing van hun beleid.

BIBLIOGRAFIE

- Bijl, R., Boelhouwer, J. & Pommer, E. (red.) (2007). *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2002). Quality of life and living conditions in the Netherlands. In: *Social Indicators Research*, 58(1-3), 115-140.
- Boelhouwer, J. (2010). *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974*. Den Haag: SCP.
- Boelhouwer, J. & Roes, T. (2004). The social state of the Netherlands: a model based approach to describing living conditions and quality of life. In: Glatzer, W., von Below, S. & Stoffregen, M. (eds.). *Challenges for quality of life in the contemporary world. Advances in quality-of-life studies, theory and research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 125-138.
- Boelhouwer, J. & Gilsing, R. (2012). *De sociale staat van de gemeente. Lokaal gebruik van de SCP-leefsituatie-index*. Den Haag: SCP & Verwey-Jonker Instituut.
- Booyens, F. (2002). An overview and evaluation of composite indices of development. In: *Social Indicators Research*, 59(2), 115-151.
- Bral, L. (red.) (2012). *VRIND 2012: Vlaamse regionale indicatoren*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Doyal, L. & Gough, I. (1991). *A theory of human need*. Houndmills: MacMilland Education Ltd.

- Hagerty, M.R., Cummins, R.A., Ferriss, A.L., Land, K., Michalos, A.C., Peterson, M., Sharpe, A., Sirgy, J. & Vogel, J. (2001). Quality of life indexes for national policy: review and agenda for research. In: *Social Indicators Research*, 55(1), 1-96.
- Johansson, S. (2002). Conceptualizing and measuring quality of life for national policy. In: *Social Indicators Research*, 58(1-3), 13-32.
- Noll, H.-H. (2004). Social indicators and quality of life research: background, achievements and current trends. In: Genov, N. (ed.). *Advances in sociological knowledge over half a century*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 151-181.
- Noppe, J. & Schelfaut, H. (2010). Op zoek naar een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.). *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-studie 2010/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 231-271.
- OECD & Joint Research Centre European Commission (2008). *Handbook on constructing composite indicators. Methodology and user guide*. OECD Publishing.
- Pauwels, G. & Pickery, J. (2007). *Wie participeert niet? Ongelijke deelname aan het maatschappelijke leven in verschillende domeinen*. SVR-Rapport 2007/5, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Schelfaut, H. (2010). Maakt de stad het verschil? Ruimtelijke verschillen in subjectieve beleving. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.). *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-studie 2010/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 145-172.
- Storms, B. & Van den Bosch (red.) (2009). *Wat heeft een gezin minimaal nodig? Een budgetstandaard voor Vlaanderen*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (red.) (2009). *De sociale staat van Vlaanderen 2009*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Bijlage

Operationalisering indicatoren stedelijke leefsituatie-index

Basisbehoeften/ subdimensies van de index	Indicatoren in survey Stadsmonitor 2011	Operationalisering
1. Betaalbare woning	1.1. Woonquote	1.1. Uitgaven voor huur of afbetaling woning t.o.v. het gezinsinkomen (opdeling in 5 categorieën)
	1.2. Betaalbaarheid rekeningen nutsvoorzieningen	1.2. Problemen met de betaling van rekeningen voor elektriciteit, gas, water en stookolie (ja/nee)
2. Kwaliteit van de woning	2.1. Aanwezigheid basisvoorzieningen	2.1. Aanwezigheid van warm stromend water, afzonderlijke wc met waterspoeling, bad/douche, internet, tuin/koer (ja/nee)
	2.2. Kwaliteit van de structurele elementen van de woning	2.2. Staat van de centrale verwarming, de elektrische installatie, de binnen- en buitenmuren, het buitenschrijnwerk, de ramen, de dakgoten en het dak (goede staat/kleine herstellingen nodig/aan vervanging toe)
	2.3. Beschikbare ruimte in de woning	2.3. Aantal kamers in de woning t.o.v. het aantal gezinsleden (opdeling in 5 categorieën)
3. Behoorlijke woonomgeving	3.1. Kwaliteit van de woonomgeving	3.1. Staat van de gebouwen, de straten en voetpaden en de groenvoorzieningen in de buurt (opdeling in 5 categorieën)
	3.2. Overlastsituatie in de buurt	3.2. Mate van overlast in de buurt door snel verkeer, agressief verkeersgedrag, lawaai door verkeer, burenlawaai, overlast door jongeren of burenen, geurhinder, lastiggevallen worden, vernieling van straatmeubilair, graffiti, zwerfvuil, hondenpoep (nooit/zelden/af en toe/vaak/altijd)
4. Woonzekerheid	4.1. Bewonerstitel	4.1. Bewonerstitel (afbetaalde eigenaars/afbetalende eigenaars/sociale huurders/ private huurders)
5. Geen hinder in dagelijkse bezigheden door ziekte, aandoening of handicap	5.1. Mate van hinder in dagelijkse bezigheden door ziekte, aandoening of handicap	5.1. Hinder in dagelijkse bezigheden door ziekte, aandoening of handicap (zelden of niet/af en toe/voortdurend)
6. Toegang tot kwaliteitsvolle gezondheidszorg	6.1. Betaalbaarheid gezondheidszorg	6.1. Problemen met de betaling van rekeningen voor gezondheidszorg (ja /nee)
	6.2. Aanwezigheid van gezondheidsvoorzieningen in de buurt	6.2. Huisartsen in de buurt (opdeling in 5 categorieën)

Basisbehoeften/ subdimensies van de index	Indicatoren in survey Stadsmonitor 2011	Operationalisering
7. Voldoende lichaamsbeweging	7.1. Sportparticipatie	7.1. Sportfrequentie in het afgelopen jaar (opdeling in 7 categorieën)
8. Voldoende tijd voor vrije tijd en ontspanning	8.1. Vrije tijd in de week en het weekend	8.1. Hoeveelheid vrije tijd in de week en het weekend (opdeling in 5 categorieën)
9. Participatie aan ontspannings- en vrijetijdsvoorzieningen	9.1. Culturele participatie en ontspanning	9.1. Opdeling in kernpubliek/ belangstellend participant/ incidenteel participant/niet-participant op basis van deelname aan 8 activiteiten
10. Formele participatie	10.1. Actief lidmaatschap van verenigingen	10.1. Somming van aantal verenigingen waarvan men actief lid is
11. Informele participatie	11.1. Intensiteit van de sociale contacten	11.1. Frequentie van contacten met burens, niet-inwonende familie, vrienden of kennissen (opdeling in 5 categorieën)
12. Afwezigheid van bedreiging van de fysieke veiligheid	12.1. Veiligheidsgevoel 12.2. Mijddedrag	12.1. Onveiligheidsgevoel (opdeling in 5 categorieën) 12.2. Bepaalde plekken mijden omwille van onveiligheid (opdeling in 5 categorieën)
13. Zich op een vlotte en veilige manier kunnen verplaatsen	13.1. Mobiliteitsmogelijkheden in de buurt	13.1. Staat van het openbaar vervoer, parkeermogelijkheden en fietspaden in de buurt, verkeersveiligheid en bereikbaarheid centrum (opdeling in 5 categorieën)
14. Beschikbare vervoersmiddelen	14.1. Aanwezigheid auto of abonnementen openbaar vervoer in gezin	14.1. Opdeling in 2 categorieën (auto in gezin of aantal abonnementen t.o.v. gezinsleden is groter dan 0,5/geen auto in gezin en aantal abonnementen is lager dan 0,5)

Leven met een functiebeperking in de stad: positionering en kijk op de wereld

Dries Verlet
Dirk Moons
Karolien Weekers

Studiedienst van de Vlaamse Regering

In deze bijdrage zochten we een antwoord op twee centrale onderzoeksvragen: (1) Zijn er in Vlaanderen verschillen in de prevalentie van mensen met een handicap of beperking naargelang men woont in een centrumstad of daarbuiten? en (2) Wat is het profiel van diegenen met een handicap of beperking? Het bronnenmateriaal voor deze oefening haalden we uit de SCV-survey van 2011 en de stadsmonitor van datzelfde jaar.

Wat de eerste onderzoeksvraag betreft stellen we op basis van de SCV-survey vast dat de verschillen in de prevalentie van een handicap of een beperking eerder bescheiden zijn naargelang van de urbanisatiegraad. We zien echter wel dat het aandeel respondenten dat voortdurend beperkt is opmerkelijk lager ligt in de kleinere steden, terwijl we in de grootsteden meer mensen terugvinden met een handicap of een voortdurende belemmering. In de Stadsmonitor viel dit verschil echter weg.

Wat het profiel van de stedelingen met een handicap of beperking betreft, stellen we vast dat er in de groep van mensen met een handicap of beperking verhoudingsgewijs meer vrouwen zijn, meer ouderen, meer laaggeschoolden, meer mensen zonder een betaalde job en meer mensen met een lager inkomen. We stellen tevens vast dat de sociale positie van deze groep mensen erg precair is. Mensen met een handicap of beperking hebben veel minder contacten met familie en vrienden, hebben een negatiever beeld van hun buren en buurt en participeren er minder. Ook op het vlak van politieke en maatschappelijke participatie is de situatie voor mensen met een functiebeperking weinig rooskleurig. Ze zijn daarnaast ook minder tevreden over allerhande voorzieningen. Een persoon met een beperking heeft niet alleen een beperkte sociale actieradius en een klein netwerk, bovendien is zijn/haar vertrouwen in de overheden beperkter, alsook het vertrouwen in de medemens. Beiden zijn nochtans belangrijke instrumenten om uit het dreigend isolement te geraken.

Inleiding

“Inwoners van grote steden en dan vooral de bewoners van achterstandswijken zijn minder gezond dan de inwoners van de rest van Nederland”.

(Van de Lucht & Verkleij, 2001, p. 17)

Aanleiding voor deze bijdrage is de vaststelling dat bewoners van Nederlandse grote steden hun gezondheid als minder goed ervaren, meer psychiatrische stoornissen rapporteren en over het algemeen sneller sterven. Dit verschil is vooral het gevolg van de opstapeling van gezondheidsproblemen in achterstandswijken, waar relatief veel mensen met een lage socio-economische status en allochtonen wonen. Beide groepen hebben een minder goede gezondheidstoestand. Daarbovenop lijkt het wonen in een achterstandswijk van een grote stad een extra risico voor de gezondheid van de bewoners. Hiermee is de wijk niet alleen vindplaats van gezondheidsachterstanden, maar ook oorzaak (o.a. Schellingerhout & Van Campen, 2006; van der Lucht & Verkleij, 2001; Verkleij & Verheij, 2003).

Belgisch of Vlaams onderzoek dat de link legt tussen verstedelijking en prevalentie van fysieke of psychische problemen is beperkt. In het onderzoek van Legiest e.a. (2004) schenkt men vooral aandacht aan het feit dat de gezondheid in achtergestelde wijken in steden slechter is dan in de niet-achtergestelde wijken in steden. In de marge maakt men ook hier het onderscheid tussen stedelijke en niet-stedelijke context. Uit de resultaten daar blijkt dat Belgische stedelingen en niet-stedelingen niet zo erg verschillen op het vlak van subjectieve gezondheid, fysieke gezondheid of het hebben van een functiebeperking. Enkel psychische stoornissen komen vaker voor in de stad dan buiten de stad.

Onderzoek naar de sociale positie en de situatiebeleving van personen met een handicap van 2005 geeft aan dat de omvang van het aantal personen met beperkingen – zeker in het licht van de vergrijzing – niet mag worden onderschat en dat ze in Vlaanderen een weinig benijdenswaardige positie bekleden. Ze zijn opvallend ondervetegenwoordigd op de arbeidsmarkt, ze hebben een beperkter sociaal netwerk, nemen minder deel aan vrijetijdsactiviteiten en ze hebben achterstelling op het sleuteldomein onderwijs. De studie stelde ook een minder rooskleurige situatiebeleving en een geringere tevredenheid vast bij personen met een functiebeperking (Verbelen e.a., 2005).

De recente diversiteitsbarometer van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding (2012) toont aan dat het hebben van een handicap of een chronische aandoening nog steeds een negatief effect heeft op de arbeidsdeelname. Tot gelijkaardige bevindingen komt het onderzoek naar de behoeften van personen met een handicap en van personen met een chronische aandoening in Gent. Van Hove (2011) concludeert dat personen met beperkingen onvoldoende kansen krijgen om volwaardig te participeren in de samenleving en uitsluitend afgerekend worden op hun beperkingen in plaats van hun mogelijkheden. Een groot aantal personen met beperkingen is inactief of enkel actief binnenshuis. Ze zijn ondervetegenwoordigd als het aankomt op reis- en daguitstappen, alsook op participatie aan cultuur en vrije tijd en hebben een lager leefbudget.

In dit artikel ligt de focus op de stedelingen met beperkingen en op hun leefsituatie, zorgen, bekommernissen en noden. De Vlaamse Regering wil duidelijke afspraken maken over

participatiekansen van personen met een handicap in de verschillende levensdomeinen (Peeters, 2009). Verder stimuleert de regering wonen in combinatie met zorg en ondersteunt ze de inplanting van aantrekkelijke woonwijken met voldoende ontmoetingsplaatsen dicht bij stads- of dorpscentra, met speciale aandacht voor ouderen of mensen met een handicap, waar verschillende woonvormen harmonieus in elkaar overvloeien. Ook aangepaste huisvesting voor medioren en senioren in combinatie met zorg evenals welzijnsbehoeften in de sociale sector krijgen aandacht. Personen met een handicap of met een beperking (cf. infra) zijn expliciet aan het Vlaamse gelijke kansenbeleid toegevoegd. In heel wat beleidsdomeinen is het evenwel nog een eerder onzichtbare groep (Smet, 2009). De Vlaamse minister van Gelijke Kansen stelt vast dat er opvallend weinig cijfermateriaal voorhanden is dat de grootte van deze doelgroep en van haar socio-economische positie precies in kaart brengt. Om aan dit hiaat weg te werken werd het thema handicap in 2012 ook een expliciete onderzoekslijn binnen het Steunpunt Gelijke Kansenbeleid en in 2013 worden de resultaten verwacht van een onderzoek naar inclusie, participatie van personen met een beperking en naar tewerkstellingskansen van werknemers met een handicap (Smet, 2012).

Omdat deze bijdrage focust op stedelingen met beperkingen hebben we ook aandacht voor de doelstellingen van Vlaamse minister van Stedenbeleid, Freya Van den Bossche. Er wonen meer dan anderhalf miljoen Vlamingen in de 13 centrumsteden. De diversiteit van de stadsbevolking vertaalt zich in een diversiteit aan troeven en noden. Daarnaast zijn nog heel wat mensen aangewezen op de stad voor onder meer hun job, ontspanning, zorg en onderwijs (Van den Bossche, 2009).

Het opzet van deze bijdrage is even groots als bescheiden. Ultiem beogen we een profielschets van diegenen met een handicap dan wel een beperking. Alvorens dit profiel in detail te bekijken, wordt stilgestaan bij de gebruikte definities en werpen we een blik op het bronnenmateriaal. Er wordt gewerkt met twee types aan data. In de eerste plaats kunnen we op grond van administratieve data een vrij klassiek profiel schetsen in termen van de geografische spreiding en een aantal socio-demografische kenmerken. Omdat we een ruimer beeld van het profiel van mensen met een beperking of handicap willen hebben, doen we in een volgend punt een beroep op de survey die werd georganiseerd naar aanleiding van de Stadsmonitor in de dertien centrumsteden. Voor Vlaamse cijfers wordt gebruik gemaakt van de survey Sociaal-culturele verschuivingen .

1. Definiëring en databron

Eerst en vooral moeten we een duidelijke omschrijving geven van deze doelgroep. Wat verstaan we onder een functiebeperking en/of handicap? De operationalisering van het begrip “handicap” is niet eenvoudig. Het is immers een begrip met rafelranden (Verbelen e.a., 2005). Er zijn verschillende invalshoeken mogelijk. Enerzijds zijn er beleidsdefinities, zoals die terug te vinden zijn in wetteksten en administratieve documenten. Anderzijds zijn er wetenschappelijke definities, die handicap in wetenschappelijke termen trachten te omschrijven.

In het Vlaamse Gewest kunnen personen met een handicap, voor zover ze bij hun inschrijving jonger zijn dan 65 jaar, een beroep doen op het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH). Het VAPH definieert het begrip handicap als volgt: *‘Elk langdurig en belangrijk participatieprobleem van een persoon dat te wijten is aan het samenspel tussen functiestoornissen*

van mentale, psychische, lichamelijke of zintuiglijke aard, beperkingen bij het uitvoeren van activiteiten, en persoonlijke en externe factoren.' Ook de federale overheidsdienst Sociale Zekerheid en de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling hanteren gelijkaardige definities, we komen er later op terug.

Eigen aan vele overheidsorganisaties is dat deze in hun functioneren tal van cijfergegevens verzamelen. Vaak genereren die ook data die bruikbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek. Dergelijke data situeren zich op een geaggregeerd niveau en worden doorgaans administratieve data genoemd. Lange tijd stond de wetenschappelijke wereld eerder kritisch ten aanzien van dergelijke overheidsstatistieken. Niettemin bieden deze ook tal van mogelijkheden. Vooreerst zijn deze data op zich al beschikbaar en hoeven die niet meer afzonderlijk verzameld te worden. In vergelijking met data uit bijvoorbeeld een survey zijn deze data ook veel minder gevoelig aan reactiviteit. Daarenboven zien we dat diverse instanties in tijd en ruimte dergelijke data verzamelen. Dit maakt dat deze data vaak veel mogelijkheden bieden voor longitudinaal en cross-cultureel onderzoek. Zoals gezegd zullen we ook in deze bijdrage een beroep doen op de administratieve die de diverse administratieve entiteiten ter beschikking stellen.

Toch zijn er tekortkomingen aan administratieve data. De problemen met dergelijke data situeren zich op het vlak van betrouwbaarheid en validiteit. Zo kan de betrouwbaarheid aangetast worden doordat definities en benaderingen kunnen variëren. In deze context verwijzen we bijvoorbeeld naar de moeilijke discussies omtrent de afbakening van termen als "handicap" en "beperking". Daarnaast, wat validiteit betreft, kan ook de benadering of interpretatie van een gegeven sterk variëren naargelang van de groep waarop deze betrekking heeft. In welke mate wordt een definitie van handicap of beperking zoals ze door de administratieve diensten wordt opgesteld, als dusdanig ervaren door de betrokken personen?

Dit laatste euvel kunnen we deels opvangen door het enquêteren. Op die manier kunnen we op een vrij directe wijze vragen of men al dan niet een belemmering/handicap of aandoening heeft. Bovendien hebben we de mogelijkheid om daar dieper op in te gaan, door bijvoorbeeld te vragen in welke mate men in het dagdagelijkse functioneren hierdoor belemmerd is. Voor ons thema biedt de survey daarenboven het voordeel de ervaring van een handicap/beperking te linken aan een grote waaier aan karakteristieken van de respondenten. Zo willen we ook info krijgen over bijvoorbeeld hun houding tegenover de medemens. Wat is hun houding tegenover hun burens? Is deze fundamenteel anders dan diegenen die geen beperking of handicap hebben? Hoe is het gesteld met hun participatie aan het verenigingsleven? Participeert men meer of minder in de politieke arena? Hoe staat men tegenover politieke overheden en andere maatschappelijke actoren? Geeft men een fundamenteel andere beoordeling van de voorzieningen in de stad? Daarenboven beschikken we met de Stadsmonitor over een databank die heel wat cases omvat (18.828 om precies te zijn). Dit maakt het een uitgelezen databron voor onze analyse waarbij we het profiel van diegenen met een handicap/beperking scherp willen stellen.

In het deel van de analyse op basis van survey-gegevens maken we gebruik van twee opeenvolgende vragen om de groep personen met een langdurige aandoening en met een beperking af te bakenen. Allereerst is er de vraag: *Heb je last van één of meerdere langdurige ziekte(n), langdurige aandoening(en) of handicap(s)? Ja/nee.* Hiermee krijgen we een ruime groep die gehandicapt of langdurig ziek is in beeld. Deze groep wordt nadien gereduceerd door de vervolgvraag: *Hoe vaak ben je belemmerd in je dagelijkse bezigheden door deze ziekte(n), aandoening(en) of*

handicap(s)? Is dat ... zelden of niet / af en toe / voortdurend. Zo is het mogelijk om binnen de groep die verklaart een handicap of een langdurige ziekte te hebben, een deelgroep te onderscheiden die daar in het dagelijkse leven of in het arbeidsleven hinder door ondervindt (Verbelen e.a., 2005; Samoy, 2012). De globale groep van mensen die een langdurige ziekte, aandoening of handicap op zich rapporteren, noemen we hier "personen met een handicap". Diegenen die daarvoor voortdurend belemmerd worden, noemen we "personen met een beperking".

Er zijn een aantal bemerkingen en beperkingen bij deze methode. Zo is er geen informatie beschikbaar over het soort beperkingen. We weten enkel dat de respondent ze als langdurig aanwezig bestempelt. Ten tweede hebben we ook geen informatie over de aard van de beperkingen die voortvloeien uit de stoornis. Ten derde verblijven personen met ernstige beperkingen vaak in collectieve huishoudens en die worden in de survey niet bereikt. En tot slot is het uiterst moeilijk om mensen met een verstandelijke beperking via een survey te bereiken (Verbelen e.a., 2005).

In het deel van de analyse op basis van surveydata zullen we dankbaar gebruik maken van de survey Sociaal-Culturele Verschuivingen (SCV-survey) en de survey die werd afgenomen in het kader van de Stadsmonitor. Beide bevragingen vonden plaats in 2011. De basisdocumentatie bij deze bevragingen kunnen we vinden op www.vlaanderen.be/svr en op www.thuisindestad.be. Belangrijk om op te merken is dat het gaat over twee verschillende types survey. Zo wordt de SCV-survey face to face afgenomen, terwijl er voor de Stadsmonitor gebruik werd gemaakt van een postaal onderzoek. Gezien het verschil in (gepercipieerde) anonimiteit, kan dit verschillen geven wat betreft het rapporteren van de eigen gezondheidssituatie. Op zich is dat geen fundamenteel probleem gegeven ons onderzoeksopzet. We zijn namelijk in eerste instantie geïnteresseerd in de samenhang tussen het rapporteren van een handicap en/of beperking en andere karakteristieken. Een ander verschil tussen beide surveys is het aantal respondenten waarvoor we over gegevens beschikken (N = 1.446 bij de SCV-survey 2011 en N = 18.828 bij de Stadsmonitor 2011). Het is bij het lezen van deze studie duidelijk dat we een grondige analyse kunnen maken van de 13 centrumsteden. Niettemin, maken we hier ook gebruik van de SCV-survey zodat we ook iets kunnen zeggen over de eventuele verschillen tussen de centrumsteden in vergelijking met de overige steden en gemeenten in Vlaanderen.

2. Administratieve data

Het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH) heeft cijfers over het aantal personen met een handicap die ofwel gebruik maken van een zorgvorm ofwel geregistreerd staan op de Centrale Registratie Zorgvragen. Het probleem is dat niet alle personen met een handicap ingeschreven zijn bij het VAPH en dat de maximumleeftijd voor erkenning bij het VAPH 65 jaar is. Wie op oudere leeftijd gehandicapt wordt, kan niet meer terecht bij het VAPH, mensen die ingeschreven zijn vóór hun 65ste blijven ook nadien recht hebben op ondersteuning en zorg van het VAPH. Gezien de onvolledigheid nemen we deze cijfers niet op.

De federale overheidsdienst Sociale Zekerheid (FOD SZ) heeft daarnaast cijfers over het aantal mensen dat een tegemoetkoming aan personen met een handicap krijgt. We tellen dus niet het aantal gehandicapten, maar het aantal uitkeringen. Deze cijfers omvatten drie vormen van

tegemoetkomingen¹: de inkomensvervangende tegemoetkoming, de integratietegemoetkoming en de tegemoetkoming voor hulp aan bejaarden. Hoewel we met deze tegemoetkomingen een groot deel van de gehandicapten in beeld brengen, zullen we waarschijnlijk niet iedereen tellen. Zo zullen er mensen potentieel gerechtigd zijn op een uitkering, maar er in de praktijk geen ontvangen. Aan de andere kant zijn er gehandicapten die op basis van de medische voorwaarden niet 'voldoende' gehandicapt zijn om een uitkering te genieten, maar toch beperkingen onderkennen van hun handicap. Hoewel we dus met deze cijfers niet alle mensen met een handicap in beeld kunnen brengen, vormen ze toch een eerste benadering van de doelgroep.

Op basis van de data van de Sociale Zekerheid zijn er in 2009 in de centrumsteden proportioneel niet meer personen met een uitkering dan in het gehele Vlaamse Gewest: In de centrumsteden maken uitkeringstrekkers 3,1% van de volwassen bevolking uit, tegenover 3,2% in het gehele Vlaamse Gewest. Binnen de centrumsteden zijn er relatief lage aandelen in Leuven en Mechelen en hoge aandelen in Roeselare en Kortrijk. Er zijn ook nog hoge aandelen in Oostende, Aalst en Genk. Vrouwen hebben vaker recht op een uitkering dan mannen. In de centrumsteden trekken 2,4% van de volwassen mannen en 3,8% van de volwassen vrouwen een uitkering. In het gehele gewest zijn beide aandelen iets hoger.

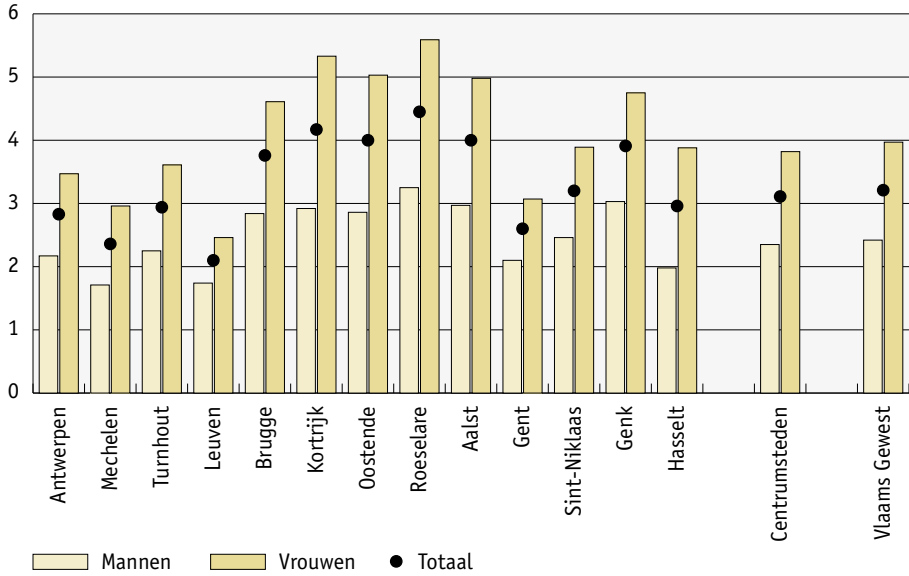
Met de leeftijd stijgt overal ook het aandeel van de volwassen bevolking dat een uitkering krijgt. Uitkeringstrekkers tussen de 35 en 65 jaar wonen iets vaker in de steden: de uitkeringstrekkers tussen 35 jaar en 65 jaar maken 2% uit van de stedelingen in deze leeftijdscategorie en 1,6 % van de niet-stedelingen. Jongere personen die een uitkering (onder de 35 jaar) krijgen wonen even vaak in de stad dan op het platteland, terwijl oudere personen met een uitkering vaker buiten de stad wonen: de uitkeringstrekkers boven de 65 jaar maken 7,9% uit van de stedelingen en 9,7% van de niet-stedelingen.

1 De inkomensvervangende tegemoetkoming (IVT) wordt toegekend aan de persoon met een handicap, tussen 21 en 65 jaar oud, van wie is vastgesteld dat zijn/haar lichamelijke of psychische toestand het verdienvermogen heeft verminderd tot een derde of minder van wat een gezonde persoon door het uitoefenen van een beroep op de algemene arbeidsmarkt kan verdienen. Bij de berekening van de tegemoetkoming wordt er rekening gehouden met de inkomsten van de persoon met een handicap, alsook van de persoon met wie hij/zij een huishouden vormt.

De integratietegemoetkoming (IT) wordt toegekend aan de persoon met een handicap bij wie een gebrek aan of een vermindering van zelfredzaamheid werd vastgesteld en die daardoor bijkomende kosten heeft om zich in het maatschappelijke leven in te passen. Voor de berekening van de graad van zelfredzaamheid wordt rekening gehouden met de volgende factoren: de mogelijkheid om zich te verplaatsen, om voeding te nuttigen of te bereiden, om voor zijn persoonlijke hygiëne in te staan en zich te kleden, om de woning te onderhouden en huishoudelijk werk te verrichten, om te leven zonder toezicht, bewust te zijn van gevaar en het gevaar te kunnen vermijden en de mogelijkheid tot communicatie en sociaal contact.

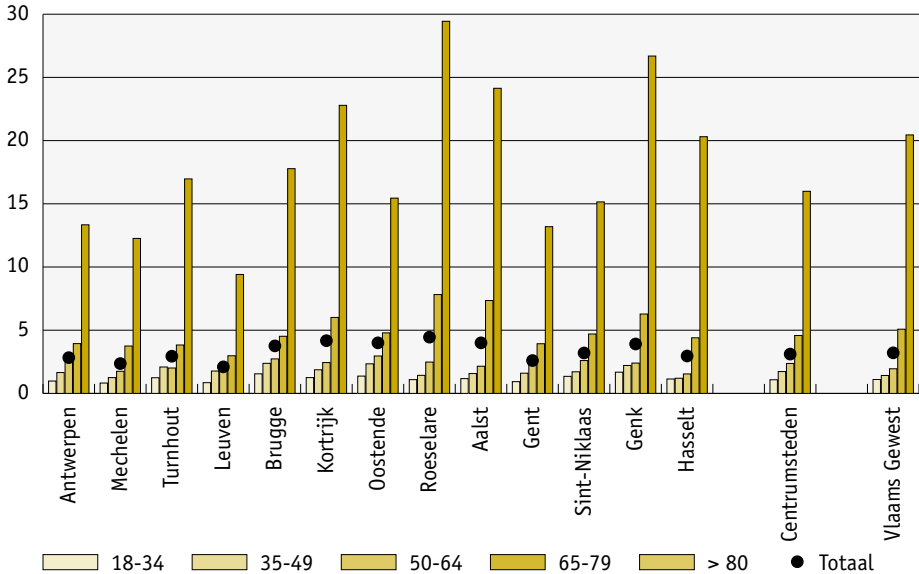
De tegemoetkoming voor hulp aan bejaarden (THAB) wordt toegekend aan de bejaarde persoon, bij wie een gebrek aan of een vermindering van zelfredzaamheid werd vastgesteld. De aanvraag kan ten vroegste ingediend worden op de dag dat men 65 wordt. Naast de leeftijdsvoorwaarde, zijn er ook voorwaarden van inkomen, nationaliteit, woonplaats en verblijf.

FIGUUR 1 Aandeel trekkers van een uitkering voor gehandicapten (IVT, IT of THAB) op de volwassen bevolking in 2009, opgesplitst naar geslacht en centrumstad, in %

Bron: FOD SZ.

FIGUUR 2 Aandeel trekkers van een uitkering voor gehandicapten (IVT, IT of THAB) op de volwassen bevolking in 2009, opgesplitst naar leeftijd en centrumstad, in %

Bron: FOD SZ.

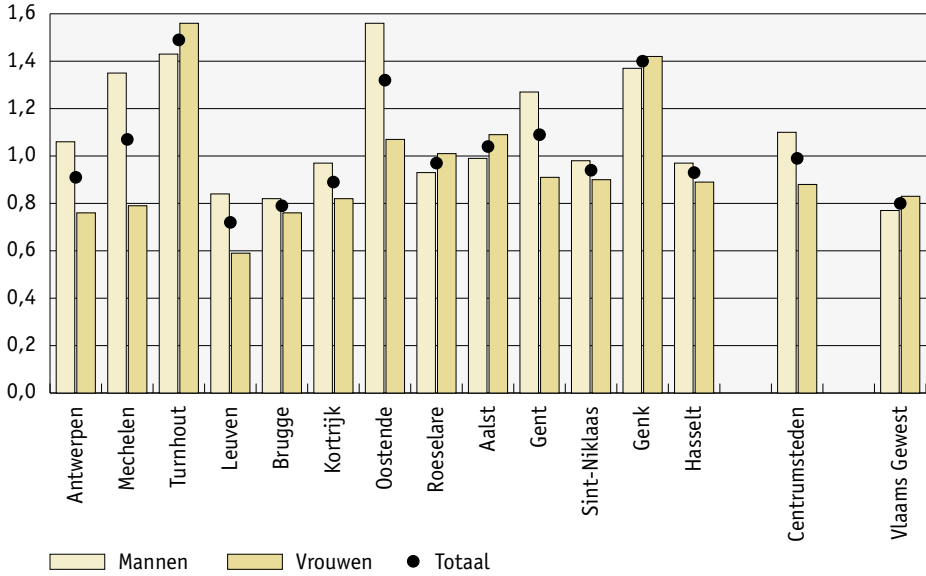
Binnen de groep van centrumsteden zijn er ook verschillen naar leeftijd. In Leuven en Mechelen zijn er in het algemeen weinig uitkeringstrekkingen, maar daarbij valt op dat Leuven vooral weinig personen met een uitkering onder de 65 jaar telt. Hasselt telt ook relatief weinig uitkeringstrekkingen onder de 65 jaar, maar heeft daarnaast een hoger aandeel bij de 80plussers (20%). In de steden met hoge aandelen (Kortrijk, Roeselare en Aalst), zien we dat vooral het aandeel personen met een uitkering van 50 jaar en ouder erg hoog ligt. Uitzondering is Oostende, waar het hoge aandeel vooral te maken heeft met een hoog aandeel van jongere uitkeringstrekkingen (<65j) en een relatief laag aandeel van personen met een uitkering boven de 65. In de analyse van de gegevens uit de Stadsmonitor zal bij de vergelijking van de steden ook rekening worden gehouden met de socio-demografische verschillen tussen de steden.

De Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling (VDAB) heeft daarnaast cijfers over het aantal arbeidsgehandicapte werkzoekenden in 2009. In de centrumsteden is gemiddeld 1% van de bevolking op beroepsactieve leeftijd (18 tot 65 jaar) arbeidsgehandicapt en werkzoekend. Van de totale werkzoekende populatie is 12,7% arbeidsgehandicapt. Bij het eerste aandeel zien we een lager aandeel in het Vlaamse Gewest dan in de centrumsteden: 0,8% van de bevolking op beroepsactieve leeftijd in het Vlaamse Gewest is arbeidsgehandicapt en werkzoekend. Bij het tweede aandeel zien we een hoger aandeel in het Vlaamse Gewest: 15,2% van de werkzoekende populatie is arbeidsgehandicapt. Dit geeft aan dat er relatief gezien meer arbeidsgehandicapte werkzoekenden in de steden wonen, omdat er meer werkzoekenden in de steden wonen en niet omdat er meer gehandicapten zijn.

Er is een groot verschil tussen mannen en vrouwen. In de steden is het aandeel mannelijke arbeidsgehandicapte werkzoekenden in de beroepsbevolking duidelijk groter dan het aandeel vrouwen: in de steden is 1,1% van de mannelijke beroepsbevolking arbeidsgehandicapte werkzoekende en 0,9% van de vrouwen. In het Vlaamse Gewest zien we een omgekeerd beeld: er zijn meer vrouwen dan mannen arbeidsgehandicapte werkzoekenden, al is het verschil kleiner. In de werkzoekende populatie is het aandeel mannen en vrouwen met een arbeidshandicap bijna even groot in de steden (12,6% van de mannen en 12,8% van de vrouwen), maar zien we in het gehele Vlaamse Gewest juist een hoger aandeel werkzoekende vrouwen die arbeidsgehandicapt (16,2%) zijn dan mannen (14,3%).

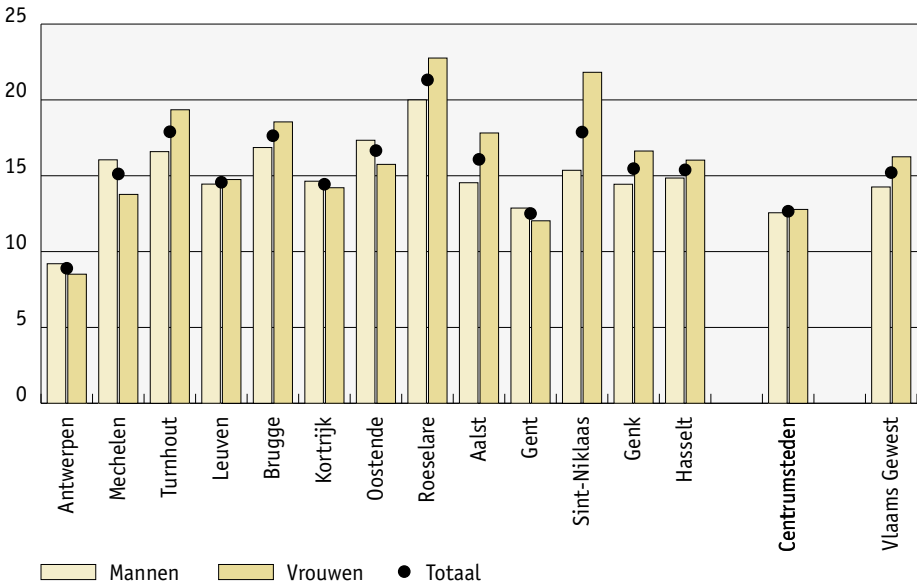
Er wonen hogere aandelen van arbeidsgehandicapte werkzoekenden op de totale beroepsbevolking in Turnhout, Oostende en Genk en lagere aandelen in Leuven en Brugge. Bekijken we het aandeel arbeidsgehandicapte werkzoekenden op alle werkzoekenden, dan zien we hoge aandelen in Turnhout, Brugge, Roeselare en Sint-Niklaas en lage in Antwerpen.

FIGUUR 3 Aandeel arbeidsgehandicapte werkzoekenden op de totale beroepsbevolking (18-65j) in 2009, opgesplitst naar geslacht en centrumstad, in %

Bron: VDAB, Arvostat.

FIGUUR 4 Aandeel arbeidsgehandicapte werkzoekenden op het totale aantal NWWZ in 2009, opgesplitst naar geslacht en centrumstad, in %

Bron: VDAB, Arvostat.

Bij de administratieve data zijn er slechts een beperkt aantal achtergrondvariabelen voorhanden waarmee een profiel opgesteld kan worden. Woonplaats, leeftijd en geslacht zijn meestal voorhanden, maar gegevens over het diploma, het inkomen, het huishouden of de sociale contacten, ... worden zelden ter beschikking gesteld. De SCV- en Stadsmonitorsurvey geven ons die informatie wel.

3. Surveydata

In dit deel van onze analyse zullen we op basis van surveydata de prevalentie van handicaps en beperkingen in kaart brengen. Hiertoe maken we gebruik van de survey Sociaal-Culturele Verschuivingen (SCV-survey) en de survey die werd afgenomen in het kader van de Stadsmonitor. Na het toelichten van de gerapporteerde handicaps en beperkingen in beide surveys, leggen we de link met de woonplaats van de respondenten uit zowel de SCV-survey en de Stadsmonitor. Daarna volgt een meer grondige analyse binnen de centrumsteden door het koppelen van de informatie over handicap en beperkingen aan tal van achtergrondvariabelen van de respondenten uit de Stadsmonitor.

Om de prevalentie van gezondheidsproblemen te meten, werden in beide surveys dezelfde vragen opgenomen. De cijfergegevens voor beide surveys worden weergegeven in tabel 1. Er werd de respondenten gevraagd of ze last hebben van één of meerdere langdurige ziekte(n), langdurige aandoeningen(en) of handicap(s). Binnen de groep respondenten die hebben deelgenomen aan de Stadsmonitor antwoordt 23,9% hier positief op; binnen de SCV-survey is deze groep iets omvangrijker (27,1%).

TABEL 1 Frequentieverdeling van de variabelen inzake functiebeperking

	Stadsmonitor 13 steden				SCV-survey Vlaanderen			
	Handicap		Voortdurend beperkt		Handicap		Voortdurend beperkt	
	Neen	Ja	Neen	Ja	Neen	Ja	Neen	Ja
N	14.161	4.500	17.493	1.335	1.055	391	1.290	156
%	75,2	23,9	92,9	7,1	72,9	27,1	89,2	10,8

Bij diegenen die aangeven op één of andere manier last te hebben van een functiebeperking, werd een extra vraag gesteld. Meer specifiek vroegen we hen hoe vaak men belemmerd is in de dagdagelijkse bezigheden door deze ziekte(n), aandoeningen(en) of handicap(s). Hierbij kon men antwoorden met "zelden of niet", "af en toe" of "voortdurend". Zowel in de Stadsmonitor als in de SCV-survey geeft een vijfde aan dat men ondanks de ziekte/aandoening/handicap, er zelden of niet door belemmerd wordt. Bij overige Indien we ons focussen op de groep respondenten die voortdurend wordt gehinderd door een functiebeperking, zien we dat deze in de Stadsmonitor- en SCV-survey goed is voor resp. 7,1% en 10,8% binnen de totale groep respondenten.

Op het eerste zicht stellen we dus vast dat de respondenten uit de steden in mindere mate een functiebeperking rapporteren. Bovendien zijn er in de steden verhoudingsgewijs iets minder waarbij deze functiebeperking ook aanleiding geeft tot een voortdurende belemmering. Gezien de SCV-survey ook respondenten buiten de centrumsteden bevraagd, is deze survey de uitgelezen

bron om dit vermoeden verder te toetsen. Dit doen we door na te gaan in welke mate er noemenswaardige verschillen zijn in de gezondheidsbeleving en functiebeperking naargelang het type gemeente of stad waarin men woont. Meer specifiek doen we hier een beroep op de VRIND-typologie inzake urbanisatie. Hierbij deelt men de steden en gemeenten op in de volgende categorieën: grootsteden (Antwerpen, Gent en Brussel) centrumsteden, stedelijke rand, kleinere steden, overgangsgebied en platteland.

Hoewel we anders verwachtten, zien we globaal genomen geen noemenswaardige verschillen in het al dan niet laten noteren van een ziekte/aandoening/handicap naargelang van de urbanisatiegraad². Bij het nader bekijken van de data zien we dat er wel een belangrijk verschil is tussen de grootsteden en de andere centrumsteden. In de grootsteden liet 32,3% een handicap noteren, terwijl dit in de elf andere centrumsteden “slechts” 21,9% is. Kijken we binnen de groep van mensen met een handicap naar de mate waarin men beperkt is, dan zien we globaal genomen ook geen noemenswaardige verschillen. Toch valt opnieuw een merkelijk verschil te noteren tussen enerzijds de grootsteden en anderzijds de andere centrumsteden. Bij diegenen met een handicap in de grootsteden, heeft 16,7% daar zelden of niet last van, 42,6% af en toe en 40,7% voortdurend. Bij de overige 11 centrumsteden zijn deze percentages respectievelijk 24,3%, 45,9% en 29,7%. Kortom: binnen de grootsteden is het aandeel respondenten dat zich voortdurend beperkt voelt (binnen de groep mensen met een handicap) merkelijk hoger.

In een derde stap kijken we nu enkel naar die groep mensen die zich voortdurend beperkt voelen. Binnen de totale populatie heeft in de SCV-survey 10,8% voortdurend last van een beperking. Hier zien we wel duidelijke verschillen naargelang de urbanisatiegraad. In de grootsteden is dit 13,4% terwijl dit in de overige centrumsteden 6,5% is. Dit verschil is overigens statistisch significant³. Naast het verschil binnen de centrumsteden, blijkt ook binnen de kleinere steden de proportie respondenten met een voortdurende beperking merkelijk lager ligt dan gemiddeld (6,4% tegenover 10,8% gemiddeld). Ook indien we dit afzetten tegenover de overige urbanisatiegraden, zijn de verschillen statistisch significant⁴. Binnen de groep mensen met een handicap, zien we een verschil in de proportie personen die voortdurend belemmerd is in zijn of haar bezigheden. Bij diegenen die in de grootsteden wonen is dat 40,7%, terwijl dit percentage binnen de overige centrumsteden 29,7% is⁵.

Globaal genomen zijn de verschillen in de prevalentie van een handicap of een belemmering eerder bescheiden naargelang van de urbanisatiegraad. We stellen echter vast dat het aandeel respondenten met een voortdurende belemmering merkelijk lager ligt in de kleinere steden. Ook zien we dat er een onderscheid kan gemaakt worden tussen de grootsteden en de overige centrumsteden. Terwijl we in de grootsteden wel meer mensen terugvinden met een handicap of een voortdurende belemmering, is dat merkelijk minder het geval in de overige centrumsteden.

2 We vonden een waarde van 0,086 voor Cramer's V met een bijhorende p-waarde van 0,060.

3 De waarde voor Cramer's V bedraagt 0,103 met een bijhorende p-waarde van 0,009.

4 De waarde voor Cramer's V bedraagt 0,088 met een bijhorende p-waarde van 0,025.

5 Niettemin, is er binnen de groep mensen met een handicap (N = 392) geen significant verband tussen de graad van urbanisatie en de categorieën inzake de mate waarin men belemmert is in zijn of haar dagdagelijkse bezigheden.

TABEL 2 Verschillen in het aandeel respondenten met een voortdurende beperking naargelang van de urbanisatiegraad, in %, N= 1.447

	Al dan niet voortdurend belemmerd	
	Niet voortdurend	Voortdurende beperking
Grootsteden	86,6	13,4
Centrumsteden	93,5	6,5
Stedelijke rand	86,1	13,9
Kleinere steden	93,6	6,4
Overgangsgebied	86,6	13,4
Platteland	89,5	10,5
Totaal	N	1291
	%	89,2

Bron: SCV-survey 2011.

In wat volgt richten we onze aandacht op de Stadsmonitor. Een eerste blik op de resultaten van de stadsmonitor anno 2011 leert ons dat iets minder dan een kwart van de respondenten aangeeft dat ze last hebben van één of meerdere langdurige ziekte(n), langdurige aandoening(en) of handicap (24,1%). Dit betekent evenwel nog niet dat al deze personen belemmerd worden in hun dagdagelijkse bezigheden. Toch is dat binnen deze groep voor één derde van de respondenten met een gerapporteerde beperking wel het geval. Binnen de totale populatie aan geënquêteerde inwoners van de centrumsteden ervaart 7,1% deze belemmering.

We bekijken in eerste instantie verschillen tussen de steden, nadien gaan we in op de socio-economische kenmerken, de sociale contacten, buurtbeleving, politieke en maatschappelijke participatie, vertrouwen, tevredenheid van de voorzieningen in de stad en het onveiligheidsgevoel van de personen met een handicap/beperking.

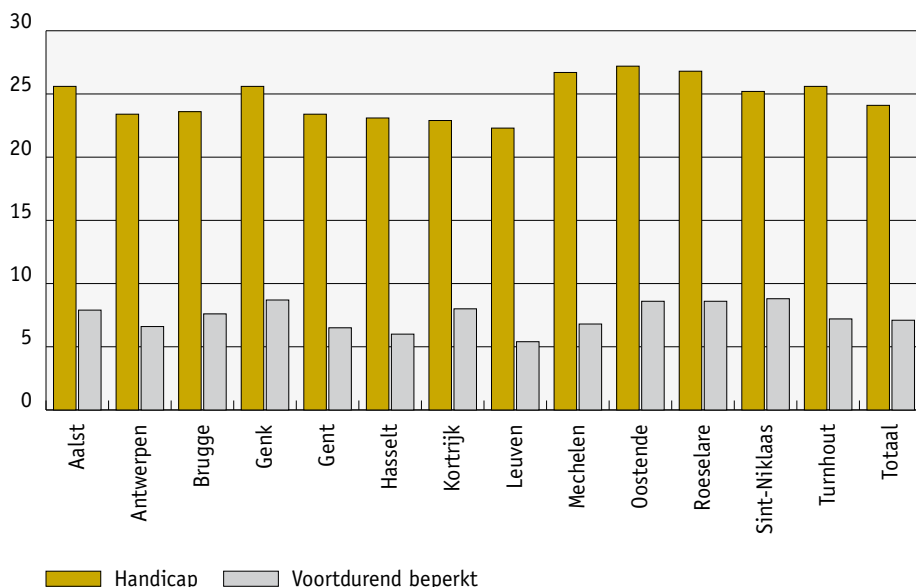
3.1. Zijn er verschillen tussen de steden?

We zien een zekere variatie in het aandeel burgers met een handicap naargelang van de specifieke centrumstad waarin men woont. Zo zien we dat er in Mechelen en Oostende verhoudingsgewijs iets meer respondenten een handicap rapporteerden (resp. 26,7% en 27,2% tegenover 24,1% gemiddeld). In de stad Leuven en Kortrijk is dit aandeel het laagst (resp. 22,9% en 22,3%). Deze verschillen zijn evenwel strikt genomen niet statistisch significant⁶. Als we kijken naar de proportie burgers die voortdurend beperkt zijn in hun dagelijkse bezigheden zien we dat deze iets hoger zijn in Genk, Oostende, Roeselare en Sint-Niklaas (resp. 8,7%, 8,6%, 8,6% en 8,8%). De laagste prevalentie vinden we opnieuw in Leuven (5,4%). Deze verschillen zijn (net) wel statistisch significant te noemen⁷.

6 De gevonden waarde voor Cramer's V bedraagt 0,033 met een bijhorende p-waarde die hoger is dan de kritische grenswaarde van 0,050. De exacte p-waarde bedraagt 0,072.

7 De gevonden waarde voor Cramer's V bedraagt 0,037 met een bijhorende p-waarde van 0,012.

FIGUUR 5 Prevalentie van respondenten met een handicap dan wel een beperking binnen de totale populatie naargelang van de centrumstad waarin men woont, in %

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

De verschillen tussen de centrumsteden zijn dus eerder beperkt. Van een verschil tussen de grootsteden Antwerpen en Gent enerzijds en de overige centrumsteden anderzijds is in de Stadsmonitor ook geen aanwijzing meer te vinden. Daarnaast is het aannemelijk dat de waargenomen verschillen tussen de steden te wijten zijn aan de socio-economische verscheidenheid van de steden. Als voorbeeld geven we Oostende. In Oostende is het hoogste aandeel personen met aandoening of handicap, alsook een hoog aandeel voortdurend beperkte respondenten. Er is een duidelijke samenhang tussen het hebben van een beperking en de leeftijd van respondenten. Daarnaast stellen we vast dat in een stad als Oostende het aandeel ouderen groter is dan in de andere centrumsteden.

Gezien de beperkte verschillen tussen de centrumsteden wat betreft het rapporteren van een handicap/beperking, is het verantwoord om in de verdere analyse te werken met de volledige steekproef en niet meer het onderscheid te maken tussen de verschillende centrumsteden.

Overigens kunnen we strikt genomen geen uitspraken doen over de causaliteit van de gevonden verbanden. Met andere woorden, we kunnen ons enkel uitspreken over de sterkte van verbanden,

zonder dat we iets kunnen zeggen over de oorzakelijkheid ervan. We hebben immers geen meting doorheen de tijd bij dezelfde respondenten⁸.

3.2. Socio-economische kenmerken

Er is op basis van de Stadsmonitor 2011 sprake van een grote samenhang tussen de “traditionele” socio-economische karakteristieken en het rapporteren van een handicap/beperking. Het aandeel personen met een handicap/beperking hangt vooreerst sterk samen met het geslacht: het aandeel vrouwen met een beperking of handicap is hoger dan het aandeel mannen. Verder is er een uitgesproken link met de leeftijd van de respondenten: hoe ouder men is, hoe hoger het aandeel dat een handicap of beperking rapporteert. Verder is er een duidelijke link met de gezinssamenstelling: zo merken we dat er minder handicaps/beperkingen worden gerapporteerd bij diegenen die in een gezin wonen met partner en kinderen. Daarnaast zien we ook duidelijke verschillen naargelang het opleidingsniveau: hoe lager het opleidingsniveau hoe groter het aandeel respondenten met een handicap en/of beperking. De prevalentie is ook hoger bij diegenen die een lager inkomen hebben en/of geen werk hebben.

Deze laatste vaststelling willen we meteen verfijnen. We beschouwen daarbij twee groepen, deze met een job en deze zonder job. Maar in het achterhoofd moeten we blijven houden dat meer dan 60% van de mensen zonder beperking een job uitoefenen, terwijl dat bij deze die door de aandoening voortdurend beperkt zijn, slechts 18% is. Binnen de groep respondenten met een betaalde job, zien we dat het aandeel van de respondenten met een handicap of beperking merkbaar hoger is bij de arbeiders. Bij de ambtenaren vinden we ook een relatief grote groep respondenten met een handicap, al is het aandeel ambtenaren met een beperking niet hoger dan gemiddeld. Bij diegenen zonder een betaalde job, zien we dat het percentage burgers met een handicap en/of beperking het hoogst is bij diegenen die arbeidsongeschikt zijn of antwoorden met “andere” op de vraag naar de arbeidssituatie indien men geen job uitoefent. Bij de studenten zijn de gerapporteerde handicaps en beperkingen het laagst.

TABEL 3 Alternatieve weergave van het verband tussen de socio-economische kenmerken en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, in %

		Handicap		Beperking	
		Neen	Ja	Neen	Ja
Geslacht	Man	49,8	46,1	49,3	40,6
	Vrouw	50,2	53,9	50,7	59,4
Leeftijd	Jonger dan 35	33,7	14,0	30,5	8,2
	35-55	34,8	29,1	33,6	27,0
	55plus	31,5	56,9	35,9	64,8

8 Wanneer we ons willen uitspreken over de oorzakelijkheid van bijvoorbeeld het verband tussen de variabelen A en B moet aan diverse voorwaarden voldaan worden. In eerste instantie moet er een verband zijn tussen A en B. Dit kunnen we nagaan door associaties of correlaties tussen A en B. Ten tweede moet A in de tijd vóór B komen. Dat kunnen we niet nagaan, gezien we geen longitudinale studie uitvoerden. We enquêterden dezelfde respondenten niet meermaals in de tijd. Ten derde moeten er theoretische redenen zijn waarom A B veroorzaakt. We moeten er bijvoorbeeld over waken dat er geen derde variabele C is die het verband tussen A en B verklaart (McClendon, 1994).

		Handicap		Beperking	
		Neen	Ja	Neen	Ja
Gezinssituatie	Alleen met kinderen	4,6	6,2	4,7	7,6
	Gezin met kinderen	47,4	27,0	44,0	19,3
	Alleen zonder kinderen	15,6	25,0	17,1	30,4
	Gezin zonder kinderen	30,0	38,3	31,6	38,2
	Andere	2,4	3,6	2,6	4,5
Opleidingsniveau	Lager opgeleid	61,8	75,7	64,0	83,8
	Hoger opgeleid	38,2	24,3	36,0	16,2
Inkomensniveau	Laag	18,3	34,3	20,6	43,7
	Matig	27,4	31,1	28,2	29,7
	Hoog	41,3	23,1	38,4	13,9
	Vervangingsinkomen	0,3	1,8	0,4	3,8
	Weet niet	12,7	9,7	12,4	8,8
Job?	Ja	60,2	33,0	56,2	17,5
	Neen	39,8	67,0	43,8	82,5
Specifieke jobsituatie	Arbeider	14,8	10,4	14,1	8,2
	Bediende	26,3	12,0	24,1	4,4
	Zelfstandige	5,7	2,2	5,1	1,0
	Vrij beroep (dokter, advocaat)	1,2	,5	1,1	,2
	Ambtenaar	8,7	5,3	8,3	2,4
	Kader	2,7	1,1	2,4	,2
	Gepensioneerd	18,2	34,2	21,1	37,3
	Werkzoekend	3,6	4,0	3,8	3,3
	Huisman/vrouw	6,0	7,4	6,3	7,2
	Student	9,0	3,2	8,0	1,0
	Arbeidsongeschikt	0,4	12,5	1,6	25,6
	Andere	0,5	1,1	0,6	1,9
	Ontbrekende waarde	2,8	6,0	3,4	7,1

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

Met andere woorden, bij diegenen die een beperking/handicap rapporteren, vinden we verhoudingsgewijs meer vrouwen, meer ouderen, minder gezinnen met kinderen, meer mensen met een lager inkomens- en/of opleidingsniveau alsook meer mensen zonder een betaalde job. Net als in voorgaande onderzoeken stellen we een zwakke socio-economische positie van de stedelingen met een handicap/beperking vast.

3.3. Sociale contacten en buurtbeleving

Globaal genomen zien we dat diegenen met een handicap/beperking minder frequent contact hebben met niet-inwonende familie of vrienden. Hoewel men minder vaak familie en vrienden ontmoet, rapporteert men verhoudingsgewijs wel meer contacten met de burens. In hun rapport stelden Verbelen e.a. (2005) vast dat respondenten met beperkingen in mindere mate gehecht zijn aan niet-inwonende familie en aan vrienden. Ze zagen geen verschil bij de gehechtheid aan burens. Verbelen e.a. zeggen dat het *'niet onlogisch [is] te veronderstellen dat de persoon*

door de beperking meer gebonden is aan de eigen woning, en de eigen nabije fysieke en sociale omgeving. De kansen op het leren kennen van nieuwe vrienden worden beperkter' (2005, 32).

TABEL 4 Frequentie contact met familie, vrienden en buren versus de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, in %

		Handicap		Beperking	
		Neen	Ja	Neen	Ja
Familie	Nooit	5,2	8,6	5,6	13,2
	Minder dan 1 keer per maand	21,3	22,0	21,5	19,3
	Een of twee keer per maand	31,6	27,3	31,3	21,3
	Een of twee keer per week	32,6	31,1	32,1	32,6
	Dagelijks of bijna dagelijks	9,3	11,1	9,5	13,6
Vrienden	Nooit	3,9	7,8	4,5	11,6
	Minder dan 1 keer per maand	21,4	25,6	22,1	26,7
	Een of twee keer per maand	37,3	34,7	37,0	31,8
	Een of twee keer per week	29,2	24,6	28,4	22,9
	Dagelijks of bijna dagelijks	8,2	7,3	8,1	7,0
Buren	Nooit	30,0	30,4	30,0	32,1
	Minder dan 1 keer per maand	31,1	28,8	30,8	26,4
	Een of twee keer per maand	17,7	16,8	17,5	15,9
	Een of twee keer per week	14,0	15,6	14,4	14,9
	Dagelijks of bijna dagelijks	7,2	8,4	7,2	10,8

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

De vastgestelde verschillen op basis van de socio-demografische kenmerken zijn meer uitgesproken dan de verschillen die er zijn in de frequentie van het contact van de familie, vrienden of buren. Toch zien we aanduidingen dat personen met een handicap/beperking net door deze beperking meer aan de directe omgeving van de woning gebonden zijn. Daarvan getuigen ons inziens de frequentere contacten met de buren, in vergelijking met de contacten van mensen met een handicap of beperking met familie of vrienden. Daarom onderzochten we de samenhang tussen het hebben van een beperking en de beleving van de buurt. In de survey van de Stadsmonitor wordt aan de respondenten een vijftal uitspraken over de eigen buurt/wijk voorgelegd waarop ze moeten aangeven in hoeverre ze het er oneens of eens mee zijn. Hiertoe kon men antwoorden met een schaalscore gaande van 1 (helemaal oneens) tot 5 (helemaal eens).

Ondanks de frequentere contacten met de buren, zien we dat de beleving van de eigen buurt op alle domeinen minder goed is bij mensen met beperkingen vergeleken met deze zonder beperkingen. Mensen met een beperking vinden mensen uit de buurt minder te vertrouwen; ze voelen zich minder thuis in de buurt; ze ervaren minder contacten met buren/buurtbewoners en ze vinden mensen uit de buurt minder hulpvaardig. Op grond hiervan kunnen we ons gewagen van een groter sociaal isolement en een mindere integratie van mensen met een handicap/beperking. Ook Verbelen e.a. (2005, 56) concludeerden dat *'de personen met functiebeperkingen wat relationele sociale (netwerk)integratie betreft op een andere manier en in mindere mate zijn geïntegreerd'*. Verder peilden we ook naar de tevredenheid over het leven in de buurt en de stad. De

vaststellingen voor deze variabelen liggen geheel in de lijn van het voorgaande. We vinden namelijk een lagere tevredenheid bij diegenen met een beperking en/of handicap.

TABEL 5 Houding tegenover de buurt en de stad en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, score van 1 tot 5

	Handicap		Beperking		Totaal
	Neen	Ja	Neen	Ja	
Mensen in buurt zijn te vertrouwen	3,68	3,64	3,68	3,52	3,67
Thuis voelen in buurt	3,72	3,70	3,72	3,63	3,72
Veel contact met directe burens	3,43	3,43	3,43	3,38	3,43
Mensen in deze buurt helpen elkaar	3,69	3,62	3,69	3,51	3,67
Veel contact met buurtbewoners	3,06	3,05	3,06	3,02	3,06
Tevredenheid buurt	3,95	3,83	3,93	3,75	3,92
Tevredenheid stad	3,93	3,79	3,91	3,71	3,89

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

De survey van de Stadsmonitor peilt ook naar de mate waarin men zich onveilig voelt in de stad en in de buurt. Ook hier is de positie van mensen met beperkingen een slechter dan deze van mensen zonder beperkingen. Mensen met een handicap/beperking geven aan zich vaker onveilig te voelen in de buurt en in de stad. Nochtans is een veilige fysieke omgeving een van de behoeften die moeten vervuld worden om sociaal volwaardig te kunnen participeren (Noppe & Schelfaut, 2010).

TABEL 6 Het onveiligheidsgevoel in de buurt/stad en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, in %

		Handicap		Beperking	
		Neen	Ja	Neen	Ja
Onveiligheidsgevoel in de buurt	Nooit	32,7	27,2	31,9	23,1
	Zelden	39,4	34,1	38,5	31,7
	Af en toe	17,6	21,9	18,1	26,2
	Vaak	4,4	7,8	5,0	8,8
	Altijd	1,4	2,5	1,5	4,4
	Ontbrekende waarde	4,4	6,5	5,0	5,8
Onveiligheidsgevoel in de stad	Nooit	17,1	14,8	16,7	13,7
	Zelden	38,7	30,2	37,3	25,9
	Af en toe	29,1	31,5	29,4	33,5
	Vaak	8,7	13,3	9,4	15,3
	Altijd	1,8	3,1	1,9	4,9
	Ontbrekende waarde	4,6	7,2	5,3	6,6

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

Tot slot werd er onder de noemer betrokkenheid bij de buurt/stad ook gepeild of men de voorbije 12 maanden actief was geweest om iets te doen in de eigen buurt of stad. Hierbij denken we

bijvoorbeeld aan het organiseren van een straat-, buurt- of wijkeest. Daarnaast vroegen we of men het afgelopen jaar had deelgenomen aan een buurtactiviteit, op zich een meer laagdrempelige vorm van betrokkenheid in vergelijking met het opzetten en ondersteunen van initiatieven. Wat het nemen/ondersteunen van initiatieven betreft, kon men antwoorden met “ja”, “neen, maar misschien in de toekomst wel” of “neen, en dat zal ik ook niet gaan doen”. Er is telkens een duidelijke link met het al dan niet rapporteren van een handicap of beperking. Diegenen met een handicap participeren gevoelig minder, overwegen dit ook merklijk minder, terwijl men in grotere mate zich afkeert van dergelijke initiatieven. Ook wat de deelname aan deze initiatieven betreft, stellen we vast dat men dat minder doet én vaker van oordeel is dat in de eigen buurt geen dergelijke activiteiten worden georganiseerd. Het vastgestelde verbanden zijn telkens statistisch significant.

TABEL 7 Betrokkenheid bij buurtinitiatieven en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, in %

		Handicap		Beperking	
		Neen	Ja	Neen	Ja
Actieve betrokkenheid opzetten initiatieven	Ja	13,4	12,0	13,3	9,8
	Neen, maar misschien in de toekomst wel	41,7	31,0	40,0	24,7
	Neen, en dat zal ik ook niet gaan doen	40,2	48,7	41,3	56,6
	Ontbrekende waarde	4,7	8,2	5,5	8,9
Actieve deelname aan initiatieven	Ja	27,3	22,0	26,7	16,8
	Neen, maar misschien in de toekomst wel	42,4	41,8	42,2	42,8
	Neen, hier worden geen buurtactiviteiten georganiseerd	25,4	28,1	25,6	31,6
	Ontbrekende waarde	4,8	8,1	5,5	8,8

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

3.4. Politieke, maatschappelijke en culturele participatie

In de bevraging passeerden verschillende vormen van participatie de revue. Zo hadden we in de bevraging aandacht voor zes vormen van politieke en maatschappelijke participatie. Het gaat om de deelname aan overlegmomenten, het te kennen geven van een eigen mening, actief informatie verzamelen, een politieke functie vervullen, zitting hebben in een adviesorgaan of deelnemen aan een bewonersgroep. De link tussen de verschillende vormen van politieke en maatschappelijke participatie en het al dan niet rapporteren van een handicap die al dan niet een beperking inhoudt, is evenwel doorgaans zwak en vaak niet significant.

Enkel wat het al dan niet te kennen geven van de eigen mening en het actief verzamelen van informatie betreft, zien we een noemenswaardige samenhang. Zo vinden we dat mensen met een handicap/beperking de afgelopen twee jaar minder frequent zijn ingegaan op een vraag vanwege hun stad naar zijn of haar mening. Daarnaast zien we ook dat diegenen met een handicap/

bepanking de voorbije twee jaar minder actief informatie verzamelden over plannen of beslissingen van hun stad.

TABEL 8 Actief lidmaatschap van verenigingen en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, in %

	Handicap		Beperking	
	Neen	Ja	Neen	Ja
Op één of andere manier politiek of maatschappelijk actief	37,7	34,2	37,4	26,8
Actief lid van één of andere vereniging	47,4	38,9	46,4	28,6
Frequente deelname aan culturele activiteiten	45,5	36,1	44,4	26,4

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

Wat het lidmaatschap van verenigingen betreft, beperken we ons tot het actief lidmaatschap van deze verenigingen. Hiermee worden de bestuursleden en andere actieve leden vergeleken met de passieve leden en zij die geen lid zijn van een specifieke vereniging. Als we kijken naar de verbanden, zien we doorgaans dat diegenen met een handicap/beperking minder frequent lid zijn van één of andere vereniging. Dit resultaat ligt in de lijn van eerdere bevindingen en wijst nogmaals op de sociale precaire positie van stedelingen met langdurige beperkingen. Echt verrassend is deze bevinding echter niet. Eerder onderzoek maakt immers melding van een positieve samenhang tussen sociale participatievormen en buurt- en stadstevredenheid van stedelingen (Verlet & Tubex, 2010).

De globale cijfers doen evenwel afbreuk aan de nuances die te vinden zijn indien we het lidmaatschap van specifieke verenigingen naderbij bestuderen. Zo is er duidelijk minder participatie aan sport-, milieu-, buurt- en culturele verenigingen bij diegenen die een handicap/beperking rapporteren. Aan de andere kant zien we dat het lidmaatschap van hobbyverenigingen, politieke, levensbeschouwelijke of “andere” verenigingen niet lager ligt bij diegenen met een handicap/beperking.

Naast het lidmaatschap van verenigingen, vroegen we de respondenten ook in welke mate men deelneemt aan een diversiteit van sociale activiteiten. De frequentie van de deelname aan de volgende evenementen werd bevraagd: bioscoop, dansvoorstelling, toneel, bijwonen van een sportevenement, concert, museum, bezoek aan een historische plaats en bibliotheekbezoek. Bij het leggen van de link met het rapporteren van een handicap/beperking komen duidelijke verschillen naar voor. Zo zien we dat diegenen die een handicap/beperking rapporteren, merkkelijk minder dergelijke activiteiten bijwonen. Daarnaast merken we binnen deze groep ook telkens meer ontbrekende waarden. Uit de analyse komt naar voor dat vooral de verschillen in het bioscoopbezoek groot zijn: ongeveer de helft van diegenen met een handicap en twee derden van diegenen met een beperking heeft het afgelopen jaar geen enkele keer een bioscoop bezocht. Bij diegenen die geen handicap of beperking rapporteerden is dat “maar” resp. 33,4% en 36,0%.

3.5. Vertrouwen

De volgende samenhang die we onder de loep nemen is deze tussen het al dan niet hebben van een beperking en het vertrouwen dat men heeft in verschillende actoren. Zo werd gevraagd naar het vertrouwen in de medemens en het vertrouwen dat men heeft in de federale overheid, de Vlaamse overheid, het stadsbestuur, het gerecht, de politie en de pers. Voor het vertrouwen in de medemens maakte men gebruik van een score gaande van 0 tot 10, terwijl we het vertrouwen in de overige actoren kunnen uitdrukken door middel van een score gaande van 1 tot 5. Hoe hoger de scores, hoe hoger het vertrouwen.

De mate waarin respondenten aangeven vertrouwen te hebben neemt toe met de nabijheid van deze overheid. Men heeft meer vertrouwen in het stadsbestuur dan in de Vlaamse overheid. En in deze laatste heeft men dan weer meer vertrouwen dan in het gerecht en de federale overheid. Het vertrouwen in deze overheden is telkens lager wanneer personen een handicap dan wel een beperking rapporteren. Ook het vertrouwen in de medemens is lager bij het hebben van een handicap en het voortdurend beperkt zijn. Een persoon met een beperking heeft niet alleen een beperkte sociale actieradius en een kleiner netwerk, bovendien is zijn/haar vertrouwen in de overheden beperkter, alsook het vertrouwen in de medemens. Beiden zijn nochtans belangrijke instrumenten om uit het dreigende isolement te geraken. Dat het stadsbestuur veruit op het grootste vertrouwen kan rekenen is een indicatie dat via deze bestuurslaag de vicieuze cirkel van isolatie en wanvertrouwen mogelijk aangepakt kan worden.

TABEL 9 Vertrouwen en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, score van 1 tot 5 (1 tot 10 voor vertrouwen in de medemens)

	Handicap		Beperking		Totaal
	Neen	Ja	Neen	Ja	
Vertrouwen in de medemens	5,70	5,30	5,65	4,86	5,60
Vertrouwen in de federale overheid	2,40	2,32	2,39	2,31	2,38
Vertrouwen in de Vlaamse overheid	2,78	2,71	2,77	2,64	2,76
Vertrouwen in het stadsbestuur	3,10	2,98	3,08	2,96	3,07
Vertrouwen in het gerecht	2,64	2,43	2,60	2,40	2,59
Vertrouwen in de politie	3,09	3,00	3,08	2,91	3,07
Vertrouwen in de pers	2,57	2,50	2,56	2,54	2,56

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

Niettemin, stellen we ook vast dat de verschillen in het vertrouwen in een diversiteit aan maatschappelijke actoren eerder beperkt is. Het is vooral het verschil in het vertrouwen dat men heeft in zijn of haar medemens dat groot is.

3.6. Tevredenheid aanbod van voorzieningen in de stad

De survey van de Stadsmonitor peilt ook naar de tevredenheid over het aanbod van voorzieningen in de stad. De aantrekkelijkheid van de stad heeft ook te maken met de aanwezigheid van functionele kenmerken, met het voorzieningenaanbod buitenshuis (Schelfaut, 2010). De

verscheidenheid aan bevraagde voorzieningen komen ook aan bod in de analyse van Verlet & Carton in deze studie. We merken op quasi alle domeinen dat mensen met beperkingen minder tevreden zijn over dat aanbod. Er zijn echter geen verschillen in tevredenheid tussen personen zonder en personen met beperkingen inzake het aanbod aan kinderopvang en de voorzieningen aan opvang voor vreemdelingen. Bij deze laatste voorziening is er wel een significant verschil tussen diegene met en zonder voortdurende beperking. Wat de oorzaak over deze vaststellingen betreft, is het koffiedik kijken. Zo speelt de specifieke functie van kinderopvang en de beschikbaarheid van kinderopvangplaatsen wellicht een meer doorslaggevende rol (Pickery & Tubex, 2010). Bovendien hebben enkel ouders met jonge kinderen er nood aan en andere inwoners hebben vaak geen mening. Maar evengoed kan het ontbreken van een verschil in tevredenheid verklaard worden door het sterk doorgevoerd doelgroepenbeleid bij de kinderopvangvoorzieningen.

TABEL 10 Aandeel voorzieningen waarover men tevreden is over voorzieningen en de rapportering van een handicap en/of beperking binnen de totale populatie, in %

	Handicap		Beperking	
	Neen	Ja	Neen	Ja
Aandeel voorzieningen in de stad waarover men tevreden is	72,3	67,8	71,7	65,1

Bron: Survey Stadsmonitor 2011.

Over het aanbod van alle andere voorzieningen zijn personen met een handicap of beperking minder tevreden dan mensen zonder beperkingen. Het gaat dan zowel om het aanbod aan voorzieningen voor sport, recreatie, voor bejaarden en jongeren, als om het aanbod aan cultuur, horeca, shopping en onderwijs. We zien eenzelfde beeld bij de mogelijkheden tot uitgaan, het opvangaanbod voor armen, de begeleiding van werklozen, de loketwerking, de staat van wegen, de huisvuilvoorzieningen en het openbaar groen. Wellicht is deze lagere tevredenheid in grote mate te wijten aan het grotere sociale isolement en aan de slechtere socio-economische positie van personen met een beperking. Maar toch, omdat de verschillen in tevredenheid zo alomvattend zijn kan een selectie- en of uitsluitingsmechanisme van de voorzieningenzijde zelf niet a priori uitgesloten worden. Op dit domein ligt er een belangrijke taak voor de verschillende overheden. En zeker voor de lokale overheden, omdat zij in tal van domeinen de regisseursrol in handen hebben.

Uitleiding

In deze bijdrage zochten we een antwoord op twee centrale onderzoeksvragen: (1) Zijn er in Vlaanderen verschillen in de prevalentie van mensen met een handicap of beperking naargelang men woont in een centrumstad of daarbuiten? en (2) Wat is het profiel van diegenen met een handicap of beperking? Het bronnenmateriaal voor deze oefening haalden we uit de SCV-survey van 2011 en de Stadsmonitor van datzelfde jaar.

Wat de eerste onderzoeksvraag betreft stellen we op basis van de SCV-survey vast dat de verschillen in de prevalentie van een handicap of een beperking eerder bescheiden zijn naargelang van de urbanisatiegraad. We zien echter wel dat het aandeel respondenten dat voortdurend beperkt is opmerkelijk lager ligt in de kleinere steden. Terwijl we in de grootsteden meer

mensen terugvinden met een handicap of een voortdurende belemmering, is dat minder het geval in de overige centrumsteden. Binnen de Stadmonitor valt het verschil tussen de grootsteden Antwerpen en Gent enerzijds en de overige centrumsteden anderzijds weg. Daarnaast moeten we in het achterhoofd houden dat het aannemelijk is dat de waargenomen verschillen tussen de steden te wijten zijn aan de socio-economische verscheidenheid van de steden.

Wat de sociaaleconomische kenmerken betreft stellen we vast dat binnen de groep van mensen met een handicap/beperking verhoudingsgewijs meer vrouwen zijn, meer ouderen, meer laaggeschoolden, minder mensen met een betaalde job en meer mensen met een lager inkomen.

We zien dat mensen met een handicap of beperking veel minder contacten hebben met familie en vrienden, maar verhoudingsgewijs wel vaker contacten met burens hebben. Dat mensen met een functiebeperking meer aangewezen zijn op de buurt, lijkt echter niet in één lijn te lopen met hun buurtbeleving. Mensen met een beperking vinden mensen uit de buurt minder te vertrouwen; ze voelen zich minder thuis in de buurt en ze vinden mensen uit de buurt minder hulpvaardig. Ten slotte voelen ze zich ook vaker onveilig in hun buurt of stad. Mensen met een handicap of beperking hebben dan wel meer contact met de buurt (omdat ze erop aangewezen zijn), maar men apprecieert dat contact niet onverdeeld positief.

Ook naar buurtparticipatie zitten de mensen met een handicap of beperking in een slechte positie: personen met een handicap participeren gevoelig minder, overwegen dit ook opmerkelijk minder, terwijl men in grotere mate zich afkeert van dergelijke initiatieven. Ook wat de deelname aan deze initiatieven betreft, stellen we vast dat men dat minder doet én vaker van oordeel is dat in de eigen buurt geen dergelijke activiteiten worden georganiseerd. Op het vlak van politieke en maatschappelijke participatie is de situatie voor mensen met een functiebeperking eveneens weinig rooskleurig: mensen met een handicap zijn minder vaak lid van een vereniging en nemen minder vaak deel aan sociale activiteiten. Bij de politieke participatie is het verband met het hebben van een functiebeperking eerder zwak.

Ook wat vertrouwen betreft zien we de sociale precare positie van stedelingen met een handicap of beperking. Een persoon met een beperking heeft niet alleen een beperkte sociale actieradius en een klein netwerk, bovendien is ook zijn/haar vertrouwen in de overheden en in zijn of haar medemens beperkt. Beiden zijn nochtans belangrijke instrumenten om uit het dreigend isolement te geraken. Ook op vlak van tevredenheid over voorzieningen merken we op quasi alle domeinen dat mensen met beperkingen minder tevreden zijn over dat aanbod.

Gezien de precare situatie van stedelingen met een handicap of beperking zijn er vele en heel diverse uitdagingen te benoemen. Het activeren van mensen met een handicap of langdurige beperkingen op de arbeidsmarkt is ons inziens een belangrijke stap in de integratie van deze groepen mensen. Daaraan verbonden moet ook ingezet worden op een toenemende sociale en maatschappelijke participatie om mensen met een functiebeperking uit het sociale isolement te halen. Het bevorderen van deze participatie begint uiteraard met het bevorderen van de toegankelijkheid van vele vormen en bronnen van participatie. Laagdrempeligheid (figuurlijk en letterlijk) is hier de boodschap.

BIBLIOGRAFIE

- Boer, A.H. de, Klerk, M.M.Y. de, Cardol, M. & Westert, G.P. (2005). Het sociale netwerk en het ontvangen van informele hulp. In: *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 83(4), 213 – 219.
- Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding (2012). *Diversiteitsbarometer Werk*. Brussel.
- FOD SZ, Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid, via lokale statistieken http://aps.vlaanderen.be/lokaal/domeinen/welzijn_kansarmoede/maak_zelf_een_rapport_welzijn.html, geraadpleegd op 10 december 2012.
- Legiest, E., Willems, S., De Maeseneer J. (2004). *Gezondheid in grote steden*, Universiteit Gent.
- Noppe, J. & Schelfaut, H. (2010). Op zoek naar een leefsituatie-index voor de Vlaamse centrumsteden. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.). *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-studie 2010/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 231-271.
- Peeters, K. (2009). *De Vlaamse Regering 2009-2014. Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame en warme samenleving*. Brussel.
- Pickery, J. & Tubex, S. (2010). De nabijheid van voorzieningen, een positieve impact op de tevredenheid?. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.). *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-studie 2010/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 203-230.
- Samoy, E. (2012). *Handicap en arbeid. Deel I. Definities en Statistieken over de arbeidsdeelname van mensen met een handicap*. Brussel: Departement Werk en Sociale Economie.
- Schelfaut, H. (2010). Maakt de stad het verschil? Ruimtelijke verschillen in subjectieve beleving. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.). *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-studie 2010/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 145-172.
- Schellingerhout en Van Campen, (2006). Gezondheid en zorg. In: Steenbekkers, Simon en Veldheer, *Thuis op het platteland, de leefsituatie van platteland en stad vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel planbureau.
- Smet, P. (2009). *Beleidsnota 2009-2014. Gelijke kansen. Samen gelijke kansen versterken*. Brussel.
- Smet, P. (2012). *Beleidsbrief Gelijk Kansen. Beleidsprioriteiten 2012-2013*. Vlaams Parlement, stuk 1769 (2012-2013) – Nr. 1.
- VAPH, Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap, via <http://www.vaph.be/vlafa/view/nl/20887-wie+kan+een+beroep+doen+op+het+vaph.html>, geraadpleegd op 17 december 2012.
- Van den Bossche, F. (2009). *Beleidsnota 2009-2014. Steden. Duurzame en Creatieve steden*. Brussel.
- Van der Lucht en Verkleij, (2001). *Gezondheid in de grote steden, achterstanden en kansen*. Bilthoven Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Van Hove, E., Vandeveld, S., Claes, C., van Loon, J., Verschelden G. & Van Hove, G. (2011). *Behoeftonderzoek naar personen met een handicap en personen met een chronische ziekte in Gent*. Hogeschool Gent, Univeriteit Gent & Stichting Arduin, in opdracht van Stad Gent.
- VDAB, Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling, Arvostat via http://arvostat.vdab.be/arvostat/werkloosheid_results.jsp, geraadpleegd op 10 december 2012.
- Verbelen, J., Samoy, E. & Van Geel, H. Van Geel, H. (2005). *Vlamingen met een handicap of langdurige gezondheidsproblemen. Een verkennende schets van hun sociale positie en hun situatiebeleving aan de hand van concrete onderzoekscijfers*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, Stativaria 34.
- Verlet, D. & Tubex, S. (2010). Participatie in vele vormen en kleuren. Een empirische analyse in de Vlaamse centrumsteden. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red.). *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008*. SVR-studie 2010/1, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 173-202.
- Verkleij, H. & Verheij, R.A. (2003). *Zorg in grote steden*. Bohn, Stafleu, Van Loghum. Bilthoven.

Duurzame en leefbare steden, ook voor kinderen?

Karen Stuyck
Annelies Jacques

*Team Stedenbeleid, ABB
UGent*

Tien jaar geleden werd een participatief traject opgestart dat leidde tot de Stadsmonitor. Verschillende beleidsdomeinen werden 'gescreend' op de pijlers van duurzaamheid. Thema's die deze beleidsdomeinen doorkruisen, zoals het nastreven van kindvriendelijkheid, werden daarbij niet expliciet als uitgangspunt opgenomen. Investeren in kindvriendelijke steden heeft het laatste decennium binnen het stedelijk beleid echter aan kracht gewonnen. Steden zijn hierbij nog zoekende hoe zij een juiste invulling moeten geven aan een kindvriendelijk beleid. Deze bijdrage gaat na hoe de kindvriendelijke stad gepercipieerd wordt binnen de internationale literatuur en hoe deze reeds geoperationaliseerd wordt in een aantal steden. Dit met als doel om na te gaan of de visiematrix van de Stadsmonitor en de hieraan gekoppelde indicatoren beantwoorden aan de gevonden resultaten uit de literatuur. De vraag wordt gesteld of de huidige set van indicatoren de kindvriendelijke stad voldoende in beeld brengt? Als basisvereiste wordt het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind genomen. Maar een leefbare en duurzame stad voor kinderen gaat veel verder. De visiematrix en de indicatoren worden dan ook getoetst aan de gevonden resultaten uit de literatuur. Hieruit volgen een aantal voorstellen om mee te nemen voor de volgende editie van de Stadsmonitor. Deze bijdrage dient dan ook als startpunt voor de opstart van een participatief traject met vertegenwoordigers uit de steden, het middenveld en het beleid om onderstaande voorstellen verder te onderzoeken.

Inleiding

Het nadenken over kindvriendelijke steden heeft de laatste jaren, zowel in de steden als in het Vlaamse stedenbeleid, aan kracht gewonnen. Kindvriendelijkheid is niet enkel belangrijk om de stadsvlucht van jonge gezinnen terug te dringen, maar ook voor de algemene leefbaarheid van de stad. Wat goed is voor kinderen, is immers goed voor iedereen. Het inzetten op kindvriendelijke steden zal in de toekomst nog aan belang winnen. Volgens de prognoses van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (Willems & Lodewijckx, 2011) blijkt immers dat steden te maken zullen krijgen met een gevoelige toename van het aantal kinderen en jongeren. Deze vergroening zal vooral merkbaar zijn in de grootsteden Antwerpen en Gent, maar ook kleinere centrumsteden zullen voor grote uitdagingen geplaagd worden. Tijdens de laatste visitatieronde van het Stedenfonds bleek dat in heel wat steden een opmars aan de gang is van brede transversale thema's die de

ambities van bevoegdheden, beleidssectoren en diensten overstijgen. Kindvriendelijkheid, als toets voor een open, toegankelijke en aangename stad voor iedereen, werd door drie steden naar voren geschoven als een prioritair thema. Hoewel er reeds veel goede initiatieven zijn, blijven steden nog zoeken naar de juiste invulling en operationalisering van kindvriendelijkheid.

Dit artikel is een eerste aanzet om bij te dragen aan de ontwikkeling van een visie op kindvriendelijkheid en de mogelijke operationalisering hiervan binnen de Stadsmonitor. Dit leidt tot de vraag wat de kenmerken zijn van een kindvriendelijke stad en hoe deze kenmerken geoperationaliseerd worden? In de eerste plaats willen we aan de hand van een internationale literatuurstudie nagaan welke concepten zich in de loop der jaren ontwikkeld hebben en welke concepten ook aangewend worden in de Vlaamse context. Daarna wordt er nagegaan hoe verschillende landen en steden daadwerkelijk aan de slag gaan om kindvriendelijkheid in hun beleid te integreren en te meten.

In een tweede deel willen we nagaan hoe de visiematrix en de indicatoren van de Stadsmonitor beantwoorden aan de gevonden resultaten uit de literatuur. Tijdens de ontwikkeling van de visie en de indicatoren van de Stadsmonitor zijn duurzaamheid en leefbaarheid de specifieke invalshoeken. Transversale doelstellingen die verschillende beleidsdomeinen doorkruisen, zoals het nastreven van kindvriendelijkheid, komen niet expliciet aan bod. Zijn er essentiële elementen die in de visie van de Stadsmonitor ontbreken? Brengt de huidige set van indicatoren de kindvriendelijke stad voldoende in beeld? Welke aspecten van kindvriendelijkheid kunnen we reeds meten en welke niet? Dit artikel wil dan ook een eerste aanzet zijn om de discussie over de kindvriendelijke stad breder open te trekken, zowel naar algemene visievorming toe als naar de operationalisering ervan.

1. De kindvriendelijke stad: een groeiend aandachtspunt

De Studiedienst van de Vlaamse Regering maakt vijfjaarlijks projecties van de bevolking en de huishoudens voor Vlaamse steden en gemeenten (Willems & Lodewijckx, 2011). De projecties houden rekening met berekende trends inzake aantal geboorten, overlijdens en binnen- en buitenlandse migraties. Volgens deze prognoses zouden de 13 centrumsteden van 1,52 miljoen inwoners in 2008 naar 1,64 miljoen inwoners in 2018 evolueren (+8%). Prognoses blijven rekenmodellen, maar toch geven zij een belangrijk inzicht in de dynamiek van de uitdagingen waar steden mee te maken gaan krijgen. Zo wordt er een belangrijke stijging van het aantal 0-2-jarigen verwacht. Het hoogste peil zal daarbij bereikt worden rond 2017. Antwerpen (+31%), Gent (+28%), Mechelen (+25%), Kortrijk (+17%), Hasselt (+17%) en Turnhout (+16%) kennen daarbij de sterkste stijgingen. Het aantal 0-2 jarigen in Antwerpen stijgt van 19.664 in 2008 over 23.867 in 2013 tot 26.003 in 2017 (+31%), gevolgd door een geleidelijke daling. In 2013 reeds kent Antwerpen een stijging van 21% tegenover 2008 van het aantal 0-2 jarigen. In Gent gaat dit van 8.696 in 2008 over 10.452 in 2013 tot 11.096 in 2017 (+28%). Deze grote toename van absolute en relatieve aantallen moet zich op termijn vertalen op het vlak van bijkomende voorzieningen voor kinderen zoals onderwijs, kinderopvang, voldoende en kwaliteitsvolle (speel)plekken, meer veiligheid in het verkeer, Belangrijk hierbij is ook dat de maatschappelijke uitdagingen voor de doelgroep kinderen en jongeren opschuiven in de tijd. Een piek in de groei van 0-2-jarigen komt volgens de projecties tot uiting in 2017, dit betekent dat deze piek voor 2-4 jarigen in 2019 en voor 5-10 jarigen in 2024 plaats vindt.

De stad kindvriendelijker maken komt ook tegemoet aan de stadsvlucht van jonge gezinnen¹. Uit de gegevens van de Stadsmonitor (Bral e.a., 2011) blijkt dat jonge gezinnen nog steeds de stad verlaten, hoewel de stadsvlucht vermindert. Waar in 2007 nog gemiddeld 5,3 op 1000 jonge gezinnen de stad verlieten, is dit cijfer in 2009 gedaald tot 1,5 jonge gezinnen per 1000. Het migratiesaldo van jonge gezinnen is in 7 van de 13 centrumsteden zelfs positief voor de periode 2007-2009. Dit wil zeggen dat er meer jonge gezinnen in deze steden komen wonen dan dat er vertrekken. Het migratiesaldo is het meest positief in Aalst (+12 promille), daarnaast ook positief in Genk, Hasselt, Kortrijk, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout. Deze migratiesaldi moeten met enige voorzichtigheid gelezen worden en het is wenselijk om de resultaten via cohorteonderzoek in beeld te brengen (zie hoofdstuk 2 in deze studie). Jonge gezinnen zijn sleutelfiguren in het totaal van de migratiebewegingen. Deze leeftijdscategorie is namelijk zeer gevoelig voor verhuizingen. Bovendien zijn de vestigingskeuzes in deze levensfase over het algemeen bepalend voor het verdere leven (De Bruyne & Iserbyt, 2011). Uit Nederlands kwalitatief onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat stedelijke jonge gezinnen hun woonlocatie in de stad continu in vraag stellen of daartoe aangezet worden (Karsten e.a., 2006).

De discussie over de kindvriendelijke stad hangt ook samen met het onderwerp van algemene leefbaarheid. Streven naar een meer kindvriendelijke benadering is een middel om wijken in de stad in het algemeen leefbaarder te maken. Wanneer stadsactoren zoals beleidsmakers, planners of bewoners door de ogen van een kind naar een stad gaan kijken, biedt dit een andere kijk op de inrichting en het gebruik van de openbare ruimte, op veiligheid, maar ook algemeen op leefbaarheid.

Binnen het Vlaamse stedenbeleid waren jonge gezinnen met kinderen reeds van bij de start een hoofddoelgroep. Recent krijgt de kindvriendelijkheid van de steden extra aandacht. Voor de projectoproep 2011 voor innoverende en originele projecten werd kindvriendelijkheid als één van de centrale thema's opgenomen om wonen en leven in de stad aangenamer te maken. Voor het stadsvernieuwingsfonds werd de jury in 2012 opnieuw samengesteld en hierbij werd onder andere kindvriendelijkheid als een belangrijk aandachtspunt meegenomen.

De steden zetten de laatste jaren zelf ook meer en meer in op het kindvriendelijke karakter van hun stad. Dit blijkt onder meer uit de visitatierapporten die in het kader van het Stedenfonds gemaakt werden. Drie steden (Hasselt, Kortrijk en Turnhout) kozen voor het transversale thema 'kindvriendelijkheid als toets voor een open en warme samenleving'. Hasselt wil door kinderen als maatstaf te nemen de lat hoog leggen. Wat goed is voor kinderen, is immers goed voor de rest van de bevolking. De stad Kortrijk koos kindvriendelijkheid omdat dit thema aansluit bij de beleidsvisie die streeft naar een warme, leefbare centrumstad op mensenmaat die focust op een 'jong' Kortrijk. De stad Turnhout heeft een specifieke visie over 'de kindvriendelijke stad' afgebakend dat zich vertaalt in vier componenten: 1) kinderen mogen er komen (met acties op het vlak van publieke ruimte en infrastructuur), 2) kinderen kunnen er komen (met bijvoorbeeld acties op het vlak van mobiliteit en fietsroutes), 3) kinderen kunnen er zinvolle zaken doen (met acties op het vlak van cultuur- en jeugdwerking) en 4) kinderen kunnen er iets betekenen (met acties op het vlak van participatie). Zij hanteren hierbij vijf uitgangspunten: een holistische aanpak, een

1 Jonge gezinnen wordt in de Stadsmonitor geoperationaliseerd op basis van het aantal inwoners van 30-39 jaar en het aantal kinderen van 0-9 jaar.

integrale aanpak (alle beleidsdomeinen), een intergenerationele aanpak, een participatieve aanpak en een dynamische aanpak (kindvriendelijkheid als doel).

Verschillende steden ambiëren in de nieuwe bestuursakkoorden om de meest kindvriendelijke stad van Vlaanderen te worden (o.a. Gent, Mechelen). Belangrijk hierbij is dat steden niet enkel inzetten op een kindvriendelijk beleid voor jonge tweeverdienersgezinnen, maar op een kindvriendelijk beleid voor alle jonge gezinnen.

2. Concepten uit de internationale literatuur

Hoe een geschikte stedelijke omgeving voor kinderen eruit dient te zien wordt in de literatuur vanuit twee invalshoeken benaderd: een expliciete speelruimtebenadering en een meer impliciete benadering waarbij de rechten van kinderen voorop staan en die aanleunt bij duurzaamheids- en leefbaarheidsprincipes. In de vroeg twintigste eeuw ging er veel aandacht naar de expliciete bespeelbaarheid van specifieke speelplekken voor kinderen. Deze benadering leeft tot op de dag van vandaag nog steeds door in onderzoek en praktijk. Hierbij is er een verschuiving merkbaar van stedelijke speeltuinen in de vroeg twintigste eeuw naar avontuurlijke speelterreinen, informele speelruimtes tot en met het speelweefselconcept. Mede onder invloed van het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989) kwam er vanaf de jaren 1990 een meer impliciete benadering van de positie van kinderen in de stedelijke publieke ruimte. Het concept van de kindvriendelijke stad kent van dan af een opmars. De kindvriendelijke stad wil tegemoet komen aan het recht van kinderen om zich vrij te kunnen bewegen doorheen de stad, om zich maximaal te kunnen ontplooiën en om deel te nemen aan het beleid.

2.1 De speelruimtebenadering: van speelplekken naar speelweefsel

De speelruimtebenadering is sterk verbonden met de stedelijke woonomgeving (De Visscher, 2008). In het begin van de 20ste eeuw, speelde de bezorgdheid over de arbeidersjeugd in de steden hierbij een belangrijke rol. De eerste 'speeltuinen' voor kinderen zijn veilig omheinde plaatsen met bewegingstoestellen voor kleine kinderen (Karsten, 2002). Deze dienden om hun motorische vaardigheden te ontwikkelen, maar ook om de cognitieve, sociale en emotionele ontwikkelingskansen van kinderen te vergroten (De Visscher, 2008). Vooral Fröbels theorieën over de 'Kindergarten' oefenden een belangrijke invloed uit op het ontwerp van de eerste speeltuinen (Huys, 1979). Fröbel hechtte veel belang aan de pedagogische betekenis van het spel en aan het aanzetten tot creatieve activiteit en beweging (De Visscher, 2008). Ook vandaag blijft de traditionele speelruimtebenadering internationaal dominant aanwezig in jeugdonderzoek. De noodzaak aan formele speelterreinen voor kinderen blijft zeer actueel onder meer omwille van de toenemende verstedelijking, de opkomst van de auto en de toegenomen stadsvlucht van jonge gezinnen (zie o.a. Karsten e.a., 2001; Blinkert, 2004; Burke, 2005). Doorheen de tijd zijn er echter verschillende varianten op de traditionele speeltuin uitgewerkt. Speeltuinen bestaan niet allemaal meer uit stalen toestellen en zijn al lang niet allemaal meer omheind. Een belangrijke kritiek op de traditionele speelruimtebenadering bestond er in dat kinderen onvoldoende uitgedaagd worden door een ontworpen speelplaats (Vanhelsuwé, 1974). Kunstenaars en architecten experimenteren dan ook met nieuwe creatieve ontwerpen die het verbeeldingsvermogen van kinderen moeten stimuleren. In parken en groene ruimten worden avontuurlijke speelterreinen aangelegd. Kinderen worden op die manier meer uitgedaagd voor avontuur en creativiteit.

Het avontuurlijk speelterrein kende reeds zijn wortels in de jaren 1940, toen in Denemarken een heel nieuw type speelterrein ontstond, de junk playground. In tegenstelling tot het traditionele speelplein, uitgerust met schommels e.d., bestond de junk playground uit een ruw terrein met materiaal zoals oude planken, paletten, touwen, banden, stenen en ander bouw materiaal. Kinderen werden veel sterker aangetrokken door dit speelplein dan door andere traditionele speelpleinen in de buurt (De Visscher, 2008).

Een nieuwe speelruimtebenadering vindt ingang vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw. In de literatuur wordt steeds meer gewezen op de informele speel- en ontmoetingsplekken die kinderen zelf creëren en zich toe-eigenen. Er wordt gewezen op de speel- en belevingswaarde van de straat en de publieke ruimte. Kinderen ervaren de publieke ruimte op een andere manier dan volwassenen. Kinderen spelen niet enkel op de traditioneel afgebakende speelruimtes die vaak een eilandje in de stad zijn. Kinderen spelen altijd en overal (Ward, 1978). Kinderen huppelen immers over zebrapaden, zigzaggen tussen paaltjes, draaien rond verkeerspalen, hinkelen over tegels, enz. Kinderen creëren informele speel- en ontmoetingsplekken die een belangrijke belevingswaarde krijgen. Informele speelplekken kunnen braakliggende terreinen zijn, parken, plantsoenen, straten en pleinen, woonerven, trottoirs, parkings, garageboxen, bossen en hangplekken (Buysse, 2004, p.15 uit De Visscher). Kortom zowat heel de publieke ruimte in de stad. Onderzoek vanuit deze benadering komt tot de vaststelling dat informele speelruimtes vaak aantrekkelijker zijn voor kinderen dan de aangelegde formele speelplekken (Becker, 1976; Bleeker & Mulderij, 1982; Van Gils e.a., 2008). Karsten (2002) verwijst naar de 'brede bespeelbaarheid' van de omgeving als ontwerprichtlijn voor een kindvriendelijke inrichting van de publieke ruimte. Het gaat daarbij om kleine ingrepen die speelaanleidingen kunnen creëren voor kinderen (zie ook Rasmussen, 2004). Het speelweefsel of kindlinten zijn belangrijke voorbeelden die gegroeid zijn vanuit deze speel-inclusieve benadering van de inrichting van stedelijke openbare ruimte. Het speelweefselmodel ontstond in Nederland (Jansen, 1996) en werd in de jaren negentig in Vlaanderen in de steden Gent en Brugge geïntroduceerd. Het speelweefselconcept legt enerzijds het accent op formele en informele plekken (knooppunten) die voor kinderen en jongeren belangrijk zijn en anderzijds op de routes die deze plekken verbinden (netwerkconcept). Hierbij zijn de strategische verbindingen tussen belangrijke knooppunten voor kinderen van even groot belang als de knooppunten zelf. Voorbeelden van knooppunten zijn een jeugdlokaal, school, bibliotheek, zwembad, speelterrein, jeugdhuis, sportcentrum, maar evengoed een informele plek. Bij het speelweefseldenken wordt uitdrukkelijk de relatie met stedenbouw en ruimtelijke planning gelegd. Kindgerichte publieke ruimte wordt verweven met diverse ruimtelijke deelstructuren (bijv. mobiliteits-, groen-, water- en recreatieve structuur tot en met woontypologie) en is aan de orde op alle ruimtelijke schaalniveaus, dus ook op hogere plannings- en bestuursniveaus. Recent is nagegaan of dezelfde concepten ook voor jonge tieners toepasbaar zijn. Uit een belevingsonderzoek en inspraakprojecten is gebleken dat een 'tinerweefsel' toch wat kan verschillen van een speelweefsel. Gezien de grotere mobiliteit van tieners moet het weefsel bijvoorbeeld op een hoger schaalniveau bekeken worden. Ook de inspraakmethodieken en -settings kunnen verschillen (Vanderstede, 2009, 2011).

2.2 De kindvriendelijke stad

Een andere benadering bekijkt de kindvriendelijkheid van steden meer vanuit een holistische hoek. Niet enkel de expliciete bespeelbaarheid is van belang, maar ook het impliciete kindvriendelijke

karakter van de hele woonomgeving van kinderen. De discussie over kindvriendelijke speelruimten werd geleidelijk uitgebreid tot een discussie over de kenmerken van de 'kindvriendelijke stad'. Wat goed is voor kinderen is immers vaak goed voor iedereen. Reeds in de jaren zeventig verschenen enkele studies die een breder perspectief bestudeerden (De Visscher, 2008). Voorbeelden hiervan zijn het onderzoek 'Growing up in cities' (Lynch, 1977) over de manier waarop kinderen hun relatie ervaren met de stedelijke ruimte en het onderzoek van Hart (1979) over de perceptie van plaatsen in de stad door kinderen. Ook 'Child in the city' van Colin Ward (1978) over de positie en ontplooiingskansen van arbeiderskinderen in de stad, beschrijft een ruimere invalshoek. Onderzoek naar kindvriendelijke steden kwam echter pas in een stroomversnelling onder invloed van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (1989). UNICEF wordt daarbij een sterke speler door het oprichten van het Child Friendly City Initiative (CFCI). Zij definiëren een kindvriendelijke stad als een stad die zich inzet voor de volledige implementatie van het kinderrechtenverdrag. Dit initiatief kent zijn oorsprong tijdens de 2^e VN conferentie 'Human Settlement (Habitat II)' in 1996. Daar werd de resolutie goedgekeurd die stelt dat het welzijn van het kind de ultieme indicator is van een gezonde habitat, een democratische samenleving en goed bestuur. Naar aanleiding hiervan werd het Child Friendly City Initiative opgericht (CFCI). Steden uit de hele wereld wisselden via dit initiatief informatie uit over hun aanpak van kindvriendelijkheid. In 2000 werd dit initiatief geformaliseerd en werd een internationaal secretariaat voor kindvriendelijke steden opgericht aan het onderzoekscentrum in Firenze. Er werd van dan af gewerkt aan een gemeenschappelijk kader voor kindvriendelijke steden. Volgens het CFCI van UNICEF is een kindvriendelijke stad een stad die zich inzet voor de volledige implementatie van het kinderrechtenverdrag (UNICEF, 2004), inclusief hun recht om:

- beslissingen met betrekking tot hun stad te beïnvloeden (participatierecht);
- hun mening te uiten over de stad waarin zij willen wonen (participatierecht);
- deel te nemen aan familiaal, gemeenschaps- en sociaal leven (participatierecht);
- beschikken over basisvoorzieningen zoals gezondheidszorg, onderwijs en onderdak (provisierecht);
- veilig drinkwater en toegang tot proper sanitair (provisierecht);
- beschermd te zijn tegen exploitatie, geweld en misbruik (protectierecht);
- veilig alleen op straat te lopen (protectierecht);
- vrienden te ontmoeten en te spelen (provisierecht);
- groene ruimtes voor planten en dieren tot hun beschikking te hebben (provisierecht);
- te leven in een niet vervuilde omgeving (protectierecht);
- deel te nemen aan culturele en sociale evenementen (participatierecht);
- een evenwaardige burger te zijn in hun stad met toegang tot elke dienst, ongeacht hun etnische origine, religie, inkomen, geslacht of handicap (participatierecht).

De inhoud van het kinderrechtenverdrag kan ingedeeld worden in drie groepen rechten, de zogenaamde drie P's: Protectie, Provisie en Participatie. De verhouding tussen de drie groepen rechten is in de internationale context niet overal gelijk. Zo leggen een aantal landen in oorlog de nadruk op de protectierechten. Omgekeerd wordt in geïndustrialiseerde landen dikwijls de nadruk gelegd op participatierechten (Roose & Bouverne-De Bie, 2007).

UNICEF waarschuwt ook voor de grote verschillen die er bestaan binnen steden. Het jaarlijks rapport "De situatie van kinderen in de wereld" is in 2012 toegespitst op "Kinderen in een stedelijk omgeving" (UNICEF, 2012). De ontbering die kinderen moeten doorstaan in arme stedelijke gemeenschappen worden vaak onzichtbaar gemaakt door brede statistische gemiddelden die alle

stedelijke inwoners – rijk en arm – samentellen. UNICEF spoort overheden aan om kinderen centraal te stellen in hun stedelijk beleid en om betere basisdiensten te bieden aan iedereen.

Binnen Europa is het European Network Childfriendly Cities (ENCFC) ontwikkeld waarvan 17 diverse nationale en/of regionale netwerken deel uitmaken. Dit netwerk stimuleert de uitwisseling van good practices en vraagt ook meer aandacht voor dit thema op Europees niveau.

Verschillende onderzoeken richten zich op slechts één aspect van de kindvriendelijke stad. In Nederland richt Lia Karsten (2001, 2002, 2010) zich bijvoorbeeld op de relatie tussen kinderen en de openbare ruimte. In haar boek 'Oases in het beton' (2002) reikt zij een checklist aan die in planvorming gehanteerd kan worden. Onderzoek dat zich richt op de relatie tussen de school en de omgeving heeft geleid tot het concept van de brede scholen. Deze ontstonden eerst in Groot-Brittannië en Scandinavië en kennen ook navolging in Nederland en Vlaanderen. Een brede school heeft de ambitie om de bredere leer- en leefomgeving van kinderen te erkennen en te versterken, met als doel maximale ontwikkelingskansen voor alle kinderen en jongeren. Ze brengt verschillende sectoren en leef- en leerdomeinen met elkaar in contact en verbindt zo verschillende soorten tijd (zie o.a. Joos & Ernalsteen, 2010; Meire, 2011). In Vlaanderen bestudeerde De Visscher (2008) de sociaal-pedagogische zienswijze van de woonomgeving van kinderen. De woonomgeving van kinderen kan erg van elkaar verschillen en deze verschillen geven mee vorm aan het burgerschap van kinderen. De Visscher waarschuwt voor een categoriaal denken, ook met betrekking tot het begrip 'kindvriendelijkheid'. Er bestaan soms grotere verschillen tussen kinderen in verschillende woonomgevingen dan tussen verschillende leeftijdsgroepen.

In een meer academische context zijn nog heel wat interessante ontwikkelingen te noteren binnen de 'childhood studies'. Vanaf de jaren negentig werden een aantal nieuwe uitgangspunten ontwikkeld voor het verrichten van sociaal onderzoek over/met kinderen. Diverse theoretische kaders uit verschillende disciplines boden inspiratie voor een maatschappijkritische analyse van de relaties die bestaan tussen kinderen en hun omgeving. Essentieel binnen deze studies is dat die relatie zo veel mogelijk samen met kinderen wordt onderzocht. Kinderen worden immers benaderd als deskundige sociale actoren, die actief en intentioneel betekenis geven aan hun dagelijkse leven. Rond het thema van ruimte ontwikkelde zich een sociaal-geografische subdiscipline. In dit onderzoek ligt de nadruk afwisselend op ruimtegebruik door kinderen (geography of children) en op aspecten van beleving, betekenisgeving en representatie van die ruimte door kinderen (children's geographies). Beide aspecten zijn complementair (zie o.a. Holloway & Valentine 2000; Philo 2000; Rasmussen, 2004; Vanderstede 2006).

3. Het operationaliseren van de kindvriendelijke stad: het kinderrechtenverdrag als hoeksteen

Verschillende steden gaan ook daadwerkelijk aan de slag om kindvriendelijkheid in hun beleid te integreren, te operationaliseren en te meten. In dit deel willen we nagaan hoe steden hiermee omgaan en welke elementen daarbij kunnen dienen als inspiratie en input voor de Stadsmonitor. Steden die kindvriendelijkheid operationaliseren doorheen verschillende beleidsdomeinen heen, werken voornamelijk met de Child Friendly Cities and Communities assessment toolkit van UNICEF. Zij benadrukken de leefsituatie van kinderen in de stad en de rechten die kinderen hebben. Deze

toolkit werd in opdracht van het CFCI uitgetest in steden in Brazilië, de Filipijnen, Frankrijk, Italië, Spanje, Marokko, Jordanië, de Dominicaanse Republiek en Soedan. In Nederland wordt kindvriendelijkheid gemeten aan de hand van een kwantitatief monitorinstrument 'Kinderen in Tel' dat geïnspireerd is op het Internationaal Verdrag van de Rechten van het Kind.

Een andere manier om kindvriendelijkheid in het beleid te integreren is via programmawerking. Een mooi voorbeeld hiervan is de stad Rotterdam die een programma 'kindvriendelijke wijken' opzette. Dit programma leidde ertoe dat de plannen voor woningen, verkeer, buitenruimte en voorzieningen meer rekening hielden met de wensen van kinderen. De bedoeling daarbij is om kindvriendelijkheid als een vanzelfsprekend onderdeel te zien dat gaat over alle leefdomeinen van de stad. De stad werkt vanuit dit programma zowel aan visievorming, operationalisering en monitoring. Voor de monitoring werken zij met een reeks instrumenten die elkaar aanvullen.

3.1 De Child Friendly Cities and Communities assessment toolkit

Het concept van de kindvriendelijke stad werd door UNICEF wereldwijd op de agenda geplaatst. Deze agendasetting was een eerste stap naar een meer kindvriendelijk beleid. Doorheen de jaren kwam er meer en meer behoefte om steden te beoordelen in functie van de vorderingen die gemaakt worden in termen van kindvriendelijkheid. UNICEF heeft daarom in samenwerking met Childwatch International een onderzoeksgroep opgericht, het Child Friendly Cities Research Initiative die onder leiding van Roger Hart de opdracht kreeg om een toolkit te ontwerpen voor steden en gemeenten (<http://www.childfriendlycities.org/en/research/final-toolkit>). Na jarenlange voorbereiding en een testfase in verschillende landen wereldwijd, werd het eindproduct eind 2011 opgeleverd. Dit eindproduct bestaat uit verschillende self-assessment instrumenten die lokale autoriteiten in staat stellen om de mate waarin voldaan wordt aan de kinderrechten te inventariseren en toe te laten om kritisch te kijken naar het stadsbeleid. De toolkit vertrekt vanuit een participatieve methodiek en steunt zowel op de betrokkenheid van kinderen en hun ouders, als op die van professionelen en beleidsmakers².

Er werd gekozen voor assessment om verscheidene redenen. Ten eerste om de behoeften en prioriteiten van kinderen in de stad beter te kunnen identificeren en beoordelen en zo beter in te spelen op de werkelijke behoeften van kinderen. Ten tweede om kinderen, jongeren, stadsbewoners en beleidsmakers te betrekken bij een participatief proces zodat hun bewustzijn met betrekking tot de rechten van kinderen verbetert wat aan kan zetten tot actie. En tot slot om vooruitgang te boeken in monitoring en daarmee ook de situatie van kinderen te verbeteren. (http://www.childfriendlycities.org/pdf/cfc_research_initiative.pdf)

Verder is de toolkit zo ontwikkeld dat deze zeer gemakkelijk gebruikt kan worden in verschillende omgevingen over de hele wereld. Tijdens verschillende workshops met experts en betrokken actoren werden de dimensies afgebakend waarvoor het welzijn en de rechten van kinderen onderzocht dienen te worden:

- huisvesting en de woonomgeving;
- kinderopvang;

2 De toolkit bestaat uit een self-assessment tool voor kinderen, een self-assessment tool voor adolescenten, een self-assessment tool voor de ouders van kinderen in de kleuterklas, een self-assessment tool voor ouders van kinderen uit het lager onderwijs, een self-assessment tool voor ouders van kinderen uit het secundair onderwijs, een self-assessment tool voor dienstverleners, een assessment rapportage tool en een assessment databank tool (<http://www.childfriendlycities.org/en/research/final-toolkit>).

- gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening (ook kinderopvang);
- spelen en vrije tijd;
- onderwijs;
- veiligheid;
- culturele identiteit en sociale integratie;
- kindbescherming;
- milieu-indicatoren;
- economische omgeving (armoede);
- burgerschap;
- participatie van kinderen.

Deze twaalf dimensies werden herleid tot 6 ruimere thema's: 1) spelen en vrije tijd 2) participatie en burgerschap 3) veiligheid en bescherming 4) gezondheid en sociale zaken 5) onderwijs 6) de thuisomgeving (niet elk thema komt aan bod in elke self-assessment tool). Over de 6 thema's heen, worden 73 stellingen voorgelegd waarbij telkens gevraagd wordt om een kwaliteitsbeoordeling te geven (zie figuur 1 voor enkele voorbeeldvragen uit het thema spelen en vrije tijd van de self-assessment tool voor kinderen).

FIGUUR 1 Enkele voorbeeldvragen uit de self-assessment tool voor kinderen

My Play & Leisure		Never True	Sometimes True	Mostly True	Does Not Apply	Comments
	1. In my community I have places for play, games and sports					
	2. I have time to play, rest and enjoy myself					
	3. The places for play in my community can also be used by children with physical disabilities					
	4. There are places in my community where I can be in contact with nature					

Bron: www.childfriendlycities.org/en/research/final-toolkit.

UNICEF stimuleert steden en hun inwoners om deze assessment tools te gebruiken om het beleid scherper te stellen en om de actiezones voor verbetering van de leefomstandigheden van kinderen te identificeren. Steden worden hiermee niet in één cijfer gevat aangezien het resultaat van

complexe en genuanceerde aard is. Naast deze subjectieve data maakt het CFCI ook gebruik van objectieve indicatoren over de leefomstandigheden en het welzijn van kinderen. Deze zijn terug te vinden in de Devinfo databank, een databank van de UN, opgericht om de evolutie naar de millenniumdoelstellingen op te volgen (zie bijlage 1 voor de lijst met assessment indicatoren en de objectieve data uit de Devinfodatabank) (<http://www.devinform.org/libraries/asp/Home.aspx>; <http://www.childfriendlycities.org/en/research/cfc-devinfo-assessment>).

Diverse grotere en kleinere Vlaamse steden doen ook grote inspanningen om hun stad kindvriendelijk te maken. Gent heeft op dat domein al een lange geschiedenis, maar ook Antwerpen, Hasselt, Mechelen, Sint-Niklaas, e.a. hebben programma's ontwikkeld die over diverse beleidsdomeinen heen (jeugd, ruimtelijke planning, mobiliteit, cultuur e.a.) bepaalde aspecten van het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK) implementeerden.

3.2 Kinderen in Tel: een beperkte kwantitatieve vertaling van het IVRK

In Nederland worden gegevens met betrekking tot kinderen gemeten aan de hand van een landelijk meetinstrument 'Kinderen in Tel'. Dit databoek is geïnspireerd door het Internationaal Verdrag van de Rechten van het Kind, maar brengt niet de hele breedte van het IVRK in beeld. Kinderen in Tel is de Nederlandse versie van 'Kids Count', een instrument ontwikkeld door de Annie E. Casey Foundation. Amerikaanse onderzoekers vergelijken daar voor tien indicatoren alle staten van de Verenigde Staten met elkaar (Steketee e.a., 2012). In 2012 verscheen reeds de zesde editie van de Nederlandse versie. De keuze van de indicatoren is tot stand gekomen na discussiebijeenkomsten met de leden van Kinderen in Tel, het Kinderrechtencollectief, vertegenwoordigers van het SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau), het Nederlands Jeugdinstituut, GGD Nederland (Gemeentelijke Gezondheidsdienst) en beleidsmakers. Bij de uiteindelijke keuze van de indicatoren speelde het welzijn en de rechten van kinderen een cruciale rol. Maar daarnaast speelden ook een aantal praktische criteria een rol. Zo moesten indicatoren betrouwbaar en meetbaar zijn over een langere periode en dit voor alle Nederlandse gemeenten. Hierdoor wordt er geen rekening gehouden met alle domeinen uit het IVRK en worden haast enkel negatieve criteria gehanteerd. Volgende thema's en indicatoren werden uiteindelijk geselecteerd:

- gezondheid: kindersterfte en zuigelingensterfte;
- jeugdcriminaliteit: percentage 12- t.e.m. 21-jarigen dat voor een delict voor de rechter is verschenen;
- jeugdwerkloosheid: percentage jongeren dat als niet-werkende werkzoekende staat ingeschreven;
- onderwijs: percentage voortijdige schoolverlaters + percentage leerlingen basisonderwijs waarvan de ouders alleen basisonderwijs hebben gehad;
- kinderen in armoede: percentage 0 t.e.m. 17-jarigen dat in een uitkeringsgezin leeft;
- achterstandswijken: percentage kinderen in achterstandswijken (bevolking met een laag opleidings- en inkomensniveau en een hoge werkloosheid);
- kindermishandeling: percentage gemelde mishandelde kinderen van 0 t.e.m. 17 jaar;
- jeugdzorg: percentage kinderen met een nieuwe indicatie voor jeugdzorg;
- percentage tienermoeders in de leeftijdsgroep 15 t.e.m. 19 jaar;
- speelruimte: aantal kinderen per hectare speelruimte.

Speelruimte wordt in beeld gebracht door het aantal kinderen per hectare speelruimte te bekijken. In Nederland woedt er sinds 2003 een discussie over het invoeren van een landelijke norm voor buitenspeelruimte. De norm die het Nederlandse wetsvoorstel buitenspeelruimte naar voren schuift, stelt dat ten minste 3% van de totale oppervlakte van woongebieden dient te worden bestemd als buitenspeelruimte. De norm komt neer op 300 m² buitenspeelruimte per hectare woongebied (bebouwde oppervlakte bestemd voor wonen). Bij de totstandkoming van deze norm wordt er een onderscheid gemaakt tussen verschillende planniveaus die globaal overeenkomen met de actieradius van kinderen in verschillende leeftijdscategorieën: het blokniveau (tot 100 meter) geldt voor kinderen tot 6 jaar, het buurtniveau (300 tot 400 meter) voor kinderen van 6 tot 12 jaar en het wijkniveau (800 tot 1000 meter) voor jongeren vanaf 13 jaar.

TABEL 1 NUSO/Jantje Beton-norm voor hoeveelheid formele speelruimte

Niveau	Doelgroep	Afmeting gebied	Afmeting speelruimte	Speelruimteverdeling
Blok	< 6 jaar	1 ha	100 m ²	100 m ² /ha
Buurt	6-12 jaar	9 ha	1.225m ²	136 m ² /ha
Wijk	> 13 jaar	100 ha	6.400 m ²	64 m ² /ha
Totale gemeente		Opp. woongebied		300 m ² /ha

Bron: <http://www.allesoverspelen.nl/csi/spelen.nsf/wwwVwContent/4speelruimte-.htm>

Hoewel dit wetsvoorstel nog steeds in behandeling is, wordt deze ruimtelijke norm wel al in verschillende Nederlandse gemeenten toegepast. In het databoek 'Kinderen in Tel' (Steketee e.a., 2012) werd berekend dat iets meer dan een derde van alle Nederlandse gemeenten reeds aan de 3%-norm voldoet.

Een belangrijke kritiek op het databoek 'Kinderen in Tel' is dat de mening van kinderen en de participatie van kinderen niet in beeld gebracht worden. Daarnaast houdt het databoek geen rekening met de brede domeinen die door het IVRK gecoverd worden. Er wordt ook een overall ranking opgemaakt van meest kindvriendelijke tot minst kindvriendelijke gemeente. De drie grootsteden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag scoren het minst goed. De vraag kan gesteld worden of men dorpsgemeenschappen wel kan vergelijken met steden.

3.3 Het programma Rotterdam Kindvriendelijk

Voor de stad Rotterdam gaven de resultaten uit het databoek 'Kinderen in Tel' de directe aanleiding tot het opzetten van het programma 'Rotterdam Kindvriendelijk'. Vanuit dit programma werd er gewerkt op verschillende sporen: de ontwikkeling van een visie (gemeente Rotterdam, 2009), het uitvoeren van pilootprojecten, de ontwikkeling van een KiWi-monitor (gemeente Rotterdam, 2010) en het opstellen van een Rotterdamse norm voor buitenspeelruimte. Programmawerking hield voor de stad Rotterdam in dat er een multidisciplinaire aanpak was, dat kinderen actief ondersteund en aangemoedigd werden om zich te ontwikkelen tot zelfstandige burgers, dat er maatwerk per wijk nodig was en dat het aansloot bij bestaande programma's waaronder 'brede school' en 'kwaliteitsslag jongerenwerk'. Dergelijk programmamanagement verheft het kindvriendelijk beleid tot een bestuurlijke prioriteit, een thema dat door het volledige college van burgemeester en schepenen gedragen wordt en ook als inspiratie kan dienen voor de Vlaamse steden.

Een kritische succesfactor hierbij is dat programmamanagement ook legislatuur overschrijdend moet werken.

De stedelijke visie 'Rotterdam Kindvriendelijk' gaat in op zowel fysieke aspecten als sociale elementen van de kindvriendelijke stad en werd uitgewerkt aan de hand verschillende bouwstenen. Het basispakket dat in elke kindvriendelijke wijk aanwezig moet zijn, wordt gevormd door vier bouwstenen: wonen, openbare ruimte, voorzieningen en routes. Na het opstellen van de visie volgde er een lang en participatief traject om de pilootwijken te selecteren en de visie te operationaliseren in concrete doelen, waaraan acties en indicatoren gekoppeld werden. Uiteindelijk werd de visie vertaald in 6 concrete doelen en werden de acties opgevolgd aan de hand van onderstaande indicatoren:

1. Verbeteren van de veiligheid in het verkeer en bij het spelen (kindvriendelijke routes naar school en andere knooppunten):
 - het aantal ongevallen met slachtoffers per 1.000 inwoners in de wijk, gemeten over een periode van 5 jaar;
 - mening van jongeren van 12-16 jaar over de veiligheid in hun buurt (veilig kunnen spelen en algemene veiligheid).
2. Voldoende beschikbare voorzieningen en activiteiten voor kinderen en jongeren, onder meer een betere programmering in buurt- en clubhuizen:
 - aanwezigheid van buurt en/of jongerencentra, sport- en spelvoorzieningen, speeltuinen;
 - tevredenheid over sportzalen, buitensportvelden, speelplaatsen door volwassenen;
 - tevredenheid over sportvoorzieningen (jongeren).
3. Omgevingsfactoren in de wijk: schoon, met brede stoepen, met voldoende bespeelbaar groen en een goede straatverlichting:
 - geen overlast (overgenomen van de sociale index) (last hebben van verkeersoverlast, burengerucht, drugsoverlast en overlast van jongeren);
 - schone omgeving: perceptievraag over rommel op straat, vuil naast container, vernieling telefoongebouwen, gaten wegdek;
 - groenvoorzieningen: % speelgroen tov buurtoppervlakte exclusief water + tevredenheid volwassenen met groenvoorzieningen + tevredenheid jongeren met groenvoorzieningen.
4. Het bouwen van kindvriendelijke woningen:
 - het percentage woningen en appartementen van minstens 85m² (en lift voor app);
 - migratiesaldo van gezinnen met kinderen;
 - percentage overbewoning (< 1 kamer per persoon).
5. Voldoende samenhang in de buurt:
 - sociale binding volgens oordeel volwassenen (zoals gemeten in de sociale index);
 - sociale binding volgens oordeel jongeren;
 - verhuisgedrag gezinnen.

6. Verbetering wijkimago:

- het oordeel van jongeren over hun buurt;
- het oordeel van buitenstaanders over de onderscheiden pilootwijken betreffende het imago.

De opvolging van deze indicatoren gebeurde in een KiWi (kindvriendelijke wijken)-monitor. De indicatoren werden genormeerd en bewerkt tot rapportcijfers. De normering is zoveel mogelijk afgeleid van landelijke gegevens of van het gemiddelde van de grote steden. Bij de resultatenmeting werd een wijk als aantoonbaar kindvriendelijker beschouwd als de verbetering tenminste 0,2 punt bedroeg. De monitor behandelt enkel de 11 geselecteerde pilootwijken. Een aantal van deze wijken zijn achterstandswijken, een aantal niet. Naast de dataopvolging werd er voor elke wijk een wijkscan gemaakt om de huidige en gewenste situatie in beeld te brengen (dit gebeurde aan de hand van participatie en harde data). Er werden ook daadwerkelijk projecten uitgevoerd in de 11 pilootwijken. In de eindrapportage van december 2010 blijkt dat 8 van de 11 pilootwijken ook significant kindvriendelijker geworden waren (gemeente Rotterdam, 2010).

Naast de concrete acties en monitoring in de pilootwijken werd er eveneens werk gemaakt van een Rotterdamse norm voor buitenspeelruimte. De ontwikkeling van de norm is een goed voorbereid proces dat enkele jaren in beslag nam en bestaat uit drie deelfases. In de eerste fase (2004) werd er een voorstel tot conceptnorm uitgewerkt op basis van 3 onderzoeklijnen: analyse van sport- en spelgedrag van kinderen en behoeften aan buitenruimte; onderzoek naar verkeersvaardigheden van kinderen op diverse leeftijden en een analyse van de bestaande speel- en ruimtenormen. Het voorstel van conceptnorm werd verder verfijnd in een ruime klankbordgroep van gemeentediensten en werd daarna in een bestuurlijk overleg besproken en ter advies aan de deelgemeenten voorgelegd. In een tweede fase (2005-2006) werd de conceptnorm uitgetest in negen verschillende wijken. Om na te gaan of de norm haalbaar was in verschillende woonomgevingen, zijn negen verschillende wijktypes geselecteerd, waar ook ruimtelijke plannen werden ontwikkeld. De norm bleek toepasbaar voor elke woonomgeving (indien op tijd ingebracht in het planingsproces). In de derde fase werd de norm procedureel en juridisch verankerd. Er werd gekozen om niet te werken met een 'harde speelruimtenorm' omdat dit de functionaliteit teniet kan doen. Daarom werd er gekozen voor een 'vaste gedragslijn'³.

De Rotterdamse norm voor buitenspeelruimte geeft aan hoeveel openbare ruimte er op welke afstand in een wijk aanwezig dient te zijn. Het gaat over alle openbare buitenruimte, dus om formele én informele speelplekken. Deze norm bevat een combinatie tussen kwantiteit en kwaliteit van de speelruimte en daarnaast is de norm relatief eenvoudig en gemakkelijk toepasbaar als ontwerpinstrument. Op deze manier wordt er een handvat geboden om voldoende ruimte te realiseren in de plannen.

De Rotterdamse norm bevat drie kernpunten die tegelijk aanwezig dienen te zijn:

1. Eén centrale sport- en spelplek van minimaal 5.000m² binnen elk groot barrièreblok (groter dan 15ha); in kleine barrièreblokken (minder dan 15 ha) volstaat één grote sport- en spelplek van minimaal 1.000m². Voor deze plekken geldt de volgende stedenbouwkundige inpassing:
 - centrale ligging;

³ Een vaste gedragslijn heeft volgende kenmerken: mits een grondige motivering, kan er van een vaste gedragslijn afgeweken worden; bij elk afzonderlijk besluit dient gemotiveerd te worden of wel of niet aan de gedragsregel is voldaan; de vaste gedragslijn wordt niet gepubliceerd.

- in het zicht van woningen;
 - op niet-milieubelaste plekken;
 - parkeerverbod aan speelzijde van de weg;
 - zon en schaduw.
2. Grotere sport- en spelplekken (minimaal 1.000 m²) op maximaal 300 meter ten opzichte van de centrale sport- en spelplek; in dichtbebouwde wijken op maximaal 200 meter. Ook voor deze plekken gelden bovenstaande kwalitatieve vereisten (centrale ligging,...).
 3. Een bespeelbare stoep (3-5 meter breed) aan tenminste één straatzijde van de weg, bij voorkeur de zonzijde.

Er werd gekozen om te werken met barrièreblokken en niet met wijken. Barrièreblokken zijn gebieden binnen barrières van wegen waar men \geq 50km/uur mag rijden, waterwegen (rivier, singel, grote meren) en railinfrastructuur (tram- en spoorlijnen) en/of bedrijventerreinen. Dit werd afgebakend op basis van verkeersvaardigheden van kinderen en 'psychologische barrières'. Het kernpunt over de brede stoepen is opgenomen omdat de directe woonomgeving van kinderen de belangrijkste speelplek is voor kinderen. Dit bestaat niet enkel uit de specifieke speelplekken zelf, maar ook uit een weefsel van stoepen, achterpaadjes, ... Weefsels zijn echter zeer moeilijk op te nemen in een norm. Met brede stoepen voor de deur heeft elk kind speelruimte in het zicht van zijn/haar woning, zodat het andere kinderen kan ontmoeten, touwtje kan springen, kan knikeren en hinkelen, kan leren lopen en fietsen min of meer voor haar of zijn eigen huis. De kwalitatieve voorwaarden die opgenomen zijn in de Rotterdamse norm hebben voornamelijk betrekking op de stedenbouwkundige inpassing (centrale ligging, zon en schaduw,...).

4. De kindvriendelijke stad in Vlaanderen

Het belang van het impliciete kindvriendelijke karakter van de woonomgeving en de opkomst van het concept van de kindvriendelijke stad kende ook in Vlaanderen ingang. Verschillende middenveldorganisaties, zoals o.a. de Gezinsbond, Kind & Samenleving, de Vereniging Vlaamse Jeugddiensten het Vlaams netwerk Kindvriendelijke steden, zetten zich sterk in voor een kindvriendelijke samenleving en nemen daarbij het Internationaal Verdrag van de Rechten van het Kind als leidraad. Zij bieden handvaten aan bestuurders, ontwerpers en planners uit verschillende steden om kindvriendelijkheid te implementeren op grote schaal.

4.1 Het Vlaams Netwerk Kindvriendelijke steden: een thematische aanpak

In navolging van het 'Child Friendly Cities Initiative' ontstond in Vlaanderen in 1999 het Vlaams Netwerk kindvriendelijke steden. Het kind in de stad stond centraal in de discussies. Het netwerk focuste op de centrale vraag: "Hoe kunnen we de stad en haar voorzieningen kindvriendelijker maken?" Samen met Kind & Samenleving, de Vlaamse Vereniging van Jeugddiensten (VVJ) en enkele grotere steden (Gent, Antwerpen, Brussel en Hasselt) vonden de eerste bijeenkomsten plaats. Er werden vier kwaliteitseisen voorgesteld waaraan de kindvriendelijkheid getoetst kan worden: beweeglijkheid, bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid. Het kwam er op aan dit te vertalen op lokaal niveau. Het besef groeide dat kindvriendelijkheid niet enkel een aandachtspunt is voor de jeugddienst, maar een transversaal thema is waarbij andere beleidsdomeinen als ruimtelijke ordening en mobiliteit sterk betrokken zijn. In tegenstelling tot het

initiatief van UNICEF heeft het Vlaamse netwerk gekozen voor een thematische aanpak. Het eerste jaarthema draaide in 2002 volledig rond kinderen in de publieke ruimte en had als voornaamste doel het verzamelen van interessante praktijkvoorbeelden. Rond het thema 'ruimte voor kinderen' werden drie wedstrijden opgezet. Die hebben onder meer geleid tot de publicatie 'Publieke ruimte, kinderen toegelaten: een bundel praktijkverhalen over publieke ruimte voor kinderen en jongeren in Vlaanderen' (2002). Dit heeft het denken rond het 'speelweefselconcept' mee gestimuleerd. Ongeveer 10 jaar later bestaat het samenwerkingsverband uit een tiental Vlaamse steden, de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant, het Belgisch comité van UNICEF, de Vlaamse Vereniging van Jeugddiensten, Jeugd en Stad, het onderzoekscentrum Kind & Samenleving en de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (Vincke, 2011).

4.2 De Gezinsbond: invoeren van een kindnorm

Om de ontwikkelingskansen van kinderen te vrijwaren en hun leefomgeving gezonder en veiliger te maken pleit de Gezinsbond ervoor om alle beleidsmaatregelen door kinderogen te bekijken en rekening te houden met de noden van kinderen. De Gezinsbond (2010) ijvert dan ook voor de invoering van kindnorm(en), die aangeven wat kinderen nodig hebben en wat ze volgens hun leeftijd en ontwikkeling aankunnen. De bedoeling van een kindnorm is om een set van na te streven doelstellingen op te stellen die vertrekken vanuit de behoeften van kinderen. Ze gaan daarbij op zoek naar kindnormen op vier terreinen (Gezinsbond, 2010):

- milieu en gezondheid van kinderen;
- voeding;
- verkeer, meer veiligheid en bescherming voor de jonge voetgangers en fietsers;
- ruimte.

Van Gils (2010) stelt dat het opleggen van een kindnorm als minimumnorm een bijdrage kan betekenen tot de basiskwaliteiten van het kinderleven, zoals die verwerkt zijn in het kinderrechtenverdrag. Maar hij wijst ook op de valkuilen van normen. Het hanteren van een kindnorm heeft als effect dat de realiteit quasi automatisch herleid wordt tot de dimensie waarop de norm slaat. Het te sterk zoeken naar normen lijkt daarbij weleens een alibi te worden voor het niet verder zoeken naar kwaliteit vanuit kinderperspectief. Toch besluit hij dat concrete kindnormen kunnen bijdragen tot een sensibilisatie. Wanneer ze verplicht worden, kunnen ze een meerwaarde betekenen wanneer er gelijktijdig aandacht is voor verschillende aspecten (zoals ook kwaliteit en speelwaarde). Bij de ruimtelijke norm pleit hij voor het kindgericht maken van bestaande woongebieden in gemeenten en de stadskern, waarbij er voldoende ruimte is om buiten te kunnen spelen, maar ook voldoende ruimte op de stoep en in de straat om zich veilig naar een speelplek te kunnen bewegen.

De ruimte toewijzen aan de hand van speelruimtenormen is echter geen evidente keuze, zeker in een stedelijke context. Deze keuze wordt bemoeilijkt door het feit dat er geen algemeen aanvaarde en overal toepasbare wettelijke normen zijn. Hoeveel buitenruimte heeft een kind bijvoorbeeld nodig? Speelruimte is immers afgestemd op de specifieke context en zou rekening moeten houden met condities zoals bevolkingsdichtheid, het aantal kinderen, de leeftijd van de kinderen, beschikbare ruimte, mobiliteit.

Toch hebben verschillende steden en landen pogingen ondernomen om buitenspeelnormen op te stellen en op die manier richting te geven aan het beleid. Het voorbeeld van de buitenspeelnorm van Rotterdam werd hierboven reeds beschreven. In Vlaanderen geeft de stad Antwerpen

impulsen om te werken met een kindnorm en een spreidingsnorm. Voor de kindnorm hanteren zij een ruimtelijke norm die rekening houdt met de draagkracht van een wijk. Daarbij streven zij naar een kindnorm van 10m² speelterrein per kind. Anderzijds gebruiken zij een spreidingsnorm waarbij er rekening gehouden wordt met de schaal van de speelterreinen en de fysieke barrières om het speelterrein te bereiken. Op bouwblokkniveau geldt een buffer van maximaal 150 meter (kleinere speelterreinen, hoofdzakelijk voor kinderen < 6 jaar), op buurt-, wijk en stadsdeel niveau hanteren zij een buffer van 400 meter. De Antwerpse kindnorm werd afgebakend na een intensief proces waarbij inspiratie gehaald werd bij de buitenspeelnorm van Rotterdam en de 'Six acre Standaard' uit het Verenigd Koninkrijk⁴.

4.3 VVJ: een lokale strategie kindvriendelijkheid in vier pilotsteden

De Vereniging Vlaamse Jeugddiensten (VVJ) treedt met het project 'een lokale strategie kindvriendelijkheid ontwikkelen' in de voetsporen van het CFCI. De typisch Vlaamse context wordt verwerkt in de door UNICEF aangeboden toolkit (Van Ceulebroeck, 2012). Aan de hand van een grondige analyse van de complexiteit van het begrip kindvriendelijkheid en een participatief traject bij kinderen, jongeren en hun omgeving, wil men prioritaire doelstellingen afbakenen op verschillende bestuursniveaus. Vier pilotsteden nemen hieraan deel: Mechelen, Sint-Niklaas, Turnhout en Hasselt. De resultaten hiervan worden verwacht in de lente 2013.

4.4 Kind & Samenleving: kindgerichtheid in plaats van kindvriendelijkheid

Kind & Samenleving is actief op twee werkdomeinen: 'ruimtelijk belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren' en 'kindvriendelijke publieke ruimte en ruimtelijke planning'. Wat het laatste betreft, werkt de ruimtelijke van Kind & Samenleving aan een kindgericht beleid via ruimtelijke planning, ontwerp, advies en dienstverlening, het begeleiden van participatietrajecten en het verspreiden van inzichten. Centraal staan de beleving en het gebruik van de publieke ruimte door kinderen en jongeren, benaderd vanuit een perspectief van samengebruik van de publieke ruimte. Zij kiezen bewust voor de term kindgerichtheid in plaats van kindvriendelijkheid. Kindvriendelijkheid wordt te vaak verengd tot veilig, schattig, gecontroleerd, kleurrijk,.. Kindgerichtheid gaat verder en vergt een veel actievere houding: het vereist een bereidheid om rekening te houden met kinderen, zelfs indien dit in de ruimtelijke uitkomst minder zichtbaar zou zijn (Vanderstede, 2007). De ruimtelijke wil overheden, ontwerpers en planners bijstaan om kindgerichtheid vorm te geven in kwaliteitsvolle ontwerpen. Verschillende publicaties waaronder 'kindgerichte planning van de publieke ruimte' (Vanderstede, 2007) reiken daarbij concrete bouwstenen aan.

Daarnaast werken verschillende steden samen met Kind & Samenleving om een speelruimtebeleidsplan of speelweefselplan op te maken (voor de hele stad of voor enkele wijken): onder andere voor Brugge, Antwerpen, Gent, Roeselare, Turnhout, Brussel, Sint-Niklaas, Kortrijk, Mechelen en Genk. Analooq aan de ruimtelijke structuurplanning, werkt Kind & Samenleving doorgaans aan de

4 In het VK beveelt de National Playing Field Associations (NPFA) een minimumnorm van 2,4 hectare (=6 acres) buitenspeelruimte aan per 1000 inwoners. De norm moet worden opgesplitst in 1,6 hectare buitensportruimte en 0,8 hectare buitenspeelruimte voor kinderen. Deze standaard werd aanbevolen als een tool om te helpen bij de ontwikkeling van lokale plannen en lokale standaarden. Deze norm werd een groot succes en meer dan 70% van de planningsinstanties verwijzen hiernaar in hun ontwikkelingsplannen. In 2008 werd deze standaard herzien en vervingd en benoemd als 'planning and design for outdoor sport and play' (Fields in Trust, 2008). De nadruk wordt nu gelegd op de relatie tussen kwantiteit, kwaliteit en toegankelijkheid.

hand van 3 grote fases: een informatieve fase, een richtinggevende fase en een actiefase. Bij de informatieve fase wordt de bestaande context en het bestaande speelweefsel geanalyseerd en in kaart gebracht. Tijdens de richtinggevende fase wordt het gewenste speelweefsel in kaart gebracht. Tijdens de actiefase wordt er nagegaan welke acties er ondernomen moeten worden om de stap te maken van het bestaande speelweefsel naar het gewenste speelweefsel. Hiervoor wordt er een actieplan opgemaakt hoe het beleid zich verder kan ontwikkelen. Inspraak en participatie van zowel kinderen, volwassenen, de jeugdraad en andere actoren zijn hierbij belangrijk. Het werken met Geografische Informatie Systemen (GIS) is een krachtig instrument om de potenties van speelweefsel of het huidige speelweefsel te visualiseren. Strategische plekken en verbindingen voor kinderen kunnen 'opgelicht' worden in een aparte kaartlaag.

In samenwerking met de stad Gent bracht Kind & Samenleving in 2007 'Speelweefsel in Gent: richtlijnen en inspiratiebeelden voor realisatie van kindgerichte kwaliteitsvolle publieke ruimte' uit. In 2011 verscheen de driedelige studie 'Verbindingsweefsel in Gent: Visie, voorbeelden en inspiratieboek voor een kwalitatieve inrichting van veilige en speelse verbindingen binnen het speelweefsel', gemaakt in samenwerking met Kind & Samenleving en Fris in het landschap (2011a, 2011b, 2011c). Voor de uitbouw van een speelweefsel staan in Gent een aantal begrippen centraal: beleefbaarheid, speelsheid en bespeelbaarheid, veiligheid, diversiteit en multifunctionaliteit. Hiermee gaat het speelweefsel verder dan de expliciete bespeelbaarheid en leunt het begrip aan bij noties over de kindvriendelijke stad. Deze publicaties zijn bedoeld als richtinggevende inspiratiebundels en bevatten geen technische gegevens. Er worden dus geen richtlijnen of normen gegeven. Om het speelweefsel in Gent verder uit te bouwen wordt er gewerkt met een vierstappenplan (Fris in het Landschap & Kind en Samenleving, 2011b):

Stap 1: Identificeren van bestaande strategische kindverbindingen (wijkniveau)

De wegverbindingen die belangrijk zijn voor kinderen worden in kaart gebracht aan de hand van inspraak (van kinderen) en observatie. Gent definieert 3 types strategische kindverbindingen: schoolroutes, lokale vrijetijdsroutes en fietsgericht verbindingweefsel.

Stap 2: Bepalen van wegategorisering voor het gemotoriseerde verkeer (wijkniveau)

Deze stap is belangrijk in het bepalen welk type belevings- en spelprikkel er plaats zullen vinden. Op een drukke weg zullen er bv. minder prikkels geplaatst worden dan in een zone 30 weg.

Stap 3: Bepalen van strategische plekken (buurniveau)

Er wordt een synthesekaart gemaakt van de verschillende strategische kindverbindingen en de verschillende wegcategorieën voor gemotoriseerd verkeer. Op basis hiervan kunnen de strategische plekken voor het speelweefsel worden geïdentificeerd. De strategische plekken liggen voornamelijk nabij kruispunten van strategische kindverbindingen en in pleinen, parken, etc...

Stap 4: Uitbouw van strategische plekken

Er kan een ontwerptraject worden uitgezet voor specifieke ruimtes, rekening houdend met prioriteiten, beleidsplanning, randvoorwaarden en de beschikbare middelen. Het is belangrijk om hierbij de bewoners inspraak te geven en ze te laten participeren.

4.5 Vlaamse impulsen

Vanaf het einde van de jaren 1990 neemt de aandacht voor kindvriendelijkheid in het Vlaamse beleid toe. Sinds 1997 bestaat in Vlaanderen een verplichting om bij elk ontwerp van decreet 'voor zover de voorgenomen beslissing het belang van het kind rechtstreeks raakt' een jongeren- en kindeffectrapportage (JoKER) toe te passen. Het is geen evaluatie van het kinder-rechtenbeleid, maar een proactieve toetsing van noden en behoeften van kinderen. Het toepassingsgebied van de effectenrapportage is momenteel echter beperkt. Voor het beleidsdomein van ruimtelijke ordening gaan er nu stemmen op om de JoKER te integreren in de (Plan-) Milieu-Effecten-Rapportage.

Sinds 2001 wordt er eveneens een Vlaamse Jeugdbeleidsplan opgesteld. Dit is een belangrijk instrument om werk te maken van een breed jeugdbeleid. Jeugdbeleid is immers categoriaal en raakt daarmee aan alle beleidsdomeinen.

De belangrijkste impuls vanuit Vlaanderen kwam er wanneer de Vlaamse Regering in 2001 een uitvoeringsbesluit goedkeurde dat het opstellen van een jeugdruimteplan als prioriteit naar voren schuift. Een echt speelruimtebeleid was bij vele steden immers lange tijd afwezig. Gemeenten die een jeugdruimteplan opmaken, kregen hiervoor vanaf dan extra middelen. De ontwikkeling van speelweefsel kreeg hierdoor extra aandacht. Verschillende steden zetten van dan af ook in op de verdere ontwikkeling van hun speelweefsel: Sint-Niklaas heeft een actieplan speelweefsel uitgewerkt (2012) en implementeert nu de eerste projecten; Kortrijk legde een speltraject met diverse bespeelbare knooppunten vast in een prikkelpad (zie ook De Bruyn & Van Acker, 2011, p. 67); Hasselt ontwierp een kinderstadroute die speciaal op maat van kinderen ontworpen was door de kindergemeenteraad; Oostende experimenteert met de aanleg van kindlinten; Mechelen introduceert spelprikkels in de binnenstad.

Binnen de Ambrassade (een samensmelting van het steunpunt Jeugd, VIP Jeugd en de Vlaamse Jeugdraad) is er een 'denktank' actief die het Vlaamse ruimtelijke ordeningsniveau opvolgt en de belangen van kinderen, jongeren en hun organisaties probeert in te brengen in het Vlaamse beleid. Ook voor het huidige Beleidsplan Ruimte is een traject uitgezet vanuit vertrekkend vanuit jeugdactoren, zodat het idee van kindvriendelijke steden ook binnen dit strategisch beleidsproject ingang kan vinden.

In het Vlaams Actieplan Kinderrechten (VAK) stelt de Vlaamse overheid voorop dat een adequate set van kinderrechtenindicatoren nodig is, op basis waarvan de realisatie van kinderrechten duidelijk en op regelmatige wijze opgetekend en bestudeerd kan worden. Met het oog op deze doelstelling ging de afdeling Jeugd van start met de voorbereiding tot het uitwerken van zo'n indicatorenset tegen eind 2013 (een Vlaamse Kinderrechtenmonitor).

5. De Stadsmonitor en kindvriendelijkheid

5.1 De visiematrix

De Stadsmonitor werd in 2004 opgestart om de leefbaarheid en duurzaamheid van de 13 centrumsteden in beeld te brengen. In 2011 is de 4^e editie van de Stadsmonitor verschenen. Er zijn verschillende invalshoeken om 'leefbare en duurzame steden' in beeld te brengen en te operationaliseren. Tijdens de ontwikkeling van de visie van de Stadsmonitor werd er gekozen voor de

invalshoek van Brundtland waarbij 3 pijlers van duurzaamheid (economische, sociaal-culturele en ecologische pijler) werden verweven met de functies en beleidsdomeinen in/van de stad. Er werd nog een vierde belangrijke pijler toegevoegd, namelijk een institutionele pijler. Op die manier kon expliciet aandacht worden besteed aan participatie, gender, enz. Dit resulteerde in een visiematrix waarbij de rijen bestaan uit de beleidsdomeinen en de kolommen uit 4 duurzaamheidsprincipes⁵. In het kader van de Stadsmonitor lag de keuze voor de hand om één visie te ontwerpen en de verschillende perspectieven en belangen tijdens het ontwikkelingsproces in deze visie te integreren op basis van consensus. Op die manier kwamen de verschillende beleidsdomeinen aan bod en werden ze “gescreend” op de pijlers van duurzaamheid. Transversale thema’s of doelstellingen zoals bijvoorbeeld het nastreven van kindvriendelijkheid komen op die manier echter niet expliciet aan bod. Kindvriendelijkheid doorkruist verschillende beleidsdomeinen en werd in die zin niet uitdrukkelijk meegenomen. In dit artikel willen we een ad hoc check doen van de visiematrix voor het transversale thema over kindvriendelijkheid. Kindvriendelijkheid heeft immers zeer nauwe linken met leefbaarheid en kindvriendelijke principes zijn dan ook verspreid aanwezig over de verschillende principes en activiteitsdomeinen heen.

Uit de literatuur komt naar voren dat ‘de kindvriendelijke stad’ op verschillende manieren beklemtoond kan worden. Het CFCI richt zich op de rechten van het kind, waarbij de verschillende rechten ingedeeld kunnen worden in de 3P’s (Protectie, Provisie en Participatie). Deze rechten respecteren, is een basisvereiste waaraan kindvriendelijke steden moeten voldoen. Daarom worden de drie groepen rechten uit het IVRK afgetoetst aan de intenties in de visiematrix. We blijven dan ook het concept van de ‘kindvriendelijke stad’ hanteren, aangezien deze ook gebruikt wordt binnen het Child Friendly City Initiative.

Hierboven werd reeds beschreven dat er in de westerse context een grotere aandacht is voor de participatierechten en de provisierechten. Eigenschappen als bespeelbaarheid, multifunctionaliteit, toegankelijkheid en veiligheid van de publieke ruimte worden in de westerse landen sterker benadrukt. Bij de screening van de visiematrix worden deze eigenschappen dan ook meegenomen om een stap verder te gaan en te kijken of de visiematrix ook inzoomt op leefbare steden voor kinderen. De doorlichting van de visiematrix en de indicatoren zal hoofdzakelijk gebeuren voor de groep -15 jarigen, een groep die niet rechtstreeks bevraagd wordt in de Stadsmonitor.

5.1.1 Provisierechten

Provisierechten omvatten in het IVRK het recht op toegang tot bepaalde voorzieningen en diensten zoals het recht op voedsel, gezondheidszorg, onderwijs, sociale zekerheid, veilig drinkwater, onderdak.... Daarnaast benadrukken deze rechten ook het recht op spel en vrije tijd en het recht op groene ruimtes waar men vrienden kan ontmoeten en kan spelen. Dit hangt nauw samen met de component dat ‘kinderen er zinvolle dingen moeten kunnen doen’. Deze provisierechten raken aan verschillende beleidsdomeinen: onderwijs, ondernemen, zorg en opvang, cultuur en vrije tijd, natuur- en milieubeheer, wonen.

In de visiematrix van de Stadsmonitor komen de provisierechten doorheen verschillende beleidsdomeinen aan bod. Voor het domein ‘**leren en onderwijs**’ wordt de nadruk gelegd op het bieden van kansen aan kinderen, jongeren en volwassenen zodanig dat iedereen een kwalificatie kan

⁵ Voor een grondigere beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de Stadsmonitor en de visiematrix van de stadsmonitor verwijzen we graag naar de inleiding van het artikel over ‘de ecologische stad’ en naar de begeleidende tekst over de visiematrix op http://www.thuisindestad.be/stadsmonitor_6.html.

behalen. Daarnaast wordt er beklemtoond dat het onderwijs in de stad voldoende gedifferentieerd en voldoende territoriaal gespreid moet zijn. Ook wordt er aandacht besteed aan de kwaliteit van het onderwijs en de veiligheid van de schoolomgeving. In de visiematrix wordt er daarnaast beschreven dat in de stedelijke omgeving de wijk- of buurtfunctie van scholen versterkt kan worden.

Voor het domein **'zorg en opvang'** zijn kinderen een belangrijke doelgroep. De nadruk binnen dit domein ligt voornamelijk op het aanbod, de tevredenheid over het aanbod en de bereikbaarheid van kinderopvang.

Het recht op groene ruimtes komt in de visiematrix aan bod bij het domein **'natuur en milieu-beheer'**, maar er wordt niet specifiek ingezoomd op kinderen. Het accent wordt wel gelegd op het versterken van groen en natuur wat van belang is voor het creëren van formele en informele speelruimtes voor kinderen. Groen in de stad moet daarenboven ook tegemoet komen aan de behoeften van specifieke categorieën (zoals jongeren).

'Cultuur' voor kinderen in de stad neemt een steeds belangrijker plaats in. Het sluit dan ook nauw aan bij hun leefwereld van tekenen, knutselen, verkleeden,... Er moet een divers en voldoende aanbod aanwezig zijn waar creatief kunstzinnige activiteiten kunnen uitgeoefend worden. Onder het domein **'vrije tijd'** worden zowel sport, jeugdwerk, als spelen in de publieke ruimte gevat. Wat dit laatste betreft werd uit de literatuur- en praktijkvoorbeelden duidelijk dat zowel de kwantiteit als kwaliteit van (formele) speelruimtes van belang zijn. De kwantiteit komt tot uiting in de bereikbaarheid van de speelruimte, de spreiding van de speelruimtes, het aandeel van de speelruimte in de totale speelruimte, de types speelterreinen afgestemd op de demografie van de wijk,... . In de visiematrix van de Stadsmonitor komen verschillende intenties naar voren die deze kwantiteit aangeven. Deze intenties zijn hoofdzakelijk terug te vinden op de kruising van het domein 'cultuur en vrije tijd' met zowel het economische, het sociale als het fysiek-ecologische principe. Zo wordt er onder andere aangegeven dat sport- en speelruimtes voor iedereen bruikbaar, bereikbaar, toegankelijk en betaalbaar zijn; dat het aanbod inzake sport en spel voldoende aansluit bij de demografische evoluties en bij verschuivingen in het arbeids- en vrijetijdsethos; dat de publieke ruimte in de stad ruimte biedt voor sport, spel, toerisme en evenementen; De kwaliteit van formele speelruimtes wordt in de literatuur breed beschouwd. Zowel de perceptie over de kwaliteit is van belang als kwaliteitsaspecten van het speelterreintje zelf (zoals een centrale ligging, terreinen in het zicht van woningen, niet-milieubelaste plekken, parkeerverbod,...). In de visiematrix wordt de kwaliteit van speelruimte slechts zeer algemeen nagestreefd: zo moet er in de stad een kwaliteitsvol en divers aanbod zijn inzake sport en spel dat inspeelt op de noden van alle stadsbewoners.

Bij het domein **'wonen'** wordt de kwaliteit van de woonomgeving benadrukt. Deze kwaliteit moet gegarandeerd worden door te werken aan het straatbeeld, de aanwezigheid, toegankelijkheid van groen-, speel- en buurtvoorzieningen, verkeersleefbaarheid en veiligheid.

Uit bovenstaande bespreking blijkt dat verschillende provisierechten aan bod komen in de visiematrix. Maar om te spreken van een echte kindvriendelijke visie van provisierechten, ontbreekt er bij verschillende domeinen een specifieke focus op kinderen. Door alle stadsbewoners als geheel te bekijken, ontstaan er een aantal hiaten. Voor het domein ondernemen bijvoorbeeld zijn er geen intenties die streven naar kindvriendelijkheid. Nochtans kan de horeca en de winkelsector zich ook meer naar kinderen oriënteren. Sommige steden hebben bijvoorbeeld het initiatief genomen om een label te geven aan "kindvriendelijke" zaken. Kinderen hebben ook het recht om in winkels, brasseries,... aanwezig te zijn. Ook voor cultuur kan er niet nagegaan worden of er ook daadwerkelijk een gevarieerd en divers aanbod is voor kinderen. Intenties die

betrekking hebben op het recht op voeding, veilig drinkwater, onderdak,... ontbreken in de visiematrix. (Kinder)armoede is net als kindvriendelijkheid een transversaal thema, waarvan een aantal aspecten wel aanwezig zijn in de visiematrix, maar niet te gronde.

5.1.2 Protectierechten

Protectierechten omvatten het recht op bescherming tegen bepaalde feiten zoals discriminatie, lichamelijk en seksueel misbruik, verwaarlozing, kinderarbeid, uitbuiting, middelenmisbruik, onrechtvaardigheid en conflict. Maar ook algemene veiligheid zoals het veilig alleen op straat kunnen lopen en te leven in een niet-vervuilde omgeving horen tot de protectierechten.

In de visiematrix van de Stadsmonitor komt het recht op algemene veiligheid centraal aan bod binnen het domein '**veiligheidszorg**'. De nadruk wordt gelegd op de integrale veiligheid (tegenaan van onveiligheidsrisico's en onveiligheidsgevoelens) op het werk, de school, het ondernemen, thuis, in de buurt, onderweg en bij het ontspannen. Op de kruising met de sociale pijler wordt sociale rechtvaardigheid beklemtoond. Binnen andere domeinen wordt het accent eveneens gelegd op het tegengaan van discriminatie en onrechtvaardigheid en het nastreven van gelijke waardering. Kinderarbeid, uitbuiting, lichamelijk en seksueel misbruik worden echter niet expliciet beklemtoond.

Het recht te leven in een niet-vervuilde omgeving sluit nauw aan bij leefbaarheid en duurzaamheid. In de visiematrix van de stadsmonitor wordt bij het domein '**natuur en milieubeheer**' de nadruk gelegd op het verhogen van de milieukwaliteit. Kinderen worden hier echter niet als aparte doelgroep beschouwd. Nochtans zijn kinderen de meest kwetsbare groep. Kinderen zijn immers extra gevoelig voor de schadelijke effecten van het milieu op de gezondheid. Denk maar aan de stijgende cijfers over astma en allergieën bij kinderen. Kinderen zijn ook extra kwetsbaar ten gevolge van te druk autoverkeer of onvoldoende veilige voet- en fietspaden. Daarnaast zal de klimaatcrisis op de volgende generatie nog meer impact hebben: hulpbronnen raken op, het klimaat verandert, waterschaarste en wateroverlast nemen toe. Streven naar een zelfvoorzienende stad (zie hoofdstuk 8) is vanuit het oogpunt van kinderen nog eens zo belangrijk.

In de westerse context worden protectierechten hoofdzakelijk beschouwd vanuit het oogpunt van veiligheid: kinderen moeten in de stad kunnen komen en er mogen zijn. Hiermee wordt bedoeld dat kinderen zelfstandig en veilig gebruik moeten kunnen maken van de publieke infrastructuur. Kinderen zijn niet enkel de toekomst van de stad, maar maken ook deel uit van het maatschappelijk weefsel, ze behoren tot de natuur van de stad. Dat wil zeggen dat typische kinderactiviteiten, zoals spelen, een plaats moeten krijgen in de stad en dit niet enkel op speciaal daarvoor afgebakende terreinen. Uit de enquête van de Gezinsbond (<http://www.gezinsbond.be/images/stories/gezinsvriendelijkegemeente/Algemeneresultaten2.pd>) kwam naar voren dat veiligheid in het verkeer één van de belangrijkste bezorgdheden is van gezinnen. Er kwam een duidelijk signaal dat gezinnen niet zo tevreden zijn over het beleid terzake. Ze missen inspraak bij infrastructuurwerken in de buurt, vragen expliciet om veiligere voet- en fietspaden, zeker op belangrijke routes van kinderen, zoals de toeleidingswegen naar de school. Ook kinderen uiten ontevredenheid over de veiligheid in het verkeer (zie o.a. het kindercharter dat gebaseerd is op de mening van kinderen (9-12 jarigen) uit een 50-tal gemeenten en opgesteld werd voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2006). Het creëren van verbindingen die voor kinderen aantrekkelijk en veilig zijn, is dan ook een belangrijke opdracht, wat ons terugbrengt bij het aanleggen van een speelweefsel of

kindlinten. Niet enkel veiligheid is hierbij belangrijk, maar ook beleefbaarheid, bespeelbaarheid en multifunctionaliteit. Speelweefsel als dusdanig komt niet uitdrukkelijk naar voren in de visiematrix, maar verschillende intenties hebben betrekking op een specifiek aspect van speelweefsel (bv. veiligheid van verbindingen, formele speelplekken,...) (zie bijlage 2 voor een overzicht van de intenties die bij het concept speelweefsel horen). De belangrijkste uitgangspunten in de visiematrix voor routes zijn verkeersveiligheid en het STOP-principe (prioriteit aan Stappers, Trappers, Openbaar en collectief vervoer en ten slotte de Personenwagens). Daarnaast wordt er in de visiematrix gepleit voor een netwerkstructuur in de stad die groen en water met elkaar verbindt. Deze verbindingen kunnen ook verbindingen vormen binnen het speelweefsel van de stad. Maar niet alle verplaatsingen binnen het speelweefsel gebeuren via groene verbindingen. Verplaatsingen door kinderen langs (drukke) straten zijn onvermijdelijk in een stedelijke omgeving. Een aantal intenties uit de visiematrix stellen dan ook dat de stad op maat van voetgangers en fietsers moet zijn en dat vervoersmodi en de verkeersinfrastructuur een goede fysieke en mentale toegankelijkheid moeten hebben zodat alle inwoners zich zo vlot en zelfstandig mogelijk kunnen verplaatsen in de stad.

Wat echter ontbreekt in de visiematrix van de Stadsmonitor is het bekijken van verkeersveiligheid vanuit kinderperspectief. Wat voor kinderen veilig en comfortabel is, zal dat voor een volwassene ook zijn. Daarnaast wordt er ook weinig aandacht besteed aan de bespeelbaarheid en beleefbaarheid van routes. Eén van de belangrijkste uitgangspunten van het speelweefselconcept is dat kinderen altijd en overal spelen. Ze doen dit niet alleen op speciaal gecreëerde speelplekken, maar ook op de stoep, in het winkelcentrum, bij een fonteintje, enz.

5.1.3 Participatierechten

Participatierechten hebben enerzijds betrekking op het hebben van 'inspraak', namelijk het recht om gehoord te worden en betrokken te worden in de besluitvorming en anderzijds op het deel uitmaken van het sociale, familiale en gemeenschapsleven. Dit hangt nauw samen met de component dat 'kinderen er iets kunnen betekenen'.

Eén van de belangrijkste vaststellingen bij de screening van de visiematrix is dat kinderen geen inspraak hebben in de Stadsmonitor. Kinderen worden niet apart bevraagd over hun mening of perceptie over bepaalde onderwerpen. Een actieve dialoog tussen beleidsmakers en de jeugd in een stad is cruciaal voor een kindvriendelijk beleid. Signalen, ideeën en meningen moeten via allerlei initiatieven van kinder- en jeugdparticipatie verzameld worden. Kinderen en jongeren zijn immers competente actoren, zij zijn echte ervaringsdeskundigen van hun eigen stad (Vincke, 2010).

Participatierechten komen wel uitgebreid aan bod in de vierde pijler van de visiematrix (de institutionele pijler), maar met betrekking tot alle stadsbewoners. De institutionele pijler werd toegevoegd aan het duurzaamheidsconcept aangezien een samenleving zonder betrokkenheid van burgers en middenveld bij die samenleving en zonder betrokkenheid van burgers bij het bestuur zich niet leefbaar noch duurzaam kan ontwikkelen. Intenties die in de visiematrix aan bod komen, hebben betrekking op zelforganisatie toegang tot informatie, responsabiliteit en participatie aan de besluitvorming en dit voor 'alle betrokken partijen'.

De sociale pijler raakt ook aan het recht om deel te nemen aan het familiaal, gemeenschaps- en sociaal leven. Ook hier geldt de opmerking dat kinderen niet als specifieke doelgroep beschreven worden.

5.2 Indicatoren

Het ontwerpen van de indicatoren voor de Stadsmonitor gebeurde, net als voor de visiematrix, op een participatieve manier. De 175 intenties uit de visiematrix werden eerst gegroepeerd tot 46 clusters die in 11 activiteitendomeinen werden ingedeeld. Een cluster bestaat dan uit een aantal intenties die verband houden met eenzelfde thema. Per cluster werden gewenste indicatoren opgesomd. Telkens werd op zoek gegaan naar de meest gewenste of ideale indicatoren. Pas achteraf werd nagegaan of voor deze indicatoren cijfers ter beschikking waren. Aanvankelijk kwamen honderden indicatoren in aanmerking, maar om tot een overzichtelijke set te komen werd een selectie gemaakt op basis van 4 criteria (Bral e.a., 2011, p. 13):

- relevantie: de indicator dient een zeer duidelijk verband te hebben met een thema uit de visiematrix;
- interpreteerbaarheid: enkel indicatoren, die zonder veel interpretatieprobleem de richting van meer leefbaarheid en duurzaamheid aangeven, werden opgenomen;
- prioriteit voor indicatoren die verband houden met meerdere activiteitendomeinen;
- voorkeur voor indicatoren die activiteiten raken van veel actoren in de stad, onder andere omwille van het strategische karakter.

Alles samen bevat de Stadsmonitor 2011 216 indicatoren. Een veertigtal indicatoren wachten nog op verdere ontwikkeling en worden als piste op de website (www.thuisindestad.be) beschreven. In wat volgt, wordt er nagegaan welke indicatoren reeds raakvlakken vertonen met noties over de kindvriendelijke stad en of deze op een goede manier gemeten worden. Daarnaast wordt er gekeken of er mogelijke indicatoren of pistes opgenomen kunnen worden om de kindvriendelijke stad beter in beeld te brengen en of dit past binnen de filosofie van de Stadsmonitor.

5.2.1 Bestaande indicatoren en pistes

Tabel 2 geeft de indicatoren en pistes (onderlijnde indicatoren) uit de Stadsmonitor weer die raakvlakken vertonen met de rechten van het kind en een basis kunnen vormen voor een kindvriendelijke stad. Indicatoren zoals het aanbod aan activiteiten in de stad, aanbod aan sportvoorzieningen,... werden niet opgenomen, aangezien we niet weten of er ook daadwerkelijk een voldoende en divers aanbod aanwezig is voor kinderen. Bij de perceptie-indicatoren werden enkel personen ouder dan 15 jaar bevestigd. Kinderen kan men best op een andere manier bevestigen dan via een uitgebreide schriftelijke survey. Armoede-indicatoren (zoals huishoudens met betalingsmoeilijkheden) werden berekend voor alle huishoudens en niet specifiek deze met kinderen. Een aantal indicatoren die aanwezig zijn in de Stadsmonitor zijn eveneens belangrijk om de kindvriendelijkheid van een stad te meten, maar kunnen niet onder één specifieke groep rechten geplaatst worden. Voorbeelden hiervan zijn speelweefsel, stadsvlucht van jonge gezinnen en de verhuisintentie van gezinnen.

TABEL 2 Bestaande indicatoren en pistes die raakvlakken hebben met de kindvriendelijke stad

	Provisierechten	Protectierechten	participatierechten
Cultuur en vrije tijd	Speelruimte, overdekte jeugdruimte en open jeugdruimte in de wijk Sport- en recreatievoorzieningen Zelf uitoefenen van kunstzinnige activiteiten	Speelweefsel (ook provisie- en participatierecht)	Tevredenheid over speelvoorzieningen, geschikte plekken voor de jeugd, sport en recreatie (perceptie >15j) Gebruik openbare ruimte
Leren en onderwijs	Basisscholen in de wijk Spijbelgedrag Schoolse vertraging Aantrekkingskracht van het secundair onderwijs	Ongequalificeerde uitstroom uit het secundair onderwijs	Tevredenheid over het aanbod aan onderwijsvoorzieningen (perceptie >15j) Participatie van allochtonen in het beroepsonderwijs op basis van thuistaal
Veiligheidszorg		Algemeen onveiligheidsgevoel (perceptie >15j) Mijdgedrag op bepaalde plekken in de stad (perceptie >15j) Verkeersslachtoffers (bij fietsers) Buurtproblemen: verkeershinder, lawaaihinder, overlast, milieuhinder, vandalisme (perceptie >15j)	
Wonen	Bezettingsgraad woning Gebrekkige woningkwaliteit		Tevredenheid over de stad, buurt, woning (perceptie >15j)
Mobiliteit	Basismobiliteit in de wijk Toegankelijkheid van het openbaar vervoer	Verplaatsingen in de vrije tijd, naar werk/school	Tevredenheid over aanbod aan haltes openbaar vervoer, bussen/trams, fietspaden, verkeersveiligheid van de schoolomgeving, verkeersveiligheid van fietspaden, staat van de wegen, voet- en fietspaden
Zorg en opvang	Aanbod en bereikbaarheid voorschoolse kinderopvang Aanbod en bereikbaarheid buitenschoolse kinderopvang	Betaalbaarheid zorg en opvang	Tevredenheid over kinderopvang in de buurt (perceptie >15j)
Sociale principes		Financiële armoede-indicatoren (huishoudens met betalingsmoeilijkheden, leefloontrekkers, fiscale inkomens beneden een kritische grens, personen met overmatige schuldenlast	
Natuur en milieu	Bereikbaar openbaar buurtgroen Oppervlakte natuurgebieden met natuurbeheer Toegankelijkheid natuur en bos Bereikbaar stadsgroen Beschikbaarheid van groen per inwoner	Afsluitingen energie en aardgas Lokale bijdrage tot de mondiale klimaatverandering Luchtkwaliteit	Tevredenheid over aanbod aan openbaar groen in de stad (perceptie >15j) Indruk van netheid in buurt, stad (perceptie >15j)

Uit tabel 2 blijkt dat er reeds een verscheidenheid aan indicatoren met betrekking tot de kindvriendelijke stad aan bod komen. Toch zijn hier enkele kritische reflecties aan de orde.

De indicator **'verplaatsingen in de vrije tijd en naar school'** vraagt een meer doorgedreven benadering vanuit kinderspectief. Dat het percentage van mensen dat de auto gebruikt daalt, is daarbij echter nog geen garantie dat het aantal verplaatsingen en afgelegde kilometers ook daalt. Een dalend percentage autogebruikers kan toch instaan voor meer autoverplaatsingen. Om steden meer leefbaar te maken voor kinderen op het gebied van mobiliteit moet gedacht worden vanuit het perspectief van de zwakste weggebruiker. Het **aantal verkeersslachtoffers** is wel een indicator die duidelijk de veiligheid in het verkeer in een stad weergeeft.

De indicatoren **'bezettingsgraad'** en **'gebrekkige woningkwaliteit'** bij het domein wonen, worden in de Stadsmonitor niet specifiek weergegeven voor huishoudens met kinderen. Dit kan echter berekend worden door enkel die huishoudens met kinderen te selecteren.

Bij het domein 'cultuur en vrije tijd' wordt de meeste nadruk gelegd op **formele speelplekken**. Om deze speelplekken in beeld te brengen wordt er nagegaan welk percentage van de kinderen (0-11 jaar), jongeren (12-18 jaar) en/of totale bevolking binnen een vooraf gedefinieerde wandelafstand van speelruimte (300m) of jeugdruimte (1000m) woont. Deze gegevens werden door de GIS-diensten van de betrokken steden in beeld gebracht. Deze indicatoren leggen wel de nadruk op de bereikbaarheid van speelruimte, maar zeggen nog niets over de grootte van de speelterreinen, over de afstemming op de demografie van de wijk (> 6-jarigen hebben een ander type speelterrein nodig dicht bij huis dan 6-12jarigen), over de aanwezigheid van ruimtelijke barrières (bv. oversteken van een drukke weg) of de kwaliteit of beleefbaarheid van de sport- en speelplekken. Eigenschappen als veiligheid, multifunctionaliteit, bespeelbaarheid en beleefbaarheid moeten steeds mee in overweging genomen worden wanneer specifieke ingrepen in de publieke ruimte overwogen worden. In die zin zijn deze indicatoren in de Stadsmonitor te beperkt. In de literatuur en het werkveld vinden we verschillende methoden om formele buiten-speelruimte te gaan normeren en meten:

- bereikbaarheidsnormen (hoeveel afstand men maximaal mag afleggen om een speelplek te bereiken);
- spreidingsnormen (hoeveel speelruimte er op welke afstand aanwezig dient te zijn);
- demografische normen (x speelterreinen per x kinderen);
- ruimtelijke normen (bv. x% van de woonomgeving is speelruimte);
- voorzieningsnormen (bv. x-types speelterreinen per x aantal kinderen).

In het kader van de Stadsmonitor is het aangewezen deze indicator te herbekijken, waarbij er verder wordt gegaan dan enkel de bereikbaarheid van de sport- en speelterreinen en de tevredenheid over het aanbod. Er moet ook rekening gehouden worden met het type speelterrein, de doelgroep en fysieke barrières om het speelterrein te bereiken.

Ook de indicator **'overlast'** bij het domein 'veiligheidszorg' verdient een kritische blik. Hierbij wordt onder andere de vraag gesteld in welke mate men de afgelopen maand overlast ondervonden heeft van een groep jongeren. De tendens bestaat dat kinderen en vooral tieners eerder als oorzaak dan als voorwerp van (on)veiligheid(sgevoelens) en 'overlast' worden beschouwd. Ook deze vraag dient herbekeken te worden.

Er worden in de Stadsmonitor een aantal pistes weergegeven waar nog geen concrete invulling voor bestaat, maar die rechtstreeks of onrechtstreeks in verband staan met de kindvriendelijke stad. **Speelweefsel** is een piste waarbij de link met kinderen het sterkst tot uiting komt. De kwaliteit van het speelweefsel werd voor de stad Antwerpen in 2006 reeds beschreven en er werd een eerste aanzet tot operationalisering gegeven (Block e.a., 2007). Omwille van de complexe aarde van deze indicator, werd deze nog niet concreet uitgewerkt. Het meten of in kaart brengen van speel-inclusieve openbare ruimte, zoals bijvoorbeeld tot uiting komt in het speelweefsel, staat nog in de kinderschoenen. De stad Rotterdam geeft een eerste aanzet door gebruik te maken van een norm waarbij tegelijkertijd aan drie kernpunten voldaan moet zijn. De vraag stelt zich echter of speelweefsel in één of enkele kengetallen te meten is? Elk stadswefsel is immers verschillend en kent andere uitdagingen om de publieke ruimte kindvriendelijker te maken. Een ruimtelijke analyse waarbij gebruik gemaakt wordt van GIS en waarbij de concrete en gewenste situatie van een stad of wijk in beeld gebracht wordt, lijkt een mogelijke piste om hiermee om te gaan. Daarbij kan dan nagegaan worden in hoeverre een stad reeds voldoet aan de gewenste situatie.

5.2.2 Nieuwe indicatoren

Het Child Friendly Cities Initiative heeft een lijst gepubliceerd met mogelijk indicatoren om de rechten van het kind te meten. Deze lijst wordt weergegeven in bijlage 1. Verschillende indicatoren zijn reeds opgenomen in de Stadsmonitor. Een aantal indicatoren die samenhangen met provisierecten worden niet extra opgenomen. In de leerplannen van het onderwijs is seksuele voorlichting of milieuvoorlichting bijvoorbeeld verplicht opgenomen. Elk kind heeft in Vlaanderen ook gratis toegang tot bepaalde vaccinaties (via Kind en Gezin),... . Deze indicatoren werden in de lijst van het CFCI opgenomen aangezien kinderen in landen in ontwikkeling hier vaak geen toegang tot hebben. Hieronder worden die indicatoren weergegeven die ontbreken in de Stadsmonitor, maar wel opgenomen zijn in de lijst gepubliceerd door het CFCI.

Kinderarmoede

- Kinderen die opgroeien in huishoudens waar niemand werkt
- Leerplichtige kinderen die niet naar school gaan
- Gezinnen met kinderen die toegang hebben tot internet

Gezondheid

- Kinderen die ingeënt zijn voor bepaalde ziektes
- Kinderen met HIV/aids
- Kindersterfte en zuigelingensterfte
- Tiernmoeders
- Drug/alcoholgebruik

Sociale zaken

- Kindermishandeling (zowel fysiek als psychologisch)
- Toegang tot diensten met betrekking tot kindermishandeling

Groen/speelruimte

- Toegang tot speelterreinen voor kinderen met beperkingen
- Voldoende groene ruimte/parken per kind

Om kinderarmoede in beeld te brengen, kan gebruik worden gemaakt van de indicator van Kind en Gezin **'geboortes in kansarme gezinnen'**. Deze indicator brengt verschillende aspecten van de armoedesituatie van pasgeborenen tegelijk in rekening. Aan de hand van het maandinkomen van het gezin, de opleiding en de arbeidssituatie van de ouders, de ontwikkeling van de kinderen, de huisvesting en gezondheidssituatie van het gezin, wordt nagegaan hoeveel kinderen geboren worden in kansarme gezinnen. Een gezin wordt als kansarm beschouwd als het op minstens 3 van de voorgenoemde criteria zwak scoort. Dit aantal kansarme geboortes neemt sinds 2005 terug sterk toe. Bijna 4 op de 10 van de kinderen geboren in een kansarm gezin woont in de grootste steden Antwerpen en Gent (zie Vlaamse armoedebarmometer) (SVR, 2012). In Vlaanderen bestaat er ook een Vlaamse Armoedemonitor waar indicatoren zijn opgenomen over de armoedesituatie bij kinderen van 0 tot 17 jaar.

Voor alle hierboven voorgestelde variabelen moet er nagegaan worden via een participatief traject met vertegenwoordigers uit de steden, experts uit het middenveld of ze voldoen aan de selectiecriteria van de Stadsmonitor en op welke manier ze invulling kunnen krijgen.

Naast de indicatoren die rechtstreeks verbonden zijn met de rechten van het kind, zijn er nog andere indicatoren die opgenomen kunnen worden en zich meer toespitsen op de westerse situatie zoals indicatoren die samenhangen met de inrichting en het gebruik van de publieke ruimte. Eigenschappen als beleefbaarheid en multifunctionaliteit staan daarbij voorop. Speelweefsel en het belang van informele speelplekken werden hierboven reeds beschreven. Ook de **'bespeelbaarheid op wijkniveau'** kan een interessante piste zijn. Een wijk die geheel is aangelegd als een woonerf, heeft amper expliciete speelplekken nodig. Er is ook een groot verschil tussen een wijk waar kinderen effectief op straat kunnen spelen (zeer traag en niet veel verkeer) en een wijk met druk verkeer (Van Gils e.a., 2009). Ook de functie van een brede school kan hierbinnen bekeken worden.

Het recht op inspraak van kinderen en jongeren is noodzakelijk om de kindvriendelijkheid van een stad in beeld te brengen. Verschillende studies tonen echter aan dat kinderen best op een andere manier bevroegd worden dan via een uitgebreide schriftelijke vragenlijst (zie o.a. Hart, 1997). Een apart traject met kinderen is dan ook aangewezen om dit aspect van kindvriendelijkheid in beeld te brengen.

Tot slot is de Stadsmonitor een monitor voor leefbare en duurzame steden. Uitgaan van de grondrechten van het kind is daarbij een basisvereiste. Leefbaarheid en duurzaamheid gaan echter veel verder en vragen een omslag in de manier van kijken en operationaliseren. Duurzame ontwikkeling wordt in het Brundtland-rapport verklaard als: 'een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder de mogelijkheden tot behoeftetevoorziening van toekomstige generaties in gevaar te brengen' (pg. 54). Hieruit blijkt dat intergenerationele rechtvaardigheid het sleutelcomponent vormt van duurzame ontwikkeling. Extra indicatoren die het verhogen van de milieukwaliteit benadrukken of de draagkracht of veerkracht van de stad zijn dan ook noodzakelijk. Denk maar aan indicatoren als de **ecologische voetafdruk, het hitte-eilandeffect, indicatoren die de hoeveelheid groen per inwoner weergeven, de zelfvoorziening van de stad, etc.**⁶

6 Voor een grondige beschrijving van de indicatoren zie hoofdstuk 8

Uitleiding

Tien jaar geleden werd een participatief traject opgestart dat leidde tot de Stadsmonitor. Het inhoudelijke uitgangspunt daarbij was een visie op leefbare en duurzame Vlaamse steden te ontwikkelen en deze visie te vertalen in een monitorinstrument met bijhorende indicatoren. In 2011 werd de vierde editie van de Stadsmonitor voorgesteld. De kindvriendelijkheid of kindgerichtheid van de Vlaamse steden werd hierbij niet expliciet als uitgangspunt opgenomen. De afgelopen 10 jaar is de aandacht voor het kind in de stad echter sterk toegenomen. De stadsvlucht van jonge gezinnen, onveilig verkeer, het tekort aan opvangplaatsen en scholen, de erkenning van het belang van multifunctionele publieke ruimte, ... zijn daarvoor directe aanleidingen. Het besef groeit dat inzetten op een kindvriendelijke stad door alle beleidsdomeinen van de stad heen snijdt. Een kindvriendelijke stad is daarbij ook een leefbare en duurzame stad. Kinderen zijn immers de meest kwetsbare groep in de steden: zowel uit ecologisch, sociaal als economisch standpunt. Kinderen die opgroeien in armoede, maken later zelf meer kans om in de armoede terecht te komen (generatiearmoede). Door de fysieke kenmerken van kinderen zijn de negatieve gevolgen van vervuiling voor hen veel groter. Jonge kinderen hebben ook een ander inschattingsvermogen dan volwassenen, wat hen veel kwetsbaarder maakt, bijvoorbeeld in het verkeer. Wat goed is voor kinderen is vaak goed voor iedereen.

Deze bijdrage heeft daarom de visie en de indicatoren uit de Stadsmonitor gescreend op de kenmerken van de 'Kindvriendelijke stad'. Volstaat de Stadsmonitor om de kindvriendelijkheid van een stad in beeld te brengen? Zijn er nieuwe pistes, indicatoren of methodes nodig om de kindvriendelijke stad te omvatten?

In de eerste plaats werd gekeken naar het Internationaal Verdrag van de Rechten van het Kind. Vertrekken vanuit de grondrechten van het kind is een basisvereiste waaraan voldaan moet zijn om te kunnen spreken van een kindvriendelijke stad. De visie en de indicatoren werden gescreend op de drie groepen basisrechten: provisie, protectie en participatie. Eén van de belangrijkste leemtes in de Stadsmonitor is dat de participatie van kinderen niet bevraagd wordt. Kinderen en jongeren zijn de minst vertegenwoordigde bevolkingsgroep aangezien zij geen stemrecht hebben en zij enkel een stem krijgen via de volwassenen die hen begeleiden. Ook in de Stadsmonitor wordt enkel de tevredenheid over bepaalde aspecten (bv. aanbod speelterreinen) of de deelname aan evenementen in de stad bevraagd voor personen ouder dan 15 jaar. Bij de protectierechten ontbreken belangrijke beschermingsrechten met betrekking tot kindermishandeling, uitbuiting, discriminatie en lichamelijk en seksueel misbruik. Vanuit een westerse context is de spelen belevingswaarde en de veiligheid van de publieke ruimte belangrijk voor een kindinclusieve inrichting. Verschillende indicatoren die reeds opgenomen zijn in de Stadsmonitor zijn in dat opzicht te beperkt en vragen om extra uitwerking. Naast formele speelplekken, zijn informele speelplekken van even groot belang. Naast de bereikbaarheid van de speelplekken is ook de kwaliteit, het type speelplek, de doelgroep, de bevolkingsdichtheid van een wijk, de fysieke barrières om de speelplek te bereiken belangrijk.

Leefbare en duurzame steden voor kinderen gaan echter veel verder dan de rechten van het kind. Wanneer kinderen als graadmeter genomen worden, moeten strengere normen gehanteerd worden. Denk bijvoorbeeld maar aan de effecten van vervuiling, mobiliteit. Een uitbereiding van de indicatoren met betrekking tot het verhogen van de milieukwaliteit of de draagkracht of veerkracht van de stad zijn dan ook noodzakelijk. We moeten er immers naar streven dat de huidige

gang van zaken de behoeftevoorziening van toekomstige generaties niet in gevaar brengt. De kinderen en jongeren van vandaag zijn die eerstvolgende ‘toekomstige generatie’.

Dit artikel wil dan ook een insteek zijn om de discussie over de kindvriendelijke stad en de operationalisering hiervan aan te wakkeren. Voor de volgende editie van de Stadsmonitor wordt er een participatief traject opgezet met vertegenwoordigers uit de steden en experts uit het middenveld en het beleid om bovengenoemde voorstellen te bediscussieren.

REFERENTIES

- Becker, F.D. (1976). Children's play in multifamily housing. In: *Environment and Behavior*, 8 (4), 545-574.
- Bleeker, H. & Mulderij, K. (1982). *Kinderen wonen ook. Suggesties ter verbetering van een kindvergeten woonomgeving*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Blinkert, B. (2004). Quality of the city for children: Chaos and order. In: *Children, Youth and environments*, 14 (2), 99-112.
- Block, T., Van Assche, J., Vandewiele, D., De Rynck, F. & Reynaert, H. (2007). *Steden op koers? Annex Antwerpen*. Brugge: Uitgeverij Vandenbroele.
- Bral, L., Jacques, A., Schelfaut, H., Stuyck, K. & Vanderhasselt, A. (2011). *Stadsmonitor 2011. Een monitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Lommel: drukkerij Bosmans.
- Burke, C. (2005). Play in focus: children researching their own spaces and places for play. In: *Children, Youth and environments*, 15 (1), 27-53.
- De Bruyn, J. & Van Acker, M. (2011). *Zaaien op beton en 106 andere recepten voor de stad. 10 jaar Stedenfonds in Vlaanderen*. Brugge: Die Keure.
- De Bruyne, L. & Iserbyt, S. (2011). *Living in Mechelen. Verhuis- en blijfmotieven van jonge gezinnen en jongvolwassenen*. Vormings- en onderzoekstraject in opdracht van Team Stedenbeleid Vlaamse Gemeenschap.
- De Visscher, S. (2006). *De sociaal-pedagogische betekenis van de woonomgeving*. Onuitgegeven doctoraal proefschrift, Faculteit psychologie en pedagogische wetenschappen, UGent.
- Fields in Trust. (2008). *Planning and design for outdoor sport and play*. Fields in Trust.
- Fris in het landschap & Kind & Samenleving. (2011a). *Verbindingsweefsel in Gent. Visie, voorbeelden en inspiratieboek. Deel 1: visie*. Gent: Stad Gent.
- Fris in het landschap & Kind & Samenleving. (2011b). *Verbindingsweefsel in Gent. Visie, voorbeelden en inspiratieboek. Deel 2: methodiek en stappenplan*. Gent: Stad Gent.
- Fris in het landschap & Kind & Samenleving. (2011c). *Verbindingsweefsel in Gent. Visie, voorbeelden en inspiratieboek. Deel 3: voorbeelden- en inspiratieboek*. Gent: Stad Gent.
- Gemeente Rotterdam (2009). *Bouwstenen voor een kindvriendelijk Rotterdam*. Rotterdam: Jeugd, onderwijs en Samenleving <http://www.rotterdam.nl/JOS/Document/Kindvriendelijk/017-100115%20KIWI%20book-mark%20web%20pdf.pdf>, geraadpleegd op 20 december 2012.
- Gemeente Rotterdam (2010). *Kindvriendelijke wijken monitor*. Rotterdam <http://www.rotterdam.nl/COS/monitoren%20en%20indexen/KIWI-monitor-2010-3.pdf>, geraadpleegd op 20 december 2012.
- Gezinsbond. (2010). *Focus op kindnorm. Uitdagingen voor een betere levenskwaliteit*. Brussel: Claes Printing.
- Hart, R. (1979). *Children's experience of place*. Londen: Irvington Press.
- Hart, R. (1997). *Children's Participation. The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. Londen: Earthscan Publications Ltd.

- Holloway, S.L. & Valentine, G. (2000). Children's geographies and the new social studies of childhood. In: Holloway, S.L. & Valentine, G. (red.). *Children's geographies: playing, living, learning*. Londen: Routledge.
- Huys, M. (1979). *De straat doodt, leve het speelplein! Geschiedenis van de openbare speelruimten in Vlaanderen (Antwerpen, Gent en Brugge)*. Onuitgegeven licentiaatsthesis, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, UGent.
- Jansen, D. (1996). *Landje pik: speel-inclusieve inrichting en planning van woongebieden*. Amersfoort: Stichting speelruimte.
- Joos, A. & Ernalsteen, V. (2010). *Wat is een Brede School? Een referentiekader*. Gent: Steunpunt Diversiteit & Leren.
- Karsten, L., Kuiper, E. & Reubsæet, H. (2001). *Van de straat? De relatie tussen jeugd en publieke ruimte verkend*. Assen: Van Gorcum.
- Karsten, L. (2002). *Oases in het beton. Aandachtspunten voor een jeugdvriendelijke openbare ruimte*. Assen: Van Gorcum.
- Karsten, L., Reijndorp, A. & Van der Zwaard, J. (2006). *Smaak voor de stad. Een studie naar de stedelijke woonvoorkur van gezinnen*. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Karsten, L. (2010). The status of children in local government spatial planning. In: *Early Childhood Matters*, June, p. 33-36.
- Lynch, K. (1977). *Growing up in cities*. Cambridge: MIT Press.
- Meire, J. (2011). *Vrije tijd tussen de school(m)uren: kinderen over hun niet-schoolse tijd in vijf brede scholen*. Brussel: Onderzoekscentrum Kind en Samenleving.
- Philo, C. (2000). The corner-stones of my world: Editorial introduction to special issue on spaces of childhood. In: *Childhood*, 7(3), 243-256.
- Rasmussen, K. (2004). Places for children – children's places. In: *Childhood*, 11 (2), 155-173.
- Roose, R., & Bouverne-De Bie, M. (2007). Do Children have rights or do their rights have to be realised? The United Nations Convention on the Rights of the Child as a frame of reference for pedagogical action. In: *Journal of Philosophy of Education*, 41, 431-443.
- Stad Gent & Ruimtecel Kind en Samenleving (2007). *Speelweefsel in Gent: richtlijnen en inspiratiebeelden voor realisaties van kindgerichte kwaliteitsvolle publieke ruimte*. Gent: http://www.gent.be/docs/Departement%20bevolking%20en%20Welzijn/Jeugddienst/handleiding_speelweefsel.pdf, geraadpleegd op 20 december 2012.
- Steketeë, M., Tierolf, B. & Mak, J. (2012). *Kinderen in tel databoek 2012. Kinderrechten als basis voor lokaal jeugdbeleid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- SVR. (2012). *Vlaamse armoedemonitor*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- UNICEF. (2004). *Building child friendly cities. A framework for action*, <http://www.Unicef-irc.org/publications/416>, geraadpleegd op 20 december 2012.
- UNICEF. (2012). *The State of The World Children 2012: Children in an urban World*. New York: UNICEF.
- Van Ceulebroeck, N. (2012). Kindvriendelijkheid in kaart. In: *Dropzone. Tijdschrift voor lokaal jeugdbeleid*, 21 (4), 6-9.
- Vanderstede, W. (2006). Ruimtelijke analyse met/door kinderen. Belevings- en ervaringsonderzoek met/door kinderen in Antwerpse provinciale groendomeinen. In: *Ruimte & Planning: Tijdschrift voor ruimtelijke planning, stedenbouw en huisvesting*, 3, 30-45.
- Vanderstede, W., (2007). *Kind & Ruimte: Kindgerichte planning van publieke ruimte*. Brugge: Die Keure.
- Vanderstede, W., (2009). *Tieners betrekken in publieke ruimteprojecten: Syntheseverlag van coachingprojecten in Antwerpen, Balen, Bornem, Brugge en Wemmel*. Meise: Kind & Samenleving.
- Vanderstede, W., (2011). 'Chilling' and 'hopping' in the 'teenage space network': explorations in teenagers' geographies in the city of Mechelen. *Children's Geographies*, 9 (2), 167-184.

- Van Gils, J. & Van Rumst, K. (2002). *Publieke ruimte: kinderen toegelaten*. Meise: Netwerk Kindvriendelijke Steden.
- Van Gils, J., Vanderstede, W., Servaas, W., Meire, J. & Vaingelgem, F. (2008). *Buiten spelen! Onderdeel observatie-onderzoek*. Brussel: Vlaamse Overheid.
- Van Gils, J. (2010). Indeling en gebruik van de openbare ruimte. In: Gezinsbond. *Focus op kindnorm. Uitdagingen voor een betere levenskwaliteit*. Brussel: Claes Printing, 58-62.
- Vincke, J. (2011). *Kindvriendelijke steden in Vlaanderen: een verkennend onderzoek*. Onuitgegeven masterproef, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, UGent.
- Vanhelsuwé, E. (1974). *Recreatieruimten voor stadskinderen*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Ward, C. (1978). *The child in the city*. New York: Pantheon Books.
- Willems, P. & Lodewijckx, E. (2011). *SVR-projecties van de bevolking en de huishoudens voor Vlaamse steden en gemeenten, 2009-2030*. In: SVR-studie 2011/2. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- <http://www.childfriendlycities.org/en/research/cfc-devinfo-assessment>, geraadpleegd op 20 december 2012.
- <http://www.devinfo.org/libraries.aspx/Home.aspx>, geraadpleegd op 20 december 2012.
- <http://www.gezinsbond.be/images/stories/gezinsvriendelijkegemeente/Algemeneresultaten2.pdf>, geraadpleegd op 20 december 2012.

Bijlage 1

Indicatoren in de DevInfo databank op basis van assessment

CFCI Assessment indicatoren
Access to safe places for play and sports
Accessibility of play areas for children with disabilities
Availability of green areas/parks
Respect for cultural diversity
Opportunities to interact with friends
Community's participation in decision-making
Access to internet
Access to information on child rights
Existence of a child-centred budget
Safety of movement within community
Respect for diversity/non-discrimination
Existence of community solidarity networks
Safety from abuse, violence and bullying
Incidence of crime/conflict
Access to services/counsellors for victims of abuse/violence
Existence of measures against environmental hazards and natural disasters
Children engaged in work (not harmful and allowing for school attendance)
Protection from drugs
Access to child friendly justice
Availability of services for children not living at home or out of school
Availability of care solutions for children not living at home
Availability of health care facilities
Access to birth registration services
Availability of child care facilities/services
Access to immunization
Availability of and access to social services and counseling services
Availability of reproductive health services and HIV/AIDS-STDs prevention
Existence of garbage and collection and waste disposal system
Quality of air outdoor
Access to school
Gender equality (equal opportunities)
Children/teacher ratio
Availability of education on environment
Availability of education on healthy living
Availability of education on reproductive health
Availability of education on rights
Respect for children's and parents' views
Respect for diversity/non-discrimination
Availability of time for play and recreation
Access to water (for drinking and washing)
Availability of toilets
Existence of a safe and protective environment: Access to a support person (counsellor)
Existence of a safe and protective environment: Incidence of bullying

CFCI Assessment indicatoren

Existence of a safe and protective environment: Incidence of corporal punishment
Access to library in school or community
Availability of vocational training/placement opportunities
Access to water (drinking and washing)
Availability of toilets (indoor or outdoor)
Access to secure housing
Adequate housing conditions
Quality of air indoor
Availability of electricity
Household size
Safety at home

Objectieve indicatoren in de DevInfo Databank

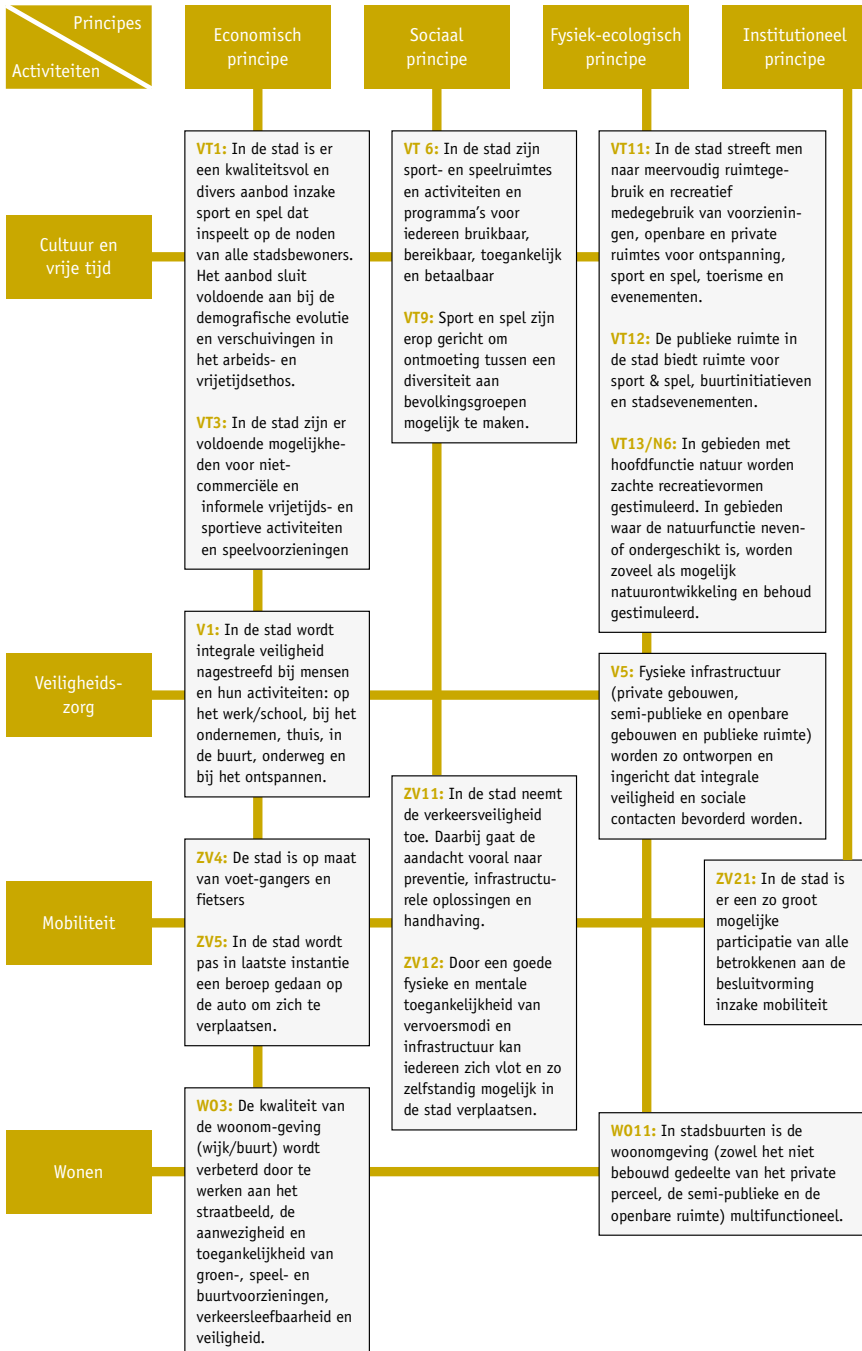
CFCI objectieve indicatoren

Adolescent birth rate
Birth registration
Cases reported of violence
Child labour
Children bullied at least twice in a given period of time
Children experiencing one of the following in a given period of time: non violent aggression, psychological aggression as punishment, minor & severe physical punishment
Children in foster or alternative family care
Children in residential care
Children living in dwellings with a garbage collection system
Children living in dwellings with access to piped water
Children living in dwellings with access to toilets
Children living in dwellings with electricity as a main source of lighting
Children living in dwellings with heating source
Children living in dwellings with more than 3 persons per room or less than 6 m2 per resident
Children living in jobless households
Children living in slums
Children living with HIV/AIDS
Children neither in school nor at work
Children orphaned by AIDS
Children per counsellor
Children per teacher in primary school
Children receiving anti-retroviral therapy (ART)
Children registered in a sports/cultural association
Children who have entered the juvenile justice system in the last year
Children with dwellings owned by a household member
Children-households with access to Internet
Deaths due to transport accidents in the last 6 months
Emergency facilities per children
Families receiving subsidies/social assistance
Gender Parity Index in primary education
Gender Parity Index in secondary education

CFCI objectieve indicatoren
Green areas/parks per children
Health clinics per children
Health practitioners per children
Hospitals per children
Married / in union
Maternal mortality ratio (MMR)
Net attendance ratio in pre-school
Net attendance ratio in primary education (NAR)
Net attendance ratio in secondary education
Net enrolment ratio in pre-school
Net enrolment ratio in primary education (NER)
Net enrolment ratio in secondary education
Number of births
Parks/playgrounds with facilities for children with disabilities
Population size
Prevalence of underweight (moderate and severe)
Proportion of 1 year-old children fully immunised against polio (OPV)
Proportion of 1 year-old children immunised against DPT
Proportion of 1 year-old children immunised against measles
Proportion of births attended by skilled health personnel
Proportion of children who drink alcohol at least once a week
Proportion of children who smoke at least once a week
Proportion of children who take drugs at least once a week
Proportion of population using an improved drinking water source
Schools with councils
Schools with libraries
Schools with outdoor facilities
Schools with parents' associations
Schools with piped water
Schools with toilets
Social workers per family
Sports facilities
Under-five mortality rate (U5MR)

Bijlage 2

Intenties uit de visiematrix van de Stadsmonitor die van belang zijn voor formele speelruimte en speelweefsel

Ecologie in de stad: nieuwe concepten, nieuwe inzichten ?

Annelies Jacques	<i>UGent</i>
Thomas Block	
Veerle Beyst	<i>SVR</i>
Peter De Smedt	
Karen Stuyck	<i>team Stedenbeleid, ABB</i>

In 'de ecologische stad' reflecteren we over de ecologische dimensie van de Stadsmonitor. We staan daarom uitgebreid stil bij het oorspronkelijk opzet van de Stadsmonitor en bekijken de concepten die centraal stonden bij het opstellen van het fysiek-ecologische luik zoals milieugebruiksruimte en het ecopolismodel. Vervolgens lichten we nieuwe populaire ecologische concepten toe, met name veerkracht en ecosysteemdiensten. Milieugebruiksruimte en het ecopolisconcept zijn sterk ingebed in de visiematrix. Het omzetten naar indicatoren laat soms te wensen over. De mate waarin de nieuwe concepten in de visiematrix aanwezig zijn verschilt. Veerkracht is toepasbaar op verschillende domeinen. De toets met de visiematrix is gebeurd voor het energievraagstuk, stromen van afval en materialen en voedsel en voedselstromen. Het energievraagstuk is zowel in de visiematrix als de indicatorenset vertegenwoordigd. Stromen van afval en materialen komt aan bod in de visiematrix maar werd echter niet degelijk vertaald naar indicatoren. Voedsel en stromen van voedsel tenslotte ontbreekt zowel in de visiematrix als in de indicatorenset. Het tweede nieuwe concept, ecosysteemdiensten, is niet expliciet aanwezig in de Stadsmonitor maar kan onrechtstreeks in verband worden gebracht met verschillende clusters, intenties en indicatoren.

Vragen de 'nieuwe' concepten die inhoudelijk sterk samenhangen met de 'oude' om een grondige bijsturing van de ecologische dimensie in de Stadsmonitor? Veel hangt af van de mate waarin deze thema's leven in de steden. We eindigen daarom ook met een oproep aan alle betrokkenen om een nieuw participatief traject op te starten om de visiematrix en de indicatorsets te evalueren. Dit artikel wil dienen als eerste insteek om de discussie aan te wakkeren. Maar meer nog is het een oproep om een aantal ecologische indicatoren effectief uit te werken. Ecologische steden hebben deze knipperlichten en 'early warning systems' immers nodig.

Inleiding

Ecologische bekommernissen worden meer en meer een vaste waarde in de subtop van stedelijke beleidsprioriteiten in Vlaanderen. Zo streven enkele centrumsteden expliciet naar klimaatneutraliteit, wordt nagedacht hoe aan de groene economie kan bijgedragen worden, is stadslandbouw vrij plots een hip thema, denken stadsbesturen na hoe warmtenetten, warmtekrachtkoppeling,

geothermie en zonne-energie te implementeren binnen hun nieuwe stadsprojecten, wordt het 'cradle to cradle'-principe openlijk omarmd, enzovoort. De groeiende aandacht voor ecologische thema's afgelopen jaren kan wijzen op een wil om specifieke transities in onze Vlaamse steden te versnellen richting duurzaamheid.

'Urban ecology' en de ecologische dimensie van steden is wereldwijd een groeiend beleids- en onderzoeksdomein (Grimm et al., 2008; Stewart et al., 2008). Het begrip 'ecologische stad' dook voor het eerst op in de jaren 1980 en 1990, veeleer als een verzameling van ideeën met betrekking tot duurzame stadsplanning, transport, huisvesting, ... (Joss, 2010). Richard Register was één van de pioniers in het gebruik van het concept 'eco-city' (Register, 1987). Zijn werk lag mee aan de basis van de eerste 'Eco-city World Summit' in 1990 in Berkeley (USA) waar men naar oplossingen zocht omtrent de realisatie en het beheer van ecologische steden. In 2011 vond de 9de editie van deze top plaats in Montreal. Ook de Earth Summit (UNCED, Rio de Janeiro, 1992) en de 'Agenda 21' die hieruit voortvloeide, hielpen bij de vertaling van het concept naar de (lokale) praktijk. Sinds 2000 is het concept van de ecologische stad dan ook mondiaal ingebed (Joss, 2010).

Ook in de visie en in de indicatoren van de Stadsmonitor waren de principes omtrent een ecologische stad van bij aanvang expliciet aanwezig. In een leefbare en duurzame Vlaamse stad wordt het milieugebruik immers beperkt binnen de grenzen van het milieusysteem, is er voldoende aandacht voor de kwaliteit van het leefmilieu (vermijden van verontreiniging) en wordt de kwantiteit en kwaliteit van groen- en milieuvoorzieningen (o.a. biodiversiteit, luchtkwaliteit) bevorderd. Dat betekent ook een zorgvuldig ruimtegebruik. Zo werd het ecologische principe – althans in zijn algemeenheid – een tiental jaar geleden geformuleerd toen de visie van de Stadsmonitor vorm en inhoud kreeg. Aan die visie werden vervolgens indicatoren gekoppeld zodat de 13 Vlaamse centrumsteden zicht kregen op allerhande ecologische evoluties in de stedelijke omgeving. In 2004 verscheen de eerste editie van de Stadsmonitor, momenteel wordt werk gemaakt van een vijfde editie.

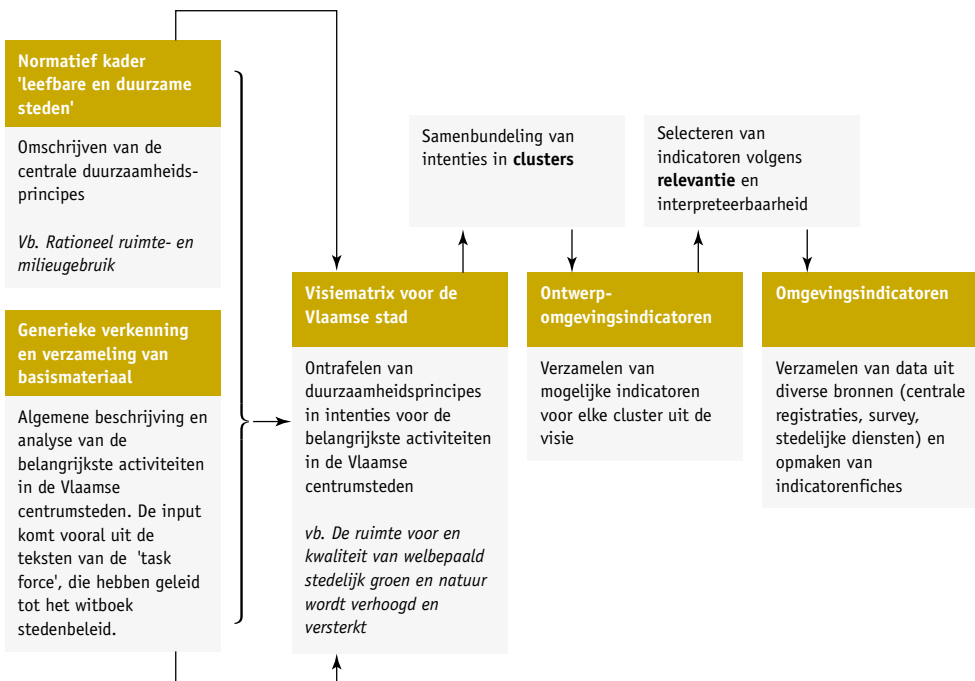
In deze bijdrage wensen we te reflecteren over de ecologische dimensie van de Stadsmonitor. We staan daarom in het volgende onderdeel uitgebreid stil bij het oorspronkelijk opzet van de Stadsmonitor. Op welke manier werd de ecologische visie ontwikkeld en de set van relevante indicatoren geselecteerd? In welke mate is de basisfilosofie van/en de onderliggende ecologische concepten overeind gebleven? Zijn er elementen met betrekking tot deze dimensie in de loop der jaren gewijzigd? In een volgend onderdeel van dit hoofdstuk lichten we een nieuw populair ecologisch concept toe, met name 'veerkracht', en bespreken we tevens kort het denkkader rond ecosysteemdiensten. De vraag die we ons hier stellen is of nieuwe 'hypes' ook grondige wijzigingen vragen omtrent de ecologische dimensie van de Stadsmonitor. In een laatste onderdeel nemen we de aandachtspunten uit beide vorige onderdelen mee om te reflecteren over zowel de oorspronkelijke ambities en het opzet van de Stadsmonitor, als over de actualiteitswaarde van de set van indicatoren. We reiken daarbij telkens pistes aan voor een debat over mogelijke aanpassingen van het ecologische luik in de Stadsmonitor, zowel op het vlak van de visie als op het vlak van de indicatoren.

1. Ontwikkeling van de Stadsmonitor

1.1. Filosofie en breed opzet

De Stadsmonitor bestaat uit 2 grote onderdelen, de visie en de indicatoren. De visiematrix bevat doelen en intenties die tonen waar een duurzame en leefbare stad op termijn moet landen. In 2002 werd de matrix opgesteld en nu, ongeveer 10 jaar later, blijft deze nagenoeg ongewijzigd. Bij het opstellen van de matrix was participatie van belanghebbenden, in eerste instantie uit de centrumsteden, van cruciaal belang. De intenties uit de visiematrix werden vertaald in indicatoren die nagaan of de Vlaamse centrumsteden in een duurzame richting evolueren. Aan de indicatoren is afgelopen jaren wel wat gesleuteld. Beide onderdelen, visie en indicatoren, zijn in principe onafscheidelijk. Dezelfde visie en indicatorenset werden voor alle Vlaamse centrumsteden ontwikkeld, dit maakt van de Stadsmonitor een generiek instrument.

FIGUUR 1 Overzicht van de belangrijkste stappen genomen bij het ontwikkelingsproces

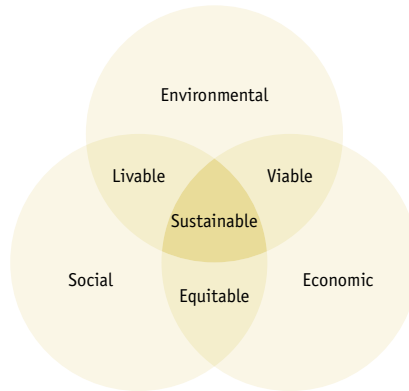
Bron: eigen bewerking.

1.2. Duurzaamheid, een boeiend containerbegrip

Om tot een visie voor een leefbare en duurzame Vlaamse stad te komen, werden bij aanvang twee bronnen gebruikt. Enerzijds de klassieke literatuur over duurzaamheid. Anderzijds werd ook dankbaar gebruik gemaakt van voorbereidende teksten die uiteindelijk tot het witboek Stedenbeleid 'De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden' hebben geleid. Deze tweede bron behandelen we verderop (zie 1.3.2).

Voor de basisdefinitie van duurzame ontwikkeling werd teruggegrepen naar het Brundtland-rapport 'Our Common Future' (Brundtland, 1987). Duurzame ontwikkeling volgens Brundtland is *'een ontwikkeling die tegemoet komt aan de behoeften van de huidige generaties zonder de mogelijkheden van de toekomstige generaties in gevaar te brengen om hetzelfde te doen'*. Dit gaat ten eerste om de behoeftebevrediging van de huidige generaties, dus van alle mensen die nu leven. Zij hebben recht op een kwaliteitsvol en waardig leven. Ten tweede hebben ook de volgende generaties, onze kinderen, daar recht op. We moeten zo ontwikkelen dat we de mogelijkheden van onze kinderen niet in gevaar brengen. Dit impliceert dat we de grenzen van wat onze planeet aankan, de draagkracht van de aarde, niet mogen overschrijden. In principe gaat het over intra-generationale en intergenerationale rechtvaardigheid en over respect voor de draagkracht van de aarde. Daarmee zijn enkele basisbegrippen van duurzame ontwikkeling aangehaald: behoeften, rechtvaardigheid, draagkracht van de aarde. Later is daar nog een sterke nadruk op participatie bijgekomen. De basisbegrippen zijn nog steeds vaag en voor interpretatie vatbaar. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat een telling van de Wereldbank zo'n 190 mogelijke definities opleverde voor duurzaamheid. Duurzame ontwikkeling moet dan ook als een normatief concept beschouwd worden dat liefst met alle belanghebbenden en per case of project telkens opnieuw invulling krijgt. Dit vraagt keuzes.

Zo ook moesten bij de ontwikkeling van de Stadsmonitor talrijke normatieve keuzes worden gemaakt. De meest cruciale beslissing betrof de invalshoek om het concept duurzaamheid verder te operationaliseren. In het kader van de opmaak van de Stadsmonitor werd gekozen voor een combinatie van meerdere invalshoeken. De visie voor een leefbare en duurzame Vlaamse stad werd ontwikkeld aan de hand van een visiematrix waarin duurzaamheidsprincipes (of pijlers) werden verweven met de belangrijkste activiteiten (of sectoren, domeinen) in de stad. De leidende duurzaamheidsprincipes hebben betrekking op economische, sociale, fysiek-ecologische en institutionele uitgangspunten. Dit sluit aan bij een vrij klassieke consensusbenadering inzake duurzaamheid. Figuur 2 illustreert deze invalshoek. De figuur toont aan dat economische, sociale en ecologische ontwikkelingen in theorie niet strijdig met elkaar hoeven te zijn. In de praktijk zijn er echter vaak spanningen en blijkt bij concrete beleidskeuzes het niet gemakkelijk om een optimaal evenwicht te creëren (De Smedt, 2005). Duurzame ontwikkelingen moeten zowel uitvoerbaar (viable), leefbaar (livable) als rechtvaardig (equitable) zijn. Uitvoerbare ontwikkelingen houden in dat economische ontwikkelingen voldoende gedragen moeten kunnen worden door het ecosysteem en uitputting vermijden van niet-hernieuwbare grondstoffen. Een leefbare ontwikkeling houdt rekening met de sociale 'eisen' voor het milieu (vb. het concept levenskwaliteit). Ten slotte zijn er rechtvaardige ontwikkelingen die inhouden dat de rijkdom die gecreëerd wordt door economische activiteiten gelijk moet verdeeld worden zodat er geen sprake kan zijn van sociale achterstelling (Hancock, 1993). Verder houdt dit ook in dat de milieulasten gelijk verdeeld zijn over de bevolking. Naast deze drie pijlers werd nog een vierde toegevoegd, de institutionele. In het kader van de Stadsmonitor zorgt dit ervoor dat expliciete aandacht kan worden besteed aan participatie, gender, kwaliteit van bestuur, enzovoort.

FIGUUR 2 De drie klassieke pijlers inzake duurzame ontwikkeling

Bron: Tanguay et al. (2010).

1.3. Onderliggende denkkaders inzake de ecologische dimensie

1.3.1. Milieugebruiksruimte als sturend principe

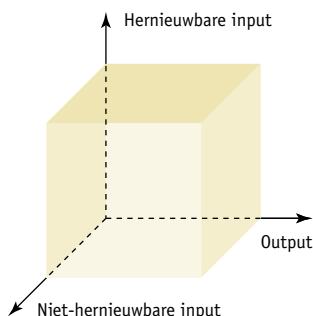
De ecologische dimensie werd binnen de Stadsmonitor verder uitgewerkt aan de hand van de ecologische voetafdruk en de milieugebruiksruimte. De ecologische voetafdruk is vooral communicatief een sterk instrument, de wetenschappelijke term is 'milieugebruiksruimte' (MGR).

De ecologische voetafdruk meet de biologisch productieve grond- en wateroppervlakte die nodig is om hernieuwbare grondstoffen te leveren en afval (organisch afval en CO₂) te verwerken volgens de huidige technologieën (Wackernagel & Rees, 1996; Bruers & Verbeek, 2010). Door de heterogeniteit aan data en de complexiteit van de berekening is het gebruik van de voetafdruk als beleidsindicator eerder beperkt (Schaeffer et al., 2006; Zuinen & Gouzée, 2010). In educatieve processen voor een breed publiek kan het berekenen van de eigen voetafdruk echter wel vragen oproepen over hoe men met voeding, energie, materialen, vakantie en verplaatsingen omgaat.

De wetenschappelijke term 'milieugebruiksruimte' werd eind jaren tachtig geïntroduceerd door de Nederlandse milieu-econoom Hans Opschoor. Hij omschrijft de MGR als *'de mogelijkheden die natuur en milieu aan de maatschappij bieden voor benutting nu, zonder afbreuk te doen aan toekomstige gebruiksmogelijkheden. De 'basis' voor dat milieugebruik moet intact blijven; die basis wordt gevormd door onder andere: (a) het zelfreinigend vermogen van het milieu; (b) het vermogen om hulpbronnen voort te brengen en (c) de draagkracht voor menselijke activiteiten. Menselijke activiteiten leiden tot beslag op de milieugebruiksruimte. Het milieu heeft tot op zekere hoogte het vermogen tot herstel dankzij een aantal buffers [...] de milieugebruiksruimte geeft aan hoeveel mensen aan materialen uit het milieu kunnen halen en er aan vuil en afval weer in kunnen dumpen, zonder dat de duurzaamheid van dat milieugebruik in gevaar komt, zodat het milieu zich kan herstellen van de claims die de mensen erop leggen'* (Opschoor, 1995).

De Jonge et al. (2001) zien MGR vooral geconcretiseerd in termen van stofstromen tussen economie en milieu. Het gegeven is dan dat de economie als open systeem rekening zou moeten houden met beperkingen inzake input vanuit en output naar het milieu, tenminste wanneer dit systeem als 'duurzaam milieugebruiker' wil gecatalogeerd worden. Indien men de grenzen van de milieugebruiksruimte kent dan zou het systeem vanuit milieuoogpunt duurzaam zijn wanneer de reële waarden lager liggen dan de maxima. Op basis van de principes van Daly & Farley (2004) kunnen we de inputzijde opdelen in 'hernieuwbaar' en 'niet-hernieuwbaar' zodat de milieugebruiksruimte drie dimensies krijgt. De zone binnen de kubus is dan een 'milieugebruiksruimte': binnen deze zone zijn de stofstromen duurzaam.

FIGUUR 3 Milieugebruiksruimte (MGR) wordt begrensd door maximale input en maximale output

Bron: De Jonge et al. (2001).

In dit geval dienen dus drie impactcategorieën van stofstromen te worden bepaald: deze die niet-hernieuwbare hulpbronnen uitputten, deze die hernieuwbare bronnen aanspreken en deze die de opvangcapaciteit van het milieu belasten.

De Jonge et al. (2001) wijzen in hun rapport op een belangrijke bron van begripsverwarring. Er circuleren immers definities van het begrip milieugebruiksruimte die suggereren dat de milieugebruiksruimte staat voor het geheel aan grondstofvoorraden en opvangcapaciteiten van het milieu. Milieugebruiksruimte is echter niet hetzelfde als milieukapitaal. Kennis over dat kapitaal (i.e. voorraden en opvangcapaciteiten) is essentieel, maar MGR wordt gekwantificeerd in termen van stofstromen, dit wil zeggen de mate of het tempo waarin men het kapitaal exploiteert. En dat hoort duurzaam te zijn. Deze grenzen zijn niet echt objectief vast te leggen. Dit is dan ook een moeilijke oefening die tal van keuzes vergt. Operationaliseren we met de milieugebruiksruimte randvoorwaarden waaraan de economie zich hoe dan ook moet verbinden, wil er sprake zijn van duurzaamheid? Zijn de ecologische criteria dan belangrijker dan de andere? Geldt het primaat van de milieugebruiksruimte en moet al de rest zich daar inpassen? Bij het bepalen van grens-, richt- en streefwaarden zullen we ook op problemen stuiten inzake gebrek aan kennis, onzekerheden, subjectieve percepties en verschillende opinies bij de kwantificering van schaarste, rechtvaardigheid en nut. Kortom, om milieugebruiksruimte te vertalen in één of meerdere indicatoren is een breed debat vereist.

Dat dit debat het milieuverhaal overstijgt, blijkt uit de talrijke discussies rond internationale verdragen en conventies. Paredis (2001) pleit alvast om de MGR billijk te (ver)delen: met andere mensen binnen de huidige generatie, maar ook met toekomstige generaties en met andere soorten. Dat roept vragen op over hoe de MGR momenteel verdeeld is en wat een rechtvaardige verdeling zou zijn. De MGR verenigt zo ecologie en rechtvaardigheid in één kader. Een normatieve keuze in het model is dat ieder mens een gelijk recht heeft op gebruik van de natuurlijke hulpbronnen van de wereld. Dat heeft verregaande consequenties. De MGR die een bepaald land ter beschikking heeft, wordt daardoor niet alleen meer begrensd door ecologische beperkingen, maar ook door overwegingen van rechtvaardigheid (Paredis, 2001). Momenteel is 20% van de bevolking (deze uit de industrielanden) verantwoordelijk voor ongeveer 80% van de milieudruk op aarde. Deze druk is enorm en de bevolking in het Zuiden streeft ondertussen naar een beter welvaartspeil waardoor hun milieudruk in de toekomst vermoedelijk zal toenemen. Wanneer men ervan uitgaat dat de totale mondiale milieudruk niet verder mag stijgen dan vandaag, dan wordt het meteen duidelijk dat het milieubeslag van industrielanden met een factor 10 tot 20 moet dalen.

Een invulling van duurzame ontwikkeling die werkt met de milieugebruiksruimte heeft het bijgevolg niet over aanpassingen van enkele procenten. Het zal – zeker ook bij ons – moeten gaan om radicale veranderingen van nu als gangbaar beschouwde praktijken. Dit sluit dan ook aan bij het transitiedenken dat nu furore maakt. Opschoor (1995) wijst op het belang van duurzame technologische innovaties, andere levensstijlen en consumptiepatronen, betere structuren en instellingen, zowel nationaal als internationaal.

1.3.2. Het ecopolisconcept als concept

Een tweede belangrijke bron die werd gebruikt waren de voorstudies in het kader van het witboek Stedenbeleid (Schets, 2003). Voor wat betreft het fysiek-ecologische luik werd beroep gedaan op de bijdrage van Heyn en Hermy (2003). In hun studie wordt dieper ingegaan op de ecopolis. Het ecopolisconcept (zie figuur 4) werd hoofdzakelijk uitgedacht en gebruikt door ruimtelijke stedelijke planners die ecologie niet langer zien als de 'vijand' van planning, maar ecologische processen gebruiken als vertrekpunt. Het ecopolisconcept zoals uitgewerkt door Tjallingii (1992, 1996) pleit ervoor om vat te krijgen op verschillende stromen zoals water en mobiliteit en op de stedenbouwkundige kwaliteit van plekken en gebieden. Dit is echter enkel realiseerbaar wanneer de verschillende actoren betrokken bij de stad (consumenten, participanten, beleidsmakers, industrie,...) mee willen (zie ook Rombaut & Heuts, 2012). De ecopolisstrategie om te komen tot een ecologische stad gaat er van uit dat steden worden opgebouwd uit drie types duurzame bouwstenen: bouwstenen voor een duurzaam stromenbeheer (interne processen), bouwstenen voor een duurzaam beheer van gebieden of plekken (ruimtelijke elementen) en organisatorische bouwstenen voor een duurzame maatschappelijke organisatie (de actoren). Deze drie invalshoeken kunnen niet zonder elkaar (zie ook Rombauts & Heuts, 2012).

FIGUUR 4 Ecopolis

Motto	Verantwoordelijke stad	Levende stad	Deelnemende stad
Aandachtveld	Stromen 	Plekken 	Participanten
Problemen	☐ Uitputting ☐ Vervuiling ☐ Verstoring	☐ Gezondheid ☐ Functies ☐ Planten en dieren ☐ Landschapsvervlakking	☐ Vervreemding ☐ Onverschilligheid
Doel ECOPOLIS-strategie	Duurzaam stromenbeheer Planning voor preventie	Duurzaam gebiedenbeheer Planning met lokale potenties	Duurzaam milieubewust gedrag Planning voor zelforganisatie
Beleidsthema	Ketenbeheer brongericht beleid	Gebiedsgericht beleid	Doelgroepenbeleid

Bron: Tjallingii (1994).

De verantwoordelijke stad – Bouwstenen voor een beter beheer van stromen

Water-, lucht-, grondstoffen-, energie- en verkeersstromen zijn de laatste decennia enorm toegenomen in de stad en zorgen voor belangrijke uitdagingen. Problemen in de stad worden tot nu toe nog vaak opgelost door aan de debieten van de stromen te sleutelen. Zo wordt watertekort in de stad opgelost door nog meer water uit het platteland aan te voeren, wateroverlast door meer riolering, ... Een eerste bouwsteen voor een beter beheer van stromen is dan ook een zuinig gebruik, een hergebruik en het gebruik van hernieuwbare grondstoffen (ladder van Lansinck).

De levende stad – Bouwstenen voor een beter beheer van plekken

Ecologische plekken zoals parken, grachten, vijvers en wegbermen krijgen in steden vaak te maken met versturende factoren zoals lawaai, onrust, vervuiling, ... Daarenboven worden ze vaak niet goed ingericht of beheerd om de biodiversiteit te verhogen. Te veel biociden gebruiken, te sterk bemesten of een slecht maaibeheer bevorderen dezelfde agressieve soorten. Om ecologische plekken beter te beheren moet er gezorgd worden voor een natuurvriendelijke inrichting van deze plekken, voor een geschikt ecologisch natuurbeheer en voor verbindingen tussen deze plekken. Dit heeft een positief effect op zowel fauna en flora. Tegelijkertijd wordt de stad aantrekkelijker om te wonen.

De deelnemende stad – Bouwstenen voor een beter organisatorisch beheer

Zonder de medewerking van de verschillende actoren in de steden kan een ecopolis niet gerealiseerd worden. Een belangrijke uitdaging ligt in het vergroten van het draagvlak. Stedelijke milieuproblemen zoals geurhinder, geluidshinder en afval hangen immers samen met een te geringe betrokkenheid van mensen bij hun stad. Om een draagvlak voor blauwgroene netwerken te creëren en te komen tot publieke participatie is het noodzakelijk rekening te houden met hun wensen en noden. Niet enkel de leefbaarheid van de omgeving (lucht, licht, groen, ...) is van belang, maar ook de beleefbaarheid (perceptie en kwaliteitsverfijning). Een groot aantal internationale studies onderstrepen het belang van natuur, bossen en parken voor het welzijn en de

gezondheid van mensen en specifiek ook voor de ontwikkeling van kinderen (zie o.a. Van Herzele & De vries, 2012).

De lobbenstad

Er is in de literatuur al lang discussie over de ideale stedenbouwkundige vorm van een ecopolis. Tjallingii (1992, 1994, 1996) komt tot de conclusie dat de lobbenstad wellicht de meest interessante vorm is voor een ecologische stad. Een netwerk van blauwgroene vingers die doordringen tot diep in de stad en die gedragen worden door de waterketen. Een groenstructuur bestaat uit meer dan individuele gebieden, ze worden geconnecteerd met elkaar. Kenmerkend zijn de blauwgroene vingers met plattelandskwaliteit en biodiversiteit, die diep in de lobbenstad doordringen. Deze blauwgroene vingers brengen verschillende ecologische, sociale en recreatieve baten met zich mee. Zo brengen ze meer natuur bij het stadscentrum, geven mogelijkheden voor de berging van hemelwater, temperen het hitte-eiland effect en de luchtvochtigheid in de binnenstad wordt beter geregeld. In blauwgroene vingers kunnen ook tal van randstedelijke functies een plaats vinden: een kinderboerderij, volkstuinjtes, kerkhoven, sportpleinen,...

In de blauwgroene vingers worden alle laag dynamische activiteiten gebundeld, zoals voet- en fietspaden, zachte recreatievormen, stadslandbouw, stadsbos, natuur- en voorzieningen voor regenwaterinfiltratie,... In de stedelijke bebouwde lobben bevinden zich de hoog dynamische functies zoals bedrijventerreinen, handel, diensten, massa-evenementen,... Het wonen is gesitueerd tussen hoog- en laag dynamische zones: zowel groen als de stedelijke voorzieningen bevinden zich vlakbij.

Deze planologische invalshoek schept een belangrijk kader over hoe een ecologische stad eruit zou kunnen zien. Van Dyck (2012) merkt echter op dat de invulling ervan onlosmakelijk verbonden is met onderhandelingen, interacties, opinies, mogelijkheden en actoren in een bepaalde context. Dit kan leiden tot het ontstaan van een ecopolis volgens de definities van diegenen die de meeste middelen of de meeste macht hebben.

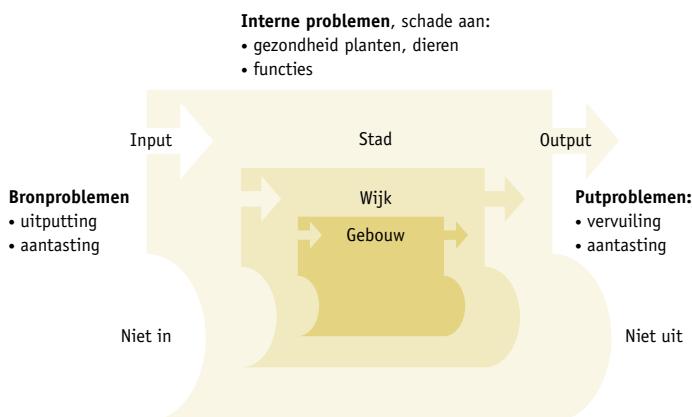
De stad als ecosysteem

Een ecosysteem is een dynamisch (veranderend) complex van levensgemeenschappen van planten, dieren en micro-organismen en hun niet-levende omgeving, die in onderlinge wisselwerking een functionele eenheid kan vormen (MIRA). In die zin kan ook een stad gezien worden als een ecosysteem waarbij de stadsbewoners en de bebouwde omgeving sterk bepalend zijn voor het functioneren van het geheel. Maar ook de interacties tussen de stedelijke omgeving, de bewoners en de natuurlijke elementen zoals water, lucht, bodem en biodiversiteit zijn belangrijk.

Steden worden gekenmerkt door een grote in- en output van onder andere voedsel, water, energie, bouwstenen, afval etc. van en naar het hinterland. Kenmerkend voor het stadsecosysteem zijn de kunstmatig opgewekte grote in- en uitvoerstromen die daar nog bijkomen. De fysieke ruimte die steden met andere woorden nodig hebben om te kunnen voorzien in de behoefte van inwoners is vele male groter dan de fysieke grenzen van de stad. Dit uit zich in een grote ecologische voetafdruk. Het ecodivice model (Van Leeuwen, 1981) (figuur 5) brengt de in- en output van ecosystemen in beeld. Deze grote in- en outputstromen kunnen problemen zoals vervuiling, uitputting van gronden, etc. veroorzaken in het hinterland. Problemen gerelateerd aan input worden aangeduid als bronproblemen en output gerelateerde problemen worden aangeduid als putproblemen. In die zin sluit het model sterk aan bij de uitgangspunten van het concept

milieugebruiksruimte. Steden die veel in- en uitvoeren en het hinterland dusdanig belasten zijn niet duurzaam of ecologisch. Ecosystemen zijn in staat om aan bepaalde zaken weerstand te bieden aan de input zijde en om bepaalde zaken binnen het ecosysteem te houden aan de output zijde. Dit wordt voorgesteld door de respectievelijk holle en de bolle zijde in het ecodivice model.

FIGUUR 5 Het ecodivicemodel

Bron: Tjallingii (1995).

1.4. Co-design en participatie

De voorstudies van het witboek (i.c. Heyn & Hermy, 2003) leverden de grondstoffen, het duurzaamheidsdebat de principes. Beide in elkaar schuiven resulteerde in een visiematrix bestaande uit doelen en intenties voor een leefbare en duurzame Vlaamse stad. In de rijen staan de activiteitendomeinen (wonen, mobiliteit, natuur- en milieubeheer, cultuur en vrije tijd, onderwijs, werken en ondernemen,...), in de kolommen staan de vier grote principes uit het duurzaamheidsconcept, waaronder ook het fysiek-ecologische luik. Voor elk activiteitendomein werden intenties (doelen) geformuleerd. Dit gebeurde op participatieve wijze; honderden experts uit de steden, de Vlaamse overheid, academici en het maatschappelijke middenveld werden geconsulteerd. Eenzelfde participatieve oefening gebeurde om indicatoren aan clusters van intenties te koppelen. Telkens werd er op zoek gegaan naar de meest gewenste of de meest ideale indicatoren, pas nadien werd er nagegaan of er voor deze indicatoren cijfers ter beschikking waren. Vaak gebeurt in de praktijk het omgekeerde en wordt een 'data driven' aanpak gehanteerd; vanuit de beschikbare cijfers worden indicatoren ontworpen.

Na verwerking van de input uit de vele vergaderingen en contacten, beschikten we over 640 ontwerpindicatoren. Een selectie van de meest bruikbare indicatoren drong zich op, zodat de praktische hanteerbaarheid van de Stadsmonitor zou behouden blijven. De selectie werd gemaakt aan de hand van volgende criteria: (1) link met visiematrix; (2) interpreteerbaarheid; (3) breed spectrum; en (4) governance-setting (voor meer uitleg zie Block et al., 2006). De toepassing van de selectiecriteria leidde tot de definitieve selectie van indicatoren. In een volgende fase

begon de dataverzameling waarin alle gewenste indicatoren werden voorzien van de nodige data. Centrale databronnen werden gescreend, bepaalde lacunes werden opgevangen door in overleg met de centrumsteden originele indicatoren aan te maken (vb. inzake de uitrustingsgraad van de wijk) en er werd een survey bij bewoners uit de 13 centrumsteden opgezet. Aan ongeveer een derde van alle geselecteerde indicatoren konden geen cijfers worden gerelateerd. Soms werd een 'tweede keus'-indicator als voorlopige vervanger in de set opgenomen, maar niet zelden bleef een onaangename leegte in de Stadsmonitor bestaan. Zo ook bij de ecologische indicatoren. In 2010 gebeurde een evaluatie van de indicatoren met betrekking tot het activiteitendomein milieu en natuur. De indicatorensets werden geëvalueerd op nieuwe consultatierondes met experts en in overleg met de steden. De visie op de Stadsmonitor werd niet meegenomen in deze evaluaties. De Stedenstuurgroep was van oordeel dat de visie op leefbare en duurzame steden nog steeds actueel was en niet moest worden bijgesteld. Wel werd de link tussen de visie en de set van indicatoren bekeken. Een kritische kanttekening die hier moet worden gemaakt is dat deze evaluatie niet zozeer uitging van de 4 bovenstaande selectiecriteria maar eerder een data driven benadering hanteerde.

De participatieve aanpak was intensief maar loonde. De netwerking tussen collega's uit verschillende steden en tussen Vlaamse en lokale actoren leek alvast versterkt. Vooral ambtenaren uit de 13 centrumsteden waren in het proces betrokken, de participatie van (lokale) politici lag gevoelig lager. Kortom, elke term die gebruikt is voor de omschrijving van de intenties (en de clusters) is de vrucht van een consensusbouw over de juiste formulering van al deze intenties. Deze participatieve aanpak zorgde ervoor dat de visie voor de Stadsmonitor een stevig draagvlak kreeg. De participatieve manier van werken heeft echter ook zijn beperkingen. Door uitdrukkelijk consensus na te streven is de vraag welke gevolgen dat heeft op de visiematrix en de intenties. Zijn de visiematrix en de intenties daardoor te braaf geworden? Is er vooral sprake van intenties die als 'politiek correct' beschouwd werden? Zijn ze nog te algemeen geformuleerd zodat allerlei interpretaties mogelijk zijn die eigenlijk toch grote onenigheid of tegenstrijdigheid moeten verbergen? Dit is een mogelijk onbedoeld effect van de intensieve participatieve manier van werken. Heughebaert (2008) verwoordt het op deze manier: *'De onderzoekers hebben het begrip duurzaamheid gemainstreamd via de stedelijke ambtenaren van de 13 centrumsteden. Ze hebben het haalbaar gemaakt voor de huidige bestuurlijke context op stedelijk vlak.'*

2. Verbreding en verdieping van de ecologische stad

2.1. Veerkracht als opkomend ecologisch concept

Twee termen die bij het opstellen van de visiematrix niet vermeld werden zijn 'transities' en 'veerkracht'. Het transitiedenken heeft veel raakpunten met het (sociaal)economische systeemen denken maar is nog meer een procesbenadering. Milieugebruiksruimte is gerelateerd aan de draagkracht van het ecologisch systeem terwijl veerkracht iets zegt over de mate waarin het systeem zich kan aanpassen aan plotse gebeurtenissen. We denken dat het een meerwaarde is om deze concepten op te nemen in de Stadsmonitor aangezien zij nieuwe input kunnen leveren aan zowel de visiematrix als aan de indicatoren.

Veerkracht slaat in essentie op de capaciteit van een systeem om met verstoringen of schokken (ook ingrijpende) om te gaan en zich te handhaven of indien nodig (ook fundamenteel) aan te

passen. Veerkrachtdenkers zijn doorgaans systeemdenkers die op holistische wijze focussen op het aanpassings- of transformatievermogen van sociaalecologische systemen. Ook een stad kan beschouwd worden als een complex systeem waarin mens (i.c. cultuur) en natuur in wederzijdse interactie staan. Net zoals een helderblauwe vijver plots een groene troebele poel kan worden, kunnen ook steden of deelsystemen ervan verstoord raken: bruisende buurten raken verloederd, het verkeer in en rond het stadscentrum loopt vast, middelgrote woningen worden onbetaalbaar, het tekort aan crèches en scholen neemt drastisch toe, specifieke migratiestromen verstikken de stad, etc. Hoe, waarom en wanneer bepaalde veranderingen of evoluties in sociaalecologische systemen (plots wel) als verontrustend worden beschouwd is interessant om te onderzoeken. Wat laat een systeem vastlopen? Waarom gaat het incasseringsvermogen ten onder? In welke mate zijn er duidelijke kantelmomenten of drempels? Zijn dit dan veeleer drastische schokken of veeleer spreekwoordelijke druppels? En voor de Stadsmonitor: welke indicatoren fungeren als knipperlichten of verklikkersystemen? Een ‘passe partout’-antwoord is hier niet aan de orde. Het complexe, dynamische en verweefde karakter van systemen, maakt het immers lastig om het maximum uit een systeem te halen zonder dat het in elkaar stort. Voorspellen wat het kantelpunt zal zijn – min of meer het punt waarbij de veerkracht breekt – is daarbij ook quasi onmogelijk. Vandaar de noodzaak om op een zinvolle manier het voorzorgsprincipe toe te passen. We moeten met andere woorden niet wachten op een wetenschappelijke consensus om bepaalde potentiële gevaren voor het milieu aan te pakken, ernstige aanwijzingen zijn soms voldoende.

De veerkracht van een systeem zegt als beschrijvend concept weinig over de duurzaamheid van dat systeem. Vele ‘onduurzame’ systemen zouden in functie van een toekomst die sociaal en ecologisch duurzaam is juist gebaat zijn met minder veerkracht. Bepaalde onduurzame regimes kunnen echter rekenen op bepaalde mechanismen die ervoor zorgen dat het systeem in stand wordt gehouden. Laat ons echter voor ongewenste situaties niet zozeer het concept ‘veerkracht’ gebruiken, maar wel ‘weerbaarheid’. We volgen dan ook Dhont (2010) die pleit om wenselijke toestanden veerkrachtiger te maken en ongewenste minder veerkrachtig. In ongewenste situaties hoeft een schok – zeker op langere termijn – dan ook niet altijd louter negatief te zijn, maar misschien wel een ‘window of opportunity’ waarin een duurzaamheidstransitie kansen krijgt. In ieder geval vraagt het concept veerkracht normatieve discussies, in het bijzonder wanneer er een spanningsveld bestaat tussen kortetermijn- en langetermijnwensen. Willen we de vertaalslag maken en het concept veerkracht adequaat en krachtig integreren in de onderliggende visie van de Stadsmonitor zal er dan ook een participatief traject met alle stakeholders moeten worden opgezet.

Dhont (2010) wijst alvast op drie ‘indicatoren’ die ons iets kunnen leren over de veerkracht van een systeem: diversiteit, modulariteit en terugkoppeling. Diversiteit wijst op de aanwezigheid van allerlei lagen, deelsystemen en functies die elk van belang zijn in de dynamiek van het geheel. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen functionele diversiteit (“alle functies doen er toe, en vaak degene die het minst in het oog lopen nog het meest”) en responsiediversiteit (“om een bepaalde functie niet kwetsbaar afhankelijk te maken van één soort, kan ze best door verschillende ‘(f)actoren’ uitgeoefend worden die verschillend op schokken reageren”). Diversiteit staat ook min of meer tegenover specialisatie. Zeker een overgespecialiseerd systeem gekenmerkt door talrijke ‘lock ins’ kan kwetsbaar zijn voor schokken of verandering. Wat bijvoorbeeld doen bij een nieuwe innovatieve ontwikkeling in het veld of wat als de hype overwaait? De tweede indicator die Dhont naar voren schuift betreft modulariteit: een soort netwerk met veel-er losse en zelfstandige componenten waartussen een zekere elasticiteit en buffercapaciteit

zit. De aanwezigheid van dergelijke verbonden subsystemen kan wijzen op een sterk incasseringsvermogen en veerkracht. ‘Overgeconnecteerde’ systemen worden niet als adequaat gezien aangezien bij een schok vaak meer brokken worden gemaakt dan nodig (cfr. een financiële crisis). Ten derde wordt gewezen op het belang van korte terugkoppelingen of feedbackloops. Hoe sneller we de gevolgen van ons gedrag kunnen ervaren en de drempels of opportuniteiten kunnen duiden, hoe sneller we in staat zijn om bij te sturen. Hoewel minder confronterend, kan de Stadsmonitor hier zijn rol vervullen door gerichte informatie over de toestand van een systeem snel te communiceren.

Een concept dat vaak wordt gerelateerd aan veerkracht is ‘panarchie’. Afgeleid van het Griekse ‘pan’ (alles) en ‘arche’ (beheren), omvat panarchie een conceptueel kader dat vertrekt van de duale en schijnbaar contradictorische kenmerken inzake stabiliteit en verandering van complexe systemen en hun interacties. Gunderson en Holling (2001) plaatsen panarchie tegenover hiërarchie. Niet zozeer wordt dan gedacht vanuit lineaire, controleerbare en voorspelbare aparte systemen, maar wel vanuit grillig op elkaar inspelende kleine en grote cyclische processen van meerdere domeinen, op verschillende schaalniveaus en passend in een soort chaotisch vervlochten netwerk van adaptieve systemen. Eenvoudig gesteld duidt het concept panarchie op de mate waarin een bepaald deel van het ecosysteem wordt beïnvloed door- en tevens invloed uitoefent op – andere delen van het ecosysteem. In hun onderzoek stelden bovengenoemde auteurs vast dat het niet zinvol was te focussen op het beïnvloeden of aansturen van één variabele, juist omdat tijdens dit proces andere variabelen ook (doorgaans traag) veranderden, niet zelden met drastische gevolgen op langere termijn voor het totale systeem. Aangezien causale verbanden en voorspellingen quasi onmogelijk zijn, is een traditioneel lineair en mechanistisch managementverhaal niet aangewezen. Al doende leren lijkt meer kansen op succes te hebben. Een breed uitwaaiend monitoringsysteem dat functioneert als een soort ‘early warning system’ kan erg zinvol zijn.

Veerkracht en panarchie zijn concepten die in de literatuur over (duurzame) steden meer en meer opduiken. Zo focussen Transitiesteden (‘Transition Towns’) op de veerkracht van de lokale gemeenschap. De Engelse stad Totnes wordt hier beschouwd als het voorbeeld bij uitstek. De inwoners van Totnes, een kleine stad in het zuidwesten van Engeland, trachten vrij radicaal het eigen energieverbruik terug te dringen en de eigen CO₂-voetafdruk te verkleinen om klimaatverandering tegen te gaan en de afhankelijkheid van aardolie te verminderen. Totnes-initiator en activist Rob Hopkins schreef zijn ervaringen neer in ‘Het Transitie Handboek, van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht’ (Hopkins, 2009). Het energievraagstuk, meestal ook gerelateerd aan de klimaatproblematiek, wordt als één van de grote uitdagingen beschouwd, zeker ook voor onze steden (Van den Dobbelsteen et al., 2012). Vlaamse steden zoals Gent en Leuven hebben de ambitie om zo snel mogelijk onafhankelijk te worden van fossiele brandstoffen en een CO₂-neutrale stad te worden tegen 2050. Deze ‘aanpassing’ is een reactie zowel op de verwachte gevolgen van klimaatverandering (vb. lokaal gewijzigde neerslag, wateroverlast, waterschaarste, zeespiegelstijging, stormen, droogte en hittegolven) als op de stijgende prijzen voor de schaarser wordende fossiele brandstoffen. Bijgevolg vertaalt dit zich in allerhande beleidsinitiatieven gaande van duurzaam bouwen tot zorgvuldig ruimtegebruik, van fietsverbindingen tot lokaal consumeren. Dat laatste aspect brengt ons bij een tweede thema dat hoog op de agenda staat van veerkrachtige steden, namelijk voeding. Carolyn Steel beschrijft in haar boek ‘The hungry city’ treffend ons voedselsysteem. Agro-industrie, waterschaarste, bodemdegradatie, voedselafval, oneerlijke handel, biodiversiteitsafname, welvaartsziekten, Stuk voor stuk wijzen deze

aspecten op de voedselproblematiek. Niet dat steden op het vlak van voeding allen compleet zelfvoorzienend kunnen of moeten worden, maar lokale potenties dienen beter benut te worden. Niet in het minst omwille van het sociale en educatieve aspect (cfr. stadslandbouw, plukboerderijen, volkstuintjes). Verschillende voedselteams in onze Vlaamse steden tonen alvast aan dat wekelijks een pakket lokale biologisch geteelde seizoensgroenten kopen duidelijke milieuwinst oplevert, maar ook dat de zogenaamde korte keten tussen producent en consument ook de garantie biedt dat je een eerlijke prijs betaalt voor een eerlijk product. Goeminne (2012) ziet het grootste voordeel zelfs in het loskomen van de overdonderende supermarkt en in de leuke uitdaging om met een beperkt assortiment biogroenten aan de slag te gaan. Tot slot willen we ook nog wijzen op een derde thema dat aansluit bij veerkrachtige steden: afval en materialen. 'Urban mining' lijkt een concept dat zich specifiek richt op steden ("De stad als nieuwe, moderne mijn"), maar het is vooral een metafoer die aangeeft dat heel wat herbruikbare materialen, vooral dure metalen, verwerkt zitten in bestaande producten en apparatuur. Recyclage van deze materialen past binnen het bredere 'Cradle to Cradle' (C2C): alle gebruikte materialen zouden na hun leven in het ene product, nuttig kunnen worden ingezet in een ander product, zonder echt kwaliteitsverlies. De kringloop is dan compleet.

Het veerkrachtdenken zoals hierboven conceptueel gekaderd en kort geïllustreerd aan de hand van enkele thema's, vinden we ook terug in het analytische denkkader rond ecosysteemdiensten.

2.2. Ecosysteemdiensten als analytisch denkkader

Een ecosysteem levert ecosysteemdiensten. Dit begrip kent de jongste jaren een groeiende belangstelling bij academici en beleidsmakers. Ecosysteemdiensten zijn al de goederen en diensten die ecosystemen aan de maatschappij leveren. Deze zijn niet gratis, onkwetsbaar en onuitputtelijk. Het denkkader 'ecosysteemdiensten' vertegenwoordigt een antropocentrische visie op natuur en geeft de mogelijkheid om natuur beter te linken met maatschappelijke noden en interesses (Meiresonne & Turkelboom, 2012). In het Millennium Ecosystem Assessment Framework (2005) worden vier verschillende soorten diensten onderscheiden: (1) producerende ecosysteemdiensten (voedsel, veevoeder, bouwmaterialen, water, ...), dit zijn zaken die direct geoogst of gebruikt kunnen worden; (2) regulerende ecosysteemdiensten (waterzuivering, waterberging, klimaatregulatie, ...); (3) culturele ecosysteemdiensten (spirituele en esthetische waarde, recreatie, onderwijs, ...) en (4) ondersteunende ecosysteemdiensten (stofkringlopen, bijvoorbeeld van stikstof en koolstof, zuurstofproductie, bodenvorming, ...). De ondersteunende ecosysteemdiensten vormen de basis voor alle andere ecosysteemdiensten.

De vraag van steden naar natuurlijke hulpbronnen reikt tot ver buiten de grenzen van de stad wat op die plaatsen bronproblemen kan veroorzaken: uitputting, vervuiling en verstoring. Eveneens exporteert de stad grote hoeveelheden substanties die op hun beurt vervuiling en verstoring in het hinterland veroorzaken (putproblemen). Daarnaast zijn er de interne problemen voor de mens die meestal worden opgelost door de aan- en afvoerstromen te vergroten (zie figuur 5). Door deze omvangrijke milieugebruiksruimte heeft de stad een ecologische voetafdruk die vele malen groter is dan haar eigen fysieke ruimte. Omwille van de grootte en de impact van steden gaat er meer en meer aandacht naar de mogelijkheid om een deel van de milieu-impact te remediëren en de import van hulpbronnen te reduceren. Steden kunnen daarvoor ecosysteemdiensten aanwenden zoals bladerdakbedekking en eigen onderbenutte hulpbronnen zoals water (Pincetl, 2012).

Boone en Modarres (2007) menen dat in steden de grootste opportuniteiten liggen om de veranderingen door te voeren die noodzakelijk zijn voor een algemene duurzaamheid.

Stedelijke natuur is een nieuw soort ecosysteem, grotendeels gecreëerd door de mens. De ecosystemendiensten die deze natuur levert, zijn dan ook volledig bepaald door toedoen van de mens. De toepassing van ecosysteem wetenschappen in deze zwaar gemodificeerde landschappen die ook gebouwen, infrastructuur en mensen omvatten, doet een set nieuwe en andere onderzoeksvragen ontstaan eigen aan natuur in deze context (Pincetl, 2012). Het stedelijke abiotische milieu (met een sterk gewijzigde bodem, streekvreemde materialen, vervuiling en ontregelde en kunstmatige in- en uitvoerstromen) creëert zeer specifieke groei- en leefomstandigheden voor flora, fauna en mens.

De belangrijkste ecosystemendiensten en -baten van de verschillende categorieën stedelijke natuur worden hieronder voorgesteld.

TABEL 1 Stroomdiagram van ecosystemendiensten en -baten van natuur in de stad

Stedelijke natuur	Diensten	Baten
<ul style="list-style-type: none"> • Groen voor verfraaiing • Groen voor rust en recreatie • Privé groen • Overgebleven natuur, rivier, landbouw, terrein 	<ul style="list-style-type: none"> • Luchtfiltratie, infiltratie/transpiratie • Koele luchtcorridor • Bestuiving • Beleving van natuur • Open ruimte voor recreatie • Verfraaiing door groen • Ruimte voor spel • Lokale voedselproductie • Geluidsdemping 	<ul style="list-style-type: none"> • Minder luchtwegaandoeningen en allergieën • Minder slaapstoornis • Minder hitte stress • Beter geestelijk, fysiek en sociaal welzijn • Beter contact met natuur • Beter ontwikkeling van kinderen • Beter toegang tot duurzaam voedsel • Hogere waarde van vastgoed

Bron: Simoens (2010), eigen bewerking.

Aan de hand van een matrix worden per stedelijk natuurtype de ecosystemendiensten opgesomd. De matrix toont aan dat verschillende natuurtypes voor verschillende diensten instaan en dat verschillende diensten door meerdere types stedelijke natuur geleverd worden.

TABEL 2 Matrix die weergeeft per stedelijk natuurype welke diensten (aangeduid in het grijs) deze levert

Ecosysteem-diensten	Lucht filtratie	Infiltratie van regenwater/transpiratie	Koele lucht corridor	Pollinatie	Beleving van natuur: stilte, geur, natuur-geluid, biodiversiteit	Open groen/blauwe ruimte voor recreatie	Verruiming door groen/stimulerende omgeving voor zachte mobiliteit	Lokale voedselproductie	Sociale contacten
Openbaar groen									
Stadsbos/ stadspark									
Natuurreservaat									
Begraafplaatsen									
Rivier/zeemeer									
Sportterreinen									
Kinderspeelplaats									
Straatbomen									
Berm/plantsoen									
Privé groen									
Stadstuin, voortuin									
Gecultiveerd land									
Groendaken									
Gevelbeplanting									
(school) moestuin, lokale (csa) boerderij, volkstuin									

Bron: Simoens (2010).

3. Observaties en reflecties als input voor verder debat over de ecologische dimensie van de Stadsmonitor

3.1. Enkele oorspronkelijke uitgangspunten

Centraal in de visiematrix staan de begrippen duurzaamheid en leefbaarheid. Leefbaarheid werd oorspronkelijk in verband gebracht met wonen en de beleving van inwoners op een beperkt territoriaal niveau (wijk/buurt). In de loop van de jaren '90 evolueerde leefbaarheid naar een groter schaalniveau, van buurten en wijken naar steden en streken. Ook werd de invalshoek groter, met aandacht voor de werking van de arbeidsmarkt, lokale en sociale diensteneconomie, onderwijs, verkeersleefbaarheid, Duurzaamheid is gebaseerd op het concept duurzame ontwikkeling. In essentie slaat dit op ontwikkelingen die tegemoet komen aan de behoeften van huidige generaties zonder de behoeften van de toekomstige generaties in het gevaar te brengen. In de visiematrix wordt bijkomend aandacht besteed aan participatie en solidariteit met armen. Uiteindelijk kan duurzaamheid in het kader van de Stadsmonitor worden omschreven als een behoeftebevrediging van de huidige generatie, zowel arm als rijk, zowel in noord als zuid. Zij hebben allen recht op een kwaliteitsvol en waardig leven, net zoals de volgende generaties. Ontwikkeling moet zo verlopen dat de behoeften van de volgende generaties niet in het gedrang komen. Dit wil zeggen dat de grenzen van wat onze planeet aankan, de draagkracht van de aarde of ook wel de 'milieugebruiksruimte', niet overschreden mag worden. Daarom moet er rationeel worden omgegaan met grond(ruimte) en milieugoederen (brandstof, water, etc.). Ten tweede moet een leefbare en duurzame stad aandacht besteden aan de kwaliteit van het leefmilieu door verontreiniging te vermijden, door preventie, hergebruik, recyclage, verwerking en berging. Ten derde moet de kwaliteit van groen- en natuurvoorzieningen bevorderd worden. Het ontwerp, de inrichting en het onderhoud van infrastructuur en de publieke ruimte dragen bij aan een leefbare en duurzame stad.

3.2. Huidige intenties en indicatoren

3.2.1. Intenties

De visiematrix telt in totaal meer dan 150 intenties, het fysiek-ecologische luik telt er 32. De intenties geven aan in welke richting het wenselijk is dat steden evolueren om meer duurzaam en leefbaar te worden. Het gevaar bestaat dat intenties te sterk 'op zich' worden beoordeeld. Intenties moeten daarom altijd in combinatie met andere intenties worden gezien. Om dit te bekomen werden intenties gebundeld in (thematische) clusters. Onderstaande clusters kaderen binnen het fysiek-ecologische luik.

Recreatief medegebruik van ruimte en infrastructuur stimuleren. Recreatief medegebruik van publieke ruimte wordt gestimuleerd. Bovendien streeft men naar het meervoudig gebruik van voorzieningen, openbare en private ruimtes voor ontspanning, sport en spel, toerisme en evenementen.

Duurzaam ondernemen (ondertussen verwijderd uit de set). Ondernemingen in de stad besteden actief aandacht aan het zorgvuldig ruimtegebruik en de eco-efficiëntie van de productieprocessen en producten.

Kwaliteit van de woonomgeving. De kwaliteit van de woonomgeving wordt verbeterd door te werken aan het straatbeeld, de aanwezigheid en toegankelijkheid van groen, de uitbouw van diverse voorzieningen op maat van bewoners, verkeersleefbaarheid en veiligheid.

Minder verkeershinder en minder verkeersdruk op natuur en milieu. De verkeershinder voor mens en milieu neemt af.

Versterken van groen en natuur. Er is voldoende groen en natuur aanwezig in de stad dat tegemoet komt aan de behoefte van alle levende wezens. De kwaliteit ervan wordt verhoogd door alle groen en natuurgebieden tot een netwerkstructuur te verbinden. Dat stedelijke groen heeft diverse functies, o.a. een ecologische en landschappelijke functie, een recreatieve en educatieve functie, een stedenbouwkundige en cultuurhistorische functie, ... Het groen in de stad is voldoende bereikbaar en toegankelijk, ook voor inwoners uit dichtbebouwde wijken.

Rationeel milieugebruik. Rationeel gebruik van milieugoederen (grondstoffen, brandstoffen, water, ...) wordt bevorderd. Hiervoor besteedt men aandacht aan milieubesparingen, verbeteringen van de milieuefficiëntie en de introductie van hernieuwbare milieugoederen.

Verhogen milieukwaliteit. De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu is hoog genoeg, zodat het tegemoet komt aan de behoeften van alle levende wezens. Het heeft geen negatieve invloed op de gezondheid van bewoners.

Versterken van burgerparticipatie rond natuur- en milieubeheer. Alle actoren werken samen in het sturen van het natuur- en milieubeleid om hinderpalen (zoals prijzen, regels of gebrekkige informatie) voor het milieuvriendelijk handelen weg te nemen.

Zorgvuldig ruimtegebruik voor wonen en ondernemen. Zorgvuldig en zuinig ruimtegebruik voor het wonen en ondernemen wordt bevorderd. In de woongebieden en op de bedrijventerreinen wordt compact gebouwd. In die gebieden wordt de ruimte ingericht met het oog op het medegebruik ervan voor relevante nevenactiviteiten.

Ondanks het feit dat de clusters grotendeels verschillende thema's behandelen (vb. mobiliteit, ondernemen, wonen, etc.) is een zekere overlap onvermijdelijk. In wat volgt overlappen we de relatie tussen de concepten die gebruikt zijn bij het opstellen van de visiematrix, zoals milieugebruiksruimte en het ecopolisconcept, en de clusters.

De cluster **rationeel milieugebruik** legt de nadruk op rationeel gebruik van milieugoederen (grondstoffen, brandstoffen, voedsel, ...), milieubesparingen, verbeteringen van de milieuefficiëntie en de introductie van hernieuwbare milieugoederen. Deze cluster kan dan ook binnen het concept van milieugebruiksruimte geplaatst worden. Als we de intenties in deze cluster echter eens nader bestuderen zien we een sterke nadruk op energie. Intenties zoals *'In de stad is er aandacht voor besparingen bij het eindgebruik van energie, voor hernieuwbare energiebronnen en voor hogere efficiëntie van primaire brandstoffen'* staan centraal. Het verkleinen van de milieugebruiksruimte gaat echter verder dan besparingen op energie alleen. Het promoten van lokale voedselproductie, het aanbieden van seizoensgebonden groenten en fruit, het gebruik van de auto ontmoedigen en het gebruik van openbaar vervoer aanmoedigen, het gebruik van gerecycleerd papier, etc. zijn slechts enkele voorbeelden van maatregelen die de milieugebruiksruimte

verkleinen. Intenties met betrekking tot het verkleinen van de milieugebruiksruimte zijn dus zeker aanwezig in de visiematrix maar beperken zich tot slechts één aspect.

Ook het ecopolisconcept is aanwezig in verschillende clusters en intenties in het fysiek-ecologische luik van de Stadsmonitor.

De eerste bouwsteen uit het ecopolisconcept, een beter beheer van stromen, toont veel overeenkomst met het concept van milieugebruiksruimte. De nadruk ligt er op water-, lucht-, grondstoffen-, energie- en verkeersstromen. Zoals hierboven reeds vermeld is er in de intenties voornamelijk aandacht voor energiestromen. Stromen van water, lucht, e.a. zijn minder prominent aanwezig in de visiematrix.

Verwijzingen naar de tweede bouwsteen uit het ecopolisconcept, een beter beheer van plekken, zijn talrijk aanwezig in de cluster **versterken van groen en natuur**. Aandachtspunten in deze tweede bouwsteen zijn een natuurvriendelijke inrichting van plekken, geschikt ecologisch natuurbeheer en de verbindingen tussen deze plekken. De intenties in deze cluster stellen dat de kwantiteit en kwaliteit van groen en natuur uitgebouwd moet worden op maat van alle levende wezens. In de stad moet er daarom een netwerkstructuur aanwezig zijn waarbij er aandacht is voor de combinatie tussen groen en water en de relatie van het groen binnen de stad met het buitengebied. Een goed uitgebouwde netwerkstructuur is van belang voor de soortenrijkdom van planten en dieren. Meer concreet moeten steden natuurontwikkeling stimuleren in gebieden waar de natuurfunctie neven- of ondergeschikt is en de ruimte en de kwaliteit van stedelijk groen en natuur vergroten. Open en groene ruimte moet zoveel mogelijk worden gespaard door zuinig ruimtegebruik en een maximale bundeling van infrastructuur. Ook moet er aandacht zijn voor ruimte voor wonen en ondernemen. Steden moeten streven naar een gedifferentieerde dichtheid die geen afbreuk doet aan de leefbare woonkwaliteit.

Tenslotte is er de laatste bouwsteen, bouwstenen voor een beter organisatorisch beheer, die terug te vinden is in de cluster **versterken van burgerparticipatie rond natuur- en milieubeheer**. Ook met betrekking tot deze bouwsteen zijn er verschillende intenties terug te vinden. Natuur- en milieueducatie moet in steden worden gestimuleerd om het draagvlak onder de inwoners, het respect voor de natuur en het milieu- en rationeel energiegebruik te vergroten. Een deel van deze verantwoordelijkheid wordt bij de stedelijke administraties gelegd. Zij kunnen het goede voorbeeld geven aan de inwoners. Steden moeten er tenslotte voor zorgen dat er geen hinderpalen (prijs, regelgeving, gebrek aan informatie, etc.) zijn om milieuvriendelijk te kunnen handelen.

3.2.2. Indicatoren

Een groot aantal indicatoren werd opgesteld om bovenstaande clusters/thema's in beeld te brengen. Op de website van thuis in de stad kunnen deze indicatoren per cluster geraadpleegd worden (www.thuisindestad.be). In 2010 zijn de indicatoren met betrekking tot milieu en natuur geëvalueerd in verschillende themagroepen. Bij deze evaluatie werd er vertrokken vanuit de (al dan niet) beschikbaarheid van data. Dit verklaart waarom sommige indicatoren die binnen de intenties van de visiematrix passen toch werden geschrapt. Indicatoren die niet op stedelijk niveau op korte of middellange termijn konden worden ingevuld zijn uit de set verwijderd.

Tabel 3 geeft een overzicht van de meest relevante indicatoren in het fysiek-ecologische domein en de veranderingen die in 2010 werden uitgevoerd.

TABEL 3 Overzicht indicatoren

Indicatoren	Nieuw toegevoegde indicatoren in 2010
Groenindruk van de eigen buurt	Aandeel bebouwde oppervlakte
Oppervlakte waardevolle natuur (verlaten in 2010)	Toegankelijkheid natuur en bos
Bereikbaar openbaar buurtgroen	Oppervlakte natuurgebied met effectief natuurbeheer
Huishoudelijk afval	Waterzuivering
Milieuwzorg in bedrijven (verlaten in 2010)	Groendaken
Milieuwzorg op school (verlaten in 2010)	Energieverbruik via energieprestatiecertificaten
Oppervlaktewaterkwaliteit (verlaten in 2010)	Energiepeil van nieuwbouw en verbouwing
Pistes	Afsluitingen elektriciteit en aardgas
Oppervlakte aan groen (verlaten in 2010)	Budgetmeters elektriciteit en aardgas
Milieuvriendelijkheid van het wagenpark (ingevuld in 2010)	Energie- en waterbesparende maatregelen thuis
Bereikbaar stadsgroen	Buurtproblemen: lawaaihinder
Huishoudelijk waterverbruik (verlaten in 2010)	Buurtproblemen: milieuhinder
Lokale bijdrage aan mondiale klimaatveranderingen	Nieuw toegevoegde pistes in 2010
Luchtkwaliteitsindex (verlaten in 2010)	Beschikbaarheid van groen per inwoner
Eco-efficiëntie ondernemingen	Pesticidegebruik bij inwoners
	Oppervlakte aan brownfields ten opzichte van oppervlakte ontwikkelde brownfields
	Elektriciteits- en aardgasverbruik bij inwoners

Bron: eigen verwerking.

Indicatoren die het rationeel milieugebruik (MGR en een beter beheer van stromen) in beeld brengen zijn voornamelijk energie-gerelateerde indicatoren zoals energieverbruik via energieprestatiecertificaten en energie- en waterbesparende maatregelen thuis. Indicatoren die andere stromen (vb. voedsel, lucht, afval, water) in beeld brengen zijn in mindere mate opgenomen in de Stadsmonitor. De hoeveelheid huishoudelijk afval zegt bijvoorbeeld iets over de afvalstroom in de stad.

De ecologische voetafdruk die nauw verbonden is met het concept milieugebruiksruimte is niet opgenomen in de Stadsmonitor. De voetafdruk is vooral geschikt om de ecologische duurzaamheid van een land, een onderneming, een activiteit, een product of een persoon in kaart te brengen en te verbeteren (Bruers & Verbeecq, 2010). De berekeningen maken voornamelijk gebruik van openbare statistieken die vaak enkel op nationaal niveau beschikbaar zijn. Enkel wanneer alle cijfers op het lokale niveau en in dezelfde mate van detail aanwezig zijn kan de ecologische voetafdruk overwogen worden op een lager schaalniveau (Postma, 2000; Geerken et al., 2011). In 2012 werd het Living Planet Report voorgesteld waarin onder andere de ecologische voetafdruk voor alle landen in de wereld werd berekend. Uit dit rapport blijkt dat de ecologische voetafdruk van België, waar we in 2008 nog een voetafdruk van 5,1 gha hadden, we in 2012 een voetafdruk van 7,09 gha hebben en daarmee de 6^e grootste ter wereld (Living planet report, 2012). Ook voor Vlaanderen en Brussel zijn er pogingen geweest om de ecologische voetafdruk te meten. In de Vlaamse centrumsteden zijn tot nog toe geen initiatieven genomen om de

ecologische voetafdruk te meten. Het Global Footprint Network (GFN) wil steden aanzetten tot het berekenen van hun voetafdruk. Zij doen dit onder andere door steden een aantal case studies aan te bieden (http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_for_cities/). Soortgelijke indicatoren die wel al ingang hebben gevonden in een aantal Vlaamse steden (o.a. Hasselt) zijn de koolstofvoetafdruk en de watervoetafdruk.

Verwijzingen in de clusters en intenties naar de tweede bouwsteen van het ecopolismodel, zoals in 3.2.1 vermeld, zijn talrijk aanwezig. Indicatoren die dit thema meten zijn echter minder talrijk. Indicatoren zoals oppervlakte natuurgebied met effectief natuurbeheer, waterzuivering en pesticidegebruik bij inwoners schetsen een (oppervlakkig) beeld van de natuurvriendelijke inrichting van plekken en van de aanwezigheid van geschikt ecologisch natuurbeheer. Indicatoren die de verbindingen (corridors) tussen de verschillende plaatsen (netwerkstructuur) in beeld brengen zijn nauwelijks aanwezig in de Stadsmonitor. De ruimtelijke component van een (blauwgroen) netwerk is moeilijk te vertalen naar concrete indicatoren. Netwerkstructuren worden dan ook vaak cartografisch in beeld gebracht. Voor elke centrumstad is er in de Stadsmonitor een kaart opgenomen die het bereikbaar openbaar buurtgroen weergeeft. Bereikbaar openbaar buurtgroen is alle groen dat een zekere gebruikswaarde heeft, vrij toegankelijk is en minimum 2.000m² groot en zich op minder dan 400 m loopafstand bevindt. Deze kaarten bevatten geen informatie over waterlopen of wateroppervlakten, brengen slechts een beperkt deel van het groen in de stad in beeld en bevatten geen informatie over de kwaliteit van groene en blauwe elementen of corridors maar kunnen toch een ruw beeld schetsen van de netwerkstructuur. Momenteel is het concept van een blauwgroen netwerk echter nog niet ingeburgerd bij de Vlaamse centrumsteden. In Nederland bijvoorbeeld is dit concept wijder verspreid. Ook Brussel zet in op het blauwgroene netwerk (Hannequart & Schamp, 2007).

Het laatste element van het ecopolisconcept, een beter organisatorisch beheer, is net zoals de tweede bouwsteen aanwezig in de clusters en intenties maar ontbreekt zo goed als volledig bij de indicatoren. Er wordt enkel nagegaan in welke mate inwoners tevreden zijn over het groen in hun buurt en de huisvuilvoorzieningen. Dit zegt niets over de mate waarin bewoners betrokken zijn met de milieu- en natuurproblematiek, over mate van milieueducatie, etc.

3.3. Reflectie over nieuwe invalshoeken

3.3.1. (N)iets nieuws onder de zon?

Nieuwe populaire concepten (i.c. veerkracht) en denkkaders (i.c. ecosysteemdiensten) hoeven niet te betekenen dat duurzaamheid plots compleet anders wordt ingevuld, laat staan dat de set van indicatoren van de Stadsmonitor grotendeels aan vernieuwing toe is. Nieuwe concepten en denkkaders kunnen echter wel helpen om duurzaamheidsvraagstukken – al dan niet in een nieuw kledingje- op de agenda te houden of krijgen.

Uit onze analyse blijkt alvast dat her en der nieuwe interessante accenten kunnen worden gelegd maar dat vooral de nood aanwezig blijft om enkele oorspronkelijke indicatoren van data te voorzien en deze niet ongevuld te laten wegwijnen. Of we nu gebruik maken van 'draagkracht' of van 'veerkracht' als onderliggend concept zal geen groot verschil maken om het ecologische luik adequaat in de Stadsmonitor te positioneren. Wel het verder operationaliseren en het verzamelen

van cijfergegevens over klimaat, energie, luchtkwaliteit, stadsgroen, waterverbruik, geluidshinder, etc. Cruciale 'potentiële' indicatoren omtrent deze thema's zijn bij aanvang wel opgenomen in de Stadsmonitor, maar omwille van datagebrek verdwijnen ze al te nadrukkelijk naar de achtergrond.

Hoewel fundamenteel en op het vlak van visie aanpassingen relatief beperkt blijven, is het echter zinvol stil te staan bij de verschillen (vooral aanvullingen) die optreden wanneer een nieuw dragend concept of denkkader wordt gehanteerd.

3.3.2. Veerkracht

In tegenstelling tot milieugebruiksruimte en het ecopolismodel is veerkracht een abstracter begrip. De vraag is dus hoe we dit concept in de Stadsmonitor kunnen integreren? In wat volgt gaan we na in welke mate veerkracht aanwezig is of ontbreekt in het fysiek-ecologische luik van de Stadsmonitor. Veerkracht kan worden toegepast op een verscheidenheid aan domeinen, daarom beperken we ons in dit artikel tot het overlopen van het energievraagstuk, voeding en afval- en materiaalstromen.

Het energievraagstuk, ook wel vaak gerelateerd met de klimaatproblematiek, is een brandend actueel thema. Vlaamse steden hebben dit thema hoog op de agenda staan en dit vertaalt zich in allerhande beleidsinitiatieven zoals duurzaam bouwen, zorgvuldig ruimtegebruik, een streven naar klimaatneutraliteit, Intenties met betrekking tot het energievraagstuk met aandacht voor besparingen bij het eindgebruik van energie, aandacht voor hernieuwbare energiebronnen en aandacht voor een hogere efficiëntie van primaire brandstoffen zijn al sinds 2004 in de visiematrix verwerkt. Energie is namelijk een kernbegrip bij milieugebruiksruimte en in het ecopolisconcept. Het grote aandachtspunt is de vertaling van de intenties naar indicatoren. In 2010 werd er reeds een poging gedaan om meer relevante en actualiseerbare indicatoren toe te voegen aan de indicatorenset (zie tabel 3). Een aantal van deze nieuwe indicatoren zijn energieverbruik via energieprestatiecertificaten, energiepeil van nieuwbouw en verbouwingen en elektriciteits- en aardgasverbruik bij inwoners. In de editie van 2011 werden eveneens een aantal vragen met betrekking tot duurzaamheid van de woning aan de survey toegevoegd. Deze vragen gaan na of inwoners aan energierecuperatie doen via vb. zonnepanelen, zonneboiler, groendak of regenwaterput en of zij energiebesparende maatregelen hebben genomen zoals het installeren van een waterbesparende douchekop, het kopen van elektrische toestellen met een A-label of een thermostatische kraan en kamerthermostaat.

Uit dit overzicht blijkt dat het energievraagstuk aanwezig is in de Stadsmonitor, zowel in de clusters en intenties als in de indicatorenset. De tekortkomingen in de vertaling van de intenties naar indicatoren zijn in 2010 deels weggewerkt. Indicatoren die in de toekomst in overweging kunnen worden genomen zijn: lokale energieproductie, energie-afhankelijkheid, energie-intensiteit, temperatuur in de stad, CO₂-emissie van de stad, etc. Dat het verzamelen van relevant datamateriaal hieromtrent mogelijk is, bewijzen alvast enkele Vlaamse centrumsteden (i.c. Gent en Leuven).

Een tweede thema dat we onder de loep nemen, zijn stromen van afval en materialen. De term cradle-to-cradle wordt in deze context vaak gebruikt. Alle gebruikte materialen zouden na hun leven in het ene product, nuttig moeten kunnen worden ingezet in een ander product zonder kwaliteitsverlies. Het rationeel gebruik en hergebruik van grondstoffen is in de visiematrix

aanwezig in de cluster rationeel milieugebruik. Maar in tegenstelling tot het energievraagstuk is de vertaling van de intenties naar indicatoren minder geslaagd. Indicatoren zoals de hoeveelheid (kg) restafval en het aandeel (%) selectief ingezameld afval per stad schetsen de grootte van de afvalstromen maar geven geen inzicht over welke afval- en materiaalstromen steden binnen- en buitenlopen, over hoeveel materialen er effectief hergebruikt worden, etc. Indicatoren zoals materiaalproductiviteit en graad van zelfvoorziening kunnen hier een beter beeld van schetsen.

Een laatste thema dat we behandelen is voedsel en voedselstromen. Nergens in de Stadsmonitor, niet in de clusters en intenties, niet in de indicatorenset, is er een verwijzing naar dit thema. Voedsel(stromen) stond bij het opstellen van de visiematrix in 2004 nu eenmaal niet zo hoog op de agenda. Vleesconsumptie, oneerlijke handel, welvaartsziekten (obesitas), waterschaarste e.a. zijn onderwerpen waar steden de dag van vandaag wel stil bij moeten staan. In Vlaanderen zien we de opkomst van voedselteams die lokaal geteeld voedsel promoten en verspreiden, zien we steeds meer bio-winkels opduiken in het straatbeeld en kunnen initiatieven zoals 'dagen zonder vlees' op veel bijval rekenen. De vraag die nu moet gesteld worden is of voedsel al dan niet dient opgenomen te worden in de visiematrix. Is het een thema dat voldoende leeft in de centrumsteden en onder de inwoners? Helpt dit thema mee de duurzaamheid van een stad te schetsen? Indien ja, welke indicatoren kunnen dan worden opgenomen? Indicatoren die de lokale voedselproductie, de hoeveelheid weggegooid voedsel, de vleesconsumptie en het aandeel inwoners met obesitas in beeld brengen zijn slechts enkele mogelijkheden.

Het energievraagstuk, stromen van afval en materialen en voedsel zijn slechts enkele voorbeelden van onderwerpen die in het kader van veerkracht kunnen geïntegreerd worden in de Stadsmonitor. Het is aangeraden om in het kader van de Stadsmonitor een participatief traject op te richten met alle stakeholders om na te gaan welke onderwerpen vandaag leven in de centrumsteden en dus in aanmerking komen om opgenomen te worden in de Stadsmonitor.

3.3.3. Ecosysteemdiensten

Ecosysteemdiensten zijn alle goederen en diensten die een ecosysteem aan de maatschappij levert. Het concept van de ecosysteemdiensten is een relatief nieuw fenomeen, het is dan ook niet expliciet aanwezig in de visiematrix. Toch zijn er enkele intenties die met ecosysteemdiensten in verband kunnen worden gebracht. In de clusters kwaliteit van de woonomgeving, versterken van groen en natuur en verhogen van milieukwaliteit is de aanwezigheid van groen in de stad een aandachtspunt. In de intenties wordt groen niet expliciet vermeld als leverancier van ecosysteemdiensten maar dat is het wel. Groen zorgt onder andere voor luchtfiltratie, verfraaiing van de ruimte, geluidsdemping, etc. Dit heeft op zijn beurt dan weer een positief effect op de luchtkwaliteit, het fysiek en sociaal welzijn, etc.

Het concept van ecosysteemdiensten is zeer eenvoudig te vertalen naar indicatoren. Indicatoren en pistes die vandaag reeds in de Stadsmonitor zijn opgenomen zoals beschikbaarheid van groen per inwoner, luchtkwaliteit, groendaken, ... passen perfect binnen dit concept. Indicatoren die nog niet in de Stadsmonitor opgenomen zijn maar wel overwogen kunnen worden zijn indicatoren die natuurlijk kapitaal in beeld brengen zoals oppervlakte natuur- en bosreservaten, hoeveelheid groen per inwoner (de norm voor stedelijke gebieden bedraagt 30m² per inwoner) en tuintellingen (vogels, vlinders). Ten slotte kan er gebruik gemaakt worden van de natuurwaardeverkenner (<http://rma.vito.be/natuurwaardeverkenner/index.php>). De natuurwaardeverkenner dient ter ondersteuning voor het kwantificeren en waarderen van ecosysteemdiensten in een Milieu Kosten

Baten Analyse of andere evaluaties van (infrastructuur)projecten met een impact op natuur. Ook is het instrument geschikt voor het vergelijken van alternatieve locaties en inrichtingen van aan te leggen natuur. Een minpunt is dat de natuurwaardeverkenner de gekende economische waarde van een gebied berekent en deze is niet gelijk aan de natuurwaarde van een gebied.

De vraag die dus dient gesteld te worden is of ecosysteemdiensten al dan niet expliciet moeten worden opgenomen in de visiematrix. Indirect is dit concept reeds aanwezig. Ook indicatoren die ermee gelinkt kunnen worden zijn deels aanwezig in de indicatorenset.

Uitleiding

Meer dan 10 jaar geleden werd aan de hand van een participatief traject de visiematrix opgesteld. De visiematrix leidde tot een groot aantal indicatoren die werden geselecteerd op basis van hun link met de visiematrix, hun interpreteerbaarheid, hun link met meerdere indicatoren en de governance setting (Block et al., 2006). Vandaag zijn de indicatorensets licht gewijzigd maar is de visiematrix ongewijzigd gebleven.

Bij het opstellen van de visiematrix, en meer specifiek het fysiek-ecologische luik, stonden milieugebruiksruimte en het ecopolisconcept centraal. Kernbegrippen waren behoeften, rechtvaardigheid en draagkracht. Clusters zoals rationeel milieugebruik, versterken van groen en natuur en versterken van burgerparticipatie rond natuur- en milieubeheer vormen de basis voor het fysiek-ecologische luik. De laatste jaren zien we dat veerkracht en het meer praktische concept van ecosysteemdiensten op de voorgrond zijn getreden. Inhoudelijk tonen de 'nieuwe' concepten alvast erg veel overeenkomsten met de 'oude'. De vraag die we ons in dit artikel dan ook stellen is of deze nieuwe 'hypes' grondige wijzigingen vragen omtrent de ecologische dimensie van de Stadsmonitor?

Uit onze analyse blijkt dat milieugebruiksruimte en het ecopolisconcept sterk ingebed zijn in de visiematrix. De vertaling van de intenties naar indicatoren daarentegen laat soms te wensen over. Een voorbeeld: indicatoren met betrekking tot milieugebruiksruimte leggen sterk de nadruk op energie, terwijl het verkleinen van afvalstromen, voedselstromen, etc. eveneens bijdraagt tot het verkleinen van de milieugebruiksruimte. Indicatoren die deze stromen in beeld brengen zijn echter in de minderheid. Een kritische kanttekening door Heughebaert (2008) is hier zeker op zijn plaats: *'Het omzetten van een visie op duurzaamheid in indicatoren is geen gemakkelijke opgave. Duurzaamheid is een kwaliteit die zich niet zo gemakkelijk laat meten'*. Verder beschouwt Heughebaert ecologische duurzaamheid als de zwakke poot in de Stadsmonitor. Aandachtspunten volgens hem zijn het ontbreken van grenzen, het gebrek aan aandacht voor het grondstoffenverbruik en de grondstoffenstromen.

Eén van de nieuwe concepten, veerkracht, hebben we in dit artikel aan bod laten komen aan de hand van 3 thema's, namelijk het energievraagstuk, stromen van afval en materialen en voedsel en voedselstromen. Het energievraagstuk is zowel in de visiematrix als de indicatorenset vertegenwoordigd. Stromen van afval en materialen daarentegen komt aan bod in de visiematrix maar werd niet degelijk vertaald naar indicatoren. Voedsel en stromen van voedsel ten slotte ontbreekt zowel in de visiematrix als bij de indicatoren. Het tweede nieuwe concept,

ecosysteemdiensten, is niet expliciet aanwezig in de Stadsmonitor maar kan onrechtstreeks in verband worden gebracht met verschillende clusters, intenties en indicatoren.

Het antwoord op de vraag of deze nieuwe ‘hypes’ grondige wijzigingen vragen omtrent de ecologische dimensie van de Stadsmonitor is dus niet zo eenduidig te beantwoorden. Veel hangt af van in welke mate deze thema’s leven in de steden, bij het Stadsbestuur en onder de inwoners. We eindigen daarom ook met een oproep aan alle betrokkenen om een nieuw participatief traject op te starten om de visiematrix en de indicatorsets te evalueren. Dit artikel wil dienen als eerste insteek om de discussie aan te wakkeren. Maar meer nog willen we oproepen om dringend enkele ecologische indicatoren effectief uit te werken. Ecologische steden hebben deze knipperlichten en ‘early warning systems’ immers nodig.

REFERENTIES

- Block, T., Van Assche, J., Vandewiele, D., De Rynck, F. & Reynaert, H. (2006). *Steden op koers? Stadsmonitor voor leefbare en duurzame Vlaamse steden*. Brugge: Vanden Broele.
- Boone, C.G. & Modarres, A. (2007). *City and environment*. Philadelphia: Temple university press.
- Bruers, S. & Verbeeck, B. (2010). De berekening van de ecologische voetafdruk van Vlaanderen. studie uitgevoerd in opdracht van de Vlaamse Milieumaatschappij, MIRA, MIRA/2010/01, Ecolife.
- Brundtland, H. (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press for the World Commission on Environment and Development.
- Daly, H. & Farley, J. (2004). *Ecological Economics: Principles and Applications*. Washington: Island Press.
- De Jonge, W., Van Assche, J. & Mazijn, B. (2001). *Onderzoek naar de mogelijkheden en beperkingen van het concept milieugebruiksruimte*. Rapport CDO-UGent, Brussel: DWTC.
- De Smedt, p. (2005). *Aanzet voor het concept van een monitor DO, uitgangspunten voor een integrale benadering*. APS, Brussel.
- Dhont, R. (2010). Veerkracht denken. In: *Oikos*, 4, pp.6-24.
- Geerken, T., Vercalsteren, A., Van Hoof, V., Cleymans, D. & d’Ursel, T. (2011). Analyse van het concept voetafdruk in een Vlaamse beleidscontext. Studie uitgevoerd in opdracht van LNE.
- Goeminne, G. (2012). Vrijheid in tijden van smeltende poolkappen. *Knack*, 26 november 2012.
- Grimm, N.B., Faeth, S.H., Golubiewski, N.E., Redman, C.L., Wu, J., Bai, X. & Briggs, J.M. (2008). Global Change and the Ecology of Cities. In: *Science* 319, 756-760.
- Hannequart, J-P. & Schamp, E. (2007). Groen en blauw netwerk. *Brussels instituut voor milieubeheer*.
- Heughebaert, M. (2008). Stadsmonitor: duurzaamheid ondergesneeuwd in de consensus. In: *Oikos*, 45 (2), 25-37.
- Heyn, M. & Hermy, M. (2003). Een groen-blauw netwerk als drager van een duurzame stadsontwikkeling en een stedelijk natuurbelied. In: Schets, L. (red.). *De eeuw van de stad: over stadsrepublieken en rastersteden (voorstudies witboek)*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 341 – 362.
- Hopkins, R. (2009), *Transitie Handboek – Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht*. Uitgeverij Jan van Arkel i.s.m. Transitienetwerk Vlaanderen en Transition Towns Nederland.
- Joss, S. (2010). Eco-cities – A global survey 2009. In: *WIT transactions on ecology and the environment*, 129, 239-250.
- Living Planet Report – biodiversity, biocapacity and better choices (2012). WWF

- Meiresonne L. & Turkelboom F. (2012). Biodiversiteit als basis voor ecosysteemdiensten in regio Vlaanderen. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2012 (1). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis. World Resources Institute, Washington, DC. Convention on Biological Diversity (CBD, 1992).
- Opschoor H. (1995). *Krapte aan milieugebruiksruimte*, in: *Oefeningen in duurzaamheid: Perspectieven naar 2040*, Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, p. 12
- Paredis, E. (2001). Duurzame ontwikkeling: de ambities doorgelicht, Bode, B, Vervliet, E. (eds.), *NoorZuidCahier Duurzame Ontwikkeling*, 26 (4), pp.33-46.
- Peeters, J. (2010). *Een veerkrachtige samenleving. Sociaal werk en duurzame ontwikkeling*, Berchem: EPO.
- Pincetl, S (2012). Nature, urban development and sustainability – What new elements are needed for a more comprehensive understanding?. In: *Cities* (in press).
- Postma, A.P. (2000). *Ecologische voetafdruk – Betekenis en bruikbaarheid*. Wetenschapswinkel voor economie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Register, R. (1987). *Eco-city Berkeley: Building for a healthy future*. Berkeley: North Atlantic Book.
- Rombaut, E. & Heuts, E. (2012). *Duurzame stedenbouw in woord en beeld*. Antwerpen.
- Roseland, M. (1997). Dimensions of the eco-city. In: *Cities*, 14 (4), 197-202.
- Schaefer, F., Luksch, U., Steinbach, N., Cabeça, J. & Hanauer, J. (2006). Ecological Footprint and Biocapacity: The world's ability to regenerate resources and absorb waste in a limited time period. Working paper: Eurostat.
- Schets, L. (red.)(2003). *De eeuw van de stad: over stadsrepublieken en rastersteden (voorstudies witboek)*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Simoens, I. (2010). Groen in de stad. In: Jacobs, S. et al (2010). Ecosysteemdiensten in Vlaanderen: een verkennende inventarisatie van ecosysteemdiensten en potentiële ecosysteemwinsten. University of Antwerp, Ecosystem Management Research Group, ECOBE 010-R127.
- Stewart, P.T.A., Cadenasso, M.L., Grove, M.J., Groffman, P.M., Band, L.E., Boone, C.G., Burch, W.R. Jr., Grimmond, S.B., Hom, J., Jenkins, J.C., Law, N.L., Nilon, C.H., Pouyat, R.V., Szlavacz, K., Warren, P.S. & Wilson, M.A. (2008). Beyond Urban Legends: An Emerging Framework of Urban Ecology, as Illustrated by the Baltimore Ecosystem Study. In: *BioScience* 58: 139-150.
- Tanguay, G.A., Rajaonson, J., Lefebvre, J.F. & Lanoie, P. (2010). Measuring the sustainability of cities: An analysis of the use of indicators. In: *Ecological indicators*, 10, 407-418.
- Tjallingii, S. (1992). Ecologisch verantwoorde stedelijke ontwikkeling. In: *IBN-DLO Rapport*, 706, 129.
- Tjallingii, S. (1994). An ecological approach to urban planning. In: van der Vegt et al. (red.). *Sustainable urban development, research and experiments*. Delft University press.
- Tjallingii, S. (1996). *Ecological conditions. Strategies and structures in environmental planning*. Doctoral Delft University of Technology thesis, Wageningen.
- United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro, 3-14 juni 1992.
- Van den Dobbsteven, A., Keefe, G. & Tillie, N. (2012), Cities Ready for Energy Crises - Building Urban energy Resilience. Gomes, V. & Gomes da Silva, M. (eds), *Emerging Economies*. 1, pp.120-128.
- Van Dyck, B. (2012). De weg naar een stedelijke politieke ecologie. In: Holemans, D. (red.). *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. Berchem: Epo.
- Van Herzele, A. & De Vries, S. (2012). Linking green space to health: a comparative study of two urban neighborhoods in Ghent, Belgium. In: *Population and environment*, 34, 171 – 193.
- Van Leeuwen, C.G. (1981). Ecologie en natuurtechniek. In: *Tijdschrift KNHM* 92, 61-67, 99-106, 155-156, 255-262, 297-306.

Wackernagel, M. & Rees, W. (1996). *Our ecological footprint: Reducing human impact on earth*. Global island: New society publishers.

Zuinen, N. & N. Gouzée. (2010). *Biocapacité et empreinte écologique des modes de vie : des indicateurs pour la politique de développement durable?* . Working Paper 11-10. Federaal Planbureau, Brussel.

Websites

http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_for_cities/ (25/01/2013)

<http://rma.vito.be/natuurwaardeverkenner/index.php> (25/01/2013)

<http://www.thuisindestad.be> (25/01/2013)

Het STOP-principe in (en buiten) de stad: realiteit of droom?

Modale keuze voor woon-werkverkeer doorgelicht

Veerle Beyst
Pieter De Maesschalck
Guy Pauwels

Studiedienst van de Vlaamse Regering

De invalshoek voor dit artikel is het STOP-principe. STOP staat daarbij voor de prioriteit die wordt gegeven aan Stappers, Trappers, Openbaar/collectief vervoer en ten slotte het Privaat gemotoriseerd vervoer. In het Pact 2020 wordt dit principe vertaald in een concrete doelstelling waarbij voor het woon-werkverkeer gestreefd wordt om tegen 2020 40% van de verplaatsingen te laten gebeuren met openbaar/collectief vervoer, per fiets of te voet. We willen nagaan of deze doelstelling makkelijker haalbaar is in een stedelijke context. Op basis van data uit het Onderzoek Verplaatsingsgedrag Vlaanderen (OVG) stellen we vast dat de Pact-doelstelling momenteel net niet gehaald wordt in de 13 centrumsteden (38,3%), terwijl in de rest van Vlaanderen de streefnorm nog veraf ligt (24,1%). Via een statistisch model willen we kijken welke factoren een rol spelen bij dit verschil. Na controle voor klassieke socio-demografische variabelen, woon-werkafstand en vervoermiddelenbezit vinden we een verschil tussen de steden en niet-steden. In de steden wordt meer met het openbaar vervoer en per fiets of te voet naar het werk gegaan dan buiten de stad. De woon-werkafstand is de belangrijkste verklarende variabele in het model. We bekijken ook de onderlinge verschillen bij de 13 centrumsteden. Met data uit de enquête van de Stadsmonitor werd een model opgesteld. De stad waar men woont speelt een duidelijke rol voor de modale keuze van het woon-werkverkeer. Gecontroleerd voor socio-demografische variabelen, tevredenheidsaspecten en vervoermiddelenbezit wordt er meer dan gemiddeld met het openbaar vervoer en te voet naar het werk gegaan in Aalst, Antwerpen, Leuven en Mechelen. Genk zit onder het gemiddelde. Het fietsgebruik voor woon-werkverkeer is hoger dan gemiddeld in Antwerpen en Turnhout en lager dan gemiddeld in Aalst en Genk. De variabelen over het bezit zijn de belangrijkste verklarende variabelen in dit model.

Inleiding

Het STOP-principe komt in talloze beleidsdocumenten voor mobiliteit (beleidsnota, mobiliteitsplan, Pact 2020...) ter sprake. STOP staat daarbij voor de prioriteit die wordt gegeven aan Stappers, Trappers, Openbaar en collectief vervoer en ten slotte het Privaat gemotoriseerd vervoer. In het Pact 2020 wordt dit principe vertaald in een concrete doelstelling, waarbij voor het woon-werkverkeer gestreefd wordt om tegen 2020 40% van de verplaatsingen te laten gebeuren

door het collectief vervoer enerzijds (waaronder het openbaar vervoer) en te voet en per fiets anderzijds.

De modale keuze is een complex proces dat wordt bepaald door tal van ruimtelijke, economische en sociale factoren. Toch zijn er een aantal factoren die een duidelijke rol spelen en die in verschillende onderzoeken naar het gebruik van vervoermiddelen naar voor komen, zoals de bereikbaarheid en het inkomen. Zo heeft de aanwezige verkeersinfrastructuur een grote invloed op de keuze van het vervoermiddel. Daarnaast doen de dichtheid van de bewoning en de functiemenging meer mensen de 'trage' vervoermiddelen zoals te voet en de fiets gebruiken. Dit zien we vaak voorkomen in de steden (Verhetsel e.a., 2007).

In dit artikel willen we nagaan of de hierboven genoemde doelstelling gemakkelijker kan behaald worden in een stedelijke context. Uit de Stadsmonitor 2011 blijkt dat de 13 centrumsteden uiteenlopende resultaten behalen voor wat betreft het gebruik van verschillende modi, het bezit van wagens, fietsen en abonnementen voor openbaar vervoer en tevredenheidsaspecten met betrekking tot mobiliteit. Ook de aanwezigheid van basismobiliteit (aandeel inwoners dat woont binnen 500 m loopafstand van openbaar vervoer met een minimumfrequentie) verschilt sterk van stad tot stad.

Uit literatuuronderzoek blijkt dat we een verschil in modale keuze voor het woon-werkverkeer mogen verwachten tussen steden en niet-steden.

De Vos (2010) stelt dat in buurten met een hoge dichtheid minder met de auto wordt gereden en meer verplaatsingen worden gemaakt met alternatieve verplaatsingsmodi. Boussauw (2011) stelt dat stedelijke kenmerken (in tegenstelling tot landelijke kenmerken) in belangrijke mate geassocieerd blijken te zijn met korte pendelafstanden. Volgens Boussauw kunnen we ervan uitgaan dat gebieden met een zeer hoge jobconcentratie vaker dan gemiddeld met het openbaar vervoer worden bereikt. Maar plaatsen met de hoogste jobconcentraties brengen ook de meest extreme vormen van langeafstandspendel met zich mee.

Van Acker (2010) stelt dat wonen in een stedelijke omgeving geassocieerd is met minder complexe verplaatsingspatronen die gekenmerkt worden door minder verplaatsingen en kortere verplaatsingsafstanden en reistijden. Ondanks een significante ruimtelijke invloed in dergelijke buurten blijkt het verplaatsingsgedrag voornamelijk beïnvloed door de sociale status. Personen met een hogere sociale status (hogere opleiding, fulltime tewerkstelling, belangrijke jobstatus, hoog inkomen, hoger autobezit) zijn meer geneigd om zich op een complexe manier te verplaatsen dan personen uit lagere statusgroepen. In stedelijke omgevingen gebruikt men minder de auto maar dit is niet zozeer omwille van de ruimtelijke kenmerken an sich maar eerder wegens de voorkeur om te wonen in een omgeving die toegang biedt tot alternatieven voor de auto (dit noemt men residentiële zelfselectie). Van Acker vond bij een onderzoek naar vrijetijdsverplaatsingen ook belangrijke terugkoppelingsmechanismen die aangeven dat beslissingen over de vervoerswijze op hun beurt de reisattitudes beïnvloeden. Fietsen en wandelen lijken een 'pro-milieu' manier van verplaatsen aan te moedigen en een frequent autogebruik te verhinderen terwijl het tegenovergestelde geldt voor autogebruik. Bovendien moedigt het gebruik van een bepaalde modus een positieve attitude aan tegenover die modus.

De nieuwe diagnostiek woon-werkverkeer (juni 2011) levert ons verder nog relevante informatie over het woon-werkverkeer bij bedrijven met meer dan 100 werknemers, en dit op gemeentelijk niveau. Uit deze bron blijkt dat het autogebruik in steden dikwijls lager is dan elders. 54,4% van de werknemers uit Antwerpen en 59,4% van de werknemers uit Brugge gebruiken de auto

als hoofdvervoermiddel. Voor Vlaanderen bedraagt dit aandeel 69%. Mechelen scoort goed wat betreft treingebruik. 13% van de werknemers uit Mechelen neemt de trein als hoofdvervoermiddel tegenover 4,5% als Vlaams gemiddelde. Tussen 2005 en 2011 nam het treingebruik van werknemers toe in Gent, Antwerpen en Leuven terwijl het afnam in Oostende en Kortrijk. Turnhout is de beste van de klas met betrekking tot de fiets als hoofdvervoermiddel. Een kwart van de werknemers van Turnhout gebruikt de fiets als hoofdvervoermiddel tegenover 13,9% als Vlaams gemiddelde. Ook Brugge (24,7%), Sint-Niklaas (21%) en Oostende (20,1%) scoren goed. Tussen 2005 en 2011 nam het fietsgebruik toe in Roeselare, Aalst, Antwerpen, Leuven en Turnhout.

Op basis van de bevindingen uit de Stadsmonitor 2011 en uit de literatuur willen we in dit artikel verder ingaan op de verschillen in modale keuze tussen de 13 centrumsteden. We richten ons daarbij op een welbepaald verplaatsingsmotief: het woon-werkverkeer.

De onderzoeksvragen die we stellen zijn de volgende:

- Hoe ziet de modale verdeling voor woon-werkverkeer eruit in de 13 centrumsteden en in de rest van Vlaanderen? Wordt de doelstelling in het kader van het STOP-principe al ergens gehaald?
- Is er een verschil in de modale keuze voor het woon-werkverkeer naargelang de stedelijkheid van de woonomgeving (stedelijk versus niet-stedelijk)?
- Welke kenmerken (klassieke socio-demografische, al of niet wonen in een centrumstad, tevredenheidsaspecten, woon-werkafstand, vervoermiddelenbezit) kunnen de modale keuze verklaren? Is er een netto-effect van stedelijkheid? Dit wil zeggen: blijft het effect van stedelijkheid bestaan, gecontroleerd voor de andere verklarende variabelen?
- Verschilt de modale keuze voor woon-werkverkeer tussen de steden onderling? Welke factoren zijn daarvoor verantwoordelijk?

1. Gebruikte data

Naast de enquête van de Stadsmonitor wordt er gebruik gemaakt van het Onderzoek Verplaatsingsgedrag Vlaanderen (OVG, departement MOW)¹. In de 2 databestanden worden enkel de werkende respondenten (beroepsactieven) geselecteerd aangezien onze analyse alleen ingaat op het woon-werkverkeer. Voor de Stadsmonitor levert dat een bestand op met 8.904 respondenten. De steekproef van de Stadsmonitor is representatief voor elke centrumstad en dit voor de kenmerken geslacht, nationaliteit en leeftijd.

Het OVG is een zeer gedetailleerde bevraging van het mobiliteitsgedrag van de Vlamingen. De steekproef van het OVG is representatief voor de Vlaamse bevolking maar niet op het niveau van elke centrumstad. Deze enquête laat ons toe om een accurate modale verdeling weer te geven voor het woon-werkverkeer. We werken met een samengesteld bestand met data uit het OVG 3, OVG 4.1, OVG 4.2 en OVG 4.3 (september 2007 – september 2011). Uit het databestand selecteren we enkel de werkenden. Respondenten werd gevraagd op welke wijze zij het vaakst naar hun werk gaan. Daarbij werd verzocht het hoofdvervoermiddel op te geven: dit is het vervoermiddel waarmee de langste afstand wordt afgelegd. Deze vraag werd enkel gesteld aan werkenden met een vast werkadres dat niet bij hen thuis was. Zo bleven er in totaal 5.318 respondenten over.

1 Voor meer informatie zie <http://www.mobielvlaanderen.be/ovg/>.

De enquête van de Stadsmonitor gebeurde schriftelijk. Het OVG bestaat uit een persoonsvragenlijst, een gezinsvragenlijst en een verplaatsingsboekje. Er werd gevraagd om het verplaatsingsboekje op een willekeurig gekozen dag in te vullen. Nadien werden de persoonsvragenlijst en de gezinsvragenlijst face-to-face afgenomen en werd het verplaatsingsboekje face-to-face overlopen.

2. Analyse van het woon-werkverkeer

2.1 De modale verdeling voor woon-werkverkeer in Vlaanderen

In dit eerste deel schetsen we kort het verschil tussen de centrumsteden en de rest van Vlaanderen voor wat de modale keuze bij het woon-werkverkeer betreft. Hiervoor doen we een beroep op data uit het Onderzoek Verplaatsingsgedrag Vlaanderen (OVG).

TABEL 1 Modale verdeling voor het woon-werkverkeer volgens ruimtelijke indeling van de woonplaats, hoofdvervoermiddel, in %, 2007-2011

	13 centrum- steden ¹	2 groot- steden	11 regionale centrumsteden	Rest van Vlaanderen
S Te voet	4,5	5,5	3,8	2,9
T Fiets	18,0	18,3	17,8	10,6
O Bus	5,1	6,2	4,2	2,4
O Tram/Metro	1,9	4,0	0,3	0,6
O Trein	8,1	7,2	8,8	6,5
O Bedrijfsvervoer	0,7	0,6	0,9	1,1
P Motor	0,7	0,8	0,6	0,8
P Bromfiets	1,8	1,3	2,2	0,9
P Autopassagier	4,7	4,5	4,8	3,2
P Autobestuurder	54,6	51,8	56,8	71,0
 Stappen	4,5	5,5	3,8	2,9
 Trappen	18,0	18,3	17,8	10,6
 Openbaar vervoer	15,8	18,0	14,2	10,6
 Privaat vervoer	61,8	58,4	64,4	75,9
N	1223	531	692	4078

1 De 13 Vlaamse centrumsteden bestaan uit 2 grootsteden (Antwerpen en Gent) en 11 regionale centrumsteden (Aalst, Brugge, Genk, Hasselt, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout).

Bron: OVG 2007-2011.

In de 13 centrumsteden wordt de PACT-doelstelling van 40% woon-werkverplaatsingen via andere modi dan de wagen net niet bereikt. In de rest van Vlaanderen ligt de streefnorm nog veraf. Het aandeel woon-werkverplaatsingen dat niet met privaat vervoer gebeurt, ligt in de centrumsteden (38,3%) liefst 14 procentpunten hoger dan in de rest van Vlaanderen (24,1%). Vooral de fiets wordt in de centrumsteden vaker gebruikt om zich naar het werk te verplaatsen. Ook het openbaar vervoer en het te voet gaan scoren er hoger. Bij het woon-werkverkeer met de wagen zien we eveneens een iets hoger aandeel passagiers in de centrumsteden dan elders. Binnen de 13 centrumsteden tekenen we nog een verschil op tussen de 2 grootsteden (Antwerpen

en Gent) en de overige 11 (regionale) centrumsteden. In de grootsteden ligt het gebruik van de wagen bij woon-werkverplaatsingen nog iets lager waardoor de doelstelling er wel gehaald wordt. Vooral het lokaal openbaar vervoer (bus, tram/metro) heeft er een groter aandeel dan in de andere 11 centrumsteden. Bij die 11 centrumsteden zien we dan weer een hoger aandeel verplaatsingen met de trein.

De gemiddelde woon-werkafstand in de steden ligt met 17,7 km niet zoveel lager dan die buiten de steden (19 km). Achter dit gemiddelde zit toch een groot verschil verborgen. In de steden zijn er beduidend meer korte woon-werkverplaatsingen (tot 5 kilometer). Buiten de steden zijn er vooral meer verplaatsingen in het segment van 10 tot 50 kilometer.

De modale verdeling van het woon-werkverkeer wordt in dit artikel opgesteld op basis van het gebruikte hoofdvervoermiddel. Dit is het vervoermiddel waarmee de langste afstand naar het werk wordt afgelegd. Maar voor een verplaatsing naar het werk worden vaak meerdere vervoermiddelen gebruikt. Zo kan het bijvoorbeeld dat men zich eerst te voet naar een bushalte verplaats, om dan met de bus naar het station te rijden en daar op de trein te stappen richting werk. De woon-werkverplaatsing bestaat in dit voorbeeld dan uit drie ritten, waarbij de trein het hoofdvervoermiddel is, en het te voet gaan en de bus nemen als voortransport wordt beschouwd. Er kan ook een modale woon-werkverdeling worden opgesteld waarbij rekening wordt gehouden met alle ritten (inclusief voor- en/of natransport dus). Zoals blijkt uit onderstaande tabel wint daarbij vooral de modus “te voet” aandeel.

TABEL 2 Modale verdeling voor alle ritten bij het woon-werkverkeer volgens ruimtelijke indeling van de woonplaats, in %, 2007-2011

	13 centrumsteden	Rest van Vlaanderen
S Te voet	19,2	11,8
T Fiets	14,5	10,0
O Bus	4,2	2,8
O Tram/Metro	3,1	1,6
O Trein	5,3	4,3
O Bedrijfsvervoer	0,1	0,4
P Motor	0,6	0,5
P Bromfiets	2,0	1,0
P Autopassagier	4,7	5,7
P Autobestuurder	46,5	61,8
 Stappen	19,2	11,8
 Trappen	14,5	10,0
 Openbaar vervoer	12,6	9,1
 Privaat vervoer	53,7	69,1
N	1074	3278

Bron: OVG 2007-2011.

TABEL 3 Woon-werkafstand naar ruimtelijke indeling van de woonplaats, in %, 2007-2011

	13 centrumsteden	Rest van Vlaanderen
0,1-5 km	38,5%	24,3%
5-10 km	20,0%	19,2%
10-50 km	33,6%	48,9%
50+ km	8,0%	7,6%

Bron: OVG 2007-2011.

Het hogere aandeel van het segment met de korte verplaatsingen in de steden wijst erop dat daar meer mensen in de eigen buurt werken. Dit is niet zo verwonderlijk omdat de werkgelegenheidsgraad aanzienlijk hoger ligt in de steden dan daarbuiten. Uit een federaal onderzoek naar het pendelgedrag bleek eerder al dat in de centrumsteden relatief veel mensen in de eigen woongemeente werken: 59,7% in Antwerpen, 59,1% in Gent en 58,6% in Brugge tegenover slechts 33% voor heel België (Verhetsel, 2007).

Toch is de grotere nabijheid van het werk geen alles verklarende variabele voor het verschil in modale verdeling tussen de centrumsteden en daarbuiten. Als we binnen de afstandscategorieën de modale verdeling vergelijken tussen de centrumsteden en de rest van Vlaanderen, stuiten we opnieuw op grote verschillen tussen deze twee gebieden.

TABEL 4 Modale verdeling naar woon-werkafstand en ruimtelijke indeling van de woonplaats, in %, 2007-2011

	0,1-5 km		5-10 km		10-50 km		50+ km	
	13 steden	Rest Vl.	13 steden	Rest Vl.	13 steden	Rest Vl.	13 steden	Rest Vl.
Te voet	11,1	10,8	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Fiets	35,5	30,0	16,9	11,5	2,7	2,4	0,0	0,0
Bus	5,6	1,1	7,9	3,7	3,9	2,7	1,0	0,3
Tram/Metro	3,0	0,4	2,9	0,9	0,5	0,7	0,0	0,0
Trein	0,2	0,1	0,8	0,5	13,5	8,2	42,3	31,4
Bedrijfsvervoer	0,2	0,6	0,0	1,0	1,5	1,5	2,1	1,0
Bromfiets	3,0	1,6	1,2	1,5	1,2	0,4	0,0	0,3
Motor	0,9	0,3	0,4	1,0	0,7	0,8	0,0	1,0
Autobestuurder	36,6	52,4	61,6	75,5	72,0	80,0	51,5	54,4
Autopassagier	3,9	2,6	8,3	4,3	3,9	3,2	3,1	1,6
 Stappen	11,1	10,8	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
 Trappen	35,5	30,0	16,9	11,5	2,7	2,4	0,0	0,0
 Openbaar vervoer	9,0	2,2	11,6	6,1	19,4	13,1	45,4	32,7
 Privaat vervoer	44,4	56,9	71,5	82,3	77,8	84,4	54,6	57,3
N	467	984	242	775	407	1976	97	309

Bron: OVG 2007-2011.

Voor alle afstanden ligt het autogebruik in de steden lager en het te voet gaan, fietsen en/of openbaar vervoer gebruiken hoger dan in de rest van Vlaanderen. De auto blijft wel het populairste vervoermiddel, ook bij de zeer korte afstanden.

Het vervoermiddelenbezit kan het lagere autogebruik bij woon-werkverkeer bij inwoners van de centrumsteden misschien mee verklaren. We zien namelijk dat het autobezit in de centrumsteden significant lager ligt dan in de rest van Vlaanderen. Dit heeft vermoedelijk ook te maken met het inkomen van de stadsbewoners. Over het algemeen is het inkomensniveau in de steden lager dan in de rest van Vlaanderen. Maar hier blijft wel een kip-of-het-ei-vraag bestaan. Wordt er minder met de auto gereden omdat er minder auto's zijn in het gezin, of zijn er minder auto's omdat men minder behoefte heeft aan autorijden? Merkwaardig genoeg noteren we ook een significant lager fietsbezit in de steden, terwijl er in het woon-werkverkeer meer gebruik wordt gemaakt van de fiets in de steden dan buiten de steden.

TABEL 5 Gemiddeld aantal fietsen en auto's per gezinlid, 2007-2011

	2 grootsteden	11 regionale centrumsteden	13 centrumsteden	Rest van Vlaanderen
Fiets	0,90	0,97	0,94	1,02
Auto	0,47	0,52	0,50	0,57

Bron: OVG 2007-2011.

2.2 De modale verdeling voor woon-werkverkeer in stedelijk versus niet-stedelijk gebied

Het grote voordeel van het OVG-onderzoek in vergelijking met de Stadsmonitor is dat hier direct wordt gevraagd naar het hoofdvervoermiddel bij woon-werkverkeer. Dit laat ons toe om een modale verdeling weer te geven. In de Stadsmonitor wordt gevraagd welke vervoermiddelen met welke frequentie gebruikt worden voor het woon-werkverkeer. Daaruit kan geen hoofdvervoermiddel afgeleid worden. Het OVG-onderzoek telt weliswaar een groot aantal respondenten, maar onvoldoende om verder in te zoomen op de individuele centrumsteden. Er wordt ook niet gepeild naar tevredenheidsaspecten in verband met mobiliteit. In de Stadsmonitor werden wel vragen over de tevredenheid opgenomen.

Zoals vermeld betreft het hier een modale verdeling volgens hoofdvervoermiddel. Dat is de vervoerswijze waarop de langste afstand naar het werk wordt afgelegd. Met eventueel voor- en natransport wordt hier geen rekening gehouden. De vraag over het hoofdvervoermiddel werd in het OVG enkel gesteld aan werkenden en scholieren met een vast werk/schooladres dat niet thuis was. Om het woon-werkverkeer te bestuderen, selecteren we enkel de werkenden.

Het OVG biedt keuze uit tien modi waarmee men zich naar het werk kan verplaatsen. We hebben ze hier gegroepeerd volgens het STOP-principe. Een groep met Stappers (te voet), één met Trappers (fiets), één met Openbaar/collectief vervoer (bus, tram, metro, trein en bedrijfsvervoer) en ten slotte het Privaat vervoer (personenwagen bestuurder, personenwagen passagier, bromfiets en motor). Omdat de groep van Stappers behoorlijk klein is, hebben we beslist om deze samen te voegen met de Trappers om zo tot een groep van zwakke weggebruikers te komen.

Met een multinomiale logistische regressie willen we de modale keuze verklaren aan de hand van 4 blokken verklarende variabelen, die we stap voor stap toevoegen. Blok 1 bevat de variabele stedelijkheid (het al of niet wonen in één van de 13 centrumsteden). We willen namelijk nagaan of het wonen in een stedelijke omgeving een invloed heeft op de modale verdeling. In een tweede blok worden enkele socio-demografische variabelen toegevoegd. Naast geslacht, opleiding en leeftijd wordt ook persoonlijk inkomen opgenomen. Voor het persoonlijk maandinkomen wordt hier gewerkt met zes klassen: minder dan 750 euro, 751-1.500 euro, 1.501-2.000 euro, 2.001-2.500 euro, 2.501-3.000 euro en meer dan 3.000 euro. Deze laatste klasse wordt de referentieklassse. In een derde blok nemen we een variabele op die de afstand tussen thuis- en werkadres weergeeft. Bepaalde modi zijn namelijk meer geschikt voor kortere afstanden, andere voor langere (zie ook tabel 3 en 4). We werken met vier afstandsklassen: 0,1-5 km, 5,1-10 km, 10,1-50 km en meer dan 50 km. Deze laatste wordt de referentieklassse. In blok 4 worden enkele variabelen in verband met voertuigbezit toegevoegd. Het betreft het aantal personenwagens en fietsen. Er werd gepeild naar het bezit op gezinsniveau. In ons model nemen we het relatieve bezit op, namelijk aantal personenwagens en fietsen per gezinslid. Bij het OVG werd niet gevraagd naar het aantal abonnementen openbaar vervoer. Deze kunnen we hier dus niet bij opnemen.

Bij de multinomiale logistische regressie² worden de gebruikers van Privaat vervoer als referentiecategorie van de afhankelijke variabele genomen. Dit zijn diegenen die zich met de personenwagen, bromfiets of motor naar het werk verplaatsen. Het overgrote deel doet dit met de wagen. De aandelen van bromfiets en motor in de modale verdeling zijn miniem.

Als eerste verklarende variabele wordt stedelijkheid toegevoegd in het model. De variantie in de modale keuze voor het woon-werkverkeer wordt voor 2,2% verklaard door stedelijkheid, wat dus zeer beperkt is. In stedelijk gebied wordt meer te voet en met de fiets naar het werk gegaan dan in niet-stedelijk gebied. Hetzelfde geldt voor het openbaar vervoer, dat ook meer in de steden gebruikt wordt dan erbuiten.

Door het toevoegen van de socio-economische variabelen geslacht, opleiding, leeftijd en inkomen neemt de verklaarde variantie toe tot 5,2%, wat nog steeds weinig is. Het effect van stedelijkheid blijft behouden voor zowel de Stappers en Trappers als het Openbaar vervoer. Er is geen significant verschil voor geslacht. Ouderen gaan vaker te voet of met de fiets naar het werk dan jongeren. In vergelijking met de hoogste inkomenscategorie (persoonlijk maandinkomen van meer dan 3.000 euro) behoren de laagste inkomenscategorieën (tot 2.000 euro per maand) vaker tot de Stappers of Trappers. Bij het openbaar vervoer zien we dat dit vaker gebruikt wordt door hoger opgeleiden dan lager opgeleiden voor het woon-werkverkeer. In vergelijking met de hoogste inkomenscategorie wordt dit ook meer gebruikt door de lagere inkomenscategorieën (tot 2.500 euro).

Wanneer we een variabele toevoegen in verband met de afstand tussen het woon- en werkadres, stijgt de verklaarde variantie tot 32,1%, wat veel is. Bij de Stappers en Trappers blijft het effect van stedelijkheid behouden. We zien ook dat het verschil naar geslacht significant wordt: mannen gaan vaker dan vrouwen te voet of per fiets naar het werk. Ook voor het opleidingsniveau is er nu een klein effect: hoger opgeleiden stappen of trappen vaker naar het

2 Voor een tabel met gedetailleerde resultaten van deze regressie verwijzen we naar de bijlage in dit artikel.

werk dan lager opgeleiden. Ouderen behoren ook vaker dan jongeren tot de groep van Stappers en Trappers. In vergelijking met de hoogste inkomenscategorie gaan enkel de mensen uit de laagste inkomenscategorie (persoonlijk maandinkomen kleiner dan 750 euro) vaker te voet of per fiets naar het werk. In de kortere afstandsklassen (0-5 km en 5-10 km) wordt meer per fiets en te voet naar het werk gegaan dan in de hoogste afstandsklasse (>50 km). Dit is natuurlijk de logica zelve, want niemand gaat 50 kilometer naar zijn of haar werk wandelen. Bij het Openbaar/collectief vervoer houdt het effect voor stedelijkheid ook stand. Verder zien we een klein effect voor geslacht: vrouwen gaan vaker dan mannen met het openbaar vervoer naar het werk. In vergelijking met de hoogste inkomenscategorie maken de vier laagste inkomenscategorieën (persoonlijk maandinkomen tot 2.500 euro) vaker gebruik van het openbaar vervoer tijdens het pendelen. In vergelijking met de langste afstandscategorie (pendelafstanden van meer dan 50 km) wordt in alle andere afstandscategorieën minder gebruik gemaakt van het openbaar vervoer voor de woon-werkverplaatsing. Dat komt omdat er bij de lange afstanden erg veel gebruik wordt gemaakt van de trein.

Ten slotte voegen we aan het model een blok toe met variabelen over voertuigbezit. De verklaarde variantie stijgt hierdoor naar 39,7%. Bij de Stappers en Trappers blijven de hierboven beschreven effecten. Enkel voor inkomen valt het effect weg. Ouderen en jongeren gaan vaker dan mensen van middelbare leeftijd te voet of per fiets naar het werk. Maar we merken hier ook dat ouderen nog vaker dan jongeren tot de Stappers en Trappers behoren. We zien tevens dat de kans op stappen of trappen naar het werk stijgt naarmate er meer fietsen per gezinslid aanwezig zijn. Het omgekeerde merken we voor autobezit: hoe meer auto's per gezinslid, hoe lager de kans dat men als zachte weggebruiker naar het werk pendelt. Bij het Openbaar/collectief vervoer houden ook de hierboven beschreven effecten stand. Daarnaast is er een klein effect voor opleiding: hoger opgeleiden nemen vaker het openbaar vervoer naar het werk dan lager opgeleiden. Een groot aantal fietsen per gezinslid verhoogt de kans op het nemen van het openbaar vervoer bij het pendelen. Omgekeerd verlaagt die kans bij een hoog aantal personenwagens per gezinslid.

TABEL 6 Significante verschillen bij het regressiemodel (telkens met vermelding van de groep die het meest gebruik maakt van de modus), en verklaarde variantie per blok van variabelen

	Stappen of Trappen	Openbaar vervoer	Verklaarde variantie
Stedelijkheid	Stad	Stad	2,2%
Geslacht	Man	Vrouw	
Opleiding	Hoger opgeleid	Hoger opgeleid	5,2%
Leeftijd	Ouderen en jongeren	Niet significant	
Inkomen	Niet significant	Lagere inkomen	
Woon-werkafstand	Kort	Lang	32,1%
Fietsbezit	Hoger bezit	Hoger bezit	39,7%
Autobezit	Lager bezit	Lager bezit	

Bron: OVG 2007-2011.

2.3 De modale verdeling voor woon-werkverkeer in de centrumsteden

In dit deel zullen we nagaan of de modale keuze voor het woon-werkverkeer verschilt tussen de centrumsteden. We onderzoeken welke kenmerken de modale keuze verklaren en of er een netto-effect is van de stad waar men woont.

Als afhankelijke variabele gebruiken we de modale keuze voor het woon-werkverkeer. In de Stadsmonitor werd gevraagd hoe men zich meestal naar en van het werk verplaatst. Voor elk vervoermiddel moest men een frequentie invullen (nooit, zelden, af en toe, vaak, zeer vaak/altijd en niet van toepassing). Op basis van deze vraag kunnen we geen echte modale verdeling maken aangezien de respondenten verschillende vervoermiddelen konden ingeven die met een verschillende frequentie gebruikt worden. We weten daarom ook niet wat als hoofdvervoermiddel moet geïnterpreteerd worden en wat als voor- en natransport. Op deze vragen (excl. motor/bromfiets en ander vervoermiddel omdat die modi slechts marginaal voorkomen) voeren we een clusteranalyse³ uit zodat respondenten met een gelijkaardig mobiliteitsprofiel in dezelfde cluster worden ondergebracht. Op die manier komen we tot een alternatieve modale verdeling. Daarbij worden de vragen gehercodeerd zodat 'niet van toepassing' en 'geen antwoord' als 'nooit' worden beschouwd. Slechts 4% van de werkende respondenten heeft systematisch de hele vraag niet beantwoord. Zij worden uit het databestand verwijderd. Alle andere respondenten hebben voor minstens één vervoermiddel een frequentie aangeduid. Daarom gaan we er vanuit dat wanneer bij de andere vervoermiddelen niets of 'niet van toepassing' werd ingevuld, dit als 'nooit' kan worden beschouwd.

De oplossing met 3 clusters geeft het beste resultaat omdat de 3 clusters zich duidelijk onderscheiden met betrekking tot de modale keuze van de respondenten. Een grafische voorstelling van de clusters wordt weergegeven in de bijlage.

Cluster 1 omvat mensen die voor woon-werkverkeer veel te voet gaan en het openbaar vervoer gebruiken. Bijna 34% zegt zeer vaak of altijd te voet te gaan en 39,5% zegt zeer vaak of altijd met de tram en/of de bus te gaan. 22,3% zegt zeer vaak of altijd met de trein te gaan. Deze respondenten zijn ook nog regelmatig autopassagier. Het is met andere woorden het meest gecombineerde profiel. 21,6% van de respondenten kan toegewezen worden aan deze cluster.

Cluster 2 zijn de fietsers. Maar liefst 75,6% zegt zeer vaak of altijd met de fiets te gaan werken. 25,8% van de respondenten behoort tot deze cluster.

Cluster 3 zijn de autogebruikers. 80,6% zegt zeer vaak of altijd met de auto (als bestuurder) naar het werk te rijden. 52,6% van de respondenten valt onder deze cluster.

Als we nu per stad de verdeling van de respondenten over de clusters bekijken, zien we grote verschillen tussen de steden.

Er zijn steden waar de auto een groot aandeel heeft in het woon-werkverkeer: Genk, Hasselt en Kortrijk bijvoorbeeld. Brugge, Leuven en Turnhout zijn eerder fietssteden. Antwerpen valt op door een hoog gecombineerd gebruik van openbaar vervoer en te voet.

3 K-Means clusteranalyse. Er worden oplossingen met 2,3 en 4 clusters bekeken.

TABEL 7 Verdeling van de respondenten over de clusters, per stad, in %, 2011

Stad	Cluster te voet + OV	Cluster fiets	Cluster auto
Aalst	22,4	14	63,5
Antwerpen	29,8	27,8	42,4
Brugge	14,3	32,4	53,3
Genk	14,1	12,9	73
Gent	22,7	25,6	51,7
Hasselt	12,2	19,8	67,9
Kortrijk	11,7	23	66,3
Leuven	25	30,8	44,2
Mechelen	22,9	24,1	53
Oostende	20,1	23,6	56,3
Roeselare	11,1	25,1	63,7
Sint-Niklaas	11,6	29,1	59,3
Turnhout	12,1	34,3	53,6
Totaal	21,6	25,8	52,6

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

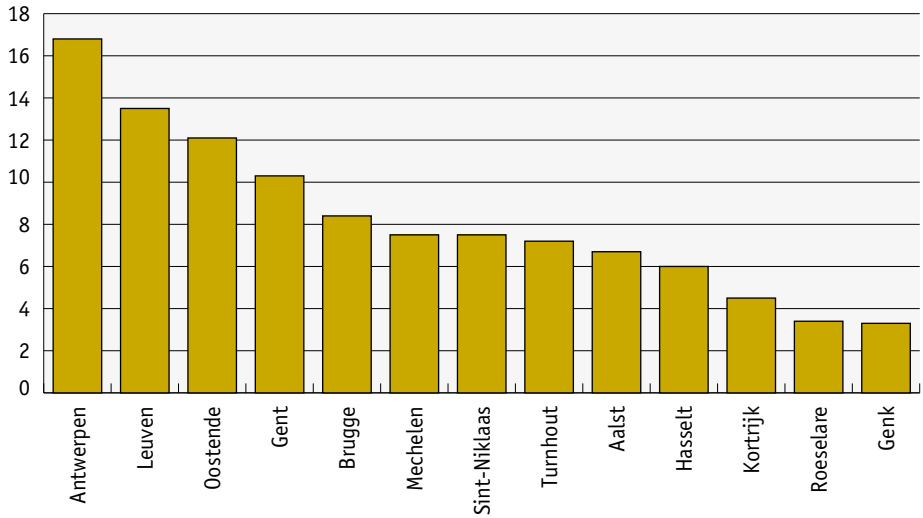
Met een multinomiale logistische regressie⁴ zullen we nu de modale keuze (het behoren tot een van de 3 clusters) trachten te verklaren aan de hand van blokken van verklarende variabelen die we stap na stap toevoegen. Door de stapsgewijze modelopbouw kunnen we voor elk blok van variabelen aangeven wat de bijdrage is tot de verklaarde variantie en kunnen we ook nagaan of door het toevoegen van de nieuwe variabelen de effecten van de voorgaande variabelen wijzigen. We beginnen met een verklarende variabele die aangeeft in welke stad men woont. Daarna voegen we een blok socio-economische variabelen toe (leeftijd, geslacht, opleiding). Inkomen wordt in dit model niet opgenomen. De reden hiervoor is het eerder beperkt aantal werkende respondenten per stad in de Stadsmonitor. Door het opnemen van de variabele ‘inkomen’ zou de groep bruikbare respondenten verkleinen door een groot aantal missing values voor de variabele ‘inkomen’. Bij het OVG-onderzoek stelde dit probleem zich veel minder, aangezien het hier om een zeer uitgebreide groep respondenten gaat.

Dan volgt een blok met tevredenheidsaspecten die te maken hebben met mobiliteit. Als laatste wordt een blok toegevoegd met variabelen over vervoermiddelenbezit (bezit van auto, fiets en abonnement voor openbaar vervoer). Het bezit wordt uitgedrukt in aantal eenheden per gezinslid.

Het vervoermiddelenbezit bij werkenden kan enorm verschillen tussen de steden. Figuren 1 tot 3 tonen het bezit bij de steden. In Antwerpen heeft bijna 17% van de gezinnen geen auto. Andere steden die hoog scoren zijn Leuven (13,5%) en Oostende (12%). 14% van de Antwerpse gezinnen heeft geen fiets. Ook Genk (13,3%) en Aalst (12,6%) scoren hoog. 81,4% van de Hasseltse gezinnen heeft geen abonnement voor het openbaar vervoer. Dit hoge percentage is te wijten aan het feit dat het openbaar vervoer van De Lijn gratis is voor de Hasselaren. Zij hebben dan ook geen abonnement nodig binnen Hasselt. Andere hoge scores vinden we in Roeselare (76,4%), Sint-Niklaas (72,3%) en Turnhout (72,2%). De koplopers op het vlak van abonnementenbezit zijn Leuven, Gent en Antwerpen.

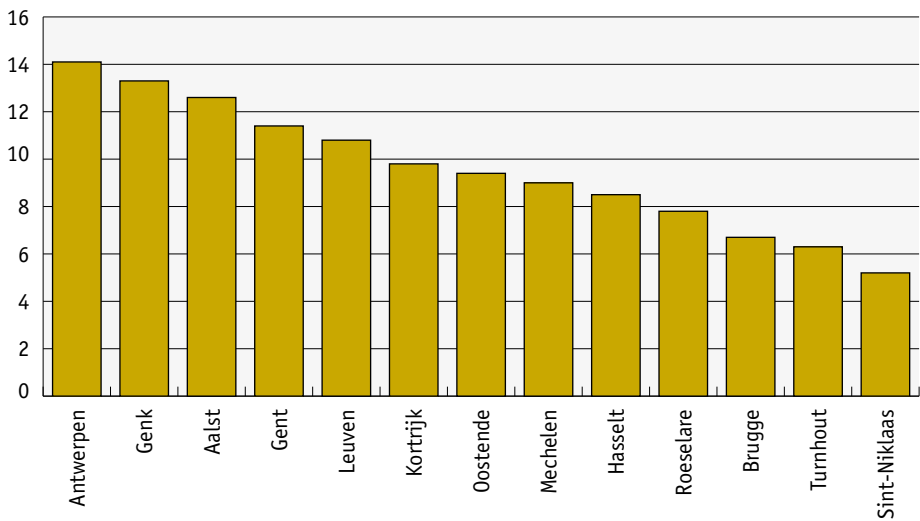
4 Voor een tabel met gedetailleerde resultaten van deze regressie verwijzen we naar de bijlage in dit artikel.

FIGUUR 1 Aandeel werkende inwoners dat geen auto bezit, per stad, in %, 2011

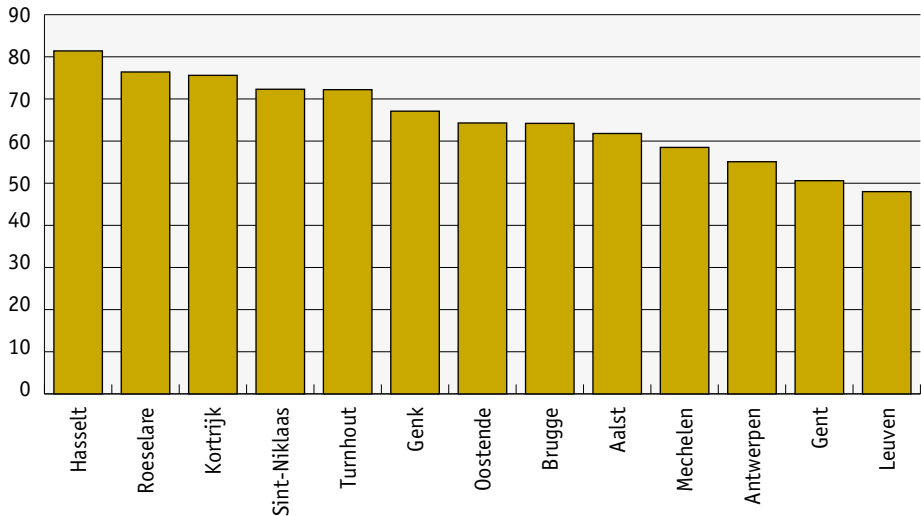
Bron: survey Stadsmonitor 2011.

FIGUUR 2 Aandeel werkende inwoners dat geen fiets bezit, per stad, in %, 2011

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

FIGUUR 3 Aandeel werkende inwoners dat geen abonnement voor het openbaar vervoer bezit, per stad, in %, 2011

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Er zijn 8 tevredenheidsaspecten⁵ in verband met mobiliteit in de Stadsmonitor die relevant zijn. Om geen 8 variabelen in ons model te hoeven gebruiken, gaan we met een factoranalyse⁶ na of we één of meer samengestelde variabelen kunnen maken. Dit blijkt inderdaad het geval. We vinden 2 factoren die samen 62% van de variantie in de tevredenheid verklaren. De eerste factor bevat de items over het openbaar vervoer en de bereikbaarheid van het stadscentrum. De tweede factor bevat de items over de weginfrastructuur (parkeerplaatsen, fietspaden, voetpaden, wegen). We maken 2 tevredenheidsvariabelen: één over het openbaar vervoer en één over de weginfrastructuur. De items over de bereikbaarheid van het stadscentrum en de parkeerplaatsen in de buurt worden weggelaten omdat dit zowel inhoudelijk als technisch (de betrouwbaarheid van de geconstrueerde schalen verbeterd) een beter resultaat geeft. De tevredenheidsvariabelen worden berekend als de gemiddelde waarden van de antwoorden op de items.

Bij de multinomiale logistische regressie wordt de cluster van de autogebruikers als referentie-categorie van de afhankelijke variabele genomen. We krijgen dus steeds resultaten voor de verhouding ‘te voet + openbaar vervoer/auto’ en ‘fiets/auto’. We wijzen er nogmaals op dat de categorieën van de afhankelijke variabele overeenkomen met de clusters en dus niet gezien kunnen worden als zuivere fietsers, automobilisten of openbaar vervoergebruikers. Als eerste verklarende variabele wordt de stad toegevoegd in het model. We bekijken de effecten per stad ten opzichte van een gewogen gemiddelde van de 13 centrumsteden. De variantie in modale keuze voor het woon-werkverkeer wordt voor 5,6% verklaard door de stad waarin men woont. Wanneer we enkel de stad toevoegen als verklarende variabele zien we dat er in Aalst, Antwerpen, Gent, Leuven en

5 Voldoende haltes openbaar vervoer, voldoende bussen/trams, stadscentrum bereikbaar, voldoende parkeerplaatsen, voldoende fietspaden, veilige fietspaden, tevredenheid over de staat van de wegen en tevredenheid over de staat van fiets- en voetpaden.
 6 Principale Componenten analyse met Oblimin rotatie, factoren met eigenwaarde > 1. De analyse kan opgevraagd worden bij de auteurs.

Mechelen meer dan gemiddeld met het openbaar vervoer en te voet wordt gegaan terwijl dat in Genk, Hasselt, Kortrijk, Roeselare, Sint-Niklaas en Turnhout minder dan gemiddeld is. In Brugge en Oostende is er geen afwijking ten opzichte van het gemiddelde. Voor het fietsgebruik geldt dat in Antwerpen, Brugge, Leuven en Turnhout meer dan gemiddeld gefietst wordt terwijl er in Genk, Hasselt en Aalst minder dan gemiddeld gefietst wordt. In de overige steden is er geen significante afwijking ten opzichte van het gemiddelde. De stad waarin men woont speelt dus een rol voor de modale keuze van het woon-werkverkeer.

Door het toevoegen van de socio-demografische variabelen leeftijd, geslacht en opleiding neemt de verklaarde variantie toe tot 9,8%. De effecten voor de verschillende steden blijven overal hetzelfde. Mannen gaan minder te voet en met het openbaar vervoer dan vrouwen en laagopgeleiden gaan meer te voet en met het openbaar vervoer dan hoogopgeleiden. Mannen en laagopgeleiden gaan minder met de fiets.

Tevredenheid met het openbaar vervoer en de weginfrastructuur verklaart zeer weinig van de variantie in de modale keuze. Wel geldt dat hoe hoger de tevredenheid is over het openbaar vervoer, hoe meer het gebruikt wordt (in combinatie met te voet). Wanneer de tevredenheidsaspecten worden toegevoegd, valt het significant minder effect voor te voet en openbaar vervoer in Roeselare weg. Gecontroleerd voor tevredenheidsaspecten wordt er dus in Roeselare niet minder dan gemiddeld te voet en met het openbaar vervoer gegaan.

Wanneer we variabelen in verband met vervoermiddelenbezit toevoegen aan het model, stijgt de verklaarde variantie tot 32,2%. Wie meer auto's bezit, heeft veel minder kans om te voet te gaan en/of het openbaar vervoer te gebruiken en heeft eveneens veel minder kans om de fiets te gebruiken voor woon-werkverkeer. Toch leidt autobezit niet zomaar tot het gebruik ervan voor woon-werkverkeer. Dan zou de verklaarde variantie immers nog veel hoger liggen. Bij het toevoegen van het vervoermiddelenbezit valt het significant effect voor te voet en het openbaar vervoer weg in Gent, Hasselt, Kortrijk, Sint-Niklaas en Turnhout. Hoe meer fietsen er aanwezig zijn in het gezin, hoe meer kans om tot de cluster van de fietsers te behoren. Hoe meer abonnementen voor het openbaar vervoer er aanwezig zijn in het gezin, hoe groter de kans om te voet en/of met het openbaar vervoer te gaan werken maar ook de kans om met de fiets te gaan werken vergroot. Door het toevoegen van het vervoermiddelenbezit valt het significant effect voor fietsen weg in Brugge, Hasselt en Leuven. Gecontroleerd voor bezit vallen er veel effecten weg in de steden. Dit wil zeggen dat de verschillen tussen de steden die we voordien vonden voor een groot stuk te wijten zijn aan het verschillend bezit in de steden.

We kunnen besluiten dat gecontroleerd voor de socio-demografische variabelen, de tevredenheidsaspecten en vervoermiddelenbezit, er meer dan gemiddeld met het openbaar vervoer en te voet naar het werk wordt gegaan in Aalst, Antwerpen, Leuven en Mechelen. Er wordt minder dan gemiddeld met het openbaar vervoer en te voet naar het werk gegaan in Genk. Het fietsgebruik voor woon-werkverkeer ligt gemiddeld hoger in Antwerpen en Turnhout terwijl het lager dan gemiddeld is in Aalst en Genk.

TABEL 8 Resultaten voor het finale multivariate model

Stad	T.o.v. gemiddelde	
	Te voet + OV	Fiets
Aalst	+	-
Antwerpen	+	+
Brugge	NS	NS
Genk	-	-
Gent	NS	NS
Hasselt	NS	NS
Kortrijk	NS	NS
Leuven	+	NS
Mechelen	+	NS
Oostende	NS	NS
Roeselare	NS	NS
Sint-Niklaas	NS	NS
Turnhout	NS	+

NS = niet significant

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Hieruit kunnen we besluiten dat Antwerpen het meest duurzaam georiënteerde woon-werkverkeer heeft met een groot aandeel inwoners dat de modi openbaar vervoer, fiets en te voet gebruikt. In Aalst, Mechelen en Leuven scoort het gebruik van openbaar vervoer en te voet hoog en Turnhout profileert zich als een fietsstad. In Genk domineert de auto in het woon-werkverkeer.

Er spelen waarschijnlijk nog heel andere variabelen een rol in de modale keuze voor woon-werkverkeer. Zo hebben we in deze modellen geen rekening gehouden met residentiële zelfselectie (het feit dat men een bepaalde woonlocatie kiest op basis van een geprefereerd mobiliteitsgedrag), afstand, reistijd, reiskosten, leefstijl, gewoontegedrag, sociale druk, het jobaanbod in de buurt...

Om toch enigszins met andere parameters rekening te houden, berekenen we correlaties tussen de modale keuze voor het woon-werkverkeer in de steden en de bevolkingsdichtheid (2010), de werkgelegenheidsgraad⁷ (2010) en de uitgaande pendel⁸ (2009). Er is enkel een significant verband tussen de bevolkingsdichtheid en de modale keuze. Hoe hoger de bevolkingsdichtheid, hoe groter het aandeel in de cluster 'te voet + OV' (0,861) en hoe kleiner het aandeel in de cluster 'auto' (-0,734). Er is eveneens een verband tussen de bevolkingsdichtheid en de uitgaande pendel. Hoe hoger de bevolkingsdichtheid, hoe lager de uitgaande pendel (-0,488).

7 Werkgelegenheidsgraad: aantal bezoldigde jobs t.o.v. de bevolking op beroepsactieve leeftijd.

8 Uitgaande pendel: aandeel werkenden woonachtig in de stad en werkend buiten de stad.

Uitleiding

Het STOP-principe wordt in het Pact 2020 vertaald in een concrete doelstelling waarbij voor het woon-werkverkeer gestreefd wordt om tegen 2020 40% van de verplaatsingen te laten gebeuren door het collectief en openbaar vervoer en te voet en per fiets. In de 13 centrumsteden samen wordt deze doelstelling net niet gehaald; de indicator haalt 38,3%. Enkel in de 2 grootsteden wordt de doelstelling gehaald (42%). In de rest van Vlaanderen ligt de streefnorm nog veraf (24,1%).

Wanneer er bij de modale woon-werkverdeling ook rekening wordt gehouden met het voor- en natransport, wint de modus 'te voet' vooral aan aandeel.

De gemiddelde woon-werkafstand in de steden (17,7 km) ligt niet zoveel lager dan buiten de steden (19 km). Achter dit gemiddelde zit echter een groot verschil in spreiding verborgen. In de steden zijn er beduidend meer korte woon-werkverplaatsingen (tot 5 km). Buiten de steden zijn er vooral meer verplaatsingen in het segment van 10 tot 50 km. Voor alle afstanden ligt het autogebruik in de steden lager en het te voet gaan, fietsen en/of openbaar vervoer gebruiken hoger dan in de rest van Vlaanderen. Maar ook het autobezit ligt in de centrumsteden significant lager dan in de rest van Vlaanderen.

Op basis van het OVG-bestand vinden we na controle voor socio-demografische variabelen, woon-werkafstand en vervoermiddelenbezit een verschil tussen steden en niet-steden. In de steden wordt meer met het openbaar vervoer en per fiets of te voet naar het werk gegaan dan buiten de stad. De woon-werkafstand is de belangrijkste verklarende variabele in het model. Fietsbezit heeft een positieve invloed op het gebruik van de fiets maar ook op het gebruik van het openbaar vervoer. Autobezit heeft een negatief effect op het gebruik van de zachte modi (te voet, fiets en openbaar vervoer).

De stad waar men woont, speelt volgens de Stadsmonitor duidelijk een rol voor de modale keuze van het woon-werkverkeer. Gecontroleerd voor socio-demografische variabelen, tevredenheidsaspecten en vervoermiddelenbezit wordt er meer dan gemiddeld met het openbaar vervoer en te voet naar het werk gegaan in Aalst, Antwerpen, Leuven en Mechelen. Er wordt minder dan gemiddeld met het openbaar vervoer en te voet naar het werk gegaan in Genk. Het fietsgebruik voor woon-werkverkeer is hoger dan gemiddeld in Antwerpen en Turnhout terwijl het lager dan gemiddeld is in Aalst en Genk. Antwerpen heeft het meest duurzaam georiënteerde woon-werkverkeer met een groot aandeel inwoners dat de modi openbaar vervoer, fiets en te voet gebruikt. In Aalst, Mechelen en Leuven scoort het gebruik van openbaar vervoer en te voet hoog. Turnhout profileert zich als een fietsstad. In Genk domineert de auto in het woon-werkverkeer.

De variabelen over het bezit zijn de belangrijkste verklarende variabelen in het model. Het bezit van een abonnement heeft een positief effect op het gebruik van het openbaar vervoer (en te voet) maar ook op het gebruik van de fiets.

Tabel 9 vat de 2 modellen nog eens samen.

TABEL 9 Verklaarde variantie van de regressiemodellen per blok van variabelen, in %

	Stadsmonitor 2011		OVG 2007-2011
Stad	5,6	Stedelijkheid	2,2
Socio-demografische variabelen	9,8	Socio-demografische variabelen	5,2
Afstand	–	Afstand	32,1
Tevredenheidsaspecten	9,9	Tevredenheidsaspecten	–
Bezit (auto, fiets, abonnement)	32,2	Bezit (auto, fiets)	39,7

Bron: survey Stadsmonitor 2011, OVG 2007-2011.

De resultaten liggen in dezelfde lijn maar er zijn verschillen in de verklaarde variantie. Zo spelen de socio-demografische kenmerken duidelijk een wat grotere rol in de steden. Daarnaast is er ook een duidelijk verschil in de verklaarde variantie van bezit. Reden hiervoor is dat bij de Stadsmonitor het bezit van voertuigen in steden meer variantie vertoont, er zijn meer “niet-bezitters”. Bovendien is afstand als verklarende variabele opgenomen in het OVG-model, waardoor al een groot deel van de variantie verklaard werd.

Het verschil in modale keuze voor woon-werkverkeer tussen de steden onderling is ook groter dan het verschil tussen stedelijk en niet-stedelijk gebied in Vlaanderen (tabel 9). Een gelijkaardige conclusie werd al gevonden in de stadsmonitor 2008 (Schelfaut, 2010) aangaande de perceptie van de publieke ruimte. Ook daar was het verschil in perceptie tussen de steden onderling groter dan tussen de steden en de rest van Vlaanderen.

Het grote voordeel van het OVG-onderzoek is dat wordt gevraagd naar het hoofdvervoermiddel voor woon-werkverkeer. Uit de enquête van de Stadsmonitor kunnen we het hoofdvervoermiddel niet afleiden en hebben we gewerkt met clusters van respondenten met een gelijkaardig mobiliteitsprofiel. Het is aan te bevelen om in de Stadsmonitor ook naar het hoofdvervoermiddel te vragen. We kunnen dan de indicator voor het toetsen van de STOP-doelstelling voor elke stad berekenen. Verder is ook het bevragen van de woon-werkafstand wenselijk omdat de afstand een belangrijke verklarende variabele is.

BIBLIOGRAFIE

- Boussauw, K. (2011). *Ruimte, regio en mobiliteit, Aspecten van ruimtelijke nabijheid en duurzaam verplaatsingsgedrag in Vlaanderen*, Garant.
- De Vos, J. (2010). *De invloed van de residentiële mismatch op het verplaatsingsgedrag in Vlaanderen*, Universiteit Gent.
- Schelfaut, H. (2010). Maakt de stad het verschil? Ruimtelijke verschillen in subjectieve beleving. In: Bral, L. & Schelfaut, H. (red). *De stad maakt het verschil! Analyses op de stadsmonitor 2008*, SVR-studie 2010/1.
- Thys, B., Andries, P. (2013). *Diagnostiek woon-werkverkeer van 30 juni 2011*, Federale Overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer.
- Van Acker, V. (2010). *Spatial and social variations in travel behavior, incorporating lifestyles and attitudes into travel behaviour-land use interaction research*.
- Verhetsel, A., Thomas, I., Van Hecke, E., Beelen, M. (2007). *Pendel in België, Deel 1: de woon-werkverplaatsingen*, Statistics Belgium.

Bijlage 1

Tabel met resultaten multinomiale logistische regressie op basis van OVG

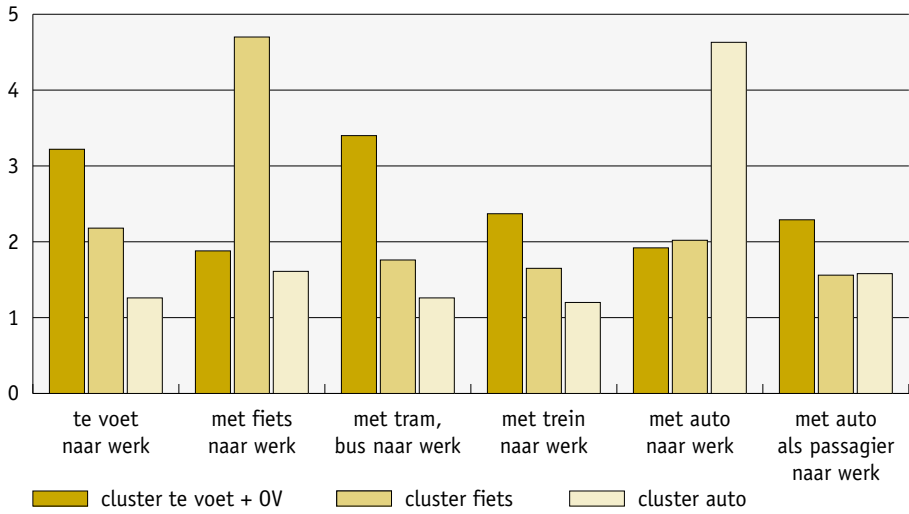
	Stapper of Trapper			Openbaar/ Collectief vervoer		
	B	Exp(B)	Sign.	B	Exp(B)	Sign.
Intercept	-20,086		0,000	-0,374		0,284
Centrumsteden	0,296	1,345	0,005	0,595	1,813	0,000
Rest van Vlaanderen	0			0		
Man	0,266	1,304	0,012	-0,284	0,753	0,007
Vrouw	0			0		
Lager opgeleid	-0,302	0,740	0,008	-0,233	0,792	0,032
Hoger opgeleid	0			0		
Leeftijd: afwijking gemiddelde	0,015	1,015	0,001	0,005	1,008	0,065
Leeftijd: (afwijking gemiddelde) ²	0,001	1,001	0,001	0,003	1,003	0,000
Inkomen tot 750 euro/maand	0,575	1,776	0,145	1,228	3,415	0,006
Inkomen: 751-1500 euro/maand	0,317	1,373	0,293	0,990	2,690	0,002
Inkomen: 1501-2000 euro/maand	0,219	1,245	0,455	0,971	2,641	0,002
Inkomen: 2001-2500 euro/maand	0,158	1,172	0,615	1,099	3,001	0,001
Inkomen: 2501-3000 euro/maand	-0,373	0,689	0,353	0,523	1,686	0,158
Inkomen 3000+ euro/maand	0			0		
Woonwerkafstand: 0,1-5 km	19,744	3,76E+8	0,000	-2,412	0,090	0,000
Woonwerkafstand: 5,1-10 km	18,094	7,21E+7	0,000	-2,244	0,106	0,000
Woonwerkafstand: 10,1-50 km	16,561	1,56E+7		-1,360	0,257	0,000
Woonwerkafstand: 50+ km	0			0		
Fietsen per gezinslid	0,863	2,370	0,000	0,255	1,290	0,004
Auto's per gezinslid	-2,355	0,095	0,000	-2,573	0,076	0,000

De referentiecategorie is: Personenwagen/privévervoer

Bron: survey OVG 2007-2011.

Bijlage 2

Cluster centers voor de variabelen waarop de clusteranalyse gebaseerd is

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Bijlage 3

Tabel met resultaten multinomiale logistische regressie

	Cluster 'te voet + OV'			Cluster 'fiets'		
	B	Exp(B)	Sign.	B	Exp(B)	Sign.
Intercept	-0,935		0,002	-0,155		0,530
Aalst	0,206	1,229	0,034	-0,602	0,548	0,000
Antwerpen	0,536	1,709	0,000	0,328	1,389	0,000
Brugge	-0,074	0,929	0,656	0,214	1,238	0,087
Genk	-0,493	0,611	0,000	-0,618	0,539	0,000
Gent	0,103	1,109	0,432	-0,008	0,992	0,945
Hasselt	-0,132	0,877	0,470	-0,234	0,791	0,125
Kortrijk	-0,351	0,704	0,089	-0,117	0,889	0,441
Leuven	0,331	1,393	0,026	0,222	1,249	0,089
Mechelen	0,424	1,529	0,010	0,178	1,194	0,244
Oostende	-0,009	0,991	0,965	0,041	1,041	0,826
Roeselare	-0,122	0,885	0,549	0,055	1,056	0,707
Sint-Niklaas	-0,28	0,756	0,182	0,215	1,24	0,151
Turnhout	-0,14	0,869	0,304	0,327	1,387	0,001
Man	-0,341	0,711	0,000	-0,234	0,792	0,004
Vrouw	0			0		
Lager opgeleid	0,182	1,200	0,058	-0,396	0,673	0,000
Hoger opgeleid	0			0		
Leeftijd: afwijking gemiddelde	-0,017	0,983	0,000	-0,016	0,984	0,000
Leeftijd: (afwijking gemiddelde) ²	0,001	1,001	0,000	0,001	1,001	0,000
Tevredenheid met OV	0,142	1,153	0,007	0,052	1,054	0,237
Tevredenheid met weginfrastructuur	0,013	1,013	0,800	-0,067	0,935	0,140
Auto's per gezinslid	-2,219	0,109	0,000	-2,628	0,072	0,000
Fietsen per gezinslid	-0,472	0,624	0,000	0,816	2,261	0,000
Abonnementen OV per gezinslid	2,094	8,12	0,000	0,395	1,484	0,015

De referentiecategorie is: cluster 'auto'

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Dwarsdoorsnede van de quartaire sector(en) in de 13 centrumsteden

Myriam Vanweddingen
Michaël Goethals
Thierry Vergeynst

Studiedienst van de Vlaamse Regering

In de voorbije jaren werd de quartaire sector steeds meer naar voren geschoven als de sterkhouder van de Vlaamse werkgelegenheid. In voorliggende bijdrage wordt een globaal beeld geschetst van deze sector op basis van vestigingen en loontrekkende werkgelegenheid in Vlaanderen naar graad van verstedelijking en met bijzondere aandacht voor de 13 groot- en centrumsteden. Het Vlaamse Gewest telt eind 2010 ongeveer 2.170.000 jobs in loondienst, waarvan ruim 34% in de quartaire sector. Bijna 39% van de totale loontrekkende werkgelegenheid situeert zich in de 13 steden. In eerste instantie wordt daarbij onderzocht of de quartaire sector naar verhouding meer vertegenwoordigd is in de 13 steden. De quartaire sector blijkt relatief sterker aanwezig te zijn in het totaal van de 13 steden dan in Vlaanderen. Binnen de quartaire sector is er veel diversiteit naar de onderliggende bedrijfstakken (bijvoorbeeld algemene overheidsdiensten, maatschappelijke dienstverlening, ...). Er zijn sterke en minder sterke groeiers. Is dat beeld anders in de 13 steden dan in Vlaanderen? In de periode 2004-2010 blijken de centrum- en grootsteden samen een zwakkere quartaire jobgroei te kennen in vergelijking met het Vlaamse Gewest. Dat is mee te wijten aan de minder gunstige (sub)sectorsamenstelling van de quartaire sector in de 13 steden. Bovendien zijn de meeste subsectoren er minder dynamisch.

Inleiding

Onze samenleving wordt gekenmerkt door een structurele verschuiving van industriële activiteiten naar dienstenactiviteiten. Door de toegenomen welvaart is er meer vraag naar persoonsgerichte diensten (bijvoorbeeld gezondheidszorg, sport, juridische dienstverlening, ...). Dit gaat samen met een afname van het monetaire belang van de secundaire sector. De sterkere productiviteitsgroei in de secundaire sector en de internationale concurrentie die daar meer speelt, maken het immers moeilijker om de prijzen autonoom te zetten (Krugman, 2006).

De zogenaamde tertiaïrisering van de economie, en bijgevolg van de tewerkstelling, omvat niet alleen private diensten (bijvoorbeeld vervoer, verzekeringsactiviteiten, ...) maar ook publieke diensten die door de overheid georganiseerd of gesubsidieerd worden. Deze laatste sectoren onderscheidt men van de overige dienstensectoren door van de *quartaire sector* te spreken.

Belangrijke subsectoren binnen de quartaire sector zijn het openbaar bestuur, het onderwijs, de gezondheidssector, de welzijnssector en de socio-culturele sector (De Prins & Henderickx, 2004).

De loontrekkende werkgelegenheid in de secundaire sector krimpt al sinds midden van de jaren zeventig ten gevolge van de trend naar desindustrialisatie, uitbesteding, delokalisatie en mondialisering. Daarmee wordt een bekend ontwikkelingspatroon gevolgd, waarbij de secundaire sector expandeert tot dat een hoog welvaartspeil bereikt wordt en vervolgens afbrokkelt ten voordele van de tertiaire sector. Midden de jaren negentig zet zich eveneens een groeiversnelling van de quartaire werkgelegenheid in. Beide dienstensectoren, tertiair en quartair, groeien min of meer parallel. De werkgelegenheid in de tertiaire sector blijkt wel meer gevoelig te zijn voor conjuncturele cycli.

Dit hoofdstuk wil aan de hand van beschrijvende analyses een algemeen beeld geven van de *aanwezigheid* en de (recente) *groei* van de quartaire sector. Dit wordt vooreerst gedaan op basis van de quartaire loontrekkende werkgelegenheid in Vlaanderen met aandacht voor de graad van verstedelijking. Hierbij wordt specifiek gekeken naar de 13 Vlaamse groot- en centrumsteden. Het gaat niet enkel om hun omvang; ze oefenen ook een centrale rol uit voor de ruimere omgeving op het vlak van onder meer werkgelegenheid, gezondheidszorg, onderwijs, cultuur en ontspanning. Het is de bedoeling een beter zicht te krijgen op de economische betekenis en uitstraling van de quartaire sector in deze 13 steden. Andere economische parameters, zoals bijvoorbeeld toegevoegde waarde, zijn niet beschikbaar op dit gedetailleerde geografisch niveau. Ook worden de lokale behoeften niet mee in kaart gebracht.

Er wordt niet alleen getracht om de quartaire werkgelegenheid louter op basis van absolute werknemersaantallen weer te geven in de groot- en centrumsteden, maar ook om vervolgens na te gaan of deze tewerkstelling er relatief meer aanwezig is dan elders in Vlaanderen. Tot slot wordt ook onderzocht welke de groeiers zijn binnen de quartaire sector en hoe deze zich positioneren, zeker binnen de 13 steden.

Er wordt gestart met een korte voorstelling van het gebruikte onderzoeksmateriaal, namelijk de gedecentraliseerde RSZ-statistieken voor vestigingen en loontrekkende werkgelegenheid. Daarbij wordt dieper ingegaan op de afbakening van de sectoren aan de hand van de NACE-nomenclatuur. Vervolgens wordt de quartaire sector kort gesitueerd binnen de totale (loontrekkende) tewerkstelling in de economie. Dit gebeurt aan de hand van een globale schets met behulp van bezoldigde tewerkstellingscijfers en vestigingen naar (hoofd en/of deel)sectoren.

Nadien wordt onderzocht of de quartaire sector relatief meer vertegenwoordigd is in de 13 steden dan in het Vlaamse Gewest. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van de index van Yu.

Tenslotte wordt er gekeken naar wat de (recente) groeisectoren zijn binnen de quartaire sector. Er wordt daarbij ook onderzocht hoe de 13 steden het daar doen versus heel Vlaanderen. Eerst gaat een shift & share analyse na hoe de lokale werkgelegenheidsgroei samengesteld is en hoe die zich in de loop van de tijd (2004-2010) heeft ontwikkeld. Daarnaast wordt kort stilgestaan bij de laatst beschikbare werkgelegenheidsgegevens (2009-2010). Aan de hand van de groeibijdrage kan aangetoond worden welke (sub)sectoren echt van belang zijn bij het verloop van de loontrekkende werkgelegenheid en die mee een rol spelen in het herstel na de crisis van 2008-2009. Om het geheel af te sluiten worden in de uitleiding de belangrijkste aspecten nog eens op een rijtje gezet.

1. Afbakening onderzoeksdomein en bronmateriaal

In de literatuur wordt de economie doorgaans ingedeeld in drie grote groepen van activiteiten: de *primaire* sector (landbouw), de *secundaire* sector (industrie en bouw) en de *tertiaire* sector (handel en diensten). In deze laatste sector kan verder onderscheid gemaakt worden tussen private diensten en overige activiteiten die als niet-markt of gesubsidieerde diensten omschreven worden (Pacolet & Coudron, 2004).

De niet-marktsector en de *quartaire* sector worden vaak als synoniemen gebruikt. De niet-marktsector wordt getypeerd door het nastreven van sociale, collectieve doelstellingen. Tot deze doelstellingen behoort vooreerst het aanbieden van zuiver collectieve of publieke goederen. Hierbij worden die activiteiten gerekend die per definitie door de overheid moeten worden verricht, met name het staatsapparaat zelf (bestuur), het gerechtelijke apparaat, defensie, brandweer en openbare veiligheid. Geen enkele burger kan uitgesloten worden van het gebruik, en het gebruik door de ene (bijvoorbeeld defensie) maakt het niet minder beschikbaar voor de andere. Daarnaast zijn er ook quasi-collectieve goederen. Omwille van hun elementaire belang kunnen zij aan niemand ontzegd worden, hoewel het gebruik ervan perfect individualiseerbaar is en bijgevolg hiervoor een bijdrage zou kunnen gevraagd worden door de gebruiker (bijvoorbeeld voor gezondheidszorg) of de allocatie ervan zou kunnen verlopen via de markt. In de quasi-collectieve goederen is onderwijs een belangrijke sector. De overige quasi-collectieve goederen omvatten de gezondheidszorg, de sociale sector (met heel de welzijnszorgsector), de culturele sector, religie en een aantal restcategorieën (Pacolet e.a., 2002).

Het is niet evident om een duidelijk beeld te krijgen van de quartaire sector. Er zijn tal van criteria en definities in omloop om deze sector te omschrijven. Bovendien is het moeilijk om deze sector cijfermatig te vatten. Dit is onder meer te wijten aan de verschillende juridische organisatievormen die niet altijd en allemaal in officiële statistieken opgenomen zijn. Daarnaast zijn ook de sectoren, waarin de verschillende organisatievormen actief zijn, niet steeds gedetailleerd terug te vinden. Verdere afbakeningsproblemen stellen zich doordat er ook mengvormen kunnen optreden: gemengde initiatieven, overheidsbedrijven die geprivatiseerd worden, overheidstaken die aan vzw's worden uitbesteed, ... (Pacolet e.a., 2002).

In dit onderzoek wordt er niet alleen ingegaan op de tewerkstelling (in loondienst) in de quartaire sector, maar ook op het aantal *vestigingen* die (deze) werkgelegenheid creëert. Een Vlaamse vestiging kan ruim omschreven worden als een in Vlaanderen gevestigde productie-eenheid (Herremans, 2007). Er zijn vestigingen met en zonder personeel. Vestigingen zonder personeel kunnen vooralsnog niet in kaart gebracht worden; dus deze bijdrage bekijkt enkel de vestigingen met personeel.

De bron voor een raming van de vestigingen met personeel (waar minstens één persoon tewerkgesteld is) zijn de statistieken naar werkplaats van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (RSZ). Deze gedecentraliseerde RSZ-statistieken omvatten alle vestigingen met personeel gekend door de RSZ en de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid van de Plaatselijke en Provinciale Overheden (RSZPPO). De RSZ definieert een vestiging als een plaats die geografisch kan worden geïdentificeerd met een adres en waar de activiteit of ten minste één activiteit van de onderneming wordt uitgeoefend (RSZ, 2010). Het gaat dus niet om een telling van ondernemingen, maar om een telling van de vestigingen, waarbij de statistieken niet gebaseerd zijn op de onderneming als homogene entiteit, maar op alle exploitatiezetels waarover zij beschikt (Stevens, 2008).

De totale werkgelegenheid bestaat uit 3 componenten: jobs in loondienst, jobs voor zelfstandigen en jobs voor helpers. De bron¹ voor de telling van de jobs voor zelfstandigen en helpers is niet beschikbaar op voldoende gedetailleerd NACE 5-digit niveau en komt hier dan ook niet aan bod. Het leeuwendeel van de totale werkgelegenheid bestaat uit *loontrekkende werkgelegenheid*. Deze bijdrage spitst zich dan ook verder toe op deze omvangrijke component. De loontrekkende werkgelegenheid gaat over jobs die in loonverband worden uitgevoerd.

De bron voor de analyses over het aantal loontrekkenden wordt eveneens gevormd door de statistieken naar werkplaats van de RSZ. Deze gedecentraliseerde RSZ-statistieken omvatten alle jobs van werknemers onderworpen aan de RSZ en de RSZPPO. De statistische telling van de arbeidsplaatsen gebeurt door op het einde van een kwartaal het aantal werknemers te tellen bij elke werkgever. Werknemers die op de laatste dag van het kwartaal bij meer dan een werkgever zijn tewerkgesteld, worden meermaals geteld. Werknemers die bij eenzelfde werkgever verschillende gelijktijdige arbeidsbetrokkingen uitoefenen (eventueel onder verschillende hoedanigheden of onder verschillende contracten) worden als één arbeidsplaats geteld (RSZ, 2010).

De RSZ stellen, op aanvraag, gedecentraliseerde statistieken ter beschikking tot op gemeentelijk niveau ingedeeld naar *sector* tot op NACE 5-digit². Om deze gedetailleerde sectorgegevens op een overzichtelijke wijze te ordenen in de voorliggende publicatie, wordt vooreerst een indeling gemaakt naar 4 hoofdsectoren. Hiervoor wordt beroep gedaan op de indeling van het Steunpunt Werk en Sociale Economie (WSE) die een sectorgroepering uitgewerkt heeft waarbij de codes uit de NACE-nomenclatuur omgezet worden naar WSE-sectoren³.

De primaire sector (NACE Rev. 2 codes 01-09) omvat land- en bosbouw, visserij en winning van delfstoffen. Het gaat hierbij in hoofdzaak om sectoren die zich toeleggen op het leveren van grondstoffen en voedsel. De secundaire sector (NACE Rev. 2 codes 10-32, 35-43) bevat de industrie, bouw en nutsbedrijven. Dit zijn sectoren die voornamelijk grondstoffen verwerken. De tertiaire sector (NACE Rev. 2 codes 33, 45-82, 95-98) bestaat uit commerciële dienstverlening. Het betreft meer bepaald dienstensectoren waarbij winst wordt nagestreefd. De quartaire sector (NACE Rev. 2 codes 84-94, 99) behelst de niet-commerciële dienstverlening, de enige sector zonder winstoogmerk. Het gaat volgens het Steunpunt WSE om publieke of quasi-publieke dienstensectoren die door de overheid gesubsidieerd of georganiseerd worden (Sourbron, 2010).

Vervolgens wordt er voor de meer gedetailleerde analyses met betrekking tot de quartaire sector gebruik gemaakt van de WSE-indeling om verder op te splitsen naar 8 sectorgroepen: recreatie, cultuur en sport (NACE Rev. 2 codes 90-93), openbaar bestuur (NACE Rev. 2 codes 84.1), algemene overheidsdiensten (NACE Rev. 2 codes 84.2 en 99), verplichte sociale verzekering (NACE Rev. 2 codes 8.3), onderwijs (NACE Rev. 2 codes 85), gezondheidszorg (NACE Rev. 2 codes 86), maatschappelijke dienstverlening (NACE Rev. 2 codes 87-88) en belangenvertegenwoordiging (NACE Rev. 2 codes 94). Bij de bespreking van de resultaten wordt hier en daar verwezen naar bepaalde subsectoren zoals bijvoorbeeld ziekenhuizen (NACE Rev. 2 code 8610) indien die een opvallende rol spelen in de meer geaggregeerde sectorgroep gezondheidszorg.

Om rekening te houden met de technologische evolutie en de structurele veranderingen van de economie vond in 2008 een grondige herziening plaats van de NACE-nomenclatuur (NACE Rev. 1.1) en werd een nieuwe indeling (NACE Rev. 2) opgesteld. De grote structuur is hoofdzakelijk

1 Voor de telling van het aantal jobs voor zelfstandigen en helpers worden gewoonlijk de gegevens van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekering der Zelfstandigen (RSVZ) gebruikt, meer bepaald de telling van de aangesloten verzekeringsplichtigen.

2 Bronbestanden RSZ 20 april 2012.

3 Toepassing NACE-nomenclatuur Rev. 2 op WSE-sectorindeling: zie <http://www.steunpuntwse.be/download/nl/6688743/pdf>.

behouden, maar er zijn nieuwe rubrieken bijgekomen en de inhoud van bepaalde codes werd aanzienlijk gewijzigd. De herziening betreft geen 1 op 1 verhouding⁴; vergelijkingen met cijfers uit de jaren voordien moeten dan ook met de nodige omzichtigheid gebeuren. De RSZ heeft de gegevens van 2007 zelf heringedeeld volgens de nieuwe NACE Rev. 2. De gegevens voor de jaren daarvoor zijn enkel beschikbaar met de NACE-code die geldig was tot einde 2007 (NACE Rev. 1.1). In voorliggende studie wordt de evolutie van de loontrekkende tewerkstelling bekeken voor de periode 2009-2010 (telkens op 31 december). Tevens wordt ook een vergelijking gemaakt met het jaar 2004 (31 december). Vanaf 2004 is de RSZ overgeschakeld van het concept inrichting naar het concept vestiging. Daardoor wijzigde de manier waarop jobs in loondienst geografisch verdeeld werden. De Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR) heeft voor 2004 zelf de conversie gedaan van de oude NACE-code naar de nieuwe NACE Rev. 2 op basis van de preferentiële omzettingstabel zoals voorgesteld door de FOD Economie.

Voor de *ruimtelijke indeling* wordt gebruik gemaakt van de zogenaamde VRIND-classificatie⁵ die gebaseerd is op een koppeling van de ruimtelijke typologie van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) met de typologie die gehanteerd wordt in het Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (SPRE). Op die manier kan er in het Vlaamse Gewest een onderscheid gemaakt worden tussen de grootsteden, de centrumsteden, de randen (grootstedelijke, regionaalstedelijke, Vlaams strategisch gebied rond Brussel), de structuurondersteunende steden, de kleine provinciale steden, het overgangsgebied en het platteland. Daarnaast worden de verschillen/gelijkenissen tussen de 13 steden onderling belicht.

2. Situering van de quartaire sector binnen de totale (loontrekkende) werkgelegenheid in de economie

Er wordt van start gegaan met een situering van de quartaire sector binnen de totale (loontrekkende) tewerkstelling in de economie in het Vlaamse Gewest naar graad van verstedelijking (VRIND-indeling) en de 13 groot- en centrumsteden in het bijzonder. Dit gebeurt aan de hand van bezoldigde tewerkstellingscijfers en vestigingen naar (hoofd en/of deel)sectoren op 31 december 2010. Volgende elementen komen hierbij aan bod: omvang (aantallen), structuur (aandelen), gemiddelde vestigingsgrootte (aantal jobs per vestiging) als maat voor het belang van de inplanting van de quartaire vestiging in een stad en de feminisering van de sectoren (verhouding tewerkstelling vrouw/totaal) als maat voor de vrouwelijke tewerkstellingskansen. Op die manier wordt getracht de quartaire sector in een breder kader te plaatsen en duidelijker te profileren op het vlak van (loontrekkende) werkgelegenheid.

2.1. Omvang, structuur en gemiddelde vestigingsgrootte

Op 31 december 2010 telt het Vlaamse Gewest 159.612 *vestigingen met personeel* (zie tabel 1 in bijlage). Deze vestigingen zijn samen goed voor 2.170.097 *arbeidsplaatsen* (zie tabel 2 in bijlage). Om een notie te krijgen van de *gemiddelde vestigingsgrootte* in Vlaanderen wordt het totaal

⁴ De FOD Economie, ADSEI stelt een conversietabel met een preferentiële omzetting ter beschikking voor die codes die geen 1 op 1 verhouding hebben tussen oude en nieuwe NACE; deze is echter maar bruikbaar voor gegevens op NACE 5-digit: zie <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/gegevensinzameling/nomenclaturen/nacebel/>.

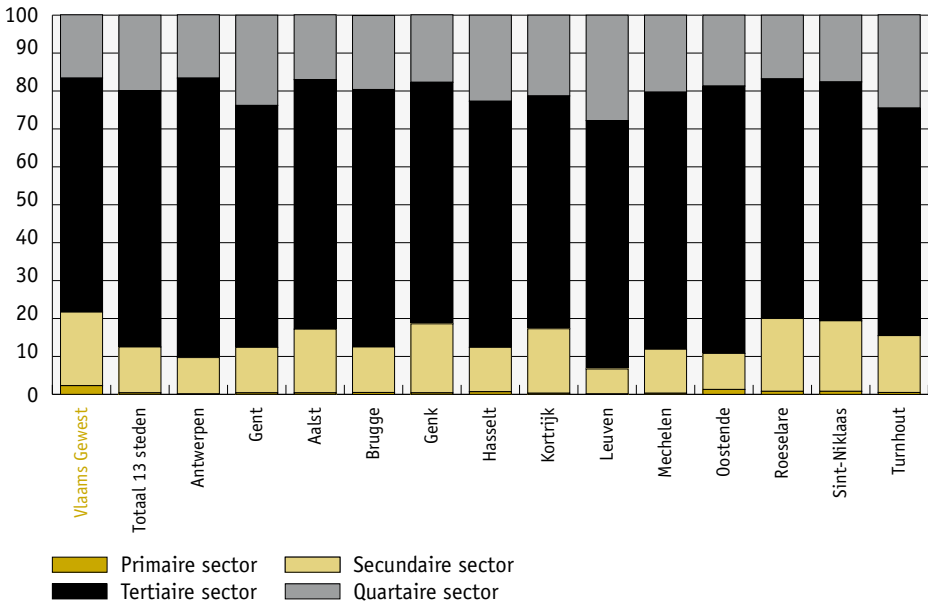
⁵ Voor meer informatie: zie <http://aps.vlaanderen.be/lokaal/pdf/gebiedsindelingen/vrind.pdf>.

aantal arbeidsplaatsen in verhouding genomen tot het totaal aantal vestigingen. Eind 2010 resulteert dit in gemiddeld 14 jobs per Vlaamse vestiging. Dit gemiddeld aantal varieert (sterk) naargelang gebiedsindeling en sector.

Op het platteland ligt het gemiddeld aantal jobs per vestiging het laagst: de 195.209 arbeidsplaatsen spreiden er zich over 22.796 vestigingen wat leidt tot een gemiddelde van 9 banen per vestiging. In het stedelijk gebied rond Brussel, de grootsteden, de centrumsteden, de grootstedelijke rand en de structuurondersteunende steden is de gemiddelde vestiging groter dan op Vlaams niveau.

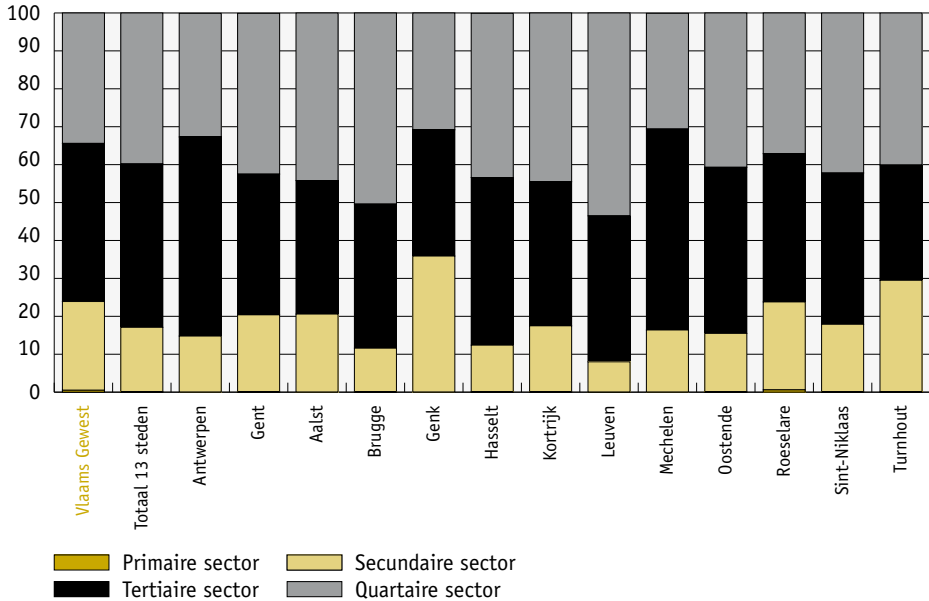
De groot- en centrumsteden samen zijn goed voor 843.414 arbeidsplaatsen (zie tabel 4 in bijlage) verdeeld over 47.900 vestigingen (zie tabel 3 in bijlage); dit komt neer op 18 jobs per vestiging. Tussen de 13 steden onderling zijn er grote verschillen. In Leuven omvat een vestiging gemiddeld 24 jobs, in Oostende zijn dat 13 banen.

FIGUUR 1 Structuur van de vestigingen naar hoofdsector, 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden, in %

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

FIGUUR 2 Structuur van de loontrekkende werkgelegenheid naar hoofdsector, 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden, in %

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

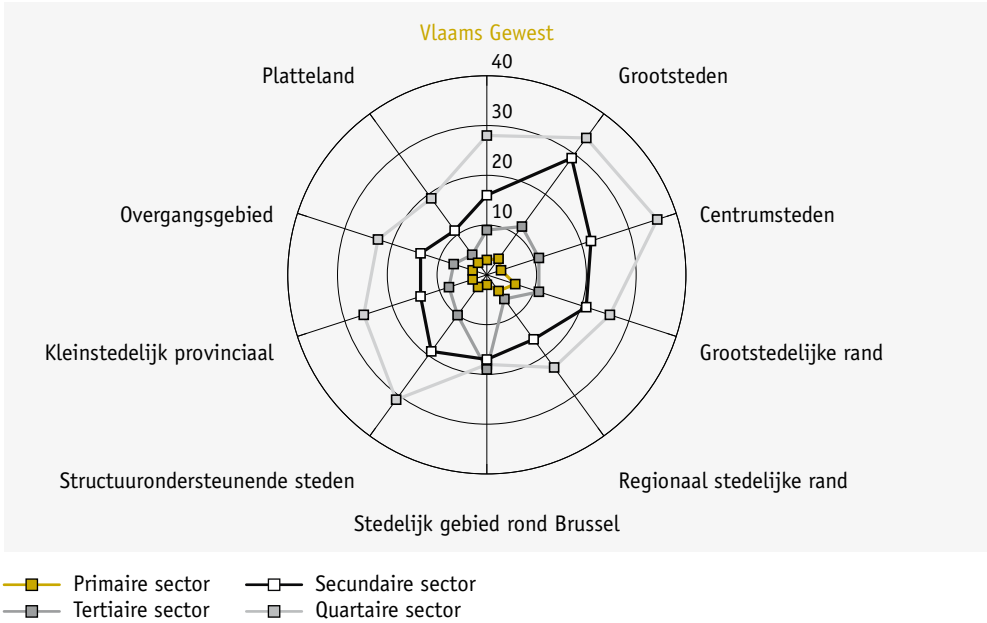
Het gemiddeld aantal jobs per vestiging varieert sterk naargelang de sector. Het Vlaamse Gewest telt 3.634 vestigingen in de primaire sector; wat neerkomt op 2,3% van het totaal aantal vestigingen. Dat is nog relatief veel gegeven dat de primaire sector in Vlaanderen de kleinste sector is met slechts 10.968 banen of 0,5% van het totaal aantal jobs in loondienst. De arbeidsplaatsen zijn in de primaire sector vooral niet-loontrekkend. Dit impliceert dat het gemiddeld aantal loontrekkende jobs per vestiging met 3 klein is. Dergelijke ratio wordt ook teruggevonden in plattelandsgemeenten, in het overgangsgebied, in kleine provinciale en structuurondersteunende steden en in de centrumsteden. Het stedelijk gebied rond Brussel zit onder het Vlaamse gemiddelde met 2 jobs per vestiging; de grootstedelijke rand zit er boven met 6 banen per vestiging. De 13 steden samen evenaren het Vlaamse gemiddelde van 3 jobs per vestiging in de primaire sector. Tussen de steden onderling is er wat verscheidenheid. Zo telt Roeselare 10 jobs per primaire vestiging tegen Leuven, Oostende en Sint-Niklaas die er elk maar 1 hebben.

De secundaire sector neemt 19,4% van het totaal aantal vestigingen voor zijn rekening en is goed voor 23,4% van de loontrekkende werkgelegenheid in Vlaanderen anno 2010. De secundaire sector, die onder meer alle industriële nijverheden en bouwsector bundelt, telt 30.887 vestigingen die 507.417 jobs realiseren. Gemiddeld genomen levert dit 16 arbeidsplaatsen per vestiging op. Op het platteland is deze ratio het laagst met 11 banen per vestiging, in de groot- en centrumsteden is deze verhouding het hoogst met respectievelijk 29 en 22 jobs per vestiging. Tussen de 13 steden onderling vallen er ook hier uiteenlopende verhoudingen te noteren. Genk en Turnhout kennen een gemiddelde vestigingsgrootte van respectievelijk 41 en 39 arbeidsplaatsen; in Sint-Niklaas komt deze ratio op 14.

Bijna 62% van alle vestigingen in Vlaanderen is terug te vinden in de tertiaire sector, die vooral commerciële diensten behelst. Samen staan deze voor 41,7% van alle jobs in loondienst. De tertiaire sector is de grootste loontrekkende sector met 904.432 arbeidsplaatsen verdeeld over 98.497 vestigingen. Dit levert een gemiddelde op van 9 banen per vestiging. In het grootstedelijk gebied rond Brussel loopt deze ratio op tot 19 arbeidsplaatsen per vestiging. Ook in de grootsteden, de centrumsteden, de grootstedelijke rand en in de structuurondersteunende steden ligt deze verhouding hoger dan het Vlaamse gemiddelde per tertiaire vestiging. Tussen de 13 steden onderling lopen de tertiaire ratio's uiteen van 16 in Mechelen tot 8 in Aalst en Oostende.

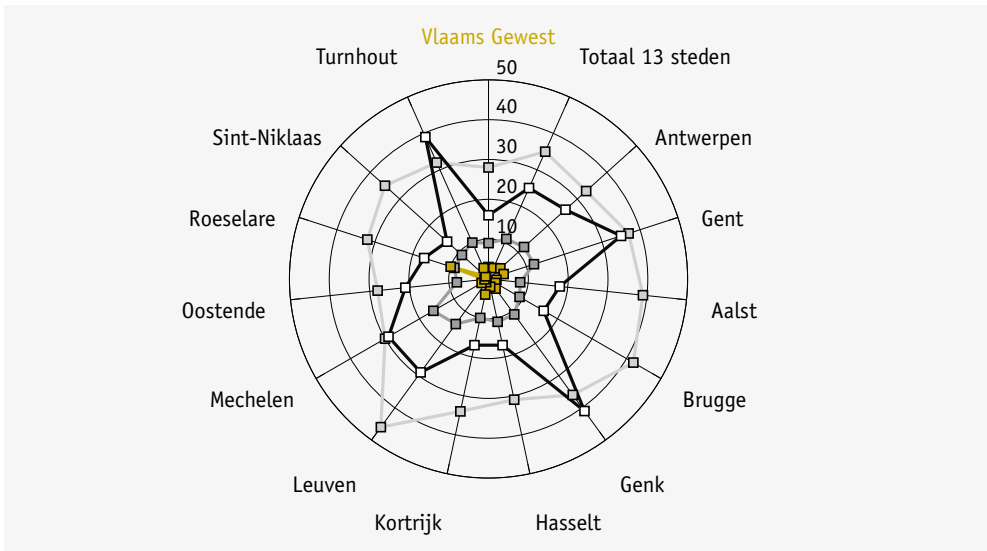
De quataire sector, in hoofdzaak samengesteld uit niet-commerciële diensten, toont een ander plaatje. In het totaal zijn er in Vlaanderen 16,7% of 26.594 quataire vestigingen, goed voor 747.280 jobs of 34,4% van de totale loontrekkende werkgelegenheid. Het aantal arbeidsplaatsen gecombineerd per vestiging komt hier op een gemiddelde van 28. In de groot- en centrumsteden loopt dit zelfs op tot respectievelijk 34 en 36 jobs per quataire vestiging. Ook in de structuurondersteunende steden zijn er 31 banen per vestiging. Op het platteland en in het stedelijk gebied rond Brussel omvat de gemiddelde quataire vestiging respectievelijk 19 en 18 jobs. De 13 steden samen tellen gemiddeld 35 jobs per vestiging in de quataire sector. Alle steden, op Oostende na dat net het Vlaamse gemiddelde in de quataire sector evenaart, hebben een hoger dan gemiddeld aantal jobs per vestiging.

FIGUUR 3 Aantal arbeidsplaatsen per vestiging naar hoofdsector, 31 december 2010, Vlaams Gewest en VRIND-indeling

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

FIGUUR 4 Aantal arbeidsplaatsen per vestiging naar hoofdsector, 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden

■ Primaire sector Secundaire sector
 Tertiaire sector Quartaire sector

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

Ook binnen de *quartaire sector* zijn er behoorlijk wat verschillen tussen de verscheidene deelsectoren volgens de (ruwe) WSE-indeling. Zo springen de algemene overheidsdiensten in het oog met 113 jobs per vestiging in Vlaanderen in 2010. Binnen deze deelsector zijn het defensie, justitie en openbare orde en civiele veiligheid die heel wat jobs per vestiging bieden. Ook in de deelsectoren maatschappelijke dienstverlening, openbaar bestuur en onderwijs ligt het aantal arbeidsplaatsen per vestiging hoger dan het Vlaamse gemiddelde in de quartaire sector. Over het algemeen ligt de gemiddelde vestigingsgrootte uitgedrukt in arbeidsplaatsen in de groot- en centrumsteden voor zowat alle quartaire deelsectoren hoger dan gemiddeld genomen in Vlaanderen. De structuurondersteunende steden vertonen een gemengd beeld: de deelsectoren algemene overheidsdiensten, gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening tellen meer arbeidsplaatsen per vestiging dan op niveau Vlaams Gewest; de overige deelsectoren evenaren of liggen onder het Vlaamse gemiddelde. De grootstedelijke rand, de regionaal stedelijk rand, het stedelijk gebied rond Brussel, de kleine provinciale steden, het overgangsgedebied en het platteland hebben voor het leeuwendeel van de deelsectoren een lager dan Vlaams gemiddeld aantal arbeidsplaatsen per quartaire deelsector.

TABEL 1 Aantal arbeidsplaatsen per vestiging in de quartaire sector in meer detail (WSE-indeling), 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden

	Vlaams Gewest	Totaal 13 steden	Antwerpen	Gent	Aalst	Brugge	Genk	Hasselt	Kortrijk	Leuven	Mechelen	Oostende	Roeselare	Sint-Niklaas	Turnhout
Quartaire sector	28	35	33	37	39	42	36	31	34	46	30	28	32	35	32
recreatie, cultuur en sport	8	11	11	10	10	12	13	7	7	11	12	9	8	11	13
openbaar bestuur	41	66	72	56	111	62	129	74	31	72	102	48	72	98	48
algemene overheidsdiensten	113	143	160	124	98	263	114	104	112	155	112	105	90	83	102
verplichte sociale verzekering	15	26	31	23	18	23	11	37	17	22	37	24	20	26	37
onderwijs	29	39	36	54	30	35	32	38	41	49	32	28	32	42	37
gezondheidszorg	28	44	33	49	64	51	39	27	44	120	19	45	44	39	37
maatschappelijke dienstverlening	44	46	42	43	58	64	54	43	65	50	33	35	52	42	37
belangen-vertegenwoordiging	6	8	9	7	4	8	7	8	5	7	19	4	4	4	7

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

De 13 steden samen hebben een hoger aantal arbeidsplaatsen per vestiging in de quartaire deelsectoren dan in Vlaanderen gemiddeld het geval is. Tussen de steden onderling zijn er wel wat verschillen. Zo is Brugge met een gemiddelde van 263 arbeidsplaatsen per vestiging in de algemene overheidsdiensten een uitschieter. Het zijn vooral vestigingen binnen defensie en justitie die daar op respectievelijk 338 en 323 arbeidsplaatsen gemiddeld komen. In universiteitssteden Gent en Leuven zijn er in de onderwijssector een meer dan gemiddeld aantal arbeidsplaatsen per vestiging. Ook binnen de gezondheidszorg, en meer bepaald binnen de subsector van de ziekenhuizen, lopen de jobs per vestiging in Leuven en Aalst op tot respectievelijk 1.248 en 1.459 arbeidsbetrekkingen.

2.2. Feminisering

Eind 2010 bedraagt de *vrouwelijke tewerkstelling* in Vlaanderen 47% van de totale loontrekkende werkgelegenheid. De verdeling over de *hoofdsectoren* is vrij ongelijkmatig. In de primaire sector is ruim 1 op 3 loontrekkende jobs ingenomen door iemand van het vrouwelijke geslacht; in de secundaire sector is 1 op 5 een vrouw. De dienstensectoren kennen een hogere graad van feminisering: 45% in de tertiaire sector en 69% in de quartaire sector zijn vrouwen. Eerder onderzoek (Pacolet e.a., 2002) toonde reeds aan dat er een hoge feminisatiegraad in de quartaire sector is. Binnen de quartaire sector zijn vooral verplichte sociale verzekering, onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijk dienstverlening vrouwelijke deelsectoren. De subtak kleuteronderwijs binnen onderwijs betreft een bijna exclusief vrouwelijk aangelegenheid (98%). Ook binnen de gezondheidszorg in bijvoorbeeld de tandartspraktijken bestaat 97% van de loontrekkenden uit vrouwen. In de kinderopvang is 96% van de arbeidsbetrekkingen ingenomen door vrouwen en dat is

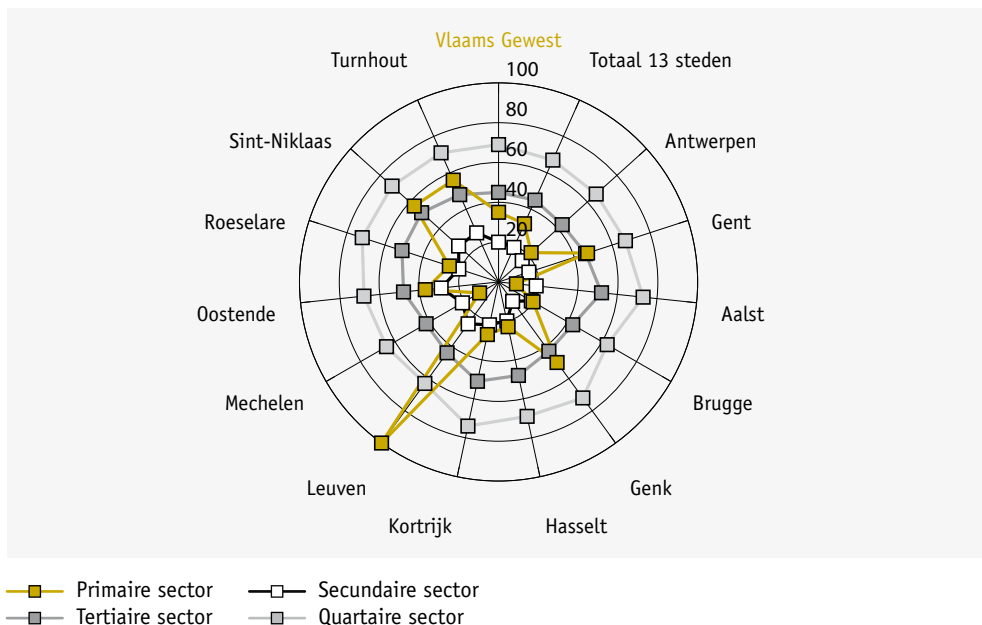
even hoog in de maatschappelijke dienstverlening zonder huisvesting voor ouderen en lichamelijk gehandicapten.

Binnen Vlaanderen zijn er weinig grote verschillen in dit beeld. Wanneer er ingezoomd wordt op de grotere *deelsectoren* binnen de quartaire sector, is er hier en daar wel wat verscheidenheid in feminisatiegraad naargelang stad of platteland. Zo blijkt in de grootstedelijk rand de vrouwelijke tewerkstelling in de deelsector recreatie, cultuur en sport met 6 op 10 hoger te liggen dan het Vlaams gemiddelde van 5 op 10. De vrouwelijke werkgelegenheid in de algemene overheidsdiensten blijkt dan weer op het platteland (16%) een stuk lager te zijn dan in de groot- en centrumsteden (respectievelijk 30% en 29%). De vrouwelijke tewerkstelling binnen onderwijs ligt met 4 op 5 in de plattelandsgemeenten een stuk hoger dan in de groot- en centrumsteden waar 2 op 3 van de loontrekkenden vrouwen zijn. Ook in de belangenvertegenwoordiging zijn er meer vrouwen tewerkgesteld in plattelandsgebieden dan gemiddeld genomen in Vlaanderen en in de groot-en centrumsteden.

De verschillen in feminisering die voor Vlaanderen opgaan tussen de verschillende hoofdsectoren, komen ook min of meer terug in de 13 steden. De primaire en secundaire sector kennen er in het gros van de steden eveneens een lagere feminisatiegraad dan de tertiaire en quartaire dienstensectoren. Vooral in de primaire sector kan er hier en daar al eens een uitzondering optreden omwille van de kleine aantallen (bijvoorbeeld Aalst, Leuven en Mechelen).

De vrouwelijke aanwezigheid is ook in de quartaire sector het hoogst in de groot- en centrumsteden. Binnen de quartaire deelsectoren kan er wel al wat verschil zijn tussen de ene en de andere stad. Zo valt bijvoorbeeld op dat er in Aalst een lagere vrouwelijke aanwezigheid is in de recreatie-, cultuur- en sportsector dan gemiddeld genomen in Vlaanderen. In de meeste steden zijn de algemene overheidsdiensten ook iets vrouwelijker dan (Vlaams) gemiddeld genomen. Opvallend is dat in het leeuwendeel van de steden, met uitzondering van Mechelen en Turnhout, de vrouwelijke loontrekkende tewerkstelling in het onderwijs lager ligt dan gemiddeld genomen in Vlaanderen.

FIGUUR 5 Aandeel vrouwelijke tewerkgestelden in totale loontrekkende werkgelegenheid naar hoofdsector, 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden, in %

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 2 Aandeel vrouwelijke tewerkgestelden in totale loontrekkende werkgelegenheid in de quartaire sector in meer detail (WSE-indeling), 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden, in %

	Vlaams Gewest	Totaal 13 steden	Antwerpen	Gent	Aalst	Brugge	Genk	Hasselt	Kortrijk	Leuven	Mechelen	Oostende	Roeselare	Sint-Niklaas	Turnhout
Quartaire sector	69	67	66	67	73	63	72	69	74	63	65	68	72	72	71
recreatie, cultuur en sport	50	47	47	48	30	43	37	53	49	51	47	41	45	53	40
openbaar bestuur	54	53	52	55	54	50	52	54	49	50	58	51	51	50	57
algemene overheidsdiensten	24	30	33	24	21	26	26	35	37	27	38	20	28	21	37
verplichte sociale verzekering	70	70	71	71	71	69	64	65	68	69	75	74	70	75	74
onderwijs	70	64	67	61	70	64	67	70	64	55	71	66	64	68	72
gezondheidszorg	83	81	81	79	84	81	83	83	87	75	84	84	85	85	86
maatschappelijke dienstverlening	83	83	81	84	87	83	87	84	86	81	79	84	82	85	81
belangen-vertegenwoordiging	56	54	52	52	62	45	61	56	66	69	34	54	65	64	66

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

3. Is de quartaire sector meer vertegenwoordigd in de 13 steden?

In wat volgt wordt er nagegaan of de quartaire sector daadwerkelijk meer vertegenwoordigd is in de 13 steden. Daartoe wordt gebruik gemaakt van *Yu indices* (Yu e.a., 2009), genormaliseerde aanwezigheidsindices, die per stad/gebied aanduiden in hoeverre de werkgelegenheid er sterk of zwak aanwezig is in vergelijking met een referentiegebied (hier het Vlaamse Gewest). De Yu index voor een stad/gebied wordt berekend door het verschil te nemen tussen de feitelijke en de verwachte tewerkstelling in % van de totale Vlaamse tewerkstelling. Door het uitdrukken in % worden de verschillen genormaliseerd: een Yu index kleiner dan 0 geeft aan dat de bedrijfstak minder aanwezig is dan gemiddeld in het referentiegebied; een Yu index groter dan 0 geeft aan dat de bedrijfstak sterker aanwezig is.

Stel, ter illustratie, dat de Gentse quartaire sector eind 2010 een Yu index van 0,55 heeft. Het (positieve) verschil tussen de werkelijke bezoldigde tewerkstelling en de verwachte is dan 0,55% van de totale Vlaamse bezoldigde tewerkstelling. De verwachte tewerkstelling is het aandeel van de quartaire sector in het referentiegebied (hier het Vlaamse Gewest) x de totale tewerkstelling in Gent. Anders gezegd: wat zou de quartaire tewerkstelling in Gent zijn, mocht Gent hetzelfde aandeel hebben van de quartaire tewerkstelling als het referentiegebied (hier het Vlaamse Gewest).

Het gebruik van Yu indices biedt enkele voordelen ten opzichte van andere aanwezigheidsindices. De Yu index is symmetrisch rond het nulpunt. Het nulpunt is een neutrale waarde en betekent dat een sector in een stad dan niet relatief sterker of zwakker aanwezig is dan in het referentiegebied. Dat is per definitie zo voor de totale tewerkstelling in een stad. Sterke of zwakke aanwezigheden van sectoren zijn dus relatief ten aanzien van dat nulpunt, met andere woorden ze moeten sommeren tot 0 (positieve en negatieve waarden sommeren tot nul). Als er een sterke aanwezigheid is van een bepaalde sector moet dat ten koste gaan van de zwakke aanwezigheid van één of meerdere andere sectoren.

Een voordeel van de symmetrie rond 0 is dat de interpretatie van zwakke of sterke aanwezigheden ook symmetrisch verloopt. In meer of mindere mate negatieve waarden zijn analoog te interpreteren als in meer of mindere mate positieve waarden.

De Yu indices zijn onafhankelijk van het meetniveau. Zo is bijvoorbeeld de som van de aanwezigheidsindices van de quartaire sector in het grootstedelijk gebied gelijk aan de som van de respectieve indices voor Antwerpen en Gent, maar is ook gelijk aan de som van de quartaire deelsectoren van het grootstedelijk gebied. Door het feit dat er kan opgeteld worden, kan er ook gezien worden waar de grootste verklaringskracht is.

TABEL 3 Yu aanwezigheidsindices* op basis van loontrekkende tewerkstelling, naar hoofdsector, 31 december 2010, VRIND-indeling

	Grootsteden	Centrumsteden	Grootstedelijke rand	Regionaal stedelijke rand	Stedelijk gebied rond Brussel	Structuurondersteunende steden	Kleinstedelijk provinciaal	Overgangsgebied	Platteland	Vlaams Gewest
Primaire sector	-0,08	-0,09	0,01	0,02	-0,02	0,00	0,01	0,02	0,13	0,00
Secundaire sector	-1,19	-1,28	0,11	0,75	-0,61	0,13	0,24	0,97	0,87	0,00
Tertiaire sector	0,93	-0,39	0,28	-0,44	1,68	-0,19	-0,26	-0,71	-0,90	0,00
Quartaire sector	0,34	1,75	-0,41	-0,33	-1,05	0,07	0,01	-0,29	-0,11	0,00
<i>Totaal van de sectoren</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>

* Referentiegebied: Vlaams Gewest.

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

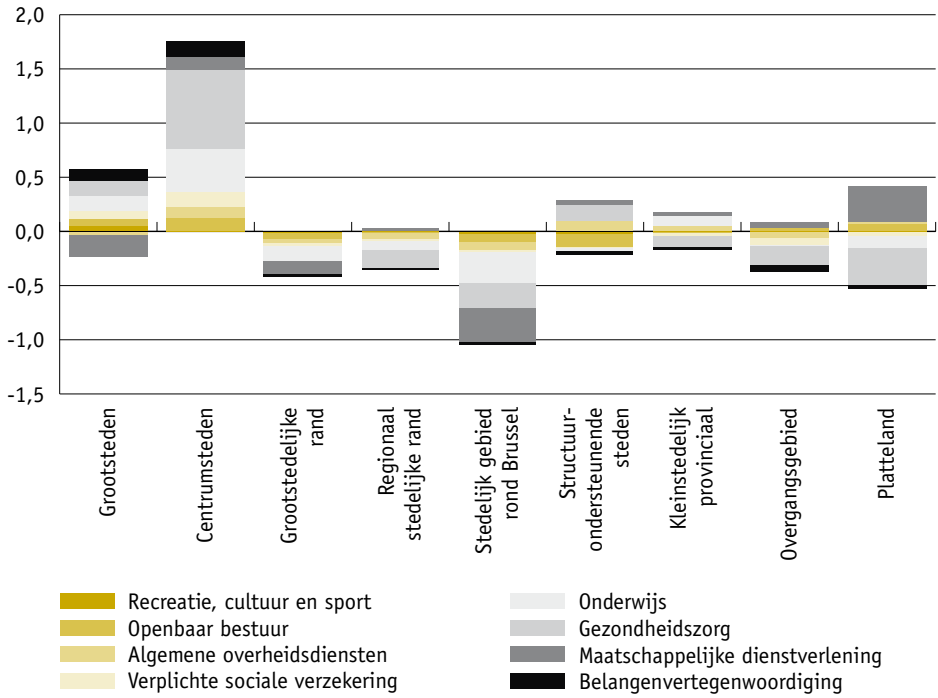
Eind 2010 kent het grootstedelijk gebied positieve Yu indices voor de handel- en dienstensectoren; in de centrumsteden is er enkel een positieve aanwezigheidsindex voor de quartaire sector. Een relatief sterkere aanwezigheid van de primaire en secundaire sectoren wordt opgetekend in de grootstedelijke rand, in de regionaal stedelijke rand, in de kleine provinciale steden, in het overgangsgebied en het platteland. In het stedelijk gebied rond Brussel is enkel de tertiaire sector sterker aanwezig dan op het Vlaams niveau.

De Yu indices voor de quartaire sector in de grootstedelijke rand, de regionaal stedelijke rand en het stedelijk gebied rond Brussel zijn negatief. Dat wil zeggen dat de quartaire sector er minder aanwezig is dan gemiddeld genomen in het Vlaamse Gewest. Ook in het overgangsgebied en het platteland is dat het geval.

De relatieve aanwezigheidsindex voor de quartaire sector in het grootstedelijk gebied is 0,34. Dat komt alleen op naam van Gent (0,55). Antwerpen scoort negatief (-0,21) wat dus betekent dat de quartaire sector naar verhouding minder dan gemiddeld vertegenwoordigd is in Antwerpen dan in het Vlaamse Gewest. De globale waarde van 0,34 is vooral te wijten aan onderwijs (0,14), gezondheidszorg (0,13) en belangenvertegenwoordiging (0,12) in het grootstedelijk gebied.

In de centrumsteden komt de Yu index voor de quartaire sector op 1,75. Hier is vooral in de centrumsteden Leuven (0,61), Brugge (0,46), Hasselt en Kortrijk (elk 0,20) dat er een sterke quartaire aanwezigheid is. Ook hier wordt de globale waarde van 1,75 bepaald door bedrijfstakken als gezondheidszorg (0,73), onderwijs (0,40), belangenvertegenwoordiging (0,15) en verplichte sociale verzekering (0,14).

FIGUUR 6 Yu aanwezigheidsindices* op basis van loontrekkende tewerkstelling, voor de quartaire sector in meer detail (WSE-indeling), 31 december 2010, VRIND-indeling

* Referentiegebied: Vlaams Gewest.

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 4 Yu aanwezigheidsindices* op basis van loontrekkende tewerkstelling, naar hoofdsector, 31 december 2010, 13 steden

	Antwerpen	Gent	Aalst	Brugge	Genk	Hasselt	Kortrijk	Leuven	Mechelen	Oostende	Roeselare	Sint-Niklaas	Turnhout	Vlaams Gewest	Totaal 13 steden	Restgebied**
Primaire sector	-0,05	-0,03	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,02	-0,01	0,00	0,00	-0,01	-0,01	0,00	-0,17	0,17
Secundaire sector	-0,98	-0,21	-0,04	-0,34	0,21	-0,25	-0,12	-0,49	-0,14	-0,10	0,00	-0,08	0,07	0,00	-2,46	2,46
Tertiaire sector	1,24	-0,31	-0,09	-0,10	-0,14	0,06	-0,07	-0,10	0,23	0,03	-0,04	-0,02	-0,14	0,00	0,54	-0,54
Quartaire sector	-0,21	0,55	0,13	0,46	-0,06	0,20	0,20	0,61	-0,08	0,08	0,04	0,11	0,07	0,00	2,09	-2,09
<i>Totaal van de sectoren</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>

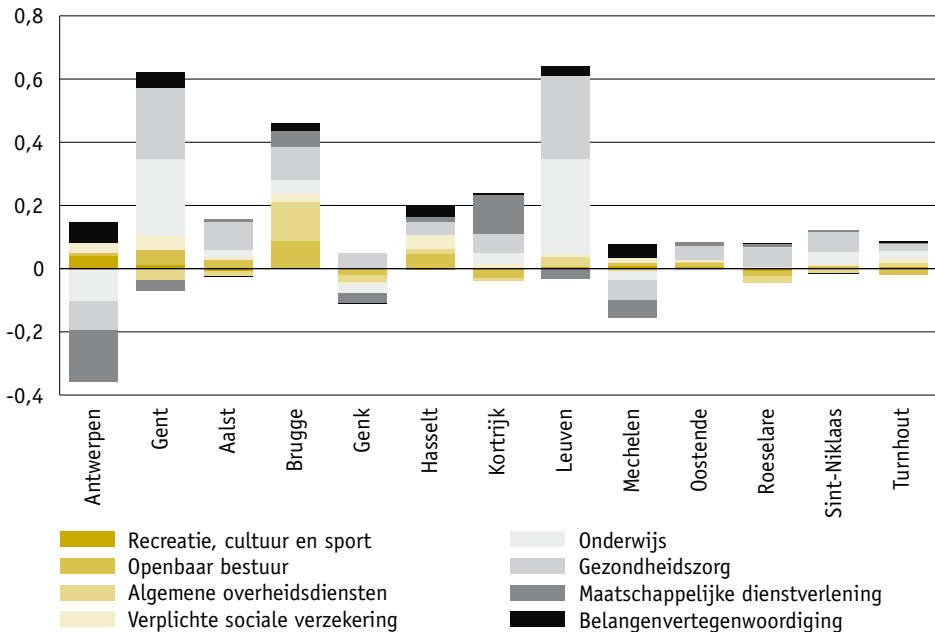
* Referentiegebied: Vlaams Gewest.

** Restgebied = Vlaams Gewest – 13 steden.

Bron: gedecentraliseerde statistieken ASZ, bewerking SVR.

De Yu index voor de 13 steden samen klokt af op 2,09 voor de quartaire sector. Dit wijst er duidelijk op dat de quartaire sector relatief sterker aanwezig is in het totaal van de 13 steden dan in Vlaanderen. Die 2,09 komt vooral op naam van Leuven (0,61), Gent (0,55) en Brugge (0,46). Een verdere analyse leert dat de volgende bedrijfstakken daarbij een beduidende rol spelen: onderwijs in Leuven en Gent (0,30 en 0,24) (in het bijzonder hoger onderwijs), algemene overheidsdiensten (0,12) (vooral defensie en justitie) en openbaar bestuur (0,09) in Brugge, gezondheidszorg in Leuven en Gent (0,26 en 0,23), maatschappelijke dienstverlening in Kortrijk (0,12) en belangenvertegenwoordiging in Antwerpen (0,07).

FIGUUR 7 Yu aanwezigheidsindices* op basis van loontrekkende tewerkstelling, voor de quartaire sector in meer detail (WSE-indeling), 31 december 2010, 13 steden

* Referentiegebied: Vlaams Gewest.

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

4. Wat zijn de (recente) groeisectoren binnen de quartaire sector? Hoe doen de 13 steden het op dit vlak in vergelijking met heel Vlaanderen?

Er wordt eerst gekeken naar de ontwikkeling en de samenstelling van de werkgelegenheidsgroei tussen 2004 en 2010. Daarbij wordt voor de quartaire sector stilgestaan in welke mate de sectorale structuur en de lokale omstandigheden voor een andere werkgelegenheidsgroei zorgen dan in het Vlaamse Gewest als geheel. Vervolgens wordt de recente evolutie in de loontrekkende werkgelegenheid tussen eind 2009 en eind 2010 onderzocht. Door opdeling van de groeibijdrage naar

sector (en subsector) kan men een idee krijgen van hoe de groei is samengesteld op jaarbasis in Vlaanderen en de 13 steden. Welke bedrijfstakken hebben een merkbare bijdrage geleverd en welke niet? Op die manier krijgt men tevens een eerste glimp waar het herstel na de crisis 2008-2009 zich al dan niet heeft ingezet.

4.1. Evolutie jobs in loondienst tussen 2004 en 2010

Om dieper in te gaan op de lokale werkgelegenheidsevolutie op een iets langere termijn, tussen eind 2004 en eind 2010, wordt er gebruik gemaakt van de *shift & share techniek*. Met behulp van deze analysetechniek kan nagegaan worden hoe de loontrekkende werkgelegenheid in een bepaalde stad (gebied) is samengesteld en hoe die zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld. Niet alleen de totale ontwikkeling zegt iets over de economische weerbaarheid van steden (gebieden), maar ook de wijze waarop die groei is opgebouwd. Bijkomend voordeel is dat steden/gebieden met elkaar kunnen vergeleken worden. De maatstaf hiervoor is de gewestelijke (Vlaamse) werkgelegenheidsgroei.

De shift & share analyse vertrekt van het gegeven dat de lokale tewerkstellingsevolutie in elke sector gedetermineerd wordt door 3 groepen van beïnvloedingsfactoren: factoren op gewestniveau, sectorale en specifiek lokale factoren (Vanhove & Klaassen, 1987).

De gewestelijke component, ook standaardgroei genoemd, geeft weer met hoeveel de lokale tewerkstelling zou zijn gewijzigd indien in alle sectoren de gemiddelde tewerkstellingsevolutie van Vlaanderen had gegolden. Als de effectieve lokale tewerkstellingsevolutie meer positief of minder negatief is dan de standaardgroei, dan is de lokale economie er op vooruitgegaan ten opzichte van het gewest.

De structurele component verklaart welk deel van de groei toe te schrijven is aan de lokale sectorale structuur. Hiertoe wordt op elke lokale sector het groeiverschil tussen de sector en de totale economie op gewestniveau toegepast. Een positieve structurele component wijst er op dat de groeisectoren naar verhouding beter zijn vertegenwoordigd dan in het gewest. Er kan ook nog worden meegegeven dat een subtak die bijvoorbeeld een positieve structurele component vertoont toch terzelfdertijd een negatieve Yu index kan vertonen in een regio. Het gaat dan om een Vlaamse groeisector (immers de structurele component is positief), maar de betrokken regio heeft er een relatief geringe tewerkstelling in (immers de Yu index is negatief). Het omgekeerde kan uiteraard ook.

De lokale of dynamische component tot slot geeft aan in welke mate de individuele ondernemingen binnen een lokale sector beter of slechter presteerden dan in het gewest. Een positieve regionale component staat voor een grotere dynamische kracht en/of andere factoren op lokaal niveau.

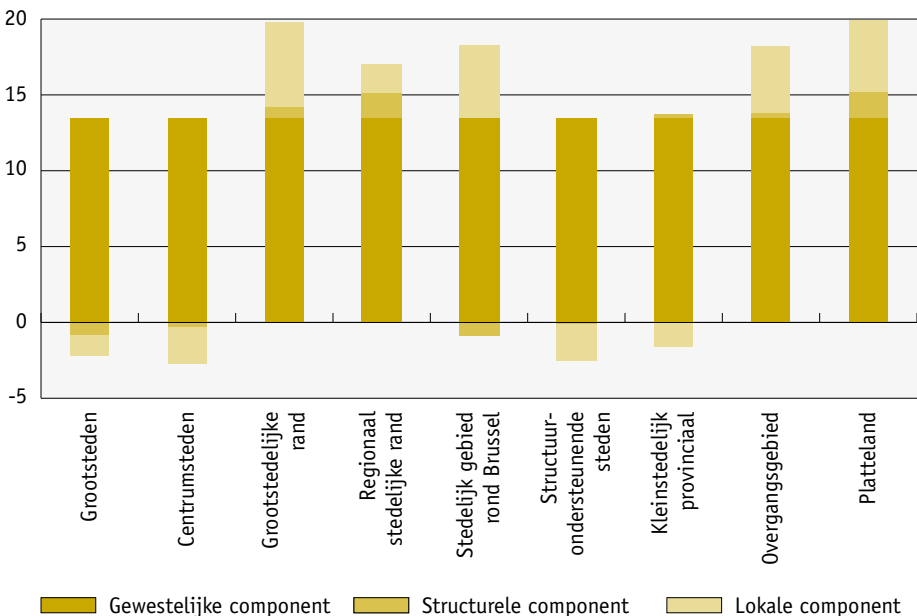
Tussen eind 2004 en december 2010 groeide de totale Vlaamse loontrekkende werkgelegenheid aan met ruim 155.000 arbeidsplaatsen of 7,8%. In die periode gingen in de primaire en secundaire sector bijna 30.500 banen verloren. In de tertiaire sector kwamen er circa 98.160 betrekkingen bij (12,2%) en in de quartaire sector werden er 88.630 jobs gecreëerd (13,5%).

De quartaire jobgroei is per deelgebied van het Vlaamse Gewest uiteraard verschillend (zie tabellen 5 en 6 in bijlage). Een shift & share analyse op basis van de quartaire loontrekkende werkgelegenheid in de verschillende gebieden van Vlaanderen geeft aan in welke mate de aanwezigheid van bepaalde (sub)sectoren of de lokale dynamiek ervan dit groeiverschil kan verklaren.

In de periode 2004-2010 steeg de quartaire loontrekkende werkgelegenheid in de Vlaamse plattelandsgemeenten en in het overgangsgebied met respectievelijk 19,8% en 18,2%; wat meer is dan in het Vlaamse Gewest (13,5%). De gewestelijke component is verantwoordelijk voor 13,5 procentpunten en is hiermee de belangrijkste factor. In de plattelandsgebieden is er een positieve lokale component van 4,7 procentpunten. Drie op de vier van alle subsectoren doen het er beter dan hun Vlaamse evenknie, in het bijzonder de verplichte sociale verzekering, de maatschappelijke dienstverlening en recreatie, cultuur en sport. In het overgangsgebied zijn het quasi alle subbedrijfstakingen die het lokaal beter doen. Er is ook een positieve structurele component (1,7 procentpunt) voor het platteland en een licht positieve structurele component (0,3 procentpunt) voor het overgangsgebied. Hiertoe droeg de subsector maatschappelijke dienstverlening grotendeels bij.

Ook in de grootstedelijke rand, de regionaal stedelijke rand en in het stedelijk gebied rond Brussel groeide de quartaire loontrekkende werkgelegenheid sterker aan dan in geheel Vlaanderen. De tewerkstellingsevolutie was er voornamelijk te wijten aan de gewestelijke component (13,5 procentpunten), maar zeker in de grootstedelijke rand (5,6 procentpunten) en het gebied rond Brussel (4,8 procentpunten) speelde eveneens een positieve lokale component een rol. In de grootstedelijke rand waren hiervoor recreatie, cultuur en sport, onderwijs en gezondheidszorg mee verantwoordelijk. In het stedelijk gebied rond Brussel droegen alle subsectoren, op openbaar bestuur na, bij tot de positieve lokale vestigingscomponent.

FIGUUR 8 Evolutieverklaring van de loontrekkende tewerkstelling in de quartaire sector op basis van shift & share analyse, tussen 2004 en 2010, 31 december, VRIND-indeling, in procentpunten van de geregistreerde groei

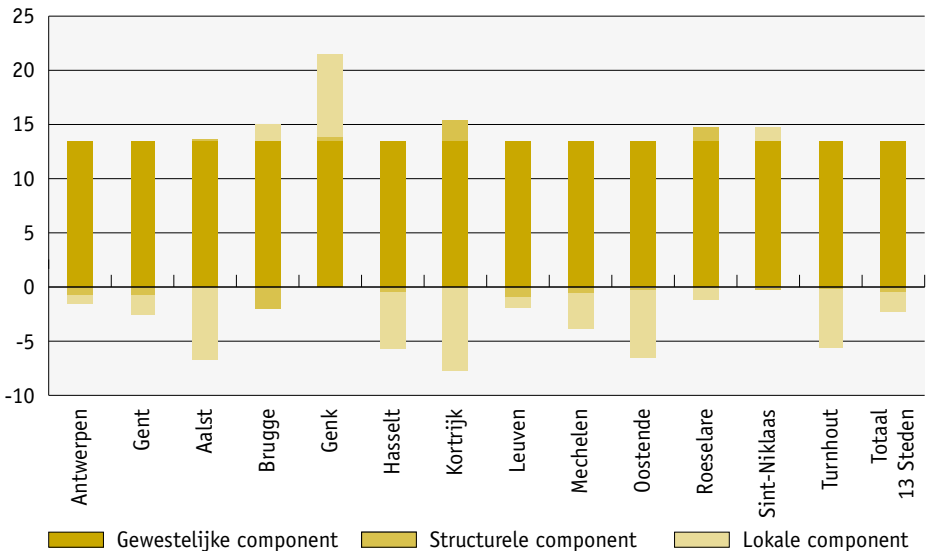

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

De centrum- en grootsteden tonen een ander beeld. In de 13 steden samen groeide de loontrekkende werkgelegenheid in de quartaire sector met 11% tussen december 2004 en eind 2010. Dat is minder dan in het Vlaamse Gewest waar de quartaire jobs met 13,5% toenamen in de beschouwde periode. Deze zwakkere groei is mee te wijten aan de minder gunstige samenstelling van de quartaire sector in de centrum- en grootsteden samen. Subsectoren zoals maatschappelijke dienstverlening en belangenvertegenwoordiging die relatief sterk groeiden, zijn in verhouding te weinig aanwezig in de 13 steden. Trage groeiers hebben er de bovenhand. Bovendien zijn de meeste subsectoren minder dynamisch in de centrum- en grootsteden samen. De tewerkstelling groeit er verhoudingsgewijze minder snel aan dan in dezelfde sector op Vlaams niveau. Dit is met name het geval in de recreatie, sport en cultuur, openbaar bestuur, verplichte sociale verzekering, onderwijs, gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening.

Twee steden voldoen niet aan bovenstaand plaatje, met name Genk en Sint-Niklaas. De quartaire loontrekkende arbeidsplaatsen namen er sterker toe (21,5% en 14,5%) in de betrokken periode dan in geheel Vlaanderen (13,5%). De sterkere jobcreatie in Genk komt er mee door de sterke aanwezigheid van groei(sub)sectoren zoals de maatschappelijke dienstverlening. Daarnaast zijn de meeste subbedrijfstakingen, op onderwijs en algemene overheidsdiensten na, dynamischer dan deze in het Vlaamse Gewest. In Sint-Niklaas is de sectorale samenstelling niet beter dan op Vlaams niveau, maar is er wel een positieve dynamische component die de bovenhand heeft. Deze duidt op een hogere creatie van jobs in bepaalde subsectoren; dus op een hogere dynamiek van die subbedrijfstaking in de stad in vergelijking met het Vlaamse Gewest. In Sint-Niklaas gaat het om: openbaar bestuur, belangenvertegenwoordiging, gezondheidszorg, onderwijs en recreatie, cultuur en sport.

FIGUUR 9 Evolutive verklaring van de loontrekkende tewerkstelling in de quartaire sector op basis van shift & share analyse, tussen 2004 en 2010, 31 december, 13 steden, in procentpunten van de geregistreerde groei

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

4.2. Evolutie jobs in loondienst tussen 2009 en 2010

De Vlaamse arbeidsmarkt hield al bij al relatief goed stand tijdens de crisis van 2008-2009. De reeds verzwakkende economische groei in 2008 was nog niet echt merkbaar op de arbeidsmarkt, die doorgaans met enige vertraging op de conjunctuurevolutie reageert. De tewerkstelling nam immers nog toe in dat jaar en de daling bleef enkel beperkt tot 2009. In 2010 herstelde de arbeidsmarkt reeds en groeide het aantal jobs terug aan.

Bij het bestuderen van de evolutie in de loontrekkende werkgelegenheid tussen 31 december 2009 en 31 december 2010 wordt er nagegaan welke sectoren gegroeid (of net niet) zijn en welke subsectoren daaraan bijgedragen hebben. Daartoe wordt gekeken naar de *groebijdrage* van de sectoren en deelsectoren en deze wordt uitgedrukt in procentpunt-groei. Zo wordt de groebijdrage van een stad in een bepaalde sector berekend door de tewerkstelling in die stad in die sector op tijdstip 2 te verminderen met de tewerkstelling in die stad in die sector op tijdstip 1. Dit verschil, dat zowel positief als negatief kan zijn, wordt vervolgens gedeeld door de totale tewerkstelling in die stad op tijdstip 1. De groebijdrage onderscheidt zich van de gewone procentuele groei doordat in de noemer gebruik gemaakt wordt van de totale tewerkstelling op tijdstip 1. Bij de gewone procentuele groei wordt in de noemer enkel gebruik gemaakt van de tewerkstelling in een bepaalde sector op tijdstip 1.

De techniek van de groebijdrage laat toe direct te zien welke (deel)sectoren er echt toe doen. Zo kan bij wijze van illustratie in stad A de secundaire sector een kleine bedrijfstak zijn, maar wel een sterke groeier. De quartaire sector is in die stad bijvoorbeeld een grote bedrijfstak met een kleinere % groei dan in de secundaire sector, maar in absolute groeitermen wel belangrijker aangezien deze laatste een grotere groebijdrage levert.

TABEL 5 Groebijdrage loontrekkende tewerkstelling, naar hoofdsector, Vlaams Gewest, van 2008 tot 2010, 31 december, in procentpunt

	2008	2009	2010
Primaire sector	0,0	0,0	0,0
Secundaire sector	-0,2	-1,0	-0,3
Tertiaire sector	0,4	-0,5	1,4
Quartaire sector	0,8	0,9	-0,1
<i>Totaal van de sectoren</i>	<i>0,9</i>	<i>-0,6</i>	<i>1,1</i>

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

Eind 2010 is de loontrekkende werkgelegenheid in het Vlaamse Gewest met 1,1% toegenomen ten opzichte van 31 december 2009. Er kwamen op jaarbasis ruim 23.000 jobs in loondienst bij. Een blik op de groebijdragen leert dat de tertiaire sector de grootste (positieve) bijdrage tot de jobgroei levert. De tertiaire sector is conjunctuurgevoeliger, mee door de verrekening van interimarbeid in die sector; dewelke duidelijk cyclisch reageert op schommelingen van de conjunctuur. De secundaire en quartaire sectoren leveren een negatieve bijdrage van respectievelijk -0,3 en -0,1 procentpunt. Dit is opvallend, in vergelijking met de voorbije (crisis)jaren toen de quartaire sector de sterkhouders op vlak van loontrekkende tewerkstelling bleek te zijn. De licht negatieve quartaire groebijdrage aan de Vlaamse loontrekkende werkgelegenheid eind 2010 komt op conto van de deelsectoren maatschappelijke dienstverlening (-0,2 procentpunt) en algemene

overheidsdiensten (-0,1 procentpunt). Bij deze laatste speelt wellicht het effect van bezuinigingen en rationalisering bij de overheid. Zo is er sinds 2009 een selectief vervangingsbeleid in voege bij de federale overheidsdiensten en ook de Vlaamse administratie is opgedragen besparingen te realiseren op vlak van personeel en budgetten. Bovendien zou de tewerkstellingsgroei in de quartaire sector, die grotendeels steunt op publieke en gesubsidieerde werkgelegenheid, tijdens de komende jaren kunnen verminderen als gevolg van de vooropgestelde budgettaire sanering (Herremans e.a., 2011). De negatieve groeibijdrage van de subtak maatschappelijke dienstverlening kan hoofdzakelijk verklaard worden door een verschuiving van administratieve aard. Bij de invoering van de nieuwe NACE Rev. 2 hebben alle werkgevers en vestigingseenheden een nieuwe activiteitscode gekregen. In de loop van 2009 en 2010 werden nog heel wat bijstellingen doorgevoerd. Vooral voor dienstencheque-activiteiten is de impact van de verschuiving groot. De dienstencheque-ondernemingen worden vanaf het eerste kwartaal 2010 prioritair ingedeeld volgens de aard van de geleverde diensten. Hierdoor worden heel wat van die ondernemingen en de overeenkomstige tewerkstelling niet langer opgenomen in de (tertiaire) rubriek ter beschikkingstelling van personeel (NACE Rev. 2 code 78) of de (quartaire) subtak maatschappelijke dienstverlening zonder huisvesting (NACE Rev. 2 code 88), maar hoofdzakelijk onder de tertiaire rubrieken diensten in verband met gebouwen (poetshulp) (NACE Rev. 2 code 81) en overige persoonlijke diensten (strijkateliers) (NACE Rev. 2 code 96) (RSZ, 2010). Jobs die voordien in de ene (tertiaire of quartaire) sector geplaatst werden, verschuiven nu naar een andere (tertiaire) sector waardoor de vastgestelde verhoging of verlaging niet te wijten is aan een werkelijke vermeerdering of vermindering van personeel, maar het gevolg is van het herkwalificeren van werkgevers (Stevens & Booghmans, 2007).

In de grootstedelijke rand, in de regionaal stedelijke rand en in het overgangsgebied levert de quartaire sector nog een positieve werkgelegenheids-groeibijdrage op. Elders in Vlaanderen is dat niet het geval. In de grootstedelijk rand draagt vooral onderwijs en gezondheidszorg bij tot de loontrekkende jobgroei eind 2010. In de regionaal stedelijke rand is dat het openbaar bestuur. In het overgangsgebied is het eveneens onderwijs die voor de grootste positieve groeibijdrage zorgt.

Tussen eind 2009 en 31 december 2010 groeide de totale loontrekkende werkgelegenheid in het geheel van de 13 steden met 0,9% of 7.800 arbeidsplaatsen. De jobwinst komt quasi volledig op rekening van de tertiaire sector (1,5 procentpunt); de secundaire en quartaire sectoren noteren een jobverlies met respectievelijk -0,3 en -0,2 procentpunt. De quartaire werkgelegenheidsvermindering in de 13 steden samen situeert zich in het openbaar bestuur, de algemene overheidsdiensten en de maatschappelijke dienstverlening.

TABEL 6 Groeibijdrage loontrekkende tewerkstelling, naar hoofdsector en quartaire sector in meer detail (WSE-indeling), 13 steden, 31 december 2010, in procentpunt

	Vlaams Gewest	Totaal 13 steden	Antwerpen	Gent	Aalst	Brugge	Genk	Hasselt	Kortrijk	Leuven	Mechelen	Oostende	Roeselare	Sint-Niklaas	Turnhout
Totaal	1,1	0,9	0,4	1,5	-0,8	0,5	3,7	1,7	2,0	2,5	0,0	-0,9	2,6	-0,3	-1,5
Primaire sector	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Secundaire sector	-0,3	-0,3	-0,8	0,1	-0,2	-0,9	-0,4	-0,3	-0,4	0,4	-0,6	0,2	0,4	-0,2	0,4
Tertiaire sector	1,4	1,5	1,2	1,8	0,6	0,4	3,7	2,1	4,0	1,1	1,3	-0,2	3,1	0,7	-1,8
Quartaire sector	-0,1	-0,2	0,0	-0,5	-1,2	1,0	0,4	-0,1	-1,7	1,0	-0,7	-0,8	-0,9	-0,8	-0,1
recreatie, cultuur en sport	0,0	0,0	0,0	0,1	-0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0
openbaar bestuur	0,0	-0,1	-0,3	-0,1	0,3	0,1	0,1	-0,1	-0,1	0,5	-0,1	-0,3	-0,5	0,6	-0,1
algemene overheidsdiensten	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,6	-0,1	0,0	0,2	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,1	-0,8	0,2
verplichte sociale verzekering	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
onderwijs	0,0	0,0	0,1	-0,1	-0,2	0,4	0,0	0,0	-0,9	0,3	-0,3	0,2	0,3	-0,1	-0,5
gezondheidszorg	0,1	0,2	0,2	0,1	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,3
maatschappelijke dienstverlening	-0,2	-0,2	0,0	-0,3	-0,9	0,1	-0,1	-0,6	-0,7	0,2	-0,5	-0,6	-0,8	-0,6	0,1
belangenvertegenwoordiging	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,2	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

Tussen de 13 steden onderling vallen er een aantal verschillen op. Zo kennen Brugge, Genk en Leuven nog een positieve quartaire groeibijdrage in de loop van 2010. In Brugge stijgt het aantal loontrekkende arbeidsplaatsen vooral in het onderwijs, de gezondheidszorg en de belangenvertegenwoordiging. Ook in Genk is de gezondheidszorg een belangrijke jobleverancier, naast het openbaar bestuur. In Leuven boeken voornamelijk openbaar bestuur, onderwijs en maatschappelijke dienstverlening jobwinst. Ook recreatie, cultuur en sport, gezondheidszorg en belangenvertegenwoordiging dragen er in mindere mate bij tot de quartaire jobgroei. In Kortrijk, Aalst, Roeselare, Oostende en Sint-Niklaas gingen er een pak loontrekkende arbeidsplaatsen verloren in de quartaire sector. In Kortrijk situeert het quartaire jobverlies zich grotendeels in de deelsectoren onderwijs en maatschappelijke dienstverlening. In Aalst en Sint-Niklaas verdwenen er vooral jobs in de algemene overheidsdiensten en de maatschappelijke dienstverlening. In Oostende en Roeselare brokkelt de loontrekkende werkgelegenheid af in subbedrijfstakingen als openbaar bestuur en maatschappelijke dienstverlening.

Uitleiding

Op 31 december 2010 telt Vlaanderen in totaal 159.612 *vestigingen* die samen goed zijn voor 2.170.097 *jobs in loondienst*. 16,7% van deze vestigingen en 34,4% van de totale loontrekkende werkgelegenheid situeren zich in de quartaire sector.

De *gemiddelde Vlaamse vestigingsgrootte* komt op 14 jobs. Dit gemiddelde varieert naargelang gebied en sector. Zo omvat een vestiging in de 13 steden gemiddeld 18 arbeidsplaatsen.

De quartaire sector telt meer arbeidsplaatsen per vestiging: gemiddeld 28 in het Vlaamse Gewest en 35 in de 13 steden samen. Ook op het niveau van de quartaire deelsectoren hebben de 13 steden in totaal een hoger aantal arbeidsplaatsen per vestiging dan op Vlaams niveau het geval is.

Eind 2010 wordt 47% van de loontrekkende jobs in Vlaanderen ingenomen door vrouwen. Dit aandeel verschilt sterk van sector tot sector. In de quartaire sector is de *feminiseringsgraad* het hoogst en worden 7 op 10 arbeidsplaatsen bezet door vrouwen. Deze hoge feminisatie wordt ook in de quartaire sector van de groot- en centrumsteden aangetroffen.

Men kan zich de vraag stellen of de quartaire sector meer *aanwezig* is in het grootstedelijk gebied en de centrumsteden. De *aanwezigheidsindex van Yu* toont alvast aan dat de quartaire sector inderdaad relatief sterker aanwezig is in het totaal van de 13 steden dan in het Vlaamse Gewest.

Wat zijn de *groeisectoren* binnen de quartaire sector en hoe doen de 13 steden het daar versus Vlaanderen?

Tussen eind 2004 en 31 december 2010 groeide de totale Vlaamse loontrekkende werkgelegenheid met 155.000 arbeidsplaatsen. In de quartaire sector kwamen er 88.630 jobs (13,5%) bij. In die periode namen de quartaire jobs met 11% toe in de groot- en centrumsteden samen. *Shift & share analyses* tonen aan dat deze zwakkere groei, in vergelijking met het Vlaamse Gewest, mee te wijten is aan de minder gunstige (sub)bedrijfstakingenstelling van de quartaire sector in de totaliteit van de 13 steden. Bovendien zijn de meeste subsectoren er minder dynamisch. Twee steden, met name Genk en Sint-Niklaas, kennen wel een sterkere quartaire jobcreatie dan op het Vlaamse niveau.

Eind 2010 is de loontrekkende werkgelegenheid in het Vlaamse Gewest met 23.000 jobs of met 1,1% op jaarbasis toegenomen in vergelijking met 2009. Mogelijks wordt hiermee een nieuwe herstelperiode ingezet na de crisisjaren 2008-2009. Een blik op de *groebijdragen* leert dat de tertiaire sector de grootste positieve bijdrage levert en dat de secundaire en quartaire sectoren een negatieve bijdrage deden. Bij deze laatste speelt wellicht het effect van bezuinigingen en rationalisering bij de overheid een rol, naast administratieve en methodologische wijzigingen in het cijfermateriaal. Ook in de 13 steden in globo komt dit beeld tevoorschijn. Tussen de steden onderling vallen er wel verschillen de noteren. Zo kennen Brugge, Genk en Leuven nog wel een positieve quartaire groebijdrage.

Men kan dus *besluiten* dat de quartaire sector meer een zaak is van de 13 steden, maar dat ze wat terrein prijsgeven op middellange termijn.

BIBLIOGRAFIE

- De Prins, P. & Hendericks, E. (2004). *De Quartaire sector als 'buitenbeentje' getypeerd? Arbeid en Organisatie in de overheid, het onderwijs, de zorg- en socio-culturele sector*. Leuven: HIVA, Departement TEW KU Leuven, Departement Sociologie KU Leuven.
- Herremans, W. (2007). *Concept Vlaamse Arbeidsrekening*. WSE Report 9-2007. Leuven: Steunpunt WSE.
- Herremans, W., Braes, S., Neefs, B., Theunissen, G., Sels, L. & Boey, R. (2011). *Trendrapport Vlaamse arbeidsmarkt 2011*. WSE Report 14-2011. Leuven: Steunpunt WSE.
- Krugman, P. (1996). *De borreltafeleconomie. Drogredeneringen over globalisering*. Utrecht: Het Spectrum.
- Loyen, R. (2004). Werkgelegenheid: jobgroei in de verzorgingsstaat. In: *De arbeidsmarkt in Vlaanderen, Jaarboek editie 2004*. Leuven: Steunpunt WAV en VIONA Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Mertens, S., Adam, S., Defourny, J., Marée, M., Pacolet, J. & Vandeputte, I. (1999). *De private non-profitsector in België. Resultaten van een pilootonderzoek: statistisch overzicht en aanzet tot een internationale vergelijking*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Pacolet, J., Van de Putte, I., Marchal, A., Dewilde, S., Verbrugge, K. & Strobbe, S. (2001). *Ontwerp van satellietrekeningen voor de non-profitsector voor Vlaanderen: welzijn/socioculturele sector/onderwijs; voor België: de gezondheidssector*. Leuven: KU Leuven, HIVA.
- Pacolet, J., Gos, E., Van de Putte, I., Van Damme, B. & Tilleman, B. (2002). *De tewerkstelling in de quartaire sector in België*. Leuven: KU Leuven, HIVA.
- Pacolet, J. & Coudron, V. (2004). *De lokale overheidssector in perspectief*. Brussel: RSZPPO.
- Sourbron, M. (2010). *Toepassing NACE-nomenclatuur 2008 op WSE-sectorindeling*. Methodologisch Rapport. Leuven: Steunpunt WSE.
- Stevens, E. & Booghman, M. (2007). *De jobs zitten opnieuw in de lift. Een analyse van het aantal jobs in België en het Vlaams Gewest in de periode 1999-2006*. WSE Report 5-2007. Leuven: Steunpunt WSE.
- Stevens, E. (2008). *Vlaamse Arbeidsrekening. Raming van het aantal vestigingen met personeel*. Methodologisch Rapport. Leuven: Steunpunt WSE.
- Stevens, E. (2008). *Vlaamse Arbeidsrekening. Raming van het totaal aantal jobs. Nulmeting 2006*. Methodologisch Rapport. Leuven: Steunpunt WSE.
- RSZ (2010). *Werknemers onderworpen aan de sociale zekerheid naar plaats van tewerkstelling: gegevens op 31 december 2010 gedecentraliseerde statistiek (arbeidsplaatsen)*. Brussel: RSZ.
- Yu, R., Cai, J. & Leung, P. (2009). *The normalized revealed comparative advantage index*. In: *The Annals of Regional Science*, Vol. 43, n. 1, 267-282.
- Vanhove, N. & Klaassen, L. H. (1987). *Regional Policy: A European Approach*. Aldershot: Ashgate.

TABEL 1 Aantal vestigingen naar hoofdsector + quartaire sector in detail (WSE-indeling), 31 december 2010, Vlaams Gewest en VRIND-indeling

	Vlaams Gewest	Grootsteden	Centrumsteden	Grootstedelijke rand	Regionaal stedelijke rand	Stedelijk gebied rond Brussel	Structuurondersteunende steden	Kleinstedelijk provinciaal	Overgangsgebied	Platteland
Totaal	159.612	22.018	25.882	6.780	8.968	5.926	19.375	16.066	31.801	22.796
Primaire sector	3.634	47	137	130	253	28	451	398	669	1.521
Secundaire sector	30.887	2.280	3.539	1.196	2.504	772	3.611	3.664	7.385	5.936
Tertiaire sector	98.497	15.505	16.880	4.477	5.044	4.281	12.064	9.397	18.907	11.942
Quartaire sector	26.594	4.186	5.326	977	1.167	845	3.249	2.607	4.840	3.397
recreatie, cultuur en sport	3.459	564	553	139	187	145	376	323	673	499
openbaar bestuur	2.227	279	316	95	112	104	240	198	478	405
algemene overheidsdiensten	461	60	91	14	19	18	73	61	75	50
verplichte sociale verzekering	768	143	217	20	32	18	97	68	96	77
onderwijs	7.720	1.037	1.454	277	333	235	990	838	1.555	1.001
gezondheidszorg	4.352	632	859	194	184	133	623	461	781	485
maatschappelijke dienstverlening	4.624	771	906	178	177	117	541	427	883	624
belangenvertegenwoordiging	2.983	700	930	60	123	75	309	231	299	256

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 2 Aantal arbeidsplaatsen naar hoofdsector + quartaire sector in detail (WSE-indeling), 31 december 2010, Vlaams Gewest en VRIND-indeling

	Vlaams Gewest	Grootsteden	Centrumsteden	Grootstedelijke rand	Regionaal stedelijke rand	Stedelijk gebied rond Brussel	Structuurondersteunende steden	Kleinstedelijk provinciaal	Overgangsgebied	Platteland
Totaal	2.170.097	396.755	446.659	99.328	99.539	110.869	287.477	193.771	340.490	195.209
Primaire sector	10.968	174	402	745	896	57	1.345	1.231	2.241	3.877
Secundaire sector	507.417	67.008	76.754	25.613	39.549	12.744	70.084	50.437	100.643	64.585
Tertiaire sector	904.432	185.492	177.689	47.560	31.923	82.588	115.601	75.145	126.554	61.880
Quartaire sector	747.280	144.081	191.814	25.410	27.171	15.480	100.447	66.958	111.052	64.867
recreatie, cultuur en sport	27.034	6.081	5.675	922	1.155	943	3.158	2.420	4.099	2.581
openbaar bestuur	91.685	17.984	21.440	3.153	4.075	2.954	9.534	7.895	15.004	9.646
algemene overheidsdiensten	52.088	8.782	12.746	1.430	1.112	1.240	9.017	5.618	7.168	4.975
verplichte sociale verzekering	11.683	3.761	5.518	43	136	60	1.208	473	333	151
onderwijs	222.873	43.822	54.489	7.070	8.482	5.324	29.112	22.100	34.701	17.773
gezondheidszorg	122.178	25.253	41.042	5.785	2.022	1.046	19.258	8.722	15.496	3.554
maatschappelijke dienstverlening	202.526	32.727	44.155	6.833	9.847	3.667	27.847	18.872	33.054	25.524
belangenvereniging	17.213	5.671	6.749	174	342	246	1.313	858	1.197	663

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 3 Aantal vestigingen naar hoofdsector + quartaire sector in detail (WSE-indeling), 31 december, Vlaams Gewest en 13 steden

	Vlaams Gewest													Totaal 13 steden																												
	Vlaams Gewest			Antwerpen			Gent			Aalst			Brugge			Genk			Hasselt			Kortrijk			Leuven			Mechelen			Oostende			Roeselare			Sint-Niklaas			Turnhout		
Totaal	159.612	47.900	14.759	7.259	1.988	3.846	1.710	2.995	2.616	2.928	2.180	2.122	2.136	2.031	1.330																											
Primaire sector	3.634	184	16	31	7	19	6	20	9	2	6	28	18	16	6																											
Secundaire sector	30.887	5.819	1.411	869	334	463	311	351	444	194	253	202	410	378	199																											
Tertiaire sector	98.497	32.385	10.873	4.632	1.308	2.613	1.089	1.945	1.607	1.919	1.478	1.495	1.349	1.279	798																											
Quartaire sector	26.594	9.512	2.459	1.727	339	751	304	679	556	813	443	397	359	358	327																											
recreatie, cultuur en sport	3.459	1.117	355	209	22	63	32	77	63	85	62	52	28	36	33																											
openbaar bestuur	2.227	595	148	131	17	73	9	41	43	41	20	29	14	14	15																											
algemene overheidsdiensten	461	151	37	23	4	16	3	14	7	15	8	7	3	5	9																											
verplichte sociale verzekering	768	360	65	78	17	35	7	34	32	25	15	12	13	13	14																											
onderwijs	7.720	2.491	653	384	118	211	93	132	125	280	122	96	100	92	85																											
gezondheidszorg	4.352	1.491	361	271	56	112	79	129	85	80	62	55	71	77	53																											
maatschappelijke dienstverlening	4.624	1.677	463	308	52	109	50	115	103	115	86	80	60	69	67																											
belangenvertegenwoordiging	2.983	1.630	377	323	53	132	31	137	98	172	68	66	70	52	51																											

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 4 Aantal arbeidsplaatsen naar hoofdsector + quartaire sector in detail (WSE-indeling), 31 december 2010, Vlaams Gewest en 13 steden

	Vlaams Gewest														
	Totaal 13 steden	Antwerpen	Gent	Aalst	Brugge	Genk	Hasselt	Kortrijk	Leuven	Mechelen	Oostende	Rooselare	Sint-Niklaas	Turnhout	
Totaal	2.170.097	843.414	247.650	149.105	29.881	62.396	35.794	48.303	42.997	69.217	44.083	27.181	30.785	29.629	26.393
Primaire sector	10.968	576	65	109	11	41	16	43	37	1	9	30	175	23	16
Secundaire sector	507.417	143.762	36.692	30.316	6.162	7.188	12.841	5.955	7.475	5.531	7.235	4.174	7.156	5.274	7.763
Tertiaire sector	904.432	363.181	130.104	55.388	10.514	23.729	11.922	21.373	16.337	26.653	23.376	11.908	12.031	11.820	8.026
Quartaire sector	747.280	335.895	80.789	63.292	13.194	31.438	11.015	20.932	19.148	37.032	13.463	11.069	11.423	12.512	10.588
recreatie, cultuur en sport	27.034	11.756	3.942	2.139	222	774	431	567	453	969	766	454	213	412	414
openbaar bestuur	91.685	39.424	10.692	7.292	1.887	4.519	1.161	3.048	1.328	2.968	2.041	1.405	1.003	1.365	715
algemene overheidsdiensten	52.088	21.528	5.925	2.857	390	4.204	343	1.457	782	2.331	894	737	270	416	922
verplichte sociale verzekering	11.683	9.279	1.998	1.763	312	821	78	1.246	543	559	560	284	261	338	516
onderwijs	222.873	98.311	23.275	20.547	3.559	7.392	2.998	5.016	5.175	13.607	3.922	2.642	3.154	3.846	3.178
gezondheidszorg	122.178	66.295	11.940	13.313	3.603	5.766	3.085	3.546	3.719	9.571	1.165	2.460	3.111	3.039	1.977
maatschappelijke dienstverlening	202.526	76.882	19.590	13.137	3.003	6.927	2.705	4.917	6.692	5.791	2.819	2.818	3.102	2.870	2.511
belangenverteenwoordiging	17.213	12.420	3.427	2.244	218	1.035	214	1.135	456	1.236	1.296	269	309	226	355

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 5 Evolutiveverklaring van de loontrekkende tewerkstelling in de quartaire sector op basis van shift & share analyse, tussen 2004 en 2010, 31 december, VRIND-indeling, in absoluut aantal en in procentpunten

	Gewestelijke component		Structurele component		Lokale component		Geregistreeerde groei*	
	Absoluut	%	Absoluut	%	Absoluut	%	Absoluut	%
Grootsteden	17.422	13,5	-1.045	-0,8	-1.769	-1,4	14.608	11,3
Centrumsteden	23.303	13,5	-582	-0,3	-4.081	-2,4	18.640	10,8
Grootstedelijke rand	2.856	13,5	147	0,7	1.179	5,6	4.182	19,7
Regionaal stedelijke rand	3.127	13,5	362	1,6	441	1,9	3.930	16,9
Stedelijk gebied rond Brussel	1.775	13,5	-124	-0,9	637	4,8	2.288	17,3
Structuur-ondersteunende steden	12.172	13,5	-51	-0,1	-2.128	-2,4	9.993	11,0
Kleinstedelijk provinciaal	8.042	13,5	100	0,2	-949	-1,6	7.193	12,0
Overgangsgebied	12.648	13,5	264	0,3	4.149	4,4	17.061	18,2
Platteland	7.284	13,5	929	1,7	2.520	4,7	10.734	19,8

* Geregistreeerde groei = gewestelijke component + structurele component + lokale component.

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

TABEL 6 Evolutiveverklaring van de loontrekkende tewerkstelling in de quartaire sector op basis van shift & share analyse, tussen 2004 en 2010, 31 december, 13 steden, in absoluut aantal en in procentpunten

	Gewestelijke component		Structurele component		Lokale component		Geregistreeerde groei*	
	Absoluut	%	Absoluut	%	Absoluut	%	Absoluut	%
Antwerpen	9.731	13,5	-598	-0,8	-662	-0,9	8.471	11,7
Gent	7.691	13,5	-448	-0,8	-1.106	-1,9	6.137	10,7
Aalst	1.662	13,5	26	0,2	-845	-6,8	843	6,8
Brugge	3.743	13,5	-576	-2,1	457	1,6	3.624	13,0
Genk	1.220	13,5	34	0,4	697	7,7	1.950	21,5
Hasselt	2.615	13,5	-93	-0,5	-1.028	-5,3	1.495	7,7
Kortrijk	2.394	13,5	361	2,0	-1.394	-7,8	1.360	7,6
Leuven	4.471	13,5	-333	-1,0	-332	-1,0	3.806	11,5
Mechelen	1.656	13,5	-77	-0,6	-424	-3,4	1.155	9,4
Oostende	1.394	13,5	-22	-0,2	-662	-6,4	710	6,9
Roeselare	1.355	13,5	136	1,3	-134	-1,3	1.356	13,5
Sint-Niklaas	1.471	13,5	-27	-0,2	138	1,3	1.582	14,5
Turnhout	1.323	13,5	-9	-0,1	-555	-5,6	759	7,7
Totaal 13 Steden	40.725	13,5	-1.627	-0,5	-5.849	-1,9	33.248	11,0

* Geregistreeerde groei = gewestelijke component + structurele component + lokale component.

Bron: gedecentraliseerde statistieken RSZ, bewerking SVR.

Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur: afhaken of aanhaken?

Dries Verlet
Ann Carton

Studiedienst van de Vlaamse Regering

Met deze bijdrage brengen we de tevredenheid over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur voor het voetlicht. Na de theoretische situering, staan we stil bij de tevredenheid en het vertrouwen in de dertien centrumsteden. We hebben ook aandacht voor de combinatie tussen tevredenheid en vertrouwen. Het opzet van deze bijdrage is het analyseren van de verschillen in de tevredenheid en het vertrouwen. Deze diversiteit wordt geduid door de beoordeling van de voorzieningen in de stad (i.e. de endogene factoren). Daarnaast brengen we ook diverse exogene factoren mee in rekening. Ondanks het feit dat de variantie in de tevredenheid en het vertrouwen in belangrijke mate kan worden toegeschreven aan de endogene en exogene factoren, volstaan deze niet om de verschillen tussen de steden te duiden.

Inleiding

De voorbije jaren kwam de overheid meer dan eens onder druk te staan. Naast de impact van de financiële en de economische perikelen, kunnen we veronderstellen dat ook de attitudes van de klanten van deze overheden aan verandering onderhevig zijn. De publieke aandacht voor de zogenaamde 'kloof' tussen burger en politiek is nooit ver weg geweest. Het debat blijft nazinderen. De politiek zou ziek zijn, de nood aan genezing pertinent, maar de remedie onduidelijk. De burger, aldus de diagnose, raakt vervreemd van en verliest vertrouwen in de politiek, keert de politiek de rug toe. Verder kunnen we aannemen dat de politieke impasse bij de vorming van een regering of college enige invloed heeft gehad op de manier waarop men tegenover de overheid aankijkt.

Daarnaast zijn we getuige van tal van hervormingen die er moeten toe leiden dat onze overheid (nog meer) slagkrachtig wordt. Zo zijn er ook binnen de Vlaamse overheid een aantal (voornamelijk lineaire) besparingsrondes opgezet. De besparingen gingen gepaard met een discours van "meer met minder". Bijzondere aandacht gaat hierbij naar de (gepercipieerde) kwaliteit van de dienstverlening. Besparingen mogen immers niet ten koste gaan van de kwaliteit van de dienstverlening.

Het voorliggende onderzoek situeert zich op het lokale vlak. De contacten met de overheidsdiensten vinden vaak plaats op het lokale niveau. Dit staat nog los van het feit dat de dienstverlening

al dan niet door de lokale overheid wordt georganiseerd. Op grond van een grootschalig empirisch onderzoek kwamen Van de Walle e.a. (2005) tot de conclusie dat de gemeentelijke administratie een belangrijke rol speelt in de vorming van een oordeel over de overheidsadministratie als geheel. De tevredenheid over de lokale overheid in termen van het democratisch gehalte, het beleid en de administratie is ook hoger in vergelijking met hogere overheden (Van de Walle, 2005). Eerder stelden we al vast dat de lokale overheid het beter doet in termen van tevredenheid en vertrouwen indien we dit vergelijken met de hogere overheden (Verlet e.a., 2010; 2012). Andere onderzoekers merkten op dat lokale initiatieven om tevredenheid en vertrouwen in kaart te brengen veelal getypeerd worden door een beperkte standaardisatie en deel uitmaken van een geïntegreerde bevraging waarbij de tevredenheid over de dienstverlening slechts een onderdeel vormt (Bouckaert, e.a., 2001). Een uitzondering op deze globale vaststelling, vormt de survey die wordt afgenomen in het kader van de Stadsmonitor. Dit meetinstrument laat toe om op grote schaal iets te zeggen over de beoordeling van de dienstverlening in de dertien centrumsteden.

Deze bijdrage zoekt dieper in op de tevredenheid en het vertrouwen in de lokale overheid van de dertien centrumsteden. Door gebruik te maken van de Stadsmonitor van 2008 en 2011 kan ook de evolutie in de tevredenheid en het vertrouwen bondig geduid worden. In een eerste deel gaat de aandacht naar de positionering van de concepten tevredenheid en vertrouwen in zijn bestuurlijke context. De uitbouw van dit theoretisch kader vormt de overstap naar het tweede deel waarin de empirische analyse uitvoerig aan bod komt.

1. Tevredenheid en vertrouwen als LED's op het bestuurlijke dashboard

De voorbije jaren kwam de efficiëntie en de effectiviteit van de overheid meer en meer op de voorgrond te staan. Binnen de Vlaamse overheid is dit niet anders. Zo omvat het Vlaamse regeerakkoord (2009-2014) een belangrijk luik rond de "Slagkrachtige overheid". De beleidsnota's van de ministers bevoegd voor de zogenaamde horizontale beleidsmateries (bestuurszaken, financiën en begroting) bevatten eveneens beleidsvoorstellen die moeten leiden tot een meer slagkrachtige overheid.

Ook in de beleidsnota Stedenbeleid wordt ingezet op de slagkracht van de stedelijke besturen, met een gezonde aandacht voor betrokkenheid en participatie (Van den Bossche, 2009-2014). Een achterliggende gedachte is dat men het vertrouwen en de tevredenheid kan doen opveren door de participatie en betrokkenheid te verhogen. In elk geval is "activatie" of het stimuleren van participatie van burgers een belangrijke beweegreden om over te gaan tot het monitoren van tevredenheid (Van de Walle, 2004).

In het onderzoek naar de tevredenheid over en vertrouwen in de overheid bestaat één van de strategieën om het vertrouwen in de overheid te herstellen erin om over te gaan tot administratieve en bestuurlijke hervormingen en modernisering (Bouckaert, 2002, 6). Deze '*moderniseringsretoriek*' (Kampen, e.a., 2002, 35) moeten we evenwel in het juiste perspectief plaatsen. Het is mogelijk dat andere factoren spelen die weinig of niets te zien hebben met hervormingen en modernisering van de overheid. De tevredenheid over en het vertrouwen in de lokale overheid is niet noodzakelijk afhankelijk van het optreden van deze overheid zelf (Bouckaert, e.a., 2002). We kunnen aldus veronderstellen dat naast de beoordeling van dienstverlening of voorzieningen

in de stad als endogene factoren, ook exogene factoren (zoals de houding ten opzichte van de medemens) een rol spelen bij de beoordeling van de tevredenheid en het vertrouwen op lokaal niveau.

Het onderzoek naar de tevredenheid over de overheid is zeker geen nieuw gegeven. Sinds het einde van de jaren 1970 is er een toename van dergelijk onderzoek. Daarbij werd vooral gepeild naar de tevredenheid over lokale diensten (Stipak, 1979). Sedert het begin van de jaren 1990 is er een hernieuwde aandacht voor de meting van de tevredenheid, onder meer onder impuls van de ontwikkelingen op het vlak van meetinstrumenten en de toegenomen klantgerichtheid bij de overheid. Een probleem hierbij is evenwel de diversiteit aan meetinstrumenten die men gebruikt om de tevredenheid te meten (Bouckaert & Van de Walle, 2002).

Daarnaast mogen we niet blind zijn voor de beperkingen eigen aan het gebruik van tevredenheidsindicatoren (cf. Higgins, 2005). Ondanks de inherente vaagheid van het concept "tevredenheid" veronderstelt men vaak dat het een optelsom is van meer specifieke ervaringen over de prestaties van de overheid en zijn ambtenaren (Folz, 1996). Hierbij wordt aangenomen dat burgers bij het vormen van een dergelijk oordeel hun diverse ervaringen met een dienst combineren. Diverse aspecten worden er tegenover elkaar gezet teneinde te komen tot een algemene beoordeling. Bij deze veronderstelling plaatst Van de Walle (2005) een aantal vraagtekens. Individuele ervaringen zijn slechts een deel van het verhaal. Hij argumenteert dat attitudes over de overheidsadministratie ook kunnen worden gezien als deel van een sociale opinie. Met deze sociale opinie doelt hij op een beeldvorming die in de interactie tussen burgers tot stand komt en als dusdanig deel uitmaakt van een bredere set van attitudes waarbinnen de administratie niet noodzakelijk als afzonderlijk concept naar voor komt. Het is eens te meer een reden om de eerder genoemde exogene factoren mee in rekening te brengen bij het beoordelen van de tevredenheid en het vertrouwen. Zo kunnen we veronderstellen dat de manier waarop men aankijkt tegen het leven, zoals het vertrouwen in de medemens, mee bepalend is voor de houding tegenover de stad waarin men woont.

Niettegenstaande de vaagheid van het concept erkennen beleidsverantwoordelijken het belang van een goede meting van deze tevredenheid (Van Ryzin, 2004). Vaak is de doelstelling de meest centrale "determinanten" van de tevredenheid in kaart te brengen (Van Ryzin, 2004). Dit is dan ook meteen het opzet van deze bijdrage. We willen namelijk nagaan wat bepalend is om de variatie in de tevredenheid en het vertrouwen te duiden. Een belangrijke nuance in deze bijdrage is dat er in de Stadsmonitor werd gepeild naar de tevredenheid over de stad. Dit maakt dat we geen directe meting hebben van de tevredenheid over het gevoerde beleid in de stad. Wat het vertrouwen betreft, werd er wel expliciet gepeild naar het vertrouwen dat men heeft in het stadsbestuur.

Op zich lijkt het voor de hand liggend dat de beoordeling van de voorzieningen in een stad bepalend zijn voor de tevredenheid en het vertrouwen. Hiermee doelen we op de endogene factoren. Maar zijn er daarnaast nog karakteristieken van de respondenten die doorslaggevend zijn voor de tevredenheid/het vertrouwen? In onze bijdrage hebben we dan ook niet alleen oog voor de beoordeling van voorzieningen op zich, maar tevens voor een breder kader waarin de (on-)tevredenheid over en het (gebrek aan) vertrouwen in de lokale overheid kan worden gesitueerd. Het brengt ons tot de exogene factoren die in rekening gebracht worden. Wat is de verklarende waarde van exogene factoren? Welke zijn deze kenmerken? Tot slot vragen we ons ook af in welke

mate de verschillen tussen de steden te verklaren zijn door rekening te houden met zowel de endogene als de exogene factoren.

Het theoretisch raamwerk van deze bijdrage kunnen we afleiden uit de benaderingen om het politiek vertrouwen te verklaren. In zijn beschouwing maakte Op de Woerd (2007) een onderscheid tussen zogenaamde endogene en exogene theorieën.

Onder endogene theorieën verstaat hij die theorieën waarin het politiek vertrouwen van binnen-uit wordt verklaard. Voorbeelden hiervan zijn de beleidskritiek en prestatietheorie (de Bresser, 2011). Binnen de beleidskritiek is de gedachte dat de appreciatie van het beleid afstraalt op het vertrouwen dat men heeft in de overheid. Binnen de prestatietheorie vertrekt men van de beoordeling van de prestaties door die overheid. Het is duidelijk dat beide theoretische invalshoeken sterk bij elkaar aanleunen.

Bij de exogene theorieën denkt men vaak in eerste instantie aan socio-demografische karakteristieken. Zo leren we uit het onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek in Nederland dat het vertrouwen in de overheid in sterke mate samenhangt met opleiding, geslacht en leeftijd (CBS, 2010). Hoger opgeleiden, vrouwen en jongeren zouden getuigen van een hoger vertrouwen. Het lijkt aangewezen zich niet te beperken tot deze klassiekers. Ook politieke en culturele factoren worden best opgenomen naast de appreciatie van de eigenlijke dienstverlening (Christensen & Lægheid, 2005). Meer specifiek heeft ook de mate van integratie, betrokkenheid en engagement in het maatschappelijke bestaan een belangrijke rol in het duiden van de houding ten aanzien van de overheid. Zo hebben Schyns & Koop (2010) bijzondere aandacht voor het sociaal kapitaal in hun analyse van het vertrouwen. Op hun beurt hanteren Kampen & Van de Walle (2003) een aantal attitudes als politieke vervreemding, politiek cynisme en autoritarisme.

Dit maakt dat we voor dit onderzoek kunnen verwijzen naar een heel brede waaier aan karakteristieken die een rol kunnen spelen bij het duiden van het vertrouwen en bij uitbreiden de tevredenheid over de stad. In navolging van het theoretisch kader, maken we een onderscheid tussen endogene en exogene factoren. Zoals aangegeven is het aanbod aan deze laatste heel divers. Spreekt voor zich dat we in het kader van deze studie eveneens gebonden zijn aan de beschikbare variabelen in de survey van de Stadsmonitor. Dit samen resulteerde in het weerhouden van de volgende karakteristieken: sociaal-demografische kenmerken, houdingen tegenover anderen (zoals het vertrouwen in de medemens), de beleving van de buurt waarin men woont en het (actief) lidmaatschap van verenigingen. We linken de tevredenheid en het vertrouwen ook aan de mate waarin men zich veilig voelt in de stad of buurt waarin men woont.

2. Tevredenheid en vertrouwen in de dertien centrumsteden

2.1. De tevredenheid en het vertrouwen

2.1.1. Tevredenheid

Om te peilen naar de tevredenheid over de stad waarin men woont, wordt gebruik gemaakt van één variabele, een zogenaamde “single-item measure”. Daarmee volgen we de literatuur terzake (voor een overzicht : Van Ryzin, 2004, 10-11).

In de Stadsmonitor werd niet specifiek gepeild naar de tevredenheid over het gevoerde beleid. Men kon zijn of haar tevredenheid uitdrukken door te antwoorden met een score op een vijfpuntenschaal gaande van “zeer ontevreden” (1) en “eerder ontevreden” (2) over “noch tevreden, noch ontevreden” (3) tot “eerder tevreden” (4) en “zeer tevreden” (5).

Over de steden heen zien we dat in 2011 driekwart van de inwoners (eerder of zeer) tevreden is over de stad waarin ze wonen. Daarnaast antwoordt 13,9% neutraal en geeft 9,5% aan ontevreden te zijn. Deze verdeling laat zich gewillig samenvatten in een gemiddelde van 3,89 op 5 met een bijhorende standaardafwijking van 0,93. In wat volgt zullen we verder werken met de gemiddelde score voor de tevredenheid met de stad waar men woont.¹

Het is niet evident om de absolute score te beoordelen: is 3,89 nu veel of weinig? Deze vraag beantwoorden heeft iets mee van het beoordelen van het geslacht der engelen en is in deze niet relevant. Het is daarom zinvol om te kijken in welke mate er verschillen zijn in de tevredenheid naargelang van overige karakteristieken, zoals de stad waarin men woont. Hier vinden we met een heel duidelijke verschillen tussen de dertien centrumsteden. Zo is de tevredenheid over de stad opmerkelijk lager in Turnhout, Aalst, Antwerpen en Sint-Niklaas (met gemiddelde scores van resp. 3,46; 3,61; 3,72 en 3,75). Daarentegen zien we dat de tevredenheid het hoogst is in Gent, Leuven, Brugge en Hasselt (met scores van resp. 4,14; 4,16; 4,20 en 4,30).

2.1.2. Vertrouwen

Daarnaast werd er in de bevraging gepeild naar het vertrouwen dat men heeft in het stadsbestuur. Hier kon men antwoorden met “zeer weinig”, “weinig”, “noch weinig/noch veel”, “veel” of “zeer veel”. Hieruit leren we dat ongeveer een vijfde van de respondenten (zeer) weinig vertrouwen heeft in het stadsbestuur (20,1%). De grootste groep gaf een neutraal antwoord (45,3%), terwijl iets minder dan een derde veel vertrouwen heeft in het stadsbestuur (31,2%). Daarnaast antwoordde 3,1% van de respondenten niet op deze vraag. Met deze relatief kleine groep houden we in de verdere analyse geen rekening. Indien we de valide antwoorden samenvatten in een gemiddelde score op een vijfpuntenschaal klokken we af op 3,07 met een bijhorende standaardafwijking van 0,92. Deze score kunnen we op basis van de Stadsmonitor ook vergelijken met het vertrouwen dat men heeft in andere overheden. Het vertrouwen in het stadsbestuur ligt merkbaar hoger dan het vertrouwen in de Vlaamse of federale overheid (respectievelijk 2,76 en 2,38). Dit leunt aan bij eerder onderzoek (cf. Verlet e.a., 2012).

Verder zijn er opnieuw duidelijke verschillen tussen de centrumsteden. Net zoals bij de beoordeling van de tevredenheid vinden we lagere scores in Aalst, Turnhout en Antwerpen (resp. 2,71; 2,73 en 2,87). Daarentegen zien we, ook wat het vertrouwen betreft, hoge scores in Brugge, Gent, Hasselt en Leuven (resp. 3,27; 3,32; 3,33 en 3,34).

2.1.3. Loyale burgers en afhakers

Bij het linken van de scores inzake tevredenheid over de stad waar men woont en het vertrouwen in het stadsbestuur, komt een uitgesproken verband naar voor ($R = 0,405$). Hoe hoger het vertrouwen in het stadsbestuur, hoe hoger ook de tevredenheid over de stad (en omgekeerd).

¹ Daarnaast is er 0,7% van het totaal aantal respondenten dat niet antwoord op de vraag naar hun tevredenheid over de stad.

Niettemin zijn niet al diegenen die veel vertrouwen hebben in het stadsbestuur ook tevreden over het leven in de stad en omgekeerd. Tabel 1 geeft aan in welke mate specifieke combinaties voorkomen in de totale populatie.

Zo zien we dat 5,1% van deelnemers aan de survey voor de Stadsmonitor zowel weinig vertrouwen hebben in het stadsbestuur én ontevreden zijn over het leven in de stad waarin ze wonen. We kunnen dit naar analogie van de “exit-voice-loyalty”-theorie van Hirschman (1970) de “exit”-groep of de “afhakkers” noemen. Daarnaast neemt een belangrijke groep een neutrale houding aan wat betreft het vertrouwen in het stadsbestuur, maar is toch tevreden met de stad (35,1%). Verder combineert ongeveer 10% van de respondenten een hoge tevredenheid met een laag vertrouwen. Tot slot zijn er de loyale burgers die zowel veel vertrouwen hebben als tevredenheid zijn (28,5%). In de verdere analyse staan we nog stil bij het profiel van de “afhakkers” en de “loyale burgers”.

TABEL 1 De combinatie tussen de tevredenheid en het vertrouwen over de dertien steden heen, in %

		Vertrouwen				Totaal
		Weinig vertrouwen	Neutraal	Veel vertrouwen	Geen antwoord	
Tevredenheid	Ontevreden	5,1	2,8	1,3	0,3	9,5
	Neutraal	4,9	7,0	1,4	0,5	13,9
	Tevreden	10,2	35,2	28,5	2,2	75,9
	WN/GA	0,2	0,3	0,1	0,1	0,7
	Totaal	20,4	45,3	31,2	3,1	100,0

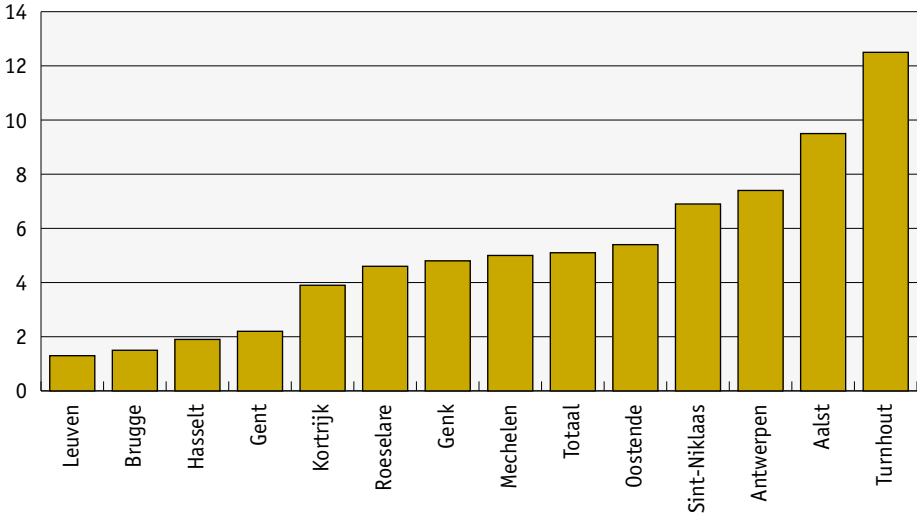
Bron: survey Stadsmonitor, 2011.

Hier zijn eveneens duidelijke verschillen naargelang van de stad waarin men woont. Het percentage afhakkers ligt het laagst in de steden Leuven, Brugge, Hasselt en Gent. Respectievelijk 1,3%, 1,5%, 1,9% en 2,2% van de geënquêteerden uit die steden situeren zich in deze groep. Daarentegen zijn deze percentages opmerkelijk hoger in Antwerpen en Aalst waar resp. 7,4% en 9,5% van de respondenten zowel een laag vertrouwen als een lage tevredenheid liet optekenen. De weinig benijdenswaardige “koploper” is Turnhout, waar maar liefst 1 op de 8 respondenten afhaakt (12,5%).

Vervolgens zijn er de loyale burgers die getuigen van zowel een hoge tevredenheid over de stad waar men woont en een hoog vertrouwen in het stadsbestuur. Leuven, Brugge, Hasselt, Gent, Leuven en Brugge leiden de dans. Zo behoort resp. 37,2%, 39,6%, 41,4% en 42,8% van de respondenten uit die steden tot diegenen die we als lokaal kunnen bestempelen.

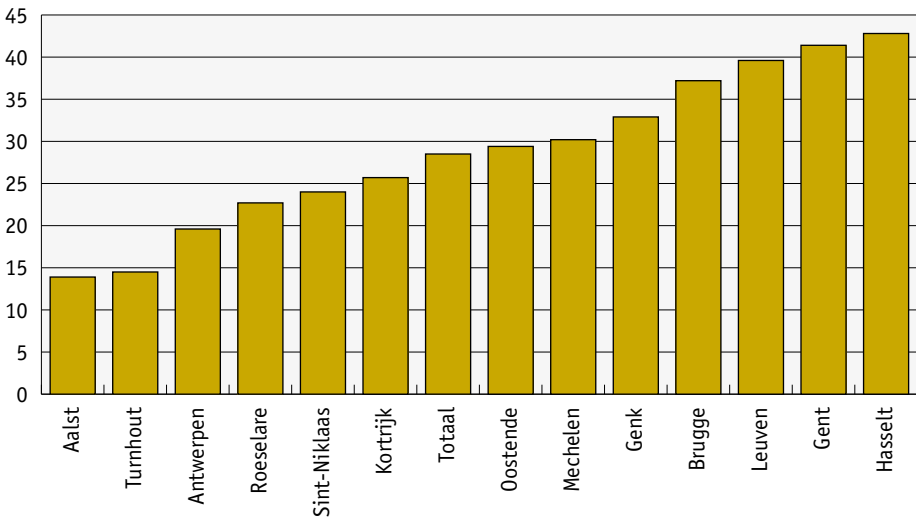
Daarentegen zijn deze proporties het laagst in Antwerpen, Turnhout en Aalst waar resp. 19,6%, 14,5% en 13,9% van de inwoners zowel tevreden over de stad als vertrouwen heeft in het stadsbestuur.

FIGUUR 1 Het aandeel afhakers per stad

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

FIGUUR 2 Het aandeel loyale burgers per stad

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

In 2008 werd er in de survey naar aanleiding van de vorige editie van de Stadsmonitor ook gepeild naar de tevredenheid over de stad waar men woont en het vertrouwen dat men heeft in de lokale overheid. Deze vergelijkende analyse leert ons dat de tevredenheid over de stad quasi gelijk is gebleven, met een gemiddelde score van 3,88 in 2008 en een score van 3,89 in 2011. Wat het vertrouwen in het stadsbestuur betreft zien we een heel lichte daling van het gemiddelde

vertrouwen. De gemiddelde score is 3,10 in 2008 en zakte tot 3,07 in 2011. In tegenstelling tot de tevredenheid, is het verschil in het gemiddeld vertrouwen in 2008 en 2011 wel statistisch significant. Als we kijken naar de verschillen tussen de steden in 2008 en 2011 komen we tot dezelfde vaststellingen wat de steden met een merkkelijk hogere/lagere tevredenheid/vertrouwen betreft. Enige uitzondering vinden we voor de stad Roeselare. Terwijl deze stad in 2008 nog opviel met een laag vertrouwen (2,88 tegenover 3,10 gemiddeld), is Roeselare een middenmoter geworden in 2011 (2,99 tegenover 3,07 gemiddeld).

Vervolgens hebben we nagegaan in welke mate er tussen 2008 en 2011 noemenswaardige verschuivingen zijn in de percentages afhakers en loyale burgers. Wat het aandeel afhakers betreft is de verschuiving verwaarloosbaar en statistisch niet significant. In het aandeel loyale burgers zien we wel een significante verschuiving. In 2008 behoorde 30,2% tot deze groep, terwijl dit in 2011 28,5% is. Globaal genomen zien we dus vooral een daling van het aandeel respondenten dat zowel vertrouwen heeft in het stadsbestuur als tevreden is over de stad waar men woont. De vastgestelde verschillen in het aandeel afhakers en loyale burgers tussen de steden in 2008 komen in belangrijke mate overeen met deze in 2011. Enkel zien we dat in 2008 Mechelen merkkelijk meer afhakers telde dan in 2011 (7,9% in 2008 tegenover 5,0% in 2011).

2.1.4. Tevredenheid over specifieke voorzieningen

Naast de algemene appreciatie in termen van tevredenheid en vertrouwen, kunnen we meer specifieke aspecten van dienstverlening beoordelen. Zo werd er in de vragenlijst gepeild naar de tevredenheid over 19 meer specifieke voorzieningen. In de vraagstelling werd ook telkens een korte verduidelijking gegeven waar nodig. De volgende voorzieningen werden bevestigd:

- Sportvoorzieningen (sportactiviteiten, sportcentra, zalen en pleinen voor binnen- en buitensport)
- Recreatievoorzieningen (recreatiedomeinen, wandel- en fietspaden...)
- Culturele voorzieningen (schouwburg, museum, bioscoop...)
- Restaurants en eetcafés
- Uitgaansgelegenheden (cafés, disco's, terrassen...)
- Shopping- en winkelvoorzieningen
- Bejaardenvoorzieningen (rusthuis, serviceflat, dienstencentrum...)
- Jongerenvoorzieningen (speelvoorzieningen, speelplekken buiten...)
- Gezondheidsvoorzieningen (huisarts, apotheker, ziekenhuis, ziekenfonds...)
- Kinderopvang
- Voorzieningen voor opvang en begeleiding van armen
- Voorzieningen voor opvang en begeleiding van vreemdelingen
- Voorzieningen voor de begeleiding van werklozen
- Onderwijsvoorzieningen
- Loketvoorzieningen van de stad (aanvraag paspoort, aangifte verlies rijbewijs...)
- Staat van de wegen
- Staat van de fiets- en voetpaden
- Huisvuilvoorzieningen (containerpark, huisvuilomhaling...)
- Openbaar groen (parken, plantsoenen...)

Voor elk van deze voorzieningen werd gevraagd hoe tevreden men er over is. Men kon hier antwoorden met "zeer ontevreden", "eerder ontevreden", "noch tevreden/noch ontevreden", "eerder tevreden" en "zeer tevreden". Daarnaast kon men ook antwoorden met "geen mening/niet van

toepassing". Deze laatste categorie kunnen we beschouwen als de "missing values". In tabel 2 geven we een overzicht van de beoordeling van de verschillende aspecten weer.

TABEL 2 De beoordeling van 19 specifieke voorzieningen in de stad (over de 13 centrumsteden heen)

		(Heel) ontevreden	Neutraal	(Heel) tevreden	GM/NVT ¹
Sportvoorzieningen	%	6,3	12,0	58,5	23,2
	Val.-% ²	8,2	15,7	76,1	
Recreatievoorzieningen	%	8,7	15,6	60,4	15,3
	Val.-%	10,3	18,4	71,3	
Culturele voorzieningen	%	4,3	9,4	72,5	13,8
	Val.-%	5,0	10,9	84,0	
Restaurants en eetcafés	%	3,3	7,2	78,7	10,8
	Val.-%	3,7	8,1	88,2	
Uitgaansgelegenheden	%	6,6	11,2	62,9	19,3
	Val.-%	8,2	13,9	78,0	
Shopping- en winkelvoorzieningen	%	4,3	6,6	81,4	7,6
	Val.-%	4,7	7,2	88,1	
Bejaardenvoorzieningen	%	4,7	11,5	42,0	41,8
	Val.-%	8,0	19,8	72,2	
Jongerenvoorzieningen	%	10,2	17,3	41,8	30,7
	Val.-%	14,7	25,0	60,3	
Gezondheidsvoorzieningen	%	1,8	4,5	86,3	7,4
	Val.-%	1,9	4,9	93,2	
Kinderopvang	%	7,5	11,3	28,1	53,2
	Val.-%	15,9	24,1	60,0	
Voorzieningen voor opvang en begeleiding van armen	%	8,3	14,9	16,6	60,2
	Val.-%	20,9	37,4	41,7	
Voorzieningen voor opvang en begeleiding van vreemdelingen	%	7,3	14,5	15,8	62,4
	Val.-%	19,5	38,6	42,0	
Voorzieningen voor de begeleiding van werklozen	%	7,0	14,9	20,8	57,4
	Val.-%	16,3	34,9	48,7	
Onderwijsvoorzieningen	%	3,2	7,3	68,6	21,0
	Val.-%	4,0	9,2	86,8	
Loketvoorzieningen van de stad	%	8,7	12,7	69,2	9,4
	Val.-%	9,6	14,0	76,4	
Staat van de wegen	%	35,7	21,8	35,1	7,3
	Val.-%	38,5	23,6	37,9	
Staat van de fiets- en voetpaden	%	32,9	22,0	37,7	7,4
	Val.-%	35,5	23,8	40,7	
Huisvuilvoorzieningen	%	6,9	12,0	73,8	7,3
	Val.-%	7,4	12,9	79,6	
Openbaar groen	%	9,2	14,8	67,9	8,1
	Val.-%	10,0	16,1	73,9	

1. GM/NVT staat voor "geen mening/niet van toepassing".

2. Met dit "valide" percentage duiden we op het aandeel respondenten dat zijn of haar tevredenheid over een specifieke voorziening te kennen gaf.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Hieruit leren we alvast dat meer dan de helft van de respondenten niet kan oordelen over de kinderopvang en de voorzieningen voor armen, vreemdelingen en werklozen. Dit kan verklaard worden door het feit dat niet iedereen in contact komt of ervaring heeft met alle voorzieningen. Indien we enkel kijken binnen de groep respondenten die wel kunnen oordelen, zien we dat men minder tevreden is over de begeleiding van de werklozen, alsook de opvang en begeleiding van vreemdelingen en armen. Over deze aspecten is "slechts" resp. 48,7%, 42,0% en 41,7% tevreden, terwijl resp. 16,3%, 19,5% en 20,9% ontevreden is over deze voorzieningen. Kop van jut zijn evenwel de staat van de wegen, de fiets- en voetpaden. Bij diegenen die er over oordelen zien we dat 35,5% ontevreden is over de fiets- en voetpaden, terwijl 38,5% ontevreden is over de staat van de wegen. Over de staat van de wegen is de groep tevreden respondenten overigens als enige kleiner dan de groep die ontevreden is over deze voorzieningen.

Als we kijken naar de voorzieningen die het meest positief worden beoordeeld, komen we steevast uit bij voorzieningen inzake ontspanning, zoals de culturele voorzieningen, shopping- en winkelvoorzieningen en restaurants en eetcafés. Verder is men heel positief over de onderwijsvoorzieningen in de stad. Maar liefst 86,8% is hierover tevreden. De hoogste tevredenheid vinden we over de gezondheidsvoorzieningen. Hierover is maar liefst 93,2% van diegenen die zich hierover uitspreken tevreden.

2.1.5. De link tussen de algemene en specifieke beoordeling

Het is aannemelijk dat de beoordeling van de verschillende voorzieningen in de stad bepalend is voor de tevredenheid over de stad alsook voor het vertrouwen dat men heeft in het stadsbestuur.

Vooreerst bekijken we de bivariate samenhang waarbij we geen rekening houden met diegenen die niet oordelen over specifieke voorzieningen. Hierbij kijken we dus naar de correlaties in de beoordelingen van de specifieke voorzieningen en de algemene tevredenheid over de stad. Deze oefening leert ons dat er een relatief sterke correlatie is tussen de tevredenheid over de stad en de beoordeling van het aanbod inzake recreatie, cultuur, het uitgaansleven, horeca en het shoppen (correlaties tussen 0,257 en 0,280). Daarnaast is er ook een relatief sterke samenhang met de tevredenheid over de staat van de wegen (0,257). Een positieve dan wel negatieve appreciatie van deze voorzieningen weegt het meest door bij het beoordelen van de tevredenheid over de stad waarin men woont. Daarentegen zien we dat de tevredenheid over de opvang van armen, vreemdelingen alsook de kinderopvang het minst sterk samenhangt met de tevredenheid over de stad waarin men woont.

Het vertrouwen in het stadsbestuur hangt het sterkst samen met de beoordeling van de staat van de wegen, de fiets- en voetpaden (resp. 0,313 en 0,288). Met andere woorden, net die aspecten waar men globaal genomen minder tevreden over is, wegen sterk door in de appreciatie van het vertrouwen in de lokale overheid. Daarnaast vinden we relatief sterke correlaties wat betreft huisvuilvoorzieningen en de loketwerking (telkens een correlatie van 0,276). Verder zien we – net zoals bij de beoordeling van de tevredenheid over de stad – dat ook de tevredenheid over de voorzieningen inzake cultuur, recreatie en sport in sterke mate samenhangen met het vertrouwen in de lokale overheid (resp. 0,275, 0,269 en 0,259).

Deze bivariate analyse houdt geen rekening met de onderlinge samenhang tussen de beoordeling van de verschillende voorzieningen. Dit kunnen we ondervangen door een multivariate

regressieanalyse. Hierbij werd er geopteerd om de tevredenheid over de voorzieningen als dichotome variabelen op te nemen in de analyse. Op die manier kan de uitval worden ondervangen en houden we rekening met de algemene tevredenheid of het vertrouwen van diegenen die zich over een specifieke voorziening niet uitspreken.² Op die manier kunnen we ook rekening houden met een zogenaamde “niet-bestaande opinie” (Billiet, 2000). De verklarende waarde van deze appreciatie wordt weergegeven in tabel 4.

Een eerste opmerkelijke vaststelling bij die analyse is dat de verklarende waarde van de beoordeling van de verschillende voorzieningen hoger is bij de analyse voor het vertrouwen in de lokale overheid dan bij de analyse van de tevredenheid over de stad (9,4% tegenover 11,5%). Hierbij kunnen we veronderstellen dat de *tevredenheid* over de voorzieningen op zich het meest zou zeggen over de *tevredenheid* in het algemeen en in mindere mate over het vertrouwen. Deze veronderstelling werd dus niet bevestigd.

Een blik op de “zuivere” effecten leert dat de mate van tevredenheid over de staat van de wegen een belangrijk gewicht heeft in de appreciatie van de tevredenheid over de stad waar men woont. In mindere mate is dat ook het geval voor de tevredenheid over de voorzieningen inzake recreatie, bejaarden en de dienstverlening aan het loket.

In het model voor het vertrouwen in het stadsbestuur, zien we eveneens dat de appreciatie van de staat van de wegen en de dienstverlening aan het loket het sterkst doorweegt. Daarnaast weegt de tevredenheid over de huisvuilvoorzieningen en de culturele voorzieningen in belangrijke mate door in de beoordeling van het vertrouwen. Dat de tevredenheid over diverse specifieke voorzieningen niet significant bijdragen tot de algemene tevredenheid of vertrouwen, kunnen we toeschrijven aan hun onderlinge samenhang. Zo zien we dat de appreciatie van de horeca op zich niet significant is binnen die modellen. De appreciatie van dit aspect hangt evenwel in belangrijke mate samen met de appreciatie van de uitgaansgelegenheden en de culturele voorzieningen die wel een belangrijke rol spelen in de statistische modellen. In deze kunnen we aannemen dat de tevredenheid over deze voorzieningen veel gedeelde verklarende waarde hebben.

2 Wat de algemene tevredenheid over de stad waar men woont en het vertrouwen in het lokaal bestuur betreft, houden we geen rekening met het aandeel respondenten dat niet kan oordelen. Wat de analyses voor de tevredenheid over de stad betreft komt dit neer op een uitval van 0,7% en 3,1% wat het vertrouwen in het stadsbestuur betreft.

TABEL 4 De verklarende waarde van de beoordeling van de specifieke voorzieningen voor de tevredenheid over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur (Wald F met aanduiding van significantieniveau)³

	Tevredenheid	Vertrouwen
(Corrected Model)	50,6***	61,6***
(Intercept)	11761,4***	7203,8***
Sportvoorzieningen	7,3**	5,9*
Recreatievoorzieningen	49,7***	12,6***
Culturele voorzieningen	12,8***	29,5***
Restaurants en eetcafés	0,7	2,7
Uitgaansgelegenheden	41,0***	11,3**
Shopping- en winkelvoorzieningen	6,6*	0,5
Bejaardenvoorzieningen	13,7***	15,2***
Jongerenvoorzieningen	6,9**	10,3**
Gezondheidsvoorzieningen	4,0*	19,1***
Kinderopvang	1,8	1,4
Opvang van armen	0,4	0,2
Opvang vreemdelingen	0,3	12,3***
Begeleiding van werklozen	0	2,3
Onderwijsvoorzieningen	0,4	5,4*
Loketvoorzieningen van de stad	11,3***	33,3***
Staat van de wegen	58,5***	78,8***
Staat van de fiets- en voetpaden	13,2***	25,7***
Huisvuilvoorzieningen	5,6*	30,5***
Openbaar groen	22,2***	27,5***
N	18709	18275
R ²	9,4	11,5

Significantie: * p < 0,050; ** p < 0,010; *** p < 0,001.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

TABEL 5 De verklarende waarde van de beoordeling van de specifieke voorzieningen voor het al dan niet behoren tot de groep afhakers en het al dan niet behoren tot de loyale burgers

	Afhakers	Loyaal
(Corrected Model)	17,1***	37,6***
(Intercept)	452,8***	509,3***
Sportvoorzieningen	13,2***	1,9
Recreatievoorzieningen	11,2	23,8***
Culturele voorzieningen	4,6	12,9***
Restaurants en eetcafés	5,9	0,5
Uitgaansgelegenheden	3,4	13,9***

3 Het is aannemelijk dat de beoordeling van de verschillende voorzieningen onderling samenhangen. Door middel van een multivariate analyse kunnen we nagaan in welke mate er sprake is van unieke effecten. Op grond van de hoogte van de waarden voor de Wald-statistiek kunnen we aangeven wat de meest invloedrijke variabelen zijn. De bijhorende significanties leren ons of een specifieke variabele noemenswaardig bijdraagt tot het duiden van de variantie.

Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur: afhaken of aanhaken?

	Afhakers	Loyaal
Shopping- en winkelvoorzieningen	4,8	1,6
Bejaardenvoorzieningen	4,2	8,7**
Jongerenvoorzieningen	7,2	10,5**
Gezondheidsvoorzieningen	10	10,0**
Kinderopvang	1,3	5,0*
Opvang van armen	0,3	1,2
Opvang vreemdelingen	3,2	10,7**
Begeleiding van werklozen	0	0
Onderwijsvoorzieningen	0	4,0*
Loketvoorzieningen van de stad	20,0***	20,9***
Staat van de wegen	18,5***	49,0***
Staat van de fiets- en voetpaden	4,9	13,8***
Huisvuilvoorzieningen	7,4	17,3***
Openbaar groen	4,3	12,5***
N	18828	18828
R ²	9,9	12,2

Significantie: * $p < 0,050$; ** $p < 0,010$; *** $p < 0,001$.

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Tot slot hebben we een samengestelde indicator geconstrueerd met betrekking tot de beoordeling van de verschillende voorzieningen. Zoals aangegeven vormt vooral het feit dat niet iedereen alle voorzieningen beoordeelde hier een probleem. Vier vijfden van onze respondenten beoordeelt niet alle voorzieningen. Dit kunnen we evenwel ondervangen door na te gaan wat het aandeel is van de voorzieningen waarover men tevreden is, binnen de groep voorzieningen die worden beoordeeld. Zo zien we dat gemiddeld 10,2 van de 19 voorzieningen worden beoordeeld door de respondenten. Slechts 4,7% van de respondenten beoordeelde geen enkele voorziening. Met deze laatste groep kunnen we geen rekening houden. Bij de resterende groep zien we dat gemiddeld 71,2% van de voorzieningen positief worden beoordeeld. Conform met de eerdere vaststellingen zien we een duidelijke samenhang met zowel de tevredenheid over de stad als met het vertrouwen dat men heeft in het stadsbestuur (resp. 0,346 en 0,356). Hoe hoger de tevredenheid/het vertrouwen, hoe hoger ook het aandeel voorzieningen waar men tevreden over is (en omgekeerd). Daarnaast zien we dat bij de groep afhakers men tevreden is over gemiddeld 50,1% van de voorzieningen waar men zich over uitspreekt, terwijl dit bij de groep loyale burgers maar liefst 81,6% is. Uitgedrukt in termen van verklarende waarde voor de tevredenheid en het vertrouwen, vinden we proporties verklaarde varianties van resp. 12,0% en 12,7%. De beoordeling van de voorzieningen als endogene factoren heeft eveneens een belangrijke verklarende waarde voor het duiden van het al dan niet afhaken of loyaal zijn (Nagelkerke R² bedraagt resp. 9,9% en 12,2%). Hiermee werd meteen de eerste stap gezet in de opbouw van ons globaal model dat aan bod komt in de laatste paragraaf. In een tweede stap houden we rekening met een diversiteit aan exogene factoren.

2.2. Tevredenheid en vertrouwen in profiel

In deze paragraaf staan we stil bij de karakteristieken die bepalend zijn om iemands tevredenheid en vertrouwen te duiden. Dit doen we door de centrale variabelen te koppelen aan diverse andere karakteristieken. Door middel van klassieke regressieanalyse kunnen we een beeld krijgen van de verklarende kracht van de desbetreffende karakteristieken. In onze analyse hebben we eveneens aandacht voor de combinatie van tevredenheid en vertrouwen. Zo analyseren we de eventuele verschillen tussen afhakers of loyale burgers naargelang van de verschillende kenmerken. Hier kunnen we opnieuw regressieanalyse hanteren, al gaat het hier dan over binaire logistische regressie gezien de afhankelijke variabele het al dan niet behoren tot de groep afhakers of loyale burgers is.

2.2.1. De tevredenheid over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur als afzonderlijke dimensies

Eerder werd al gewezen op de verschillen in de tevredenheid en het vertrouwen naargelang van de stad waarin men woont. Indien we de stad opnemen in een regressiemodel, zien we dat 5,3% van de variantie in de tevredenheid over de stad kan worden verklaard. Ook voor het vertrouwen in het stadsbestuur heeft de stad waarin men woont een verklarende waarde. 5,0% van de variantie in het vertrouwen kunnen we hiermee duiden.

Bij de profielschets komen de volgende groepen karakteristieken aan bod: socio-demografische kenmerken, frequentie van het contact met familie/vrienden/buren, het vertrouwen in de medemens, betrokkenheid bij opzetten/deelname buurtactiviteiten, actief lidmaatschap van verenigingen, bijwonen culturele evenementen, politieke participatie en veiligheidsgevoelens. Vooraleer we alles in multivariate modellen gieten, bespreken we de bivariate samenhang met de verscheidenheid aan achtergrondkarakteristieken.

Indien we kijken naar de socio-demografische karakteristieken van de respondenten, zien we dat vrouwen meer tevreden zijn over hun stad dan mannen. Qua vertrouwen in het lokaal bestuur is er geen verschil in beide seksen. Verder zien we zowel een hogere tevredenheid en vertrouwen bij jongeren, hooggeschoolden en diegenen met een hoger inkomen. Ook zien we verschillen naargelang de werksituatie van de respondenten. Bij diegenen die actief zijn op de arbeidsmarkt is er een iets hogere tevredenheid, maar geen noemenswaardig hoger vertrouwen. De grootste verschillen zitten binnen deze groep. Zo hebben arbeiders minder vertrouwen en zijn ze minder tevreden. Verder getuigen ook zelfstandigen van minder vertrouwen, terwijl ambtenaren, kaderleden en diegenen met een vrij beroep opmerkelijk meer vertrouwen hebben in het lokaal bestuur. Bij diegenen zonder betaalde job vinden we een lagere tevredenheid en een lager vertrouwen bij diegenen die arbeidsongeschikt zijn, terwijl studenten dan wel hoog scoren op beide variabelen.

Het vertrouwen en de tevredenheid varieert ook naargelang de frequentie van het contact met familie, vrienden en buren. Hoe frequenter de contacten, hoe hoger ook de tevredenheid en het vertrouwen. Er werd eveneens een variabele geconstrueerd waarbij rekening wordt gehouden met de frequentie van het contact met één of meerdere uit die groepen. Hieruit leren we dat 40,3% van alle respondenten minder dan één keer per week contact heeft met familie, vrienden of buren. Binnen deze groep vinden we een significant lagere tevredenheid en vertrouwen (resp. 3,84 en 3,00 tegenover resp. 3,93 en 3,12). Er zijn eveneens beduidend meer afhakers en minder

loyale inwoners in die subgroep (resp. 6,4% en 26,0% tegenover resp. 4,3% en 30,1% bij diegenen die wel minstens één keer per week contact hebben met vrienden/familie of bureu).

Daarnaast zien we telkens een duidelijke correlatie tussen het vertrouwen in de medemens dat men heeft enerzijds en de tevredenheid en het vertrouwen in het stadsbestuur anderzijds (correlaties van resp. 0,210 en 0,301). Hoe hoger het vertrouwen dat men heeft in de medemens, hoe positiever ook de houding tegenover de stad (alvast in termen van tevredenheid en vertrouwen).

De houding tegenover de stad gaat ook gepaard met een gunstige appreciatie van de buurt. Diegenen die buurtbewoners betrouwen, zich thuis voelen in hun buurt en veel contact hebben met directe en minder directe bureu zijn ook meer tevreden over hun stad en hebben een hoger vertrouwen in het stadsbestuur. Dit komt tevens tot uiting bij diegenen die bereid zijn om activiteiten in de buurt op te zetten of deel te nemen aan dergelijke initiatieven.

Het verband tussen politieke participatie en tevredenheid/vertrouwen is niet éénduidig. Zo zijn de verschillen in de tevredenheid naargelang verschillende vormen van politieke participatie minder uitgesproken en zijn de vaststellingen voor specifieke vormen van politieke participatie uiteenlopend. Zo zijn diegenen die niet deel hebben genomen aan een overlegmoment meer tevreden over de stad, terwijl ze minder vertrouwen hebben in het stadsbestuur. Zij die op één of andere manier hun mening te kennen gaven aan de stad, hebben zowel een hogere tevredenheid als een hoger vertrouwen. De burgers die actief informatie verzamelen, een politieke functie vervullen en deelnemen aan een adviesorgaan of bewonersgroep, zijn niet opmerkelijk meer of minder tevreden; maar getuigen wel van een hoger vertrouwen in het lokaal bestuur.

Daarnaast stellen we vast dat diegenen die actief zijn in het verenigingsleven meer tevreden zijn over hun stad en meer vertrouwen hebben in hun stadsbestuur. Dit stellen we vast voor de participatie al tal van verenigingen, al moeten we opmerken dat de verklarende waarde van de actieve deelname aan het verenigingsleven eerder beperkt is wat betreft de tevredenheid en het vertrouwen. Verder leren we uit de analyse dat diegenen die zelden of nooit deelnemen aan een verscheidenheid aan culturele evenementen, doorgaans ook minder tevreden zijn over hun stad en ook getuigen van minder vertrouwen in het stadsbestuur. Zo leren we dat globaal genomen 43,1% van alle respondenten meer dan zes keer deel hebben genomen aan één of meerdere vormen cultuur- en vrijetijdsactiviteiten. Binnen deze groep vinden we een hogere tevredenheid en vertrouwen (resp. 3,94 en 3,17 tegenover resp. 3,86 en 3,00 bij diegenen die minder dan 7 keer deelnemen aan één of andere culturele manifestatie).

Tot slot hielden we rekening met de mate waarin men zich veilig voelt in de buurt waarin men woont of de stad als geheel. Hier zien we heel duidelijke verschillen in het vertrouwen en de tevredenheid. Hoe veiliger men zich voelt, hoe hoger ook de tevredenheid en het vertrouwen. Zoals we kunnen zien in tabel 5, zijn vooral de verschillen in de tevredenheid en het vertrouwen naargelang van de mate waarin men zich veilig voelt in de stad uitgesproken. Dit komt ook tot uiting in de regressieanalyses. Indien we rekening houden met de mate waarin men zich veilig voelt in de buurt of stad, kan maar liefst 14,4% van de variantie in de tevredenheid en 9,2% in de variantie van het vertrouwen worden verklaard. Geen enkele (groep van) variabele(n) heeft een grotere verklarende waarde.

TABEL 6 Tevredenheid en vertrouwen naargelang van het onveiligheidsgevoel in de stad en de buurt, van 1 tot 5

		Onveiligheidsgevoel buurt					
		Nooit	Zelden	Af en toe	Vaak	Altijd	Totaal
Tevredenheid	Gemiddelde	4,10	3,94	3,71	3,28	3,13	3,90
	Standaardafwijking	0,904	0,853	0,910	1,091	1,235	0,933
Vertrouwen	Gemiddelde	3,28	3,10	2,89	2,53	2,37	3,07
	Standaardafwijking	0,877	0,864	0,902	1,019	1,164	0,916
		Onveiligheidsgevoel stad					
		Nooit	Zelden	Af en toe	Vaak	Altijd	Totaal
Tevredenheid	Gemiddelde	4,23	4,05	3,80	3,27	2,82	3,90
	Standaardafwijking	0,913	0,820	0,858	0,993	1,236	0,933
Vertrouwen	Gemiddelde	3,39	3,22	2,96	2,54	2,22	3,07
	Standaardafwijking	0,886	0,830	0,862	0,971	1,134	0,915

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

2.2.2. Profiel van de afhakers en de loyale burgers

Eerder leerden we al dat over de steden heen 5,1% van de respondenten kunnen worden geschouwd als afhakers, gezien hun lage tevredenheid gecombineerd met een laag vertrouwen. Daarentegen is 28,5% loyaal te noemen gezien men getuigt van zowel een hoge tevredenheid als van een hoog vertrouwen in het stadsbestuur. Er waren ook duidelijke verschillen naargelang van de specifieke centrumstad. De uitgesproken verschillen in de proportie afhakers en loyale burgers naargelang de stad waarin men woont, vertaalt zich in de verklarende waarde van dit kenmerk voor het al dan niet behoren tot deze groepen. De gevonden waarde voor Nagelkerke R^2 is 5,3% wat het al dan niet afhaken betreft en 6,5% wat het al dan niet loyaal betreft. Met andere woorden, uit de analyse komt naar voor dat de stad waarin men woont eveneens een belangrijke verklarende waarde heeft.⁴

In wat volgt bekijken we het profiel van de afhakers en loyale burgers naargelang van de bovengenoemde karakteristieken. Vooreerst zijn er de socio-demografische karakteristieken. Wat het aandeel afhakers betreft, vinden we er verhoudingsgewijs meer terug bij de mannen, oudere kiezers en diegenen met een laag opleidingsniveau en/of inkomen. Rekening houdend met hun specifiek beroep, zien we meer afhakers bij zelfstandigen, terwijl er minder zijn bij de bedienden en zij die een vrij beroep uitoefenen. Bij diegenen die arbeidsongeschikt zijn vinden we eveneens beduidend meer afhakers.

Als we kijken naar het aandeel loyale burgers, zien we opnieuw meer mannen. Bij de mannen vinden we dus zowel verhoudingsgewijs meer afhakers én mensen die loyaal zijn ten aanzien van hun stad. Verder zien we meer loyale burgers bij de -35-jarigen, de hogeropgeleiden en zij met een hoog inkomen. Bij de werkenden is dit aandeel hoger bij diegenen die een vrij beroep uitoefenen, kaderlid zijn of –hoe kan het ook anders– ambtenaar zijn. Bij diegenen die (nog) niet op de arbeidsmarkt vertoeven, vinden we veel loyale burgers onder de studenten.

⁴ Nagelkerke R^2 bij binaire logistische regressie is een zogenaamde pseudo- R^2 . Dit maakt dat deze op zich niet vergelijkbaar is met de R^2 uit de klassieke regressie bij de analyse van de variantie in de tevredenheid en het vertrouwen als metrische variabelen. Niettemin hebben ze de finaliteit gemeenschappelijk dat ze aanduiden dat een specifiek kenmerk een voorspellende of verklarende waarde heeft.

Indien we rekening houden met de frequentie van het contact met familie, vrienden en buren, zien we bij diegenen die nooit contact hebben verhoudingsgewijs meer afhakers en beduidend minder mensen die loyaal zijn. De afhakers worden ook getypeerd door een merkelijk lager vertrouwen in hun medemens, terwijl de loyale burgers blaken van vertrouwen.

De afhakers voelen zich minder goed in hun vel in hun buurt en bij de contacten met de buren, in tegenstelling tot diegenen die loyaal zijn ten aanzien van hun stad. De afhakers vinden we verhoudingsgewijs ook meer terug bij diegenen die niet deelnemen aan het opzetten van initiatieven in de buurt en er eveneens niet aan deelnemen. De groep mensen die wel deelnemen aan het opzetten van dergelijke initiatieven (of er gewoon aan deelnemen op zich), telt verhoudingsgewijs meer loyale burgers.

We vinden bij diegenen die politiek actief zijn, zowel veel afhakers als loyale burgers. Het ziet er naar uit dat zowel het ongenoegen als de loyaliteit ertoe nopen om over te gaan tot politieke participatie. Al moeten we ons hier hoeden voor voorbarige uitspraken i.v.m. causaliteit. Deze kunnen we onmogelijk statistisch hard maken gegeven het onderzoeksdesign. In dat opzicht kan het zijn dat men bijvoorbeeld afhaakt omwille van de participatie, dan wel participeert omwille van het ongenoegen/afhaken. Een andere nuance komt naar voor indien we rekening houden met de specifieke vorm van politieke participatie. Bij diegenen die hun mening lieten weten naar aanleiding van een rondvraag vanwege de stad zien we niet meer of minder afhakers dan bij diegenen die dit niet deden. Binnen diezelfde groep participanten, vinden we wel meer mensen die zich loyaal tonen ten aanzien van hun lokale overheid. Wat de burgers die loyaal zijn betreft, vinden we er telkens beduidend meer bij diegenen die politiek participeren, ongeacht de vorm van politieke participatie.

Vervolgens is er de participatie aan het verenigingsleven. Bij diegenen die actief deelnemen middels het lidmaatschap aan verschillende verenigingen, vinden we opmerkelijk meer mensen terug die zich loyaal opstellen ten aanzien van hun stad. Tegelijkertijd zijn er onder de actieve participanten iets minder mensen die afhaken, al zijn deze verschillen doorgaans niet statistisch significant. Verder zien we dat er bij diegenen die zelden of nooit deelnemen aan een verscheidenheid aan culturele evenementen, telkens minder loyale respondenten zijn en merkelijk meer afhakers.

Er is een doorslaggevende rol van het veiligheidsgevoel. Hoe veiliger men zich voelt, hoe hoger het aandeel loyale burgers, terwijl vooral bij diegenen die zich onveilig voelen in de stad het aandeel afhakers heel hoog is. De cijfermatige verschillen worden opnieuw weergegeven in een tabel 7. Hieruit leren we dat meer dan één op de drie respondenten die zich altijd onveilig voelt in de stad, ook afhaakt.

TABEL 7 Aandeel afhakers en loyale burgers naargelang van het onveiligheidsgevoel in de stad en de buurt, in %

	Onveiligheidsgevoel buurt					Totaal
	Nooit	zelden	af en toe	vaak	altijd	
Afhakers	2,6	3,9	6,4	17,2	27,0	5,1
	Onveiligheidsgevoel stad					Totaal
	Nooit	zelden	af en toe	vaak	altijd	
Afhakers	1,7	2,4	4,7	16,4	34,1	5,1
	Onveiligheidsgevoel buurt					Totaal
	Nooit	zelden	af en toe	vaak	altijd	
Loyaal	37,2	29,2	19,3	12,6	15,4	28,7
	Onveiligheidsgevoel stad					Totaal
	Nooit	zelden	af en toe	vaak	altijd	
Loyaal	42,7	34,3	21,7	10,6	8,1	28,7

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

3. Maakt de stad het verschil?

Tot besluit van de empirische analyses werd een zogenaamd totaalmodel opgebouwd. Hierbij werken we in drie stappen. In een eerste stap houden we enkel rekening met de endogene factoren, met name de tevredenheid over de voorzieningen in de stad. In een tweede stap houden we aanvullend rekening met de diversiteit aan exogene factoren. Tot slot voegen we ook de stad toe aan het model om op die manier na te gaan in welke mate de endogene en exogene factoren kunnen worden aangewend om de verschillen tussen de steden te verklaren. In tabel 8 geven we de resultaten van de totaalmodellen op het niveau van de afzonderlijke variabelen. Voor de parameterschattingen verwijzen we naar de bijlage.

Een eerste vaststelling kwam eerder al naar voor: de beoordeling van de voorzieningen in de stad is essentieel voor het duiden van de tevredenheid en het vertrouwen, alsook het al dan niet afhaken dan wel loyaal zijn. Niettemin zien we dat door het additioneel opnemen van de exogene factoren in het model quasi een verdubbeling van de verklarende waarde optreedt. In de modellen voor tevredenheid en vertrouwen gaat de verklarende waarde van 12,0% en 12,7% naar resp. 21,5% en 22,3%. In de logistische modellen voor het afhaken en het loyaal zijn, zien we een toename van de (pseudo-)R² van resp. 10,4% en 12,8% tot resp. 24,3% en 23,7%.⁵

Zo zien we dat de socio-demografische kenmerken in de verschillende modellen significant doorwegen in het duiden van de variantie. Zo spelen geslacht, leeftijd en opleidingsniveau een significante rol in het duiden van de tevredenheid over de stad. Vrouwen, jongeren en diegenen die een hogere opleiding en dito inkomen genieten zijn meer tevreden. In het model voor het vertrouwen is dit het geval voor de leeftijd, het inkomensniveau en de jobsituatie. Bij jongeren, diegenen met een hoger inkomen, ambtenaren/kaderleden of vrije beroepen vinden we een hoger vertrouwen.

⁵ Voor alle duidelijkheid wijzen we er op dat de verklarende waarde binnen logistische modellen niet te vergelijken valt met de verklarende waarden uit de meer klassieke regressiemodellen. Dit doet evenwel geen afbreuk aan de lessen die we uit de modellen kunnen trekken.

TABEL 8 Totaalmodel voor het duiden van de variantie in de tevredenheid, het vertrouwen, het aandeel afhakers en het aandeel loyale inwoners (Wald F met aanduiding van significantie)

	Tevredenheid			Vertrouwen		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
(Corrected Model)	1106,5***	56,6***	60,1***	1146,5***	58,2***	62,9***
(Intercept)	7941,7***	1627,7***	1621,3***	4178,6***	671,6***	679***
Tevredenheid voorzieningen	1106,5***	570,7***	507,5***	1146,5***	595,6***	524,6***
Geslacht		37,6***	36,5***		3,7	3,6
Leeftijd		20,9***	19,9***		6,0**	5,0**
Opleidingsniveau		11,1***	6,0*		3,8	1,6
Inkomensniveau		2	1,9		3,0*	2,8*
Jobsituatie		0,5	0,5		2,5**	2,5**
Frequentie contact burens/ familie/vrienden		0,3	0,6		3,6	4*
Beleving buurt		36,0***	44,6***		4,7*	7,0**
Vertrouwen medemens		22,5***	24,0***		185,4***	193,5***
Actief lidmaatschap		0,7	1,3		0	0
Politiek actief		0,2	0,5		12,4***	11,9**
Deelname cultuur		0	0		8,7**	7,2**
Actief betrokkenheid buurt		4,3**	3,6*		13,1***	12,4***
Deelname activiteiten buurt		1,5	0,8		4**	2,5
Onveiligheid buurt		1	0,8		1,1	1
Onveiligheid stad		92,9***	72,5***		40,5***	29,8***
Stad			37,7			34
N	17740	15925	15925	17369	15871	15871
R ²	12,0%	21,5%	23,8%	12,7%	22,3%	24,4%

	Afhakers			Loyale burgers		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
(Corrected Model)	402,5***	23,9***	20,4	651,7***	26,2***	26,8***
(Intercept)	82,1***	3,1	3,4	1003,5***	597,3***	593,5***
Tevredenheid voorzieningen	402,5***	148,4***	125,5	651,7***	377,8***	338,4***
Geslacht		24,0***	23,0***		2,3	2,8
Leeftijd		5,7**	5,6**		7,2**	5,9**
Opleidingsniveau		6,0*	8,8**		10,6**	6,8
Inkomensniveau		2,6*	2,7*		4,6**	4,3**
Jobsituatie		0,6	0,6		1,5	1,6
Frequentie contact burens/ familie/vrienden		2	2,5		0,8	0,8
Beleving buurt		2,4	3,5		9,6**	13,5
Vertrouwen medemens		10,2**	10,5**		145,4***	153,8
Actief lidmaatschap		0,1	0		0,1	0,2
Politiek actief		9,0**	8,7*		44,6***	43,6***
Deelname cultuur		1	0,7		0,4	0,1
Actief betrokkenheid buurt		4,7**	4,4**		5,2**	4,7**
Deelname activiteiten buurt		1,9	1,7		1,8	0,7
Onveiligheid buurt		0,9	1,2		1,4	1,1
Onveiligheid stad		51,2***	40,5***		25,7***	16,5***
Stad			11,6			26,4***

Significantie: * p < 0,050; ** p < 0,010; *** p < 0,001

Bron: survey Stadsmonitor 2011.

Wat het al dan niet afhaken of loyaal zijn betreft, is telkens leeftijd, opleidings- en inkomensniveau significant. Bij jongeren en bij diegenen met een hoger opleidingsniveau en/of hoger inkomen vinden we minder afhakers en meer loyale burgers. Verder zien we ook dat geslacht significant is in het model voor het afhaken. Beduidend meer mannen haken af.

Daarnaast speelt in elk model het vertrouwen dat men heeft in de medemens een belangrijke rol. Een wantrouwige houding tegenover de medemens, gaat gepaard met een negatievere houding ten aanzien van de stad in termen van tevredenheid en vertrouwen. Verder zien we dat ze vlugger de stad de rug toekeren. Dit zien we ook naargelang van de houding tegenover de buurt waarin men woont en de deelname aan (het opzetten van) activiteiten in de buurt. Diegenen die participeren in de buurt en waarvan de attitudes ook positief zijn, hebben ook meer vertrouwen in het stadsbestuur en zijn ook meer tevreden. Verder zien we dat diegenen die politiek participeren per saldo meer vertrouwen hebben. Toch zien we dat bij de politiek actieven er op zich meer afhakers én loyale burgers zijn. Hier zien we duidelijk dat het politiek actief zijn niet per definitie gepaard gaat met een positievere houding. Wat het afhaken dan wel loyaal zijn betreft, zien we dus een op zich contra-intuïtief beeld. Dit kunnen we duiden door de gepolariseerd zijn van deze groep. Zowel diegenen die de stad en haar bestuur genegen zijn of net niet, zijn ook politiek actiever. We benadrukken dat we op zich niets kunnen zeggen over de causaliteit van dit alles.

Verder zien we telkens dat de houding tegenover de stad niet los te zien is van de mate waarin men zich veilig voelt in de stad. Hoe onveiliger men zich voelt, hoe lager ook de tevredenheid over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur. Bij zij die zich onveilig voelen zijn er ook opmerkelijk meer afhakers en minder loyale burgers.

Tot slot leren we uit de modellen dat de weerhouden endogene en exogene factoren op zich niet volstaan om de verschillen tussen de steden te duiden. Ook al houden we rekening met deze waaier aan karakteristieken, dan nog blijven de verschillen tussen de steden overeind.

Uitleiding

Het onderzoek naar tevredenheid en vertrouwen ten aanzien van politieke actoren strookt geheel met de geest van het *“new public management”* waarin men de *“klantgerichtheid”* van een overheid hoog in het vaandel draagt. In dat opzicht is het cruciaal voor (lokale) beleidsverantwoordelijken om te weten hoe de klanten/inwoners de voorzieningen in de stad en het stadsbestuur percipiëren. Het gebruik van subjectieve indicatoren bij de beleidsplanning is vaak gebaseerd op de simplistische veronderstelling dat dergelijke indicatoren ook een goed meetinstrument zijn voor de kwaliteit van de dienstverlening. Deze redenering volgen we niet, temeer omdat vele andere factoren zoals het gebrek aan kennis of zichtbaarheid van een dienst de subjectieve evaluatie van een dienst systematisch kan vertekenen (Trent e.a., 1984). Daarom vereisen ook deze elementen de aandacht vooraleer men de informatie die subjectieve indicatoren ons leveren kan worden gebruikt in het besluitvormingsproces (Anderson e.a., 1984). In deze bijdrage focussen we ons dan ook niet zozeer op het gebruik van tevredenheids- en vertrouwenscores bij het beoordelen van *“de”* dienstverlening van de overheid. Wel willen we nagaan hoe het gesteld is met de tevredenheid over de stad waar men woont en het vertrouwen in het stadsbestuur en in welke mate er variatie is naargelang van diverse andere karakteristieken van de respondenten.

Voor alle duidelijkheid: in de survey werd gepeild naar de tevredenheid over de stad en niet expliciet naar de tevredenheid over het gevoerde beleid.

Veel variatie vinden we niet indien we de cijfers van 2008 vergelijken met deze van 2011. Wel zien we dat er in 2011 iets minder respondenten zijn die zowel vertrouwen hebben in het stadsbestuur én tevreden zijn over de stad waarin men woont (28,5% tegenover 30,2% in 2008).

Verder zien we duidelijke verschillen tussen de dertien centrumsteden. De tevredenheid en het vertrouwen is opmerkelijk lager in Turnhout, Aalst en Antwerpen. Daarentegen blaken de inwoners van Gent, Leuven, Brugge en Hasselt van tevredenheid en vertrouwen. Dit beeld zien we ook indien we de mate van tevredenheid en het vertrouwen met elkaar linken. Door de analyses heen stellen we eveneens vast dat de verschillen tussen de steden niet weg te verklaren zijn door een brede waaier aan achtergrondkenmerken.

Over de steden heen haken 5,1% van de respondenten af, ze hebben zowel een lage tevredenheid over de stad en hebben weinig vertrouwen in het stadsbestuur. De loyale burgers met een hoog vertrouwen en een hoge tevredenheid vertegenwoordigen ruim een vierde van de geënquêteerden (28,5%). Er zijn niet te versmaden verschillen tussen de steden. Zo haakt in Turnhout maar liefst 1 op de 8 af, terwijl dit in Leuven maar 1 op de 80 respondenten is.

Daarnaast werd er gepeild naar de tevredenheid over een diversiteit aan specifieke voorzieningen. De begeleiding van werklozen, vreemdelingen en armen worden globaal genomen minder gesmaakt (alvast bij diegenen die er over (kunnen) oordelen). Het minst tevreden is men over de staat van de wegen en van de fiets- en voetpaden. Men is systematisch positiever over voorzieningen in de ontspanningssfeer, zoals de culturele voorzieningen, shopping- en winkelvoorzieningen en de horeca. Nog het meest tevreden is men over de onderwijs- en gezondheidsvoorzieningen in de steden.

Een belangrijke vaststelling is dat de tevredenheid over de staat van de wegen, de fiets- en voetpaden in belangrijke mate doorweegt in het vormen van een oordeel over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur. Deze aspecten worden globaal genomen ook minder gunstig beoordeeld. De stad wordt dus vooral beoordeeld op grond van de facetten waarover de burger globaal genomen het minst tevreden is. Het feit dat de bevoegdheden m.b.t. een aantal van deze beleidsaspecten zich op andere beleidsniveaus bevinden, neemt niet weg dat de burger ze in rekening brengt bij de evaluatie van het beleid van zijn stad.

In de analyse vragen we ons af of de vraag of de evaluatie van het (stads)beleid (in casu de tevredenheid en het vertrouwen) wel "voldoende" gebaseerd is op dat (stads)beleid zelf, en in welke mate deze evaluatie het resultaat is van andere factoren. De appreciatie van de specifieke voorzieningen weegt in belangrijke mate door bij de tevredenheid over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur. Hierbij merken we op dat de verklarende waarde van de tevredenheid over de voorzieningen meer bijdraagt tot het duiden van het vertrouwen in de lokale overheid in vergelijking met de verklarende waarde voor de tevredenheid over de stad. Anderzijds zien we ook dat de variantie in de tevredenheid over de stad en het vertrouwen in het stadsbestuur ook te duiden valt door diverse specifieke kenmerken van respondenten in rekening te brengen.

De vraag is evenwel niet óf de evaluatie door de burger beïnvloed wordt door factoren die geen verband houden met dit beleid zelf. Op zich lijkt ons dat een evidentie. Toch is het de vraag welke factoren de evaluatie mee beïnvloeden. Een sluitend antwoord valt hier niet te noteren, al kunnen diverse elementen naar voor geschoven worden die er op wijzen dat de evaluatie van de stad niet louter het resultaat is van endogene beleidscomponenten. Het is dan ook belangrijk om oog te hebben voor andere factoren die kunnen bijdragen tot het verklaren van de (on-)tevredenheid en het vertrouwen.

De analyses leren ons dat jongeren, hoger opgeleiden en personen met een hoger inkomen doorgaans positiever staan tegenover hun stad. Verder zien we systematisch dat personen die maatschappelijk minder betrokken zijn een negatievere houding aannemen ten aanzien van hun stad en hun stadsbestuur. De link met politieke participatie is niet éénduidig. Zo zijn diegenen die niet deel hebben genomen aan een overlegmoment meer tevreden over de stad, terwijl ze minder vertrouwen hebben in het stadsbestuur.

Net zoals bij de bevindingen naargelang van het geslacht van de respondenten, zien we dat diegenen die politiek actief zijn er zowel veel afhakers als loyale burgers zijn. Het ziet er naar uit dat zowel het ongenoegen als de loyaliteit ertoe nopen om over te gaan tot politieke participatie. Tot slot komt telkenmale naar voor dat de houding tegenover de stad en haar bestuur sterk samenhangt met de mate waarin men zich veilig voelt in de stad.

De analyses leren ons alvast dat de beoordeling van de stad waar men woont en het vertrouwen dat men heeft in het stadsbestuur samenhangt met een diverse mix aan factoren. De appreciatie van de beschikbare voorzieningen spelen een rol, maar evengoed de socio-demografische achtergrond, de deelname aan en betrokkenheid bij het sociale leven in de stad en maatschappelijke attitudes zoals het vertrouwen dat men heeft in zijn of haar medemens of de mate waarin men zich veilig voelt in de stad. Die ene "smoking gun" komt niet naar voor. Wil men als overheid de tevredenheid en het vertrouwen van burgers beïnvloeden, zal men dan ook een diversiteit aan paden moeten bewandelen. Tot slot dient men rekening te houden met het feit dat tevredenheid en vertrouwen niet alleen het resultaat zijn van de appreciatie van het overheidsoptreden.

BIBLIOGRAFIE

- Albert, O. & Hirschman, A.O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Anderson, B., Ryan, V., & Goudy, W., (1984). Consistency in subjective evaluations of community attributes. In: *Social Indicators Research*, 14(2), 165-175.
- Bouckaert, G. Van de Walle, S., Maddens, B. & Kampen, J. (2002). *Identity vs performance : An overview of theories explaining trust in government*. Second report "Citizen directed government : Quality and trust in government". K.U.Leuven : Public Management Institute.
- Bouckaert G., Kampen, J., Maddens, B. & Van de Walle, S. (2001). *Klantentevredenheidsmetingen bij de Overheid*. Leuven: Instituut voor de Overheid.
- CBS (2010). *Sociale samenhang: Participatie, Vertrouwen en Integratie*. Den Haag: CBS.
- Christensen, T. & Lægread, P. (2005). Trust in Government: The Relative Importance of Service Satisfaction, Political Factors, and Demography. In: *Public Performance & Management Review*, 28, 4, 487-511.
- de Bresser, G. (2011). *De relatie tussen de prestatie van de ambtenaar en politiek vertrouwen*. Utrecht: Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap.

- Deschouwer, K. (1998). *Op verkenning in de kloof*. Elchardus, M. (ed.). *Wantrouwen en onbehagen*. Brussel: VUBPress, 77-100.
- Folz, D. (1996). *Survey research for public administration*. Thousand Oaks, CA : Sage.
- Higgins, P. (2005). Performance and user satisfaction indicators in british local government. Lessons from a case study. In: *Public Management Review*, 4, 3, 445-464.
- Kampen, J., Maddens, B. Bouckaert, G. & Van de Walle, S. (2002). *Meten en operationaliseren van de concepten tevredenheid met en vertrouwen in de overheid binnen de context van survey onderzoek*. Leuven: Instituut voor de Overheid.
- Kampen, J. K. & Van de Walle, S. (2003). Het vertrouwen van de Vlaming in de overheid opgesplitst naar dimensies en indicatoren. In: *Vlaanderen Gepeild*, Brussel: Administratie Planning en Statistiek, 177-98.
- Op de Woerd, S. (2007). *Politiek vertrouwen en constitutionele toetsing: Een onderzoek naar de causale relatie*. Utrecht: Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap.
- Schyns, P. & Koop, C. (2010). Political Distrust and Social Capital in Europe and the USA. In: *Social Indicators Research*, 96, 1, 145-167.
- Stipak, B. (1979). Are there sensible ways to analyse and use subjective indicators of urban service quality. In: *Social Indicators Research*, 6(4) : 421-438.
- Trent, R.B., Stout-Wiegand, N. & Furbee, P.M. (1984). The nature of the connection between life course and satisfaction with community services. In: *Social Indicators Research*, 15, 4, 417-429.
- Van de Walle, S. (2004). *Perceptions of administrative performance : the key to trust in government?* Leuven : Instituut voor de Overheid.
- Van de Walle, S. (2005). Tevredenheid met overheidsdienstverlening: individuele evaluatie of sociale opinie? In: *Burger, bestuur en beleid: tijdschrift voor bestuurskunde en bestuursrecht*, 2, 2, 130-145.
- Van den Bossche, F. (2009). *"Duurzame en creatieve steden"*. Beleidsnota Steden 2009-2014. Brussel, minister Freya Van den Bossche, Vlaams minister van Energie, Wonen, Steden en Sociale Economie
- Van Ryzin, G.G. (2004). The measurement of overall citizen satisfaction. In: *Public Performance & Management Review*, 27(3), 9-28.
- Vlaamse Regering (2009), *"Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden: voor een vernieuwde, duurzame en ware samenleving."* (9 juli 2009). Brussel: Vlaamse Regering.
- Verlet, D., Carton, A. & Bral, L. (2009). Over kloven in de proeftuin van de democratie in Vlaanderen: politieke participatie en vertrouwen op lokaal vlak. In: *Praktijkijds Management voor lokale besturen*, november 2009, 61-108.
- Verlet, D., Carton, A. & Lemaître, J. (2012). *De tevredenheidsbarometer slagkrachtige overheid : de tevredenheid van onze klanten in 3D. Een vergelijking tussen de nulmetingen bij lokale overheden, burgers en bedrijven/organisaties in 2011 en 2012*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, rapport.

Bijlage

	Tevredenheid M1			Tevredenheid M2			Tevredenheid M3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Intercept	2,901	,033	***	3,012	,082	***	2,838	,084	***
Tevredenheid voorzieningen	1,397	,042	***	1,068	,045	***	1,011	,045	***
Geslacht (ref.: man)				-,115	,019	***	-,112	,019	***
Leeftijd (ref.: 55+)						***			***
• jonger dan 35				,178	,032	***	,178	,032	***
• 35-55				,028	,027	ns	,036	,027	ns
Opleidingsnive (ref.: hoger)									
• lager opgeleid				-,072	,022	**	-,052	,021	*
Inkomen (ref.: hoog)									
• Laag				,033	,029	ns	,034	,029	ns
• Matig				-,032	,023	ns	-,032	,022	ns
• Ik leef van een vervangingsinkomen				-,147	,139	ns	-,130	,135	ns
• Weet niet				-,041	,032	ns	-,029	,032	ns
Jobsit (ref. bediende)									
• Arbeider				-,015	,031	ns	,000	,031	ns
• Zelfstandige				-,019	,046	ns	-,024	,045	ns
• Vrij beroep (dokter, advocaat)				-,154	,087	ns	-,153	,090	ns
• Ambtenaar				-,033	,033	ns	-,037	,032	ns
• Kader				-,032	,058	ns	-,020	,057	ns
• Gepensioneerd				-,018	,034	ns	-,015	,033	ns
• werkzoekend				-,038	,060	ns	-,017	,060	ns
• Huisman/vrouw				-,027	,043	ns	-,016	,042	ns
• Student				,000	,044	ns	-,003	,043	ns
• Arbeidsongeschikt				,026	,056	ns	,032	,056	ns
• Andere				-,035	,075	ns	-,033	,075	ns
• MV				,034	,059	ns	,043	,059	ns
Actieve betrokkenheid buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				,032	,030	ns	,028	,029	ns
• Neen, en dat zal ik ook niet gaan doen				-,041	,032	ns	-,038	,032	ns
• MV				-,049	,092	ns	-,050	,089	ns
Actieve deelname buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				-,004	,024	ns	-,006	,024	ns
• Neen, hier worden geen buurtactiviteiten georganiseerd				-,038	,027	ns	-,021	,027	ns
• MV				,099	,087	ns	,095	,083	ns

Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur: afhaken of aanhaken?

	Tevredenheid M1			Tevredenheid M2			Tevredenheid M3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Onveiligheidsgevoel buurt (ref.= nooit)									
• zelden				,034	,024	ns	,023	,024	ns
• af en toe				,053	,031	ns	,033	,031	ns
• vaak				-,008	,054	ns	-,043	,053	ns
• altijd				,052	,121	ns	,022	,119	ns
Onveiligheidsgevoel stad (ref.= nooit)									
• zelden				-,134	,031	***	-,121	,031	***
• af en toe				-,293	,033	***	-,245	,034	***
• vaak				-,690	,044	***	-,611	,045	***
• altijd				-1,060	,090	***	-,999	,090	***
Frequentie contact burens/ familie/vrienden									
				,010	,018	ns	,014	,018	ns
Beleving buurt									
				,082	,014	***	,090	,014	***
Vertrouwen medemens									
				,021	,004	***	,022	,004	***
Actief lidmaatschap									
				,016	,020	ns	,022	,020	ns
Politiek actief									
				-,010	,020	ns	-,014	,020	ns
Deelname cultuur									
				,002	,018	ns	,000	,018	ns
Stad (Genk als ref.)									
• Aalst							-,088	,028	**
• Antwerpen							,084	,027	**
• Brugge							,253	,035	***
• Gent							,357	,032	***
• Hasselt							,331	,037	***
• Kortrijk							,020	,037	ns
• Leuven							,248	,034	***
• Mechelen							,126	,038	**
• Oostende							,149	,041	***
• Roeselare							-,015	,038	ns
• Sint-Niklaas							,004	,039	ns
• Turnhout							-,193	,030	***
<i>N</i>	17740			15925			15925		
<i>R</i> ²	12,0%			21,5%			23,8%		

	Vertrouwen M1			Vertrouwen M2			Vertrouwen M3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Intercept	2,068	,032	***	2,027	,081	***	2,026	,083	***
Tevredenheid voorzieningen	1,412	,042	***	1,052	,043	***	,992	,043	***
Geslacht (ref.: man)				-,035	,018	ns	-,034	,018	ns
Leeftijd (ref.: 55+)									
• jonger dan 35				,040	,031	ns	,037	,031	ns
• 35-55				-,049	,026	ns	-,043	,026	ns
Opleidingsnive (ref.: hoger)									
• lager opgeleid				-,043	,022	ns	-,027	,022	ns
Inkomen (ref.: hoog)									
• Laag				,025	,029	ns	,029	,029	ns
• Matig				-,017	,023	ns	-,016	,022	ns
• Ik leef van een vervangingsinkomen				-,114	,160	ns	-,097	,159	ns
• Weet niet				-,090	,032	**	-,083	,032	**
Jobsit (ref. bediende)									
• Arbeider				-,004	,034	ns	,005	,034	ns
• Zelfstandige				-,038	,045	ns	-,046	,045	ns
• Vrij beroep (dokter, advocaat)				-,008	,090	ns	-,009	,091	ns
• Ambtenaar				,036	,033	ns	,035	,032	ns
• Kader				-,107	,054	*	-,093	,053	ns
• Gepensioneerd				,025	,034	ns	,023	,033	ns
• werkzoekend				,100	,056	ns	,121	,054	*
• Huisman/vrouw				,056	,042	ns	,059	,042	ns
• Student				,167	,044	***	,160	,044	***
• Arbeidsongeschikt				-,014	,053	ns	-,021	,053	ns
• Andere				,094	,090	ns	,084	,094	ns
• MV				,108	,054	*	,108	,053	*
Actieve betrokkenheid buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				,069	,030	*	,062	,030	*
• Neen, en dat zal ik ook niet gaan doen				-,055	,031	ns	-,058	,032	ns
• MV				,117	,121	ns	,109	,125	ns
Actieve deelname buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				-,021	,025	ns	-,023	,024	ns
• Neen, hier worden geen buurtactiviteiten georganiseerd				-,081	,027	,002	-,065	,026	*
• MV				-,129	,115	ns	-,132	,117	ns
Onveiligheidsgevoel buurt (ref.= nooit)									
• zelden				,000	,023	ns	-,007	,023	ns
• af en toe				,051	,032	ns	,038	,032	ns
• vaak				-,013	,056	ns	-,040	,055	ns
• altijd				-,019	,122	ns	-,032	,122	ns

Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur: afhaken of aanhaken?

	Vertrouwen M1			Vertrouwen M2			Vertrouwen M3		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Onveiligheidsgevoel stad (ref.= nooit)									
• zelden				-,097	,029	,001	-,090	,028	***
• af en toe				-,228	,032	***	-,195	,033	***
• vaak				-,481	,046	***	-,421	,047	***
• altijd				-,697	,086	***	-,650	,086	***
Frequentie contact buren/ familie/vrienden									
				,035	,018	ns	,036	,018	*
Beleving buurt									
				,030	,014	*	,036	,014	**
Vertrouwen medemens									
				,063	,005	***	,064	,005	***
Actief lidmaatschap									
				-,002	,019	ns	,003	,019	ns
Politiek actief									
				,069	,020	***	,068	,020	**
Deelname cultuur									
				,053	,018	**	,048	,018	**
Stad (Genk als ref.)									
• Aalst							-,293	,027	***
• Antwerpen							-,096	,026	***
• Brugge							,032	,033	ns
• Gent							,202	,032	***
• Hasselt							,069	,036	ns
• Kortrijk							,004	,034	ns
• Leuven							,097	,035	**
• Mechelen							,017	,039	ns
• Oostende							,110	,040	**
• Roeselare							-,158	,037	***
• Sint-Niklaas							-,010	,035	ns
• Turnhout							-,253	,028	***
<i>N</i>	17369			15871			15871		
<i>R</i> ²	12,7%			22,3%			24,4%		

	Afhakers 1			Afhakers 2			Afhakers 3		
	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.
Intercept	-,896	,099	***	-1,588	,469	**	-1,012	,484	*
Tevredenheid voorzieningen	-3,242	,162	***	-2,584	,212	***	-2,440	,218	***
Geslacht (ref.: man)				,540	,110	***	,529	,110	***
Leeftijd (ref.: 55+)									
• jonger dan 35				-,536	,185	**	-,555	,190	**
• 35-55				-,034	,147	ns	-,053	,150	ns
Opleidingsnive (ref.: hoger)									
• lager opgeleid				-,305	,124	*	-,373	,126	**
Inkomen (ref.: hoog)									
• Laag				,313	,161	ns	,351	,162	*
• Matig				,388	,128	**	,411	,130	**
• Ik leef van een vervangingsinkomen				,705	,833	ns	,676	,811	ns
• Weet niet				,355	,187	ns	,336	,191	ns
Jobsit (ref. bediende)									
• Arbeider				-,163	,187	ns	-,192	,188	ns
• Zelfstandige				,117	,232	ns	,134	,236	ns
• Vrij beroep (dokter, advocaat)				-,666	,452	ns	-,710	,457	ns
• Ambtenaar				,169	,207	ns	,158	,210	ns
• Kader				,207	,407	ns	,187	,408	ns
• Gepensioneerd				-,083	,193	ns	-,074	,197	ns
• werkzoekend				-,258	,285	ns	-,316	,290	ns
• Huisman/vrouw				-,024	,237	ns	-,034	,236	ns
• Student				-,292	,288	ns	-,216	,289	ns
• Arbeidsongeschikt				-,111	,291	ns	-,115	,298	ns
• Andere				,000	,571	ns	,009	,596	ns
• MV				-,365	,438	ns	-,379	,454	ns
Actieve betrokkenheid buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				-,462	,202	*	-,477	,204	*
• Neen, en dat zal ik ook niet gaan doen				-,051	,195	ns	-,078	,198	ns
• MV				-,619	,501	ns	-,613	,485	ns
Actieve deelname buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				,301	,168	ns	,336	,170	*
• Neen, hier worden geen buurtactiviteiten georganiseerd				,429	,180	*	,404	,186	*
• MV				,475	,473	ns	,473	,458	ns
Onveiligheidsgevoel buurt (ref.= nooit)									
• zelden				-,080	,164	ns	-,053	,165	ns
• af en toe				-,233	,171	ns	-,211	,174	ns
• vaak				,018	,223	ns	,113	,227	ns
• altijd				,123	,415	ns	,213	,420	ns

Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur: afhaken of aanhaken?

	Afhakers 1			Afhakers 2			Afhakers 3		
	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.
Onveiligheidsgevoel stad (ref.= nooit)									
• zelden				,268	,280	ns	,241	,283	ns
• af en toe				,821	,277	**	,712	,285	*
• vaak				1,981	,284	***	1,794	,296	***
• altijd				2,726	,338	***	2,572	,350	***
Frequentie contact buren/ familie/vrienden									
Beleving buurt				-,145	,102	ns	-,162	,103	ns
Vertrouwen medemens				-,117	,075	ns	-,143	,077	ns
Actief lidmaatschap				-,070	,022	**	-,072	,022	**
Politiek actief				,041	,115	ns	,026	,116	ns
Deelname cultuur				,329	,110	**	,327	,111	**
Stad (Genk als ref.)									
• Aalst							,291	,140	*
• Antwerpen							-,289	,145	*
• Brugge							-1,144	,353	**
• Gent							-1,304	,257	***
• Hasselt							-1,042	,395	**
• Kortrijk							-,548	,259	*
• Leuven							-1,408	,352	***
• Mechelen							-,565	,239	*
• Oostende							-,799	,262	**
• Roeselare							-,077	,232	ns
• Sint-Niklaas							-,130	,208	ns
• Turnhout							,495	,139	***
<i>N</i>	17852			16008			16008		
<i>R</i> ²	10,4%			24,3%			26,9%		

	Loyaal 1			Loyaal 2			Loyaal 3		
	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.
Intercept	-3,530	0,111	***	-4,493	,251	***	-4,581	,262	***
Tevredenheid voorzieningen	3,488	0,137	***	3,088	,159	***	2,975	,162	***
Geslacht (ref.: man)				,085	,056	ns	,095	,057	ns
Leeftijd (ref.: 55+)									
• jonger dan 35				,158	,093	ns	,149	,094	n
• 35-55				-,134	,080	ns	-,123	,081	n
Opleidingsnive (ref.: hoger)									
• lager opgeleid				-,216	,066	**	-,176	,068	**
Inkomen (ref.: hoog)									
• Laag				,064	,085	ns	,083	,087	ns
• Matig				,053	,069	ns	,058	,069	ns
• Ik leef van een vervangingsinkomen				-,635	,414	ns	-,573	,392	ns
• Weet niet				-,347	,103	**	-,325	,104	**
Jobsit (ref. bediende)									
• Arbeider				,008	,104	ns	,053	,106	ns
• Zelfstandige				,017	,136	ns	-,001	,140	ns
• Vrij beroep (dokter, advocaat)				,127	,234	ns	,122	,254	ns
• Ambtenaar				,116	,102	ns	,114	,103	ns
• Kader				-,127	,161	ns	-,091	,167	ns
• Gepensioneerd				,061	,102	ns	,073	,103	ns
• werkzoekend				,337	,171	*	,439	,170	*
• Huisman/vrouw				,262	,126	*	,293	,129	*
• Student				,387	,135	**	,396	,137	**
• Arbeidsongeschikt				-,005	,172	ns	-,018	,179	ns
• Andere				,445	,330	ns	,436	,354	ns
• MV				,061	,159	ns	,098	,157	ns
Actieve betrokkenheid buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				,073	,088	ns	,050	,090	ns
• Neen, en dat zal ik ook niet gaan doen				-,167	,096	ns	-,182	,098	ns
• MV				-,251	,288	ns	-,271	,295	ns
Actieve deelname buurtact (ref.: ja)									
• Neen, maar misschien in de toekomst wel				,020	,073	ns	,008	,074	ns
• Neen, hier worden geen buurtactiviteiten georganiseerd				-,130	,082	ns	-,086	,082	ns
• MV				,132	,285	ns	,115	,292	ns
Onveiligheidsgevoel buurt (ref.= nooit)									
• zelden				,081	,070	ns	,055	,072	ns
• af en toe				,131	,098	ns	,083	,100	ns
• vaak				,231	,180	ns	,153	,182	ns
• altijd				,680	,336	*	,661	,328	*

Tevredenheid over de stad en vertrouwen in het stadsbestuur: afhaken of aanhaken?

	Loyaal 1			Loyaal 2			Loyaal 3		
	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.	B	SE	Sig.
Onveiligheidsgevoel stad (ref.= nooit)									
• zelden				-,235	,080	**	-,211	,083	*
• af en toe				-,626	,093	***	-,515	,098	***
• vaak				-1,201	,144	***	-,992	,149	***
• altijd				-1,676	,320	***	-1,575	,332	***
Frequentie contact buren/ familie/vrienden									
Beleving buurt				,121	,039	**	,145	,040	***
Vertrouwen medemens				,176	,015	***	,183	,015	***
Actief lidmaatschap				,014	,059	ns	,026	,061	ns
Politiek actief				,392	,059	***	,395	,060	***
Deelname cultuur				,036	,055	ns	,020	,056	ns
Stad (Genk als ref.)									
• Aalst							-,816	,087	***
• Antwerpen							-,330	,080	***
• Brugge							,097	,096	ns
• Gent							,570	,093	***
• Hasselt							,275	,104	**
• Kortrijk							-,282	,117	*
• Leuven							,190	,102	ns
• Mechelen							,133	,115	ns
• Oostende							,150	,119	ns
• Roeselare							-,481	,115	***
• Sint-Niklaas							-,154	,118	ns
• Turnhout							-,756	,092	***
<i>N</i>	17852			16008			16008		
<i>R</i> ²	12,8%			23,7%			26,5%		

